

ADÈLE DE BOIGNE

un secol de zădărnicie

* *

„Doamna de Boigne
nu scrie o operă istorică,
«neconsultând,
după cum însăși spune,
niciun document».
De aici libertatea
în construirea trăsăturilor,
vivacitatea portretelor
și a scenelor, alese pentru
semnificațiile lor simbolice
și valoarea lor exemplară.”

Jean-Pierre de Beaumarchais

Biblioteca Pentru Toți

serie nouă

41

(1571)

ADÈLE DE BOIGNE un secol de zădărnici

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOIGNE, ADÈLE DE

Un secol de zădărnice / Adèle de Boigne ; trad.: Teodora.
Popa-Mazilu. - București : Editura Minerva, 2006

2 vol.

ISBN (10) 973-21-0782-0 ; ISBN (13) 978-973-21-0782-9

Vol. 2. - ISBN (10) 973-21-0790-1 ; ISBN (13) 978-973-21-0790-4

I. Popa-Mazilu, Teodora (trad.)

821.133.1-31=135.1

Noua serie a colecției „Biblioteca pentru toți”
apare datorită cooperării dintre
Ministerul Culturii și Cultelor,
Uniunea Scriitorilor din România,
MEGApress holdings S.A.

MINERVA S.A.

Redacția și sediul social

B-dul Metalurgiei nr. 32-44, cod 041833, sector 4, București,

O.P. 82 – C.P. 38

Tel.: (021) 461.08.08, 461.08.10; Fax: (021) 461.08.09

www.edituraminerva.ro

Tipărit la *MEGApress holdings S.A.*

ADÈLE DE BOIGNE

un secol de zădărnicie

vol. 2

Traducere, selecție și note
de Teodora Popa-Mazilu

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 2006
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Coperta colecției: DANIEL NICOLESCU
Ilustrația copertei: ANTOINE-JEAN GROS
Bonaparte pe podul Arcole (detaliu)

Textul ediției de față reprezintă
versiunea în limba română
a ediției ADÈLE DE BOIGNE, *Memoires*

Redactor: Ioan Luca
Tehnoredactare computerizată: Cristina Dumitrescu

CARTEA A ȘASEA

ANGLIA ȘI FRANȚA 1816-1820

Capitolul I

După o absență de doisprezece ani, am revăzut – cu un viu interes – Anglia. Am regăsit în ea întreg farmecul amintirilor. M-am înapoiat în patria primei mele tinereți. Fiecare amănunt îmi era familiar și totuși destul de îndepărtat de preocupările mele zilnice, așa că avea oarecum aspectul noutății. Mi se părea că regăsesc un vechi prieten revenit de departe, care-mi amintea timpurile de odinioară, acele timpuri în care viața, deși mai puțin bogată în evenimente, părea mai ușoară și mai plăcută. Am fost uluită de prosperitatea țării, care cred că nu crescuse totuși prea mult; odinioară, obișnuința mă blazase; acum însă, absența mă făcuse foarte receptivă la tot ce vedeam.

Drumurile bine îngrijite, pe care caii de poștă, ținuți precum cei de la cele mai elegante atelaje ale noastre,

te ajutau să mergi într-un mod atât de lesnicios, mulțimea de trăsuri publice și particulare, toate încântătoare, nenumăratele clădiri îngrijite ce împodobeau satele și care te făceau să-ți dai seama de bunăstarea tuturor claselor sociale, începând cu modesta colibă a țăranului și sfârșind cu frumosul castel al seniorului, ferestrele celor din urmă prăvălioare care sclipeau de curățenie ori de câte ori se reflecta în ele câte o rază de soare, populația care se ducea și venea dintr-un sat într-altul, pe poteca din grădina noastră, copiii atât de drăgălași și de curați, care se zbenguiau plini de o veselie ce contrasta cu ținuta rezervată a restului familiei, toate acestea îmi erau familiare și totuși mă uimeau mai puternic decât dacă le-aș fi văzut pentru prima oară.

Drumul pe care l-am făcut într-una din duminicile frumoasei luni mai, de la Denver la Londra, a fost o încântare în care se amesteca din când în când un tainic sentiment de invidie când mă gândeam la țara mea, față de care Cerul se arătase mai puțin milostiv. De ce nu atinsese și ea același grad de prosperitate ca vecinii noștri insulari?

Când caii de poștă își încetiniră ritmul rapid, însușindu-și acel mers fastidios caracteristic Londrei, când atmosfera îmbâcsită și plină de fum a acelui mare oraș a început să mă apese, când i-am văzut pe londonezii tăcuți mergând pe largile lor trotuare unul după

altul, ca într-un cortegiu funebru, când ușile, ferestrele, prăvăliile închise păreau să anunțe tot atâta tristețe în interiorul caselor câtă era și pe străzi, am simțit cum, încet, încet, bucuria mi se stinge, iar când am ajuns la ambasadă, entuziasmul meu în ceea ce privea Anglia se redusese la zero.

Oricât de prodigioase ar fi prosperitatea comercială a Londrei și luxul pe care-l etalează aici toate clasele sociale, cred că aspectul ei l-ar impresiona pe un străin mai puțin decât restul Angliei.

Acea mare cetate, alcătuită din căsuțe ce seamănă leit una cu alta și din străzi largi și drepte, asemuindu-se perfect, te izbește prin monotonia și plictiseala ei. Niciun moment nu-ți distrage atenția. După ce te-ai plimbat cinci minute, ți se pare că te-ai plimbat cinci zile prin acele cartiere diferite și totuși atât de asemănătoare. Tamisa, plină de atâta mișcare și care ar putea da un caracter cu totul particular capitalei lumii britanice, este ascunsă cu grijă peste tot. Îți trebuie multă voință și dibăcie ca să izbutești s-o zărești după o îndelungă căutare.

Poți vedea, peste tot, străzi care seamănă leit cu cele din Londra, dar cred că, nicăieri pe lume, nu e mai frumos la țară, ca în Anglia. Nu pricep cum de poate exista un asemenea contrast între oraș și sat ca aici. Vezi un alt cer, respiri un alt aer. Copacii au alt aspect;

plantele au altă culoare. Până și populația e alta, deși locuitorul din Northumberland sau din Devonshire seamănă leit cu cei care se plimbă pe Piccadilly. Îmi vine a crede că norul portocaliu, dungat cu negru, cafeiniu sau cenușiu, doldora de ploaie, care se aseamănă cu un vast stingător așezat deasupra orașului, influențează asupra moralului populației și acționează asupra dispoziției sale. De asemenea, cred că nu există nicio limbă în care să lauzi, în versuri și în proză, farmecele vieții de la țară cu o pasiune mai însuflețită și mai sinceră ca limba engleză. După ce ai petrecut trei luni la Londra, îți dai seama de încântarea pe care o simți, ieșind din acel oraș.

Cu toată năuceala pe care ți-o pricinuieste Capitala, când pui pentru prima oară piciorul în ea, atmosfera ei tristă e totuși sănătoasă; te obișnuiești destul de repede cu locul, ca să-ți mai pese de ea. Am auzit pe unii atribuind aerul sănătos al Londrei curenților pe care marea îi aduce de patru ori pe zi în Tamisa. Această uriașă deplasare de apă și de aer formează un fel de ventilator natural, care mișcă și curăță acea atmosferă ce pare veșnic cețoasă și care-ți lasă, de altfel, pe haine dovezi concrete, asupra cărora ochiul nu se mai înșală. Căci rochia albă pe care ți-o pui dimineața e atât de murdară spre seară, cum nu e nici după o săptămână de purtat la Paris. Așa că deosebita curățenie a locuitorilor,

absolut necesară în asemenea împrejurări, se datorează într-o mare măsură nevoii de a combate orice influență nefastă a atmosferei; căci casele, la fel ca și persoanele, sunt de o curățenie extremă.

Dacă îndelungata mea absență m-a făcut mai sensibilă la farmecele drumului, am devenit cu atât mai mult la inconveniențele Londrei, care până atunci nu mă deranjaseră câtuși de puțin. În primii ani ai tinereții, nu-ți prea pasă de lucrurile din jur.

A treia zi după sosirea mea, prințul regent¹ a dat un concert la regina-mamă². Pentru a fi admis la acest concert, trebuia să fii prezentat. Regina, auzind că mă aflam la Londra, își aminti că-i fusesem prezentată odinioară și mă invită. Părinții mei luau masa la Carlton House; așa că, seara, am ajuns singură la Palat, fiind convinsă că voi trece neobservată în acea mulțime de oameni. Întârzasem puțin și concertul începuse. Sala – o galerie – era împărțită de niște coloane în trei părți aproape egale. Partea din mijloc era ocupată exclusiv de Curte și de muzicienii așezați vizavi de regină, de prințese și de doamnele lor de onoare, de ambasadoare și de alte câteva femei de rang mare, care stăteau, toate,

¹ E vorba de *George al IV-lea* (1762-1830). Din 1810 era regent, fiindcă tatăl său înnebunise. A devenit rege în 1820.

² *Sophie Charlotte de Macklemburg-Strelitz* (1744-1818), măritată în 1761 cu *George al III-lea al Angliei*, cu care a avut doisprezece copii.

pe scaune. Restul societății stătea în picioare, în părțile laterale. Alții circulau prin saloane, după obiceiul țării, căci un concert înainte de un banchet li se părea din cale-afară de plicticos.

Când am intrat, am dat nas în nas cu lady Macclesfield, una dintre doamnele de la Palat. Mă aștepta pentru a mă duce la regină și, fără a-mi da măcar răgazul să-mi trag sufletul, m-a condus prin toată acea mulțime, în sunetele muzicii, prin toată acea tăcere și prin tot acel vid, până la majestatea sa. Până atunci, nici n-avusesem vreme să-mi fie frică. Dar, în momentul în care am ajuns, regina s-a ridicat în picioare și cele patruzeci de persoane care o înconjurau au făcut la fel. Acel foșnet de rochii, la care nu mă așteptam, m-a intimidat. Noroc că regina a fost foarte binevoitoare și foarte drăguță cu mine; dar, în timp ce-mi vorbea, eu nu făceam altceva decât să mă gândesc cum s-o șterg neobservată. Lady Macclesfield mă părăsise, reluându-și locul printre ai săi. Când regina făcu acel mic semn din cap care arăta că audiența se isprăvisese, am simțit cum parchetul mi se scufundă sub picioare. Mă aflam în acel loc singură, părăsită, cu ochii întregii Anglii ațintiți asupra mea și având de făcut o adevărată călătorie pentru a ajunge din acel loc izolat la grupurile din dosul coloanelor. Nu-mi dau seama nici acum cum am ajuns.

Fusesem prezentată la multe Curți și în fața multor potențați. Nu mai eram chiar atât de tânără, încât să mai am motive să mă intimidiez; eram obișnuită cu lumea și, totuși, mi-a rămas despre acea seară și despre acea prezentare o amintire de neșters. Nu din pricină că regina Charlotte ar fi avut un aspect impozant. Închipuiți-vă o căpățână de zahăr înfășurată în brocart de aur și vă veți face o idee exactă despre silueta ei. Nu fusese niciodată înaltă, iar de vreo câțiva ani se micșora și mai mult și se deformase complet. Capul, așezat pe un gât mult prea scurt, pezența un chip încruntat, galben, brăzdat de riduri, înconjurat de un păr cărunt, pudrat din gros. Purta – după cum era cazul – fie o bonetă, fie un turban, fie o tocă, dar întotdeauna am văzut-o împodobită cu o mică coroană de pietre scumpe. Ba chiar am auzit pe unii spunând că nu și-o scotea niciodată.

În ciuda acelei figuri heteroclite, nu era totuși lipsită de un soi de demnitate. Știa să-și țină bine Curtea în mână, purtându-se cu o extremă politețe, dar care avea nuanțe foarte variate. Severă cu conduita femeilor, era ea însăși dreaptă și imparțială. Și, nu de puține ori, o privire rece sau o vorbă mai puțin politicoasă a reginei salvase de pe marginea prăpastiei câte o tânără mai zvăpăiată. Cu femeile divorțate era neîndurătoare. Niciodată vreuna din ele, indiferent dacă era sau nu iertată de public, oricât de bine s-ar fi purtat după aceea,

nu mai putea trece pragul Palatului. Lady Holland¹ era o dovadă vie în acest sens. Spiritul, influența ei puternică, dominația pe care o exercita asupra bărbatului ei o făcuseră să-și cucerească un loc de frunte în societate. Dar, refuzând să se ducă la Holland House, săvârși un gest de neiertat. Lady Holland întreținea o adevărată Curte fecventată de tot ce era mai distins în Anglia și în străinătate. Cu toate strădaniile sale, cu toate intervențiile – printre care se număra și prințul regent – niciodată, atâta vreme cât a trăit regina bătrână, ea n-a mai putut pune piciorul în Saint-James.

N-aș îndrăzni să spun că regina era iubită, ci mai curând venerată. Prințul regent era primul care dădea exemplu în acest sens, căci era foarte grijuliu și foarte tandru cu ea în particular. În public, o copleșea cu omagiile. Am rămas uimită, în seara concertului, să văd un valet aducând pe o tavă o ceașcă de ceai, o zaharniță și un castronaș cu smântână și înmânându-i tava regentului, care i-o dăduse el însuși mamei sale. Apoi rămase în picioare în fața ei până ce regina își îndulci tacticoasă ceaiul, fără să se jeneze, fără să se grăbească, fără să-și întrerupă conversația. Îi spunea doar din când în când fiului ei, în engleză, indiferent de limba pe care o vorbea în clipa aceea: „*Thank you, George*”; repetă aceeași

¹ *Elisabeth Vassall* (1770-1845). După ce s-a despărțit de primul ei soț, sir Godfrey Webster, s-a măritat a doua oară, în 1797, cu cel de-al treilea lord Holland.

mulțumire când fiul ei luă tava cu ceașca goală și o întinse valetului.

Această ceremonie – care se pare că era un lucru obișnuit – se repeta de două, trei ori în fiecare seară, dar numai când regina se afla în vizită la fiul ei. La ea acasă o servea una dintre prințese, uneori unul dintre prinți, deci întotdeauna unul dintre copiii ei, dar niciodată regentul. Toți ceilalți membri ai familiei regale, inclusiv regentul, împărțeau răcoritoarele pregătite pentru restul societății, fără nicio deosebire.

În general, cu cât eticheta era respectată mai cu strictețe pentru regină, cu atât era mai puțin severă față de ceilalți. Prinții și prințesele primeau și făceau vizite întocmai ca niște simpli particulari. Îmi amintesc că, în aceeași seară în care am fost prezentată reginei, aflându-mă la doi pași de o femeiușcă foarte blondă, pe care cei doisprezece ani de absență mă făcuseră s-o uit, am auzit-o spunându-i lady-ei Charlotte Greville, cu care stăteam de vorbă:

– Lady Charlotte, prezintă-mă doamnei ducese de Boigne.

Era ducesa de York¹. Stătu de vorbă cu noi vreme îndelungată, despre tot și despre toate, discutând cu multă bunăvoință și fără niciun fel de ifose princiare.

¹ *Frederica Charlotta Ulrika* (1767-1820), fiica lui Wilhelm al II-lea, regele Prusiei, măritată în 1791 cu Frederic Augustus, duce de York, cel de-al doilea fiu al reginei Charlotte, născut în 1763, mort în 1827.

A doua zi, mama mă duse să fac vizite tuturor prințeselor. Celor care nu ne-au putut primi, le-am lăsat cărți de vizită și cu asta se chema că ne făcusem datoria.

Prințesa Charlotte de Galles¹, măritată cu prințul de Coburg², era încă scufundată în dulceața lunii de miere și nu părăsise reședința de la țară. Mama luase parte la căsătoria ei, oficiată într-unul din saloanele de la Carlton House. Când, mai târziu, i-am spus cât de mult regretam că nu participasem și eu, mi-a răspuns:

– Ai dreptate! E într-adevăr un spectacol rar să vezi pe moștenitoarea unui regat făcând o căsătorie din dragoste și oferindu-i mâna celui căruia îi oferise inima. O asemenea fericire se întâlnește foarte rar. Aș fi încântată să te duci și tu s-o vezi la Claremont.

Biata prințesă! N-am făcut cunoștință cu ea decât într-o altă călătorie în Anglia. În acel moment, se vorbea foarte mult despre ea. Devenise foarte populară, își însușise gesturile repezite ale strămoașei sale, regina Elisabeta, adoptându-i până și înjurăturile. Era foarte

¹ *Charlotte Augusta, prințesă de Galles* (1796-1817), moștenitoarea tronului Angliei, fiica unică a lui George al IV-lea și a Carolinei de Brunswick. Măritată în 1816 cu prințul Leopold de Saxa-Coburg, a murit la naștere, în anul următor.

² *George Chrétien Frederick Leopold de Saxa-Coburg-Gotha* (1790-1865), devenit rege al Belgiei, în 1831, sub numele de *Leopold I*. S-a însurat a doua oară cu prințesa Luiza, fiica cea mare a lui Ludovic-Filip.

categorică în opiniile sale politice, strângea – cu afecțiune – mâna tuturor bărbaților tineri sau bătrâni, pe care-i socotea ca făcând parte din partidul ei, nescăpând nicio ocazie de a-și arăta opoziția față de guvernul tatălui ei și ostilitatea față de bunica și de mătușile ei. Manifesta o dragoste deosebită față de mama sa, pe care o privea ca pe o sacrificată de către reaua voință a familiei sale. Prințesa Charlotte căuta cu lumânarea scandalul cu femeile care alcătuiau societatea particulară a regentului. Nu știu dacă acest lucru a avut într-adevăr o bază reală. În orice caz, drepturile sale îi erau înscrise pe chip, căci semăna ca două picături de apă cu prințul. Fusesse născută la nouă luni după o căsătorie a cărei intimitate nu durase prea multe zile. E sigur că prințul de Galles înghițise în acea epocă destule afronturi pe care conduita soției le justifica cu vârf și îndesat; dar nu știu dacă s-a gândit vreodată s-o renege pe prințesa Charlotte. Prințul o acuzase pe miss Mercer că-i sucise capul copilei, istorisindu-i toate acele bazaconii; așa că o alungase pe guvernantă din Palat. Miss Mercer coresponda însă pe ascuns cu prințesa Charlotte. Ea îi înspirase sila împotriva prințului de Orania¹ cu care guvernul englez ar fi vrut s-o mărite și susținuse propunerea pe

¹ *Wilhelm al II-lea* (1792-1849), rege al Olandei în 1840, care s-a însurat, cum am văzut mai înainte, cu marea ducesă a Rusiei.

care o făcuse marea ducesă Caterina a Rusiei¹, îndemnând-o pe Charlotte să-l ia de bărbat pe prințul Leopold de Saxa-Coburg. Această intrigă fusese manevrată cu atâta abilitate de cele două femei – marea ducesă a Rusiei și guvernanta² –, încât, până la urmă, Charlotte declară sus și tare că voia să se mărite cu alt pretendent. Miss Mercer, fiica lordului Keith, moștenitoare bogată, dar urâtă, pretindea la rândul ei să se mărite cu ducele de Devonshire³, aducându-i, printre altele, ca zestre și încrederea de care se bucura în ochii viitoarei suverane. Întregul partid whig, aplaudând această căsătorie, se unise acum pentru a-l determina pe duce s-o ia de nevastă pe miss Mercer. Nu știu dacă ar fi avut șanse de reușită, dar știu că, după ce prințesa Charlotte s-a măritat cu alesul inimii sale, cel de-al doilea proiect s-a prăbușit datorită bunului simț de care a dat dovadă prințul Leopold. Profitând de dragostea pe care i-o arăta soția, a îndepărtat-o de toată acea societate de care se simțea atât de legată, a apropiat-o de familia sa și a

¹ *Caterina Pavlovna* (1788-1819), cea de-a patra fiică a lui Pavel I, țarul Rusiei, măritată în 1809 cu marele duce George de Oldenburg. Rămasă văduvă, în 1812, s-a remăritat cu Wilhelm I, regele Wurtembergului.

² E vorba de *miss Mercer Elphinstone*.

³ *William George Cavendish*, al șaselea duce de Devonshire (1790-1858), fiul lui William, mort în 1811, și al Georgianeii Spencer, moartă în 1806.

făcut-o să-și schimbe complet atitudinea politică și socială.

Sigur că toată treaba asta nu s-a făcut într-o zi, dar prințul s-a ocupat îndeaproape de ea și, încă din prima săptămână, miss Mercer, ducându-se s-o vadă pe prințesă la Claremont – după ce-i scrisese mai multe bilețele care rămăseseră fără răspuns –, fusese primită atât de rece, încât se văzuse nevoită să-și scurteze vizita, ducându-se singură în sat să-și caute trăsura pe care o trimisese acolo, convinsă fiind că va fi oprită la reședința celor doi soți.

Plângerile domnișoarei Mercer nu avură alt rezultat decât acela că o puseră pe prințesa Charlotte în neplăcuta situație de a respecta porunca tatălui ei, care-i interzisese s-o mai vadă pe miss Mercer. Aceasta, la rândul ei, se simți cumplit jignită; partidul de Opoziție încetă de a se mai preocupa de măritișul ei cu ducele de Devonshire și toată lumea începu a o lua peste picior că putuse avea o asemenea pretenție. Pentru a-și ascunde decepția, miss Mercer se prefăcu îndrăgostită de domnul de Flahaut¹ ale cărui succese pe lângă două dintre reginele

¹ *August Charles Joseph, conte de Flahaut de La Billarderie* (1785-1870), sublocotenent la Marengo, colonel la Wagram, general și aghiotant al lui Napoleon. În timpul Restaurației, s-a refugiat în Anglia. Sub Monarhia din Iulie, a fost ministru la Berlin, apoi ambasador la Londra. În 1853, devine senator și mare cancelar al Legiunii de Onoare.

de sânge imperial din familia Bonaparte îl înscriaseră printre cei mai mari galanți ai epocii. Flahaut era un tânăr atrăgător și deosebit de abil în arta de a se face plăcut. Văzând în miss Mercer o partidă demnă de luat în seamă, își puse la bătaie toate farmececele. Și iat-o pe miss Mercer îndrăgostită de-adevăratelea. Lordul Keith se arată indignat împotriva unei astfel de legături, numai că, între timp, fiica sa începuse a-l iubi cu pasiune pe flusturaticul ei curtezan. După câteva luni, se mărită cu el, împotriva voinței tatălui ei, care nu i-a iertat niciodată acest pas, privând-o de o mare parte din averea ce i se cuvenea. Doamna de Flahaut n-a dezmințit în niciun fel comportarea fostei domnișoare Mercer, păstrându-și nealterată înclinarea către intrigile politice și tracasările sociale.

Prințul regent ducea viața unui om de lume. Lua adesea masa la persoane particulare și asista seara la unele reuniuni. Acele obiceiuri le crea o viață aparte ambasadorilor; aceștia erau în permanență invitați în aceleași locuri unde era poftit și prințul. La toate acele mese, prințul era așezat întotdeauna între două ambasadoare; la serate, se așeza pe o sofa, alături de lady Hertford, iar în partea cealaltă poftea întotdeauna o ambasadoare.

Lady Hertford – căreia i se spunea mai pe scurt Marchiza – era pe atunci regina inimii sale. Fusesse deosebit de frumoasă, dar acum avea cincizeci de ani

bătuți pe muchie și era mult prea gătită și prea împopotonată. Stătea mult prea țeapănă, vorbea rar, avea un limbaj pedant și ales, un aer calm și rece. Îi impunea grozav de mult prințului, având multă putere asupra lui, căci era una dintre cele mai nobile doamne, avea o avere imensă și socotea că-i făcea o mare favoare prințului, acceptând să fie zilnic plictisită de el. Prințesa Charlotte încerca să-și manifeste fățiș disprețul față de ea, dar Marchiza i-o plătea cu aceeași monedă. Regina bătrână o copleșea cu atențiile, dovedindu-i în acest fel părerea deosebită pe care-o avea față de ea, și lady Hartford își plimba „torysmul“ prin saloane cu trufia unei sultane.

Prințul se scula foarte târziu; toaleta sa dura ceasuri în șir. Stătea două ore încheiate în haină de casă; uneori admitea în preajma sa câțiva dintre intimii săi, ba chiar și miniștri și ambasadori dacă aceștia cereau neapărat să fie primiți. Asta era treaba care-i plăcea cel mai mult.

Dacă i se cerea în scris sau verbal o audiență, atunci îl primea pe solicitant îmbrăcat, în salonul lui, dar acest lucru îl deranja foarte tare, fiindcă îi dădea peste cap tabieturile. Dacă te prezentai la ușa lui fără să fi fost anunțat dinainte, se întâmpla foarte rar să nu fii primit. Începea discuția printr-o scuză privind dezordinea din cameră, întotdeauna bine dispus și gata să stea oricând la taclale. Nu isprăvea cu îmbrăcatul decât în ultimul

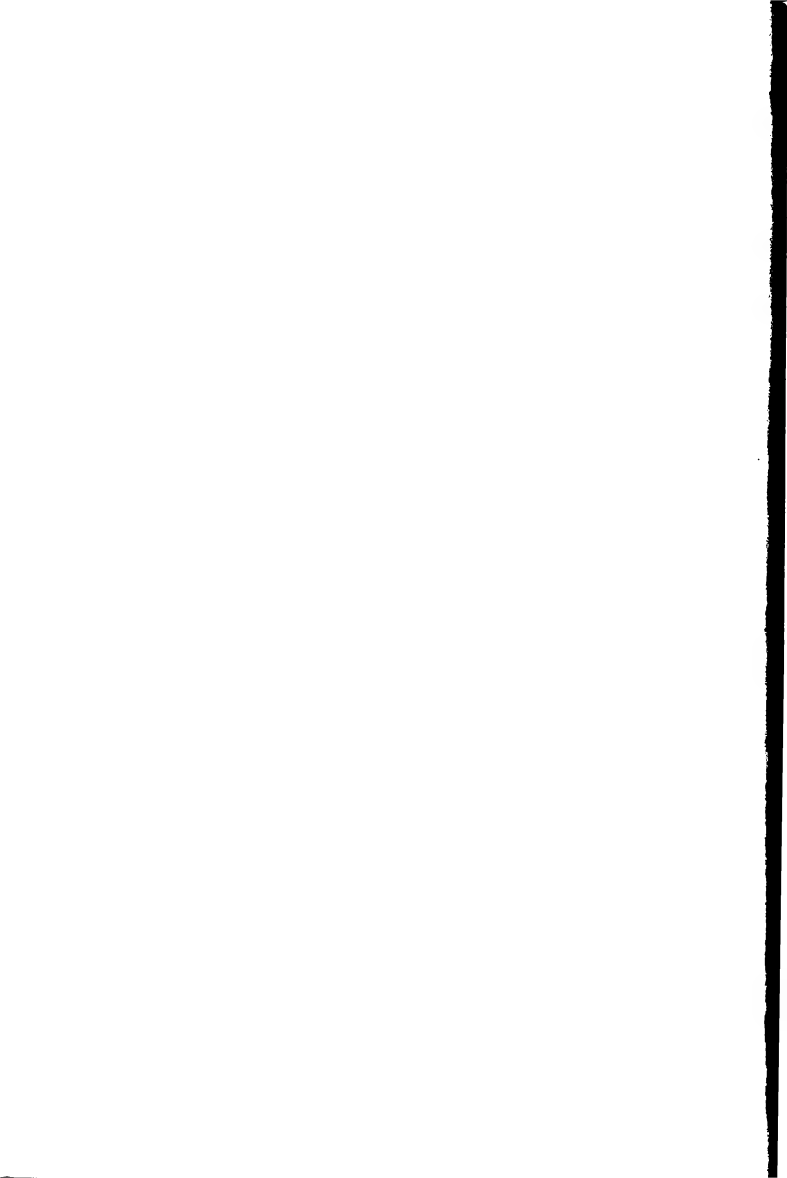
moment, când era anunțat că-l așteptau caii. Urca pe unul dintre ei, urmat de un singur rândaș, și se ducea în parc, unde putea fi abordat de oricine. Doar că nu zicea: „Hai să ne plimbăm împreună!“ Când se oprea, era un gest de mare politețe, dar care excludea orice familiaritate sau posibilitate de a-l însoți. În primul an, se oprea ori de câte ori se întâlnea cu tatăl meu, dar când îl trata foarte amical, când îl poftea să se plimbe împreună cu el, când îi făcea doar un semn cu mâna, în trecere, fără să se oprească. Din parc, o lua spre lady Hertford, unde-și petrecea restul dimineții. Uneori se întorcea călare, dar de cele mai multe ori venea să-l ia trăsura.

Lady Hertford – fără a fi din cale-afară de spirituală – avea mult bun simț, nu se vâra în nicio intrigă, nu voia nimic nici pentru ea, nici pentru ai săi. De fapt, din toată societatea femeilor de care prințul nu se putea lipsi ea era singura care merita într-adevăr să se bucure de atenția lui. Miniștrii au avut ocazia să se convingă de acest lucru când regentul, devenit rege, a înlocuit-o dintr-un capriciu pe lady Hertford cu lady Conyngham, al cărei ridicol nu era singurul inconvenient.

Prințul regent avea trei feluri de a invita la masă: printr-un carton enorm, marele șambelan te anunța că erai poftit „s-o vezi pe regină“. Atunci trebuia să vii în mare ținută. Al doilea fel consta în faptul că secretarul intim, sir Benjamin Bloomfield, te anunța printr-un

bilețel, scris de mână, că prințul te poftea în cutare zi. Atunci veneai în frac sau în costum obișnuit. Astfel de invitații erau adresate și femeilor, și bărbaților. Mesele nu treceau niciodată de douăzeci de persoane; de obicei, erau chemate douăsprezece până la cincisprezece persoane.

Al treilea fel era rezervat intimilor. Prințul trimitea – în aceeași dimineață – un valet să-i spună domnului cutare că, dacă n-avea altceva mai bun de făcut, prințul îl ruga să vină să ia masa la Carlton House, implorându-l să nu se formalizeze. Era de la sine înțeles că aveai, n-aveai ce face, trebuia să te duci; cred că prințului i s-ar fi părut foarte ciudat să nu dai curs unei astfel de invitații. Invitațiile nu erau niciodată adresate femeilor. La aceste mese nu luau parte decât cinci-șase persoane, căci lista era foarte limitată.

Capitolul II

Cred că deosebirea dintre ambasadori și miniștri plenipotențieri nu e nicăieri mai vădită ca la Curtea Angliei. Ambasadorii erau totul, miniștrii nu valorau nici doi bani. Cred că niciunul dintre ei, poate doar ministrul Prusiei, n-a fost poftit vreodată la masă la Carlton House. Ei nu erau invitați la seratele reginei, unde erau totuși admiși uneori străini din familii foarte distinse, care-i fuseseră prezentați; în saloane, nu se bucurau de niciun prerogativ, în timp ce ambasadorii țineau pasul cu toți ceilalți.

Această mare deosebire nu era deloc pe placul unei bune părți a corpului diplomatic, fără să vatăme totuși buna înțelegere din sânul ambasadei, care n-a fost tulburată în niciun fel cât am stat eu în Anglia. Contesa de Liéven¹ ocupa, în corpul diplomatic, primul

¹ *Dorothee de Benkendorf, prințesă de Liéven* (1784-1857), soția generalului Liéven, ambasadorul Rusiei la Berlin, în 1809, și la Londra, în 1812. Fusesse foarte bună prietenă cu prințul Metternich. În 1834, reîntorcându-se în Rusia, doamna de Liéven a devenit doamnă de onoare a țarinei. Pierzându-și cei doi fii, și-a părăsit soțul și, în 1836, s-a stabilit la Paris. În 1839, s-a împrietenit cu Guizot, pe care l-a întâlnit în casa doamnei de Boigne; la început, relațiile dintre ei au fost doar amicale; mai târziu, ele s-au preschimbat într-o dragoste înflăcărată.

loc; stabilită de multă vreme în Anglia, se bucura de stimă și avea o puternică influență politică, pe care nu i-o putea egala nimeni. Sosirea prințesei Paul Esterhazy¹ îi pricinuisse însă o vie neliniște. Austria era pe atunci aliata cea mai apropiată a Angliei. Lordul Castlereagh era puternic influențat de prințul de Meternich. Paul Esterhazy, foarte bine tratat de regent, era de multă vreme excelent primit în înalta societate. Tânăra lui soție, pe care-o adusese cu sine, era strănepoata reginei Angliei, nepoata ducese de Cumberland, verișoara și favorita prințesei Charlotte.

Contesa de Liéven se frământa în zadar, neputându-și ascunde ciuda; în afară de avantajele enumerate, noua ambasadoare era mult mai tânără decât ea, foarte frumoasă și avea niște rotunjimi atât de ispititoare, care jigneau de moarte slăbiciunea deznădăjduitei sale rivale. Totuși, doamna de Liéven observă imediat că prințul n-avea de gând să profite de situația ei strălucită. Regretând cumplit plecarea ei forțată din Viena, murea

¹ *Paul Antoine Esterhazy de Galantha* (1786-1866), ambasador al Austriei la Dresda, Roma și Londra, apoi ministru de externe. Însurat în 1816 cu prințesa Maria-Tereza, născută la 16 iunie 1794, fiica lui Carol Alexander, prinț de Thurn-et-Taxis, și a Terezei Matilda Amelia, prințesă de Macklemburg-Strelitz. Regina Angliei, soția lui George al III-lea, și ducesa de Cumberland, fiica sa vitregă, erau și ele prințese de Macklemburg-Strelitz, deci rude bune cu prințesa Maria-Tereza Esterhazy.

de plictiseală la Londra și, după câteva luni, obținut îngăduința de a se reîntoarce în Austria. În acea epocă, tânăra prințesă era o copilă foarte bună și gentilă; o vedeam mereu, căci avea obiceiul să se refugieze la noi la ambasadă, ca să scape de plictisul alor săi și de politețea perfidă și ostilă a contesei de Liéven. Față de noi era deosebit de politicoasă și de drăgălașă; de altfel, noi nu-i contestam în niciun fel pretențiile. Franța, zdrobită de ocupația militară și de sumele enorme care-i fuseseră impuse, avea nevoie de toată lumea s-o ajute să mai scape puțin de acea povară, așa că nu-i mai ardea să-și dispute întâietatea cu nimeni.

Contesa de Liéven, devenită între timp prințesă, avea un spirit de o mare distincție, manifestând o mult mai mare înclinare către diplomatie decât către politică. La ea, totul se reducea la problema persoanelor. O lungă ședere în Anglia nu izbutise să-i lărgască unele idei moștenite din țara ei de baștină și tocmai acest fel de a privi lucrurile i-a adus faima de mare intrigantă. În 1816, era foarte puțin simpatizată, dar foarte de temut la Londra. Se spuneau multe lucruri urâte pe seama ei, iar regina bătrână se arăta adesea destul de supărată că era obligată s-o primească în mod politicos. De altfel, doamna de Liéven n-ar fi îngăduit nicio abatere de la acest protocol.

N-aş putea să vă spun prea multe lucruri despre domnul de Liéven, un om de calitate, foarte manierat, vorbind puţin, dar la obiect, rece, dar politicos. Unii spuneau că ar fi inteligent, cei mai mulţi însă îl socoteau un prostănac. Deşi l-am văzut de multe ori, n-am izbutit să-mi fac o părere personală despre el. Era complet eclipsat de superioitatea de necontestat a soţiei sale, care se prefăcea că-i datorează foarte mult, făcând-o pe supusa şi pe ataşata. N-o vedeai niciodată fără el. Pe jos, în trăsură, în oraş, la ţară, în lume, peste tot nu-i vedeai decât împreună. Şi, totuşi, nimeni nu credea în înţelegerea desăvârşită a acestui cuplu.

Prinţul Paul Esterhazy, mare senior şi om de treabă, nu era lipsit de spiritul afacerilor, nici de alte calităţi. Era mult mai isteţ decât îl socoteau detractorii săi, care râdeau de presupusa lui neghiobie. De altfel, e foarte dificil să te prezinţi în lume, având atâtea avantaje şi o poziţie atât de strălucită, fără să stârneşti gelozia celor din jur.

Singurul bărbat într-adevăr remarcabil din corpul diplomatic era contele Palmella¹. A jucat un rol destul

¹ *Conte, apoi duce de Palmella*, născut în 1781. Ofiţer, diplomat şi om politic, apoi consilier al ambasadei din Roma; în 1812, e numit ambasador la Londra. După ce a luat parte, ca ministru plenipotenţiar, la Congresul de la Viena, s-a reîntors în patrie, unde a jucat un rol important în luptele care au sfârşit Portugalia în prima jumătate a

de important în vicisitudinile regatului Portugaliei pentru ca Istoria să-și asume sarcina de a aprecia așa cum trebuie și cele bune, și cele rele relatate pe seama lui. Mi s-a spus adesea că era deosebit de spiritual; mie nu mi s-a părut a fi chiar așa. Era un jucător înrăit și ducea la Londra o viață dezordonată, care-i îndepărtase pe colegii săi, pe care-i scutura de bani ori de câte ori avea ocazia.

M-am simțit puțin cam străină în Anglia, mai ales că vechea societate pe care o cunoscusem eu se prime-nise aproape în întregime. Moartea secerase și ea o bună parte dintre vechii mei prieteni. Un număr destul de mare călătoreau prin Europa, căci pacea redeschisese granițele tuturor țărilor de pe continent, satisfăcând înclinarea înăscută a insularilor britanici de a călători; unele dintre vechile mele prietene se stabiliseră la țară. Cele mai tinere erau ocupate cu educația odraslelor lor; cele mai vârstnice se străduiau să vâneze un bărbat pentru fetele lor. Zău dacă cunosc o treabă mai penibilă, căci ai nevoie de multă istețime ca, într-o astfel de situație, să-ți poți păstra cât de cât demnitatea. De altfel, în general, se admitea ca, în asemenea situații, mamele să abdice de la demnitatea lor, fără ca cineva să aibă dreptul de a le ține de rău.

veacului trecut. Când general, când ministru, a ajuns regent, în 1830, și prim-ministru, în 1834. Creator al unei Constituții, a revenit de câteva ori la putere. A murit în 1864.

Viața englezoaicelor nu e deloc trandafirie la maturitate; căci acea frumoasă independență a familiei al cărei rezultat poetul l-a zugrăvit atât de bine:

*„That independence Briton's prize so high,
Keeps man from man, and breaks the social tie“¹*

a apăsător în special pe umerii femeilor. Copilăria, foarte atent supravegheată, este de obicei fericită; durează până pe la șaptesprezece sau optsprezece ani. La această vârstă, părăsești așa-numita *nursey*² și ești prezentată la Curte; numele fetei este gravat pe cartea de vizită a mamei; fata e dusă peste tot și trece brusc de la singurătatea dinaintea la o viață foarte zgomotoasă. Acesta este de obicei momentul în care i se alege un bărbat.

Fetele au și ele rolul lor, pe care trebuie să și-l joace cât mai bine în toată afacerea asta; trebuie să le facă unele avansuri băieților și, în special, să aibă grijă „să se îndrăgostească“ de bărbații cu o cât mai strălucită poziție socială. Dacă tânărul mai are, în afară de o mare avere, și un titlu, atunci toate inimile fetelor de optsprezece ani sunt la dispoziția sa. Abilitatea doamnei de companie constă în a lăsa – pe de o parte – destulă libertate tinerelor, pentru ca băiatul să poată fi cucerit și adus în situația de a vrea să se însoare, iar pe de alta, de a ține bine fata în frâu, ca nu cumva să fie compromisă în cazul în care tentativa măritişului ar da greș. Dar și

¹ *Acea independență, răsplată atât de importantă a lui Briton, / Se respectă din om în om și înfrânge torța socială (engl.).*

² *Cameră a copiilor (engl.).*

aici există leac. Căci dacă un bărbat face o curte asiduă unei tinere timp de câteva luni și apoi se retrage fără să-i ceară mâna, toată lumea îl va ține de rău, iar dacă vrea să repete figura cu o altă fată, toate ușile i se vor închide în nas. S-au găsit și unii tineri care au făcut niște propuneri de căsătorie imposibil de acceptat, dar aceste cazuri au fost rare. În general, „asiduitățile“, ca să mă slujesc și eu de vocabularul convenit, duc la o declarație de dragoste făcută domnișoarei, apoi la cererea ei în căsătorie, pe care tânărul o adresează părinților fetei.

Pentru a ajunge la acele „asiduități“, sunt necesare adesea adevărate campanii; așa de pildă, când o fată a împlinit optsprezece ani și mama sa – din cine știe ce pricină – n-o poate duce peste tot, o încredințează unei rude sau chiar unei prietene care s-o ducă în oraș, în stațiuni, în locuri publice, într-un cuvânt, oriunde tânăra și-ar putea „găsi norocul“. Rudele care ar refuza să facă un asemenea serviciu ar fi blamate în gura mare și ținute de rău că nu și-au făcut datoria. E un lucru știut că o fată tânără crede că orice zboară se mănâncă, așa că trebuie călăuzită cu grijă și cu atenție către partidele cele mai avantajoase. Am auzit o mătușă care-și adusese încântătoarea nepoată dintr-o stațiune termală, foarte frecventată, spunându-i mamei fetei, în fața ei:

– *We have had no lit as yet this season, but several glorious nibbles*¹ și propunându-i s-o ducă, pe

¹ Încă nu ne-am descurcat în acest anotimp, căci bărbații superbi ezită (engl.).

tânăra, și în anul următor, dacă până atunci nu izbutea s-o mărite.

Cum, în general, mai nimeni nu se mărită din dragoste și cum, de obicei, există puține cazuri de acest gen, în primii ani de căsnicie, femeile trăiesc mai mult în casă. Dacă bărbatul lor manifestă vreo înclinare către ceva – și, slavă Domnului, mai toți englezii au câte o preferință –, soțiile li se asociază. Sunt mari și tari în gospodărie și adesea, folosind doar câteva fraze banale de supunere, își domină toate neamurile. Când încep să apară copiii, ele îi îngrijesc cu o dragoste deosebită; casa se însuflețește. Dragostea odată trecută, soțul își mai păstrează o vreme obiceiurile casnice, apoi survine plictiseala. Ca s-o alunge, face o călătorie. Când se întoarce, își spune că e cazul să-și reia vechile obiceiuri, să reînnoade unele relații pe care le neglijase, pretextând că trebuie să cunoască lume cât mai multă ca să-și mărite cât mai avantajos fetele pe care le are și care cresc.

Acesta este momentul când englezoaicele sau încep a fi cochete, sau, dimpotrivă, se dau la fund. Așa se face că vezi unele mame de familie bună, bătând către patruzeci de ani, îndrăgostindu-se de tineri de douăzeci și cinci și fugind cu ei, părăsindu-și casa și abandonându-și droaia de copii. Dacă au scăpat de acest pericol – căci majoritatea dintre ele sunt serioase și la locul lor –, atunci își însoțesc fetele, devenind un fel de

„plimbărețe de nevoie“, ceea ce mi se pare destul de neplăcut și de penibil. Pentru domnișoare, situația e suportabilă, căci își au distracțiile lor. Plimbările le amuză grozav; ba chiar le prind foarte repede și foarte firesc gustul. Dar pentru biete mame situația e cu totul alta. Le vezi tot timpul preocupate, interesându-se de toate partidele avantajoase, de înfățișarea tinerilor, de obiceiurile, de gusturile lor, frământându-se cum să le facă în cât mai scurt timp cunoștință cu fetele lor. Chipul le înflorește când fratele cel mare al celui vizat vine să le invite fata la dans. Dacă, în schimb, domnișoarele stau la taclale cu fratele mai mic, mamele se frământă pe scaune, trecând prin chinurile iadului. Sigur că cele mai istețe își ascund cu dibăcie neliniștea, deși ea le chinuie pe toate la fel. Și când te gândești că treaba asta nu se întâmplă numai în clasele de jos ale societății, ci în toate...

În 1816, nicio englezoaică tânără și nemăritată nu valsa.

Ducele de Devonshire tocmai sosise dintr-o călătorie pe care o făcuse în Germania; într-o seară, în timpul unui mare bal, el spuse că o femeie nu-și putea pune mai bine farmecele în evidență decât valsând. Nu știu dacă a fost o simplă malițiozitate din partea sa, dar a repetat de câteva ori această frază. Ea a făcut înconjurul Londrei și, la balul următor, toate domnișoarele au valsat. Ducele le-a admirat, a spus că era o încântare să le

privești și că dansul lor însuflețește tot balul; apoi a adăugat neglijent că – în ceea ce-l privea – el nu se va însura niciodată cu o femeie care valsa. A făcut această mărturisire întâi la ducele de Richemond, apoi la Carlton House. Biata ducesă – cea mai nedescurcăreață dintre mame –, când a auzit așa ceva, a căzut în cealaltă extremă. A repetat imediat vorbele ducelui vecinelor sale, care le transmiseră mai departe. Pe fețele mamelor care aveau fete de măritat se citi o consternare adâncă; în schimb, persoanele dezinteresate și răuvoitoare izbucniră în hohote de râs. În tot acest timp, tinerele *ladies* valsau cum nu se poate mai sigure de ele; mamele turbau. În sfârșit, nefericitul vals se isprăvi. Înainte de terminarea seratei, ducesa de Richemond afirmă că fetele sale nutreau o asemenea silă față de vals, încât ea renunțase să le mai îndemne să danseze. Câteva tinere, mai mândre, continuară să valseze. Dar majoritatea fetelor se retrăseseră. Cele mai șirete hotărâră că nu vor valsa decât la Carlton House, ca să-i facă plăcere reginei bătrâne, care avea o mare slăbiciune pentru acest dans din țara sa de baștină. Căci, în ciuda excesivei sale exigențe, regina simțea o nespusă plăcere să retrăiască această amintire din tinerețea sa.

Dificila sarcină de a fi mamă se prelungește mai mult sau mai puțin, după numărul fetelor pe care le ai și după ușurința cu care le poți găsi soți. Odată măritate, tinerele devin atât de străine față de mamele lor, încât

ajung să se invite reciproc la masă în scris, cu câte opt zile înainte. În nicio țară nu este mai respectat ca în Anglia preceptul din Evanghelia care spune: „Și-ți vei părăsi tatăl și mama pentru a-ți urma soțul“.

Pe de altă parte, de îndată ce fiul cel mare a împlinit douăzeci și unu de ani, prima lui grijă e să se mute. Obiceiul e atât de înrădăcinat, încât tatăl se grăbește să-i faciliteze fiului această dorință, punându-i la dispoziție mijloacele necesare. Cât despre ceilalți băieți, obligați să-și facă o carieră ca să aibă din ce trăi, ei au fost de mult îndepărtați din casa părintească.

Acum, s-o urmărim puțin pe mamă. Iat-o reintrată în casa ei, complet solitară, căci, după ce băieții i-au plecat, iar fetele i s-au măritat, bărbatul ei a căpătat obiceiul de a-și petrece viața la club. Ce va face această femeie? Va suporta izolarea tocmai într-un moment în care are nevoie mai mult ca oricând să fie înconjurată de ai săi? Da, o va suporta, pentru că n-are cui cere să stea cu ea. Așa că va spori numărul acelor femei bătrâne care deranjează Londra cu adunările lor, împodobindu-se ziua, îmbătrânind noaptea, până când vreo infirmitate le va obliga să se închidă în odaia lor, unde nu va fi admisă nicio persoană și unde vor muri singure. Așa că să nu li se mai reproșeze englezoaicelor că aleargă după plăceri la o vârstă destul de matură, sub pretextul că acest lucru ar fi sub demnitatea lor. Obiceiurile țării lor nu le oferă alte alternative decât o droaie de copii și mai apoi singurătatea, destrăbălarea sau abandonul.

Dacă rămân văduve, soarta lor e și mai tristă, căci singurătății și tristeții vine să li se adauge și strâmtorarea. Nevasta fiului cel mare vine imediat împreună cu bărbatul ei și amândoi, dând ordine în dreapta și în stânga, pun stăpânire pe castel. Mama își face bagajele și, după câteva zile, se retrage într-o căsuță modestă, pregătită de obicei dinainte de către răposatul lord. Foarte rar se întâmplă ca venitul ei să depășească a zecea parte din cel cu care fusese obișnuită mai înainte. Privește neputincioasă cum fiul pune mâna pe averea ei personală, adusă ca zestre cu ani în urmă bărbatului ei. Căci asta e legea țării: oricâte precauții ai lua în contractul de căsătorie, zestrea femeii aparține nu numai soțului, ci asupra ei are dreptul de moștenire și primul născut; chiar dacă văduva trăiește, toate pretențiile acesteia se rezolvă, în general, printr-o pensie viageră. Demoazele noastre din Franța n-au de ce le invidia pe tinerele englezoaice pentru așa-zisele lor căsătorii din dragoste. Această independență din tinerețe are ca rezultat faptul că sunt lăsate la discreția tiraniei unui bărbat, dacă acesta vrea să și-o exercite, și că sunt lăsate singure la o vârstă înaintată, dacă mai apucă să ajungă la acea vârstă.

Dacă-mi este îngăduit să mă slujesc de astfel de expresii, aş spune că englezii au mai curând un cuib decât o familie și niște pui care-și iau cu toții zborul, iar nu niște copii.

Capitolul III

Am examinat obiceiurile cu un ochi mult mai curios acum, în cea de-a doua călătorie în Anglia, decât în tinerețe, și am ajuns la concluzia că, dacă Anglia avea avantajul unei vieți materiale mai opulente, sociabilitatea era mult mai accentuată în Franța. Nimeni nu aprecia mai mult decât mine caracterul nobil, spiritul public ce distingea această națiune. Cu acel admirabil bun-simț, care constituie forța acestei țări, englezul – în ciuda independenței sale personale – recunoaște ierarhia claselor sociale. Dacă străbați un sat, auzi adesea câte un țăran, în pragul colibei, spunându-i fetei sale: „*Curtsey to your betters, Betsy!*”¹, expresie ce nu se poate traduce exact în franceză. Dar același bărbat nu admite ordinul niciunui superior dacă socoate că drepturile i-au fost încălcate. Recurge la lege chiar și împotriva primului senior al comitatului, dacă se socoate călcat în picioare, sau împotriva vecinului cu care s-a ciondănit la crăsmă. Tocmai pe această încredere, că legea îi protejează în orice împrejurare, se bazează

¹ „*Betsy, fă o reverență superiorilor tăi!*” (engl.).

sentimentul de independență din care se naște respectul de sine însuși, pecetea oamenilor liberi. Pe de altă parte, această independență, inamica sociabilității, și care duce la o fire puțin mai sălbatică, este atenuată de dorința clasei inferioare de a nu face nimic care să nu fie „gentle”¹, iar clasele elevate, de a nu face nimic care să nu fie „gentlemanlike”². Acesta este punctul care-i unește pe englezi între ei. Cât despre fantezia de a fi „fashionable”³ acesta este cusurul unui grup restrâns de oameni, împins adesea până la ridicol.

Observând de aproape cele două țări, bagi de seamă că niște oameni la fel de delicăți în sentimentele lor pot totuși să se jignească reciproc prin felul cum își exprimă aceste sentimente, ba aș îndrăzni chiar să spun prin felul cum le concep. Această idee mi-a venit amintindu-mi de o masă la care am fost invitată de una dintre vechile mele prietene, lady Dunmore, într-un cerc restrâns. Se discuta despre noutatea zilei: condamnarea lordului Bective de către Curtea ecleziastică „Doctors Commons”. Iată de ce:

Lady George Beresford fusese, cu un an în urmă, una dintre cele mai încântătoare, mai distinse și mai fericite femei din Londra. În urma unei nașteri, laptele

¹ *Politicos* (engl.).

² *Manierat* (engl.).

³ *La modă* (engl.).

i se urcase la cap și înnebunise. Soțul ei era disperat. Fiind nevoit să caute niște hârtii de afaceri, se văzu silit să forțeze o casetă aparținând soției sale; ea conținea o mulțime de scrisori care nu mai lăsau nicio îndoială asupra genului de relații pe care le avusese cu lordul Bective. Bărbatul se înfurie. Deși nevastă-sa era nebună și deci închisă într-un ospiciu, el o dădu în judecată. Fură audiați câțiva martori, care o împrôșcară cu noroi. Lordul Bective a fost condamnat să plătească douăsprezece mii de ludovici drept despăgubire soțului încoronat. Or, la masa la care fusesem invitată se discuta tocmai despre această sumă ce trebuise a fi plătită. Unii susțineau că era mult prea mare față de calitățile lady-ei Beresford, alții, dimpotrivă, susțineau că merita ca lordul Bective să plătească atâția bani pentru ea. Căci era atât de abilă, atât de bine făcută, de talentată și de grațioasă.

– Ei, nu e chiar așa, și apoi, nu mai era nici foarte tânără!

– Da, dar i-a dăruit bărbatului ei niște copii minunați!

– Mă rog, dar începuse s-o ducă prost cu sănătatea, iar tenul își pierduse strălucirea.

– Era foarte deșteaptă și instruită!

– În ultimele luni, devenise tristă și destul de posacă!

Discuția continuă astfel, cu un avantaj aproape egal, până când stăpâna casei îi puse capăt, zicând:

– Sunt de acord că douăsprezece mii de ludovici e o sumă foarte mare, dar bietul George o iubea atât de mult...

Puterea acestui argument păru irezistibilă și concilie toate opiniile. Îi ascultam uluită. Mă deranja cumplit să aud niște femei din cea mai aleasă societate enumerând calitățile uneia dintre semenele lor, ca și cum a fi discutat despre însușirile unei iepe, iar mai apoi, apreciind în bani măhnirea pe care pierderea ei i-o pricinuise soțului care, mie cel puțin, mi se părea pur și simplu odios, fiindcă o dăduse în judecată pe mama copiilor săi, lovită și așa de soartă, îndurând cea mai cumplită pedeapsă la care poate fi condamnată o ființă omească.

Trebuia să trag din asta concluzia că înalta societate din Anglia era total lipsită de sensibilitate! Lucrul ar fi fost tot atât de nedrept ca și cel prin care aş fi decretat că franțuoaicele sunt lipsite de modestie, pentru că folosesc unele locuțiuni proscrie de cealaltă parte a canalului. Adevărul este că uzanțele diferite prezintă situațiile sub alte fațete, așa că nu trebuie să ne grăbim să-i judecăm pe străini fără a le fi studiat în amănunt obiceiurile. Ce societate nu prezintă anomalii șocante pentru observatorul care nu e încă obișnuit cu ea? Teoretic, admiram respectul englezilor pentru ierarhia socială, dar pe urmă, sociabilitatea mea specific

franțuzească se burzuluia când îl vedea acționând în saloane.

Doamnele din înalta societate nu-și deschid ușile decât o dată sau de două ori pe an tuturor celor care, printr-o relație, dar mai ales datorită alegerilor, au cinstea de a scrie despre ele de îndată ce sosesc la Londra. Ca să poți face această vizită, trebuie să primești un carton mare, pe care se află imprimate cuvintele: „Ducesa cutare primește *at home* în cutare zi”. Numele persoanelor cărora li se adresează este scris de mână, la urmă. Numai Cel-de-Sus știe cât se zbat unii, cât aleargă și la ce manevre recurg pentru a putea pune mâna pe o asemenea invitație. Ziua de primire sosită, stăpâna casei așteaptă în picioare în ușa salonului, făcând câte o reverență în fața fiecărei persoane care intră; dar un fel de reverență prin care parcă le-ar spune:

– Deși vă aflați în casa mea, cred că vă dați seama că nu vă cunosc și nici nu țin să vă cunosc!

Faptul e cu atât mai evident cu cât există deosebiri vizibile în primirea oaspeților. Ei bine, și cu toate astea, în această țară unde oamenii par să aibă atâta bun-simț, nimeni nu se simte ofensat; fiecare are ceea ce dorește: intimitate – o primire călduroasă, ceilalți – bucuria de a fi fost poftiți. Invitația rămâne o lună întreagă înfiptă în rama oglinzii, unde e văzută de toți cei care vin în vizită la persoana respectivă. Ea are posibilitatea să povestească

celor din mediul ei cum sunt mobilate saloanele ducesei cutare, ce rochie purta marchiza X și alte remarci de aceeași natură. Scopul de a fi fost invitat la ducesa respectivă fusese atins și poate că persoana în cauză ar fi fost mai puțin mândră că fusese admisă la ducesa Z, dacă această ducesă ar fi fost mai politicoasă.

La noi, în Franța, nimeni n-ar fi suportat un asemenea tratament. M-am gândit uneori că superioritatea societății franceze asupra tuturor celorlalte se datorează – între altele – faptului că, la noi, persoana care primește, care face cheltuieli pentru a da o masă sau o serată se simte profund îndatorată față de persoanele care o onorează cu vizita lor, în timp ce mai peste tot e exact invers. Dacă știai să te gândești la treaba asta, îți dădeai seama că, până și această singură deosebire este menită să înlesnească relațiile și să le confere o notă de urbanitate.

Marile banchete englezești nu sunt aproape nicio dată pe măsura caselor, așa încât de cele mai multe ori din saloanele prea pline lumea se revarsă pe scară, iar alteori până în stradă, unde încurcă trăsurile, adăugând la plictiseala acelor reuniuni și înghesuiala. Libertatea engleză (deși eu nu recunosc înalta justiție a acestei țări) nu admite nicio ordine în mersul trăsurilor. Biciuind caii și năpustindu-i unii asupra altora, ajungi sau, mai curând, nu ajungi acolo unde vrei să mergi. Nu există

serată în urma căreia să nu rămână două, trei trăsură făcute zob pe stradă. Acest fapt te miră cu atât mai mult cu cât, la Londra, străzile sunt foarte frumoase și curate.

Banchetele mi-au sporit „sentimentul de recunoștință față de banii și de folositorii noștri jandarmi“, căci dragostea mea de libertate a pălit întotdeauna în fața lor. Îmi amintesc că, într-o seară, i-am strigat până am răgușit, aproape două ceasuri, fiindcă în timp ce ne îndreptam spre lady Hertford, ne-am rătăcit, riscând în fiecare clipă să fim azvârliți în canal. Noi am plecat din Portman Square; ea locuia în Manchester Square; dacă drumul ar fi fost liber, într-un minut am fi fost acolo. Pentru ca prințul regent să fie scutit de toată acea avalanșă de trăsură, sosea în salonul marchizei străbătând o grădiniță și încălecând o fereastră. Sigur că era mult mai simplu, dar când acea fereastră se deschidea cu zgomot pentru a-i îngădui să intre, pe toate chipurile trecea câte un surâs.

În afară de oboseala acestor așa-zise petreceri, ceea ce le făcea să devină un adevărat chin era ora la care încep. Lipsind atâția ani din Anglia, mă dezobișnuisem. Fiind obligată să mă duc la bal, a doua zi după banchetul doamnei Hertford, am auzit bătând miezul nopții fără ca mama să se gândească să plece. Am început s-o zoresc.

– Știu că vrei să pleci, și eu abia aștept, dar vom face impresie proastă!

De data asta nu mai puteam s-o șterg englezește, slugile încă nici nu apucaseră să lumineze toate saloanele, iar noi eram printre primele care veniserăm. După puțin, intră și stăpâna casei, trăgându-și mănușile. Fiica ei nu-și isprăvi toaleta decât după o jumătate de ceas, iar lumea nu începu a sosi decât după ora unu noaptea. Obosisem să aud că majoritatea femeilor dorm mai toată ziua, ca să fie proaspete și odihnute noaptea, când ieșeau în lume. Nu-mi vine să cred că era adevărat, dar, dacă era așa, atunci sunt convinsă că, neavând ce face, dormeau din plictiseală. Și, din moment ce tot vorbesc despre baluri, simt nevoia să vă povestesc despre unul foarte frumos, dar și foarte bizar datorită celor care-l dăduseră. Marchizul de Anglesey¹, după ce fusese însurat, douăzeci și unu de ani, cu o fată din familia de Williers și avusese o mulțime de copii, divorțase în Scoția, unde legea admite infidelitatea soțului drept o cauză de divorț. Apoi se însurase cu lady Emilie

¹ *Henry William Paget* (1768-1854), fiul cel mare al contelui de Uxbridge. Ofițer superior, la moartea tatălui său (13 martie 1812), devine conte de Uxbridge. La 4 iulie 1815, pentru comportarea sa deosebită la Waterloo, e numit marchiz de Anglesey. S-a însurat, în 1795, cu lady Caroline Elisabeth Williers, cea de-a treia fiică a lordului de Jersey. Din această primă căsătorie s-au născut trei băieți și cinci fete. A mai avut copii și din cea de-a doua căsătorie.

Wellesley care – divorțând, la cererea ei, în Anglia – își lăsase și ea bărbatul cu o droaie de copii¹. Marchiza de Anglesey se recăsătorise cu ducele de Argyll. Neavând nicio vină, nu făcea parte din categoria femeilor divorțate și, ca atare, era admisă atât la regină, cât și în societate. Cum rămăsese în relații foarte bune cu fostul ei soț, câteva din fiicele sale – între optsprezece și douăzeci și doi de ani – locuiau la tatăl lor, dar ieșeau în lume împreună cu mama lor.

În bătălia de la Waterloo, lordul de Anglesey pierduse un picior. Starea sa alarmantă – căci se zbatuse multă vreme între viață și moarte – stârnise un viu interes printre toți cei care-l cunoșteau și care-și manifestară dovezile de simpatie și compătimire. De îndată ce se făcu bine, dorind să-și manifeste recunoștința față de solitudinea prietenilor săi, pregăti o serbare grandioasă în cinstea acestora. Construi, deci, o sală mare de bal în continuarea splendidului său apartament din Uxbridge House și pregăti tot ceea ce era necesar împreună cu noua lui soție, totul pe picior mare și de o opulență fără egal. Invitațiile, făcute într-o formă încă nefolosită până atunci, nu erau nominalizate. Lordul de Anglesey, adresând mulțumirile sale domnului și doamnei cutare pentru solitudinea lor, nădăjduia că-i va vedea trecând

¹ *Emilie Charlotte*, fiica contelui Cadogan, avea din prima căsătorie, cu Henry Wellesley, mai târziu lordul Cowley, trei băieți și trei fete.

pe la Uxbridge House în cutare seară. Cu câteva minute înaintea sosirii musafirilor, lady de Anglesey, fiind divorțată și deci neavând voie să apară în societate, după ce supaveghease cu grijă totul, plecă la țară. Lordul de Anglesey, mult prea tandru și mult prea galant pentru a-și lăsa soția singură, o însoți. Așa că și stăpânul, și stăpâna casei unde se dădea acea grandioasă serbare dispăruseră. Fetele din prima căsătorie a lordului făcură onorurile casei, ajutate – din curiozitate – de domnișoarele Wellesley, fetele din prima căsătorie a doamnei de Anglesey, care rămăseseră lângă mama lor. Trebuie să mărturisesc că nu se putea concepe o idee mai ciudată decât cea de a pofti atâta lume la tine acasă, iar tu, gazdă, să te eclipsezi. Acel bal s-a mai ilustrat și printr-o altă ciudățenie.

Lady Caroline Lamb¹, publicase, cu câteva zile mai înainte, romanul *Glenarvon*². Romanul cuprindea povestea aventurilor sale cu faimosul lord Byron, aventuri împinse cât mai departe cu putință. În plus, vârase în carte toate personajele marcante din înalta societate și, mai ales, pe membrii propriei sale familii, printre care și pe bărbatul ei, lordul William Lamb (devenit,

¹ *Caroline Lamb* (1785-1828), literată, măritată în 1805 cu William Lamb, viconte de Melbourne, prim-ministru al reginei Victoria.

² Aceleiași autoare îi mai aparțin scrierile *Graham Hamilton* și *Ada Reis*.

mai apoi, lordul Melbourne). Adevărul e că-l zugrăvisese foarte frumos, atribuindu-i un caracter deosebit și o purtare nobilă; fusese însă mult mai puțin binevoitoare cu alții, și cum nu se știa precis despre cine putea fi vorba, toată lumea discuta despre persoanele care se presupunea că fuseseră zugrăvite în carte.

La acel bal din Uxbridge House am văzut-o pe Lady Caroline Lamb ținându-l cu dragoste pe soțul ei de braț și oferindu-le curioșilor „cheia“ – cum zicea ea –, adică spunându-le fără nicio jenă cine erau personajele pe care le descriesese. Avusese grijă să facă o mulțime de copii după cartea unde numele schimbate și numele adevărate erau trecute alături, unul lângă altul, fiind vorba de oameni care se aflau de față sau de rudele și de prietenii lor. Această scenă completă bizareria acelei serbări ciudate.

De altfel, am renunțat destul de repede să mai trăiesc la Londra; în afară de faptul că mă plictisea cumplit, mai eram și suferindă. Rămăsesem la Genova cu o durere reumatică la cap, care nu m-a părăsit decât după patru ani, după ce am făcut o cură la apele din Aix, și care mă împiedica să iau parte la distracțiile zgomotoase.

N-am simțit, de asemenea, niciun regret că n-am putut lua parte la serbările date în Franța în cinstea înșurătorii ducelui de Berry. Din relatările care mi s-au

făcut reieșea că fuseseră destul de mărețe, adică atât cât îngăduia tristețea generală a unei țări aflate sub cizmă străină. Ba chiar se pare că fuseseră mult mai însuflețite decât te așteptai să fie într-o asemenea penibilă circumstanță. Majoritatea celor invitați la acea ceremonie aparțineau unei clase care privea Curtea ca pe ceva necesar vieții. Când o împrejurare oarecare – fie politică, fie o dizgrație – îi smulgea din acea atmosferă, viața le era searbădă. Un mare număr de persoane fuseseră lipsite de plăcerea de a asista la acest eveniment din pricina Revoluției; aceste persoane manifestau o veselie de copilandri și un zel de neofiți, simulând o bucurie pe care erau departe de a o simți.

Nu știu în ce măsură poporul a luat parte la aceste serbări și dacă s-a bucurat cât de cât. Lipsisem din țară și informațiile pe care le promisem se băteau cap în cap. Din toate relatările nu mi-au rămas în minte decât cuvintele prințului de Poix¹. În ziua întrevederii de la Fontainebleau², adresându-se unui grup de curteni care, ca și el, ieșeau din apartamentele lor, prințul le-a zis:

¹ *Philippe Louis Marc Antoine de Noailles, prinț de Poix* (1752-1819), fiul mareșalului de Mouchy și al Annei Louise de Arpojon, ghilotinată în timpul Terorii. Aghiotant, apoi comandantul Gărzii Naționale de la Versailles, emigrează pe 10 august 1789. Locotenent general, căpitan al gărzilor și pair al Franței în timpul Restaurăției.

² Regele, Monsieur, ducesa de Angoulême, ducele de Angoulême, ducele de Berry și întreaga Curte i-au ieșit înainte la Fontainebleau prințesei care debarcase la Marsilia.

– Știți, domnilor, că noua noastră prințesă are ochiul drept mai mic decât celălalt?

– N-am remarcat câtuși de puțin acest lucru! i-a replicat ducele du Maille. Dar, după ce reflectă o clipă, adăugă: Poate că doamna ducesă de Berry are ochiul stâng mai mare decât cel drept.

Acest răspuns mi s-a părut mult prea diplomatic pentru a nu-l menționa în paginile acestei cărți.

După o vreme, m-am înapoiat la Londra. Dar n-am ieșit din ambasadă – unde, până la urmă, am izbutit să ne atragem câțiva prieteni – decât pentru a ne duce la colegii noștri din corpul diplomatic, la miniștri sau la Curte, de unde nu puteam, în niciun caz, lipsi.

Capitolul IV

Vizitele la Twickenham nu le trec în rândul obligațiilor, pentru că ele constituiau pentru mine o adevărată plăcere. Acesta este locul unde se retrăsese ducele de Orléans cu ai săi și unde ducea o viață simplă, consacrată exclusiv familiei. Înainte de sosirea tatălui meu, domnul de La Châtre, fostul ambasador al Franței în Anglia, în negliobia sa de curtean slugarnic, pusese pe urmele ducelui de Orléans o droaie de spioni plătiți, care otrăveau și cele mai nevinovate fapte ale ducelui, răstălmăcindu-le sensul. Tata puse imediat capăt acestor tracăsări ignobile, și exilații din Twickenham îi rămaseră cu atât mai recunoscători, cu cât el descrisese exact comportarea lor dreaptă și cinstită, deschizându-le astfel porțile Franței, unde abia așteptau să se reîntoarcă.

Într-o zi, unul dintre agenții retribuți de poliția franceză veni să-i spună tatălui meu că, în sfârșit, ducele de Orléans se remarcase; că la Twickenham se tipăreau proclamații răzvrătitoare împotriva guvernului și că baloturile cu acele proclamații erau gata să fie expediate în Franța. Spionul îl asigură pe tata că-i poate aduce oricând o asemenea proclamație.

– Ei bine, îi răspunse tata, adu-mi – nu zic o proclamație, ci o publicație mult mai puțin gravă ieșită din tiparnița de la Twickenham și-ți dau pe loc o sută de guinee!

Spionul, cum era și de așteptat, n-a mai venit.

În duminica următoare, ducându-ne, seara, să-i facem o vizită ducesei de Orléans, am găsit toată familia strânsă în jurul mesei, scriind o pagină de impresii. Ca să-i distreze pe copii, ducele cumpăraseră o mică tiparniță portativă, de fapt o jucărie, cu care se amuza duminica. Până atunci, tipăriseră câteva exemplare dintr-o fabulă cu vreo douăzeci de versuri, scrisă de ducele Montpensier în copilăria sa. Aceasta era deci tiparnița clandestină menită să răvășească lumea!

Toate acele persecuții prostești nu făceau decât să-l înfurie pe ducele de Orléans, cu atât mai mult cu cât Ludovic al XVIII-lea îl scârbise cu comportarea lui lașă atât în țară, cât și în străinătate. Așa, de pildă, la vestea debarcării lui Napoleon la Cannes, ducele de Orléans îl însoțise pe Monsieur la Lyon. Reîntors la Paris împreună cu acest prinț, ducele plecase mai apoi singur la Lille, unde pregătise – împreună cu mareșalul Mortier – apărarea orașului. Când regele ajunsese în acest oraș, ducele îl rugă să stabilească în acel loc reședința sa și a guvernului. După câteva ezitări, regele consimți, dându-și cuvântul că, orice s-ar întâmpla, nu va părăsi

pământul francez. Acestea au fost ultimele vorbe pe care Ludovic al XVIII-lea i le-a mai spus ducelui de Orléans, înainte ca acesta să se retragă în apartamentul pe care-l ocupa. După trei ceasuri, careva veni să-l scoale, spunându-i că regele fugise în Belgia. Deci, în timp ce el îi făgăduia ducelui că nu va părăsi pământul Franței, slugile îi și pregăteau trăsura cu care urma să dea bir cu fugiții! Furios că regele își bătuse astfel joc de el, ducele a trimis o scrisoare plină de reproșuri amare; apoi, mai trimise una mareșalului Mortier, prin care îl dezlega de orice făgăduială. Nevrând să-l urmeze pe rege, se îmbarcă și se reîntoarse în Anglia, lângă ai săi. Închirie o casă la Twickenham, sat unde mai locuise și în prima sa emigrație.

De îndată ce familia de Orléans se convinsese că succesorul lui La Châtre nu avea de gând să calce pe urmele acestuia și că nu avea a se teme de niciun fel de șicane din partea tatălui meu, între el și ducele se stabili cea mai deplină și mai loială încredere, ducele ajungând să nu mai întreprindă nimic până nu se sfătuia cu tata. Împinse respectul față de Ludovic al XVIII-lea atât de departe, încât nu primea pe nimeni la Twickenham până ce nu-și dădea consimțământul ambasadorul Franței și toate demersurile pe care le făcu de a se reîntoarce în țară le discută în prealabil cu tata până în cele mai mici amănunte. Spionarea sa căzuse de la sine. Domnul

Decazes își rechemă agenții pe care fostul ambasador La Châtre îl convinsese că-i erau absolut necesari.

Și dacă tot am pornit pe panta adevărului, apoi atunci să mergem până la capăt și să arătăm că domnul La Châtre nu voise să renunțe la cei câțiva spioni care, de fapt, nu făceau nimic, de teamă să nu i se retragă fondurile secrete ce-i fuseseră alocate în acest scop. Mademoiselle a fost ultima de a cărei încredere s-a bucurat tata, dar când s-a hotărât să-i acorde această încredere, ea i-a fost dăruită pe deplin și pentru totdeauna. În timpul acelor zile lungi, petrecute la țară, am avut prilejul să-i apreciez spiritul distins și franchețea caracterului. Devotamentul meu față de augusta cumnată a ducelui de Orléans sporea pe zi ce trece.

Discuțiile cu ducele de Orléans cred că n-au fost niciodată mai sclipitoare ca în acea epocă. Trecuse de vârsta la care o erudiție profundă poate părea unora ușor pedantă. Imparțialitatea firii sale îl făcea să înțeleagă și să accepte orice situație, vorbind despre acest lucru cu multă moderație. Bucuria lăuntrică îi potolea iritarea pe care i-o producea uneori situația politică; dacă stau să mă gândesc bine, cred că nu l-am văzut niciodată atât de mulțumit ca în micul salon din Twickenham, după mesele destul de sărăcăcioase pe care le luam adesea împreună. La rândul lor, prinții care locuiau la Twickenham n-aveau unde se duce la Londra, în rarele

lor vizite în acest oraș, decât la ambasadă. Ducele de Chartres, deși încă foarte tânăr¹, era un elev silitor, dar care nu anunța încă prin nimic nici spirit viu, nici chipul fermecător de mai târziu. Era delicat și puțin cam ars de soare, ca orice copil născut în sud. Surorile sale scăpaseră de acea influență a soarelui din Palermo. Cea mai mare căpătase încă din leagăn epitetul de „buna Louise“, pe care și l-a justificat pe deplin mai târziu, mergând pe urmele admirabilei sale mame; era proaspătă, albă și roză ca o floare și avea o claie de păr lung și bălai ca aurul. Cea de-a doua, brună și mai neastâmpărată, era cel mai delicios copil pe care l-am văzut vreodată. Marie nu era atât de frumoasă ca Louise, dar poznele și replicile ei erau atât de pline de haz și de spirituale, încât o preferai fără să vrei surorii sale.

Ducesa de Orléans tocmai născuse, la Twickenham, încă o fetiță, căreia toată lumea îi zicea „fata domnului de Osmond“, pentru că tata, în calitate de ambasador, îi întocmise actul de naștere. Acest ultim prunc completa familia. La Twickenham, toată lumea se străduia să le dea acestor copii o educație bună încă din leagăn. Zău dacă am mai văzut undeva copii mai bine-crescuți și mai puțin răsfățați decât cei ai ducelui de Orléans.

¹ E vorba de *Ferdinand Philippe Louis Charles Henri* (1810-1842), născut la Palermo, care, în 1830, și-a luat titlul de *duce de Orléans*.

Restul celor care locuiau la Twickenham erau: contesa de V rac¹, născută Ventimiglia, doamnă de onoare a ducesei de Orléans încă de la Palermo, persoană minunată, devotată ducesei  i a cărei moarte a însemnat o grea pierdere pentru Palatul Regal; doamna de Montjoie, la fel de distinsă atât prin calităţile inimii, c t  i prin cele ale spiritului  i care era at t de ata at  de Mademoiselle încă din primii ani ai tinere ii, încât n-avea altă familie în afară de ea  i nici alte interese. Raoul de Montmorency²  i Camille de Saint-Aldegonde, aghiotan i ai ducelui de Orléans,   i  mp r teau timpul între Franța  i Twickenham. Domnul Athalin locuia  i el tot la Twickenham. Înainte de 1814, fusese ofițer de ordonanță al lui Napoleon. Ducele de Orléans  i-l făcuse aghiotant cu consim ţam ntul regelui; dar, în 1815, Athalin se re intoarse lângă împărat, scriindu-i ducelui o scrisoare foarte respectuoasă.

Cele „O sută de zile“ odată terminate, ducele de Orl nas  i scrisese să vină îndărăt la el. Domnul Athalin

¹ *Marie Eustoqu e de Ventimiglia*, soția lui César de Saint-Georges, conte de V rac, gentilom al Camerei regelui  i mare maestru al garderobei sale.

² *Anne Louis Victor Raoul, baron*, apoi *duce de Montmorency*,  n 1846. Născut în 1790, a fost aghiotantul mareșalului Davout,  ambelanul lui Napoleon, în 1813, aghiotantul ducelui de Orléans, în 1815  i 1820. Unchiul său, Thibaut de Montmorency, murind într-un accident de trăsură, în 1818, ducele s-a însurat, în 1821, cu văduva acestuia, născută de Harchine.

profită de această indulgență, care fu cât se poate de prost privită de Curtea din Tuileries, deși omul s-a arătat mai târziu de un devotament fără margini față de noul său protector. Guvernanta prințeselor și preceptorul ducelui de Chartres – domnul du Parc, om de mare merit – completau personalul care trăia alături de această familie fericită, unde se ducea viața cea mai liniștită și mai rațională.

Aș vrea să vorbesc în termeni la fel de onorabili și despre bietul duce de Bourbon¹. Dar, dacă toate virtuțile familiare păreau a-și fi ales domiciliul la Twickenham, toate cusururile păreau a sălășlui împreună cu el pe o străduță urâtă din Londra, unde închiriasse un apartament mizerabil. Nu-l slujea decât un singur servitor și n-avea nici măcar o trăsură. Tata primise poruncă să-l determine să renunțe la acest gen de viață, dar nu reușise. După trista sa apariție în Vandeea, se îmbarcase pe un vas și – în timpul celor „O sută de zile“ – se stabilise la Londra. Prințul de Condé² îl chemase lângă el, punându-i la dispoziție oricâți bani ar fi vrut. Dar ducele de

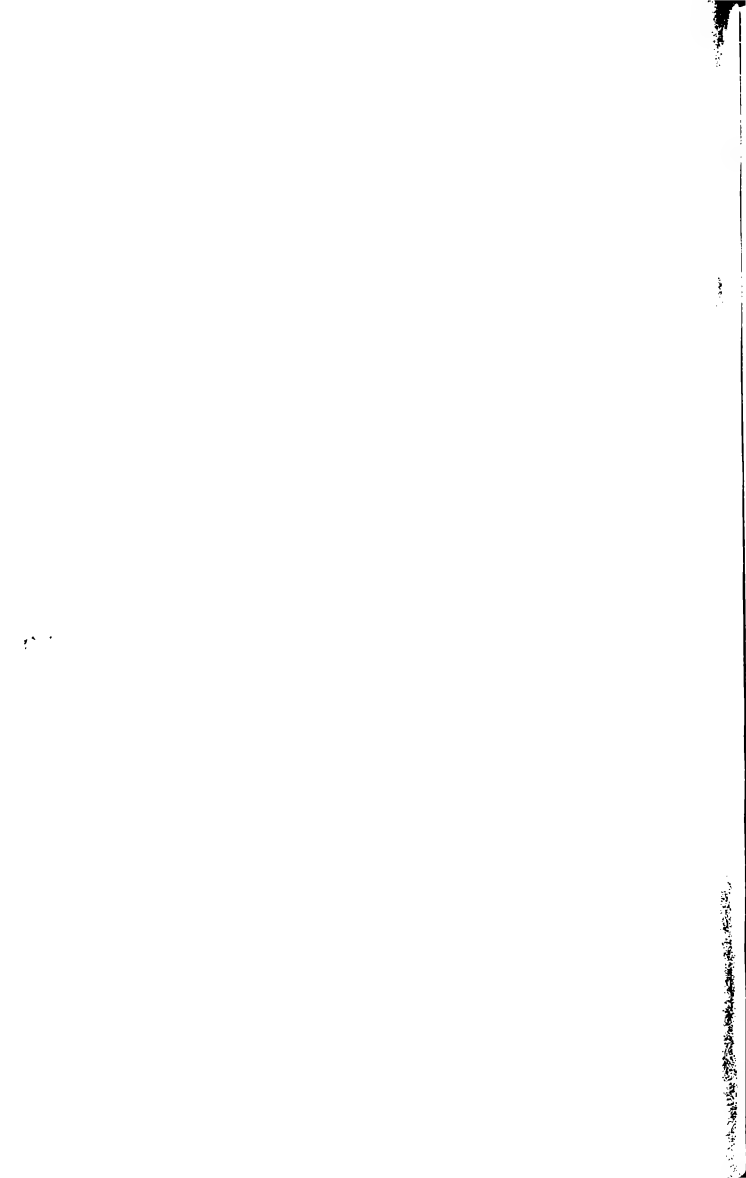
¹ *Louis Henri Joseph, duce de Bourbon* (1756-1830), tatăl ducelui de Enghien.

² *Louis Joseph de Bourbon, prinț de Condé* (1736-1818). A luptat în războiul de șapte ani, a fost guvernator în Bourgogne, iar, după căderea Bastiliei, a emigrat. După dizolvarea micii sale armate, în 1801, a plecat în Anglia și nu s-a înapoiat în Franța decât în 1814. A fost mare maestru al Casei Regale și colonel general al infanteriei franceze.

Bourbon se încapătăna să ducă aceeași existență mi-zeră. Mânca de obicei câteva cotlete într-o dugheană – „Chop House“ –, căci, în niciun caz, dărăpănătura aceea nu putea fi numită restaurant, se ducea pe rând la câte unul dintre teatre, aștepta – plimbându-se pe sub porti-curi – să vină ceasul când prețul biletului scădea la jumă-tate, intra în sală și ieșea la sfârșitul spectacolului împreu-nă cu una sau două femei de moravuri ușoare, pe care le schimba zilnic și care-l târau după ele în vreo taver-nă, asociind astfel deșănțării zgârcenia. Uneori îl mai însoțea și lordul William Gordon în astfel de escapade, dar de cele mai multe ori se ducea singur. Se încapătăna să rămână în Anglia numai pentru a se putea bucura de această viață „onorabilă“ și nicio rugămintă nu-l putu determina să plece, nici măcar pentru a fi de față la ultimele clipe de viață ale tatălui său. Prințesa – sora lui – refuza și ea să se înapoieze în Franța, dar din cu totul alte motive, și anume din pricina urii sale față de Con-cordat. Aveam o venerație deosebită pentru acea tânără Louise de Condé¹, care deplângea la picioarele altarului greșelile săvârșite de patria sa. Dar numai atât. În rest, aș fi putut scrie un adevărat roman despre ea, cu

¹ *Domnișoara de Condé, Louise Adelaède de Bourbon* (1757-1824), stareță la Remiremont, în 1786. În 1802, o găsim călugăriță în Polonia; după moartea ducelui de Enghien, se întoarce în Franța, unde întemeiază, în 1815, mănăstirea benedictinelor din Temple.

condiția să mă fac că nu observ că eroina era o ființă comună, vulgară, ignorantă, banală în gândurile, sentimentele, faptele, vorbele și persoana sa. Erai tentat să-i plângi de milă bunului Dumnezeu, care era tot timpul sâcâit de tânăra de Condé; căci îi solicita ajutorul în cele mai caraghioase și puerile situații. Am auzit-o rugându-se cu ardoare Domnului, ca să găsească un ghem de lână căzut sub un scaun; cu alte cuvinte, era caricatura unei călugărițe de comedie. Tata a fost obligat să se poarte aproape violent cu ea pentru a o determina să se înapoieze în Franța.

Capitolul V

V-am mai spus că nu cunoșteam în amănunt treburile tatălui meu. N-am știut decât ceea ce știa toată lumea și ceea ce am povestit. În fiecare săptămână, tata primea doi curieri de la Paris, întotdeauna aducându-i și o lungă scrisoare personală din partea ducelui de Richelieu. Tata îi răspundea la rându-i direct, așa că birourile și legația nu erau la curent cu fondul negocierilor, al căror scop era totuși clar pentru toată lumea. Căci se străduia să obțină o oarecare ușurare în ceea ce privea opresiunea bieteii noastre țări. Inimile ministrului și a ambasadorului băteau la unison, căci ambii își consacraseră întreaga lor viață acestui efort.

Lordul Castlereagh era un om de afaceri plin de spirit, capabil, talentat, dar fără alte haruri. Cunoștea perfect oamenii și lucrurile din țara sa, căci se ocupase de afaceri de la douăzeci de ani. Dar habar n-avea de interesele și de raporturile dintre puterile europene. Când, în 1813, o misiune încredințată lui Pozzo¹ îl aduse

¹ După dezastruoasa bătălie de la Leipzig, generalul Pozzo a fost trimis la Londra (în noiembrie 1813) de suveranii aliați – al Austriei,

la cartierul general al suveranilor aliați, el știa doar că blocada amenința Anglia, că trebuia să combată ideea de a se pune în practică un asemenea plan sau, cel puțin, de a-l întârzia cât mai mult cu putință și că Austria trebuia să fie aliata firească a Angliei. Nici nu-i trebuia mai mult abilului prinț Metternich ca să pună mâna pe el. Lordul Castlereagh a fost una dintre primele mediocrități atotputernice asupra căreia Metternich și-a exercitat pe deplin dominația.

Întotdeauna și în aproape toate epocile, afacerile interne s-au făcut numai de către englezi și numai la Londra; când însă era vorba de afacerile externe, Downing Street se afla sub supravegherea Cămarilor din Viena, dar cred că această situație n-a durat decât atât cât a trăit lordul Castlereagh. Când l-am cunoscut eu, încă nu dădea semne de fatala maladie ereditară care l-a împins la sinucidere. Era, dimpotrivă, deosebit de calm și de plăcut, discutând cu competență despre interesele englezilor, dar fără patimă și întotdeauna în mod perfect *gentlemanlike*. Vorbea destul de prost franțuzește. Una dintre frazele lui obișnuite era: „Dragă

Prusiei și al Rusiei –, pentru a examina, de comun acord cu Anglia, ce atitudine să adopte față de Napoleon. Pozzo, care urmărea trimiterea pe continent a ministrului afacerilor externe, lordul Castlereagh, singurul în măsură să pună punctul pe i, conta să-și facă din el un aliat în ura pe care o nutrea față de Napoleon. Dar planul său a eșuat din pricina influenței pe care a exercitat-o Metternich asupra lui Castlereagh.

domnule ambasador, să încheiem discuția în mod amiabil“, dar, dacă cuvântul era departe de a fi corect, sentimentul care i-l inspirase era sincer.

Castlereagh avea o deosebită considerație față de caracterul loial al ducelui de Richelieu și încrederea pe care i-o inspira i-a facilitat multe din negocierile din acea epocă de tristă memorie.

Când o cunoscusem pe lady Castlereagh¹, mi se păruse destul de frumoasă; acum devenise o femeie solidă și foarte grasă; își pierduse toată distincția, dar mai păstrase câteva urme din frumusețea de odinioară. Nu era prea deșteaptă, în schimb era foarte binevoitoare și de o mare politețe, dar lipsită de uzanțele societății înalte. La Congresul de la Viena îi venise ideea să-și împodobească coafura cu toate decorațiile și ordinele de aur și de diamante ale soțului ei, punându-și pe frunte, în chip de panglică, Ordinul Jartierei. Ridicolul acestei exhibiții o făcuse să renunțe la asemenea podoabe, dar dughenele – care se înmulțiseră ca ciupercile – îi furnizau suficiente zorzoane, care mai de care mai țipătoare, menite să-i satisfacă prostul gust, care era totuși dominat de unele preferințe campestre: flori, păsări, câini și animale de toate felurile. Nu se simțea nicăieri mai fericită

¹ Lordul Castlereagh se însurase, în vara anului 1794, cu lady Emilie Anne Hobart, fiica cea mai mică și comostenitoare, împreună cu fratele său John Hobart, a contelui de Buckinghamshire.

decât la Cray, unde lordul Castlereagh avea o adevărată casă de preot de țară. Coborai din trăsură în fața unei mici bariere, apoi, printre două straturi de flori obișnuite, ajungeai în fața unei case cu trei odăi: una slujea de salon și de cabinet, alta, de sufragerie, iar cea mică, de cabinet de toaletă. La primul etaj se aflau trei dormitoare: unul aparținea celor doi Castlereagh, celelalte două erau oferite oaspeților, printre care s-au numărat și câțiva ambasadori. Tata a rămas de multe ori la „Cray farm“ și chiar pentru mai multe zile. Lady Castlereagh avusese bunul simț ca, la țară, să renunțe la cameriste. O vedeai adesea într-o rochie de muselină, cu o pălărie mare de pai pe cap, cu un șorț dinainte și cu o foarfecă în mână, tăind flori. În spatele acestei case, care avea o intrare atât de modestă, dar care era așezată într-un ținut minunat, unde se bucura de o vedere nemaipomenit de frumoasă, se afla un loc îngrădit, foarte mare, plin cu plante dintre cele mai rare, o curte pentru animale și una pentru cotețe, care, împreună cu serele, îi ocupau stăpânei casei aproape tot timpul liber. Doamna nu se îndepărta niciodată de bărbatul ei. Când lordul lucra, ea stătea în fotoliu, la doi pași de el. Îl urma pretutindeni, fie la oraș, fie la țară. Îl însoțise în toate călătoriile. Dar niciodată nu-l deranja și nu-l contrazicea, indiferent ce-ar fi făcut sau ar fi spus. Își petrecea nopțile alături de el, îndurând frigul, foamea, oboseala, paturile

incomode, fără să se plângă și fără să dea impresia că suferă din aceste pricini. În sfârșit, proceda în așa fel încât să-și incomodeze cât mai puțin bărbatul cu persoana ei, ca să nu pară că vrea să se impună. Zic „să nu pară“, pentru că unii dintre prietenii lor aveau impresia că de fapt în casa familiei Castlereagh găina era cea care cânta, și nu cocoșul. Și totuși, bărbatul ei nu ridicase niciodată nici cea mai mică obiecțiune împotriva acestei companii. Să fi descoperit oare această soție devotată vreunul din semnele cumplitei boli pe care acea moarte înfricoșătoare avea s-o dezvăluie lumii? Voia să fie tot timpul lângă el pentru a-l supraveghea și a atenua efectele bolii? Mai târziu, m-am gândit de multe ori la acest lucru. Ar fi fost, într-adevăr, o explicație onorabilă a acestei prezențe perseverente, care părea uneori cam ridicolă și de care ne și băteam joc din când în când. Orice-ar fi fost, niciodată lady Castlereagh nu-și părăsea soțul nici măcar pentru un ceas, și, cu toate astea, nimeni n-o putea acuza că ar fi încercat să exercite vreo influență politică asupra lui.

Am fost, de altfel, martora unei întâmplări în care această doamnă a dat dovadă de mult caracter. Printre alți câini, avea și un bulldog, care s-a năpustit într-o zi asupra unui mic *épagneul*, pe care l-ar fi sfâșiat dacă lordul Castlereagh n-ar fi intervenit. Dar, din nefericire, bulldogul – furios – l-a mușcat rău pe stăpân de picior

și, mai ales, de mână. A trebuit să intervină mai multe persoane ca să-l poată scoate pe lord din gura câinelui care spumega de furie. Imediat și-a făcut apariția și lady Castlereagh. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să mângâie câinele ca să-l calmeze. Lumea zicea că ar fi turbat. Dar lady Castlereagh se prefăcu a nu auzi nimic. Bulldogul nu mai părăsi odaia lordului, care suferea cumplit din pricina mușcăturilor. Până și cei mai indiferenți se indignară văzând că lady Castlereagh continua să mai mângâie un animal atât de primejdios. Dar ei nu-i pășă și continuă să țină câinele în odaia soțului ei, străduindu-se să apropie animalul de stăpânul pe care-l speriasse groaznic. Abia după patru luni, după ce lordul Castlereagh se vindecase și de spaimă, și de răni, ea se debarasă de câinele pe care până atunci îl cocoloșise și-l mângâiasă.

Lady Castlereagh nu era o persoană nemaipo-menită, dar, în schimb, avea foarte mult bun-simț. La Londra oferea întotdeauna câte un supeu, sâmbătă seara, după spectacolul de la Operă. Își alesese acea zi pentru că nu-i plăcea să aștepte, pentru că a doua zi era duminică și pentru că, frumoasa cortină căzând fix la miezul nopții, lumea venea imediat la această lady, lucru ce nu s-ar fi întâmplat într-o altă zi a săptămânii. Acele supeuri ale lady-ei Castlereagh, la care nu venea tot atât de multă lume ca la banchete, erau destul de plăcute.

Corpul diplomatic era admis de la sine, la fel ca și membrii guvernului. Ceilalți erau invitați prin viu grai.

Printre lucrurile care se schimbaseră sau pe care poate că le uitasem eu în timpul absenței din Anglia erau rochiile pe care le purtau doamnele când se aflau la țară. Aveam să simt această lipsă de memorie pe propria mea piele.

În tinerețe, fusesem foarte bună prietenă cu lady Liverpool. Într-o zi, mă pofti la masă, la câteva mile de Londra, unde lordul Liverpool¹ avea o casă modestă, deși mult mai arătoasă decât cea „Cray farm“, a colegului său Castleagh.

Mă rugă să vin devreme, ca să-mi arate grădina și ca să petrec o zi întreagă la țară. M-am dus împreună cu tatăl meu. Dar cum fusese reținut de niște treburi urgente, n-am ajuns decât la cinci și jumătate. Lady Liverpool ne certă că întârzasem, apoi ne arată grădina, serele, straturile cu legume, ograda, curtea de păsări, cocina pocilor, toate destul de prost îngrijite. În sfârșit, sosi de la Londra și lordul Liverpool. L-am lăsat de

¹ *Robert Banks Jenkinson*, mai întâi *baron de Hawkesburg*, apoi *conte de Liverpool* (1770-1828). Director al Monetăriei; după Pacea de la Amiens, a ajuns ministru de externe. A fost însurat de două ori: prima oară, în 1795, cu lady Théodosia Hervey, fata contelui de Bristol, despre care vorbește în cartea de față Adèle de Boigne. În 1822, s-a recăsătorit cu fiica lui Charles Chester și nepoata lordului Bagot.

vorbă cu tata, iar noi ne-am îndreptat către casă. Eram îmbrăcată – îmi aduc aminte ca acum – într-o redingotă de postav din Tours, albă și împodobită cu un șnuruleț de jur-împrejur. Pe cap purtam o pălărie de pai de orez cu flori și mă credeam grozav de elegantă și de frumoasă. Intrând în casă, lady Liverpool îmi spuse:

– Vino în odaia mea să-ți scoți redingota și pălăria. Ți-ai adus camerista sau vrei să ți-o pun la dispoziție pe a mea?

I-am răspuns, destul de încurcată, că nu mă gândisem că trebuia să-mi schimb rochia.

– Ei, nu face nimic, răspunse ea. Uite, ia o carte și uită-te prin ea, până mă schimb eu!

Abia am apucat să rămân singură, că am și auzit sosind o trăsură, apoi am văzut-o imediat pe lady Mulgrave, într-o rochie de satin, pieptănată frumos și împodobită cu pene și cu bijuterii; apoi apăru miss Jenkinson, nepoata stăpânei casei, îmbrăcată și ea într-o rochie de mătase, cu pantofi albi și cu cunună de flori în păr; pe urmă, se ivi însăși stăpâna casei, îmbrăcată nu mai știu în ce, dar împodobită cu un vâl, ca Ifigenia, prins cu o diademă de aur bătută în pietre scumpe. Simțeam cum se cufundă pământul cu mine de rușine. La un moment dat, am crezut că era vorba de un mare dineu diplomatic și că vom vedea sosind, rând pe rând, toate elegantele Londrei. Dar când colo, n-am fost la

masă decât opt persoane, dintre care cinci de-ai casei. Nu mai erau așteptați alți musafiri. Dar eu uitasem că era obiceiul să te îmbraci pentru masa de seară la fel cum te-ai fi îmbrăcat dacă te-ai fi dus la o serată la Londra. M-am învățat minte și nu m-am mai dus, în nicio zi, la țară, înainte de șapte și jumătate seara, îmbrăcată în rochie de oraș.

Și fiindcă tot sunt la capitolul toaletelor, aș vrea să vă vorbesc despre cea cu care am fost la Curte. S-ar putea ca peste douăzeci de ani moda să revină și să mi se pară la fel de ciudată ca și prima oară când am purtat-o. Să încep cu capul. Coafura mi-era împodobită cu nelipsitul panaș, pe care-l obținusem cu mare greutate de la un negustor de pene scumpe, unul Carberry, pe atunci la modă, care-mi făcu un panaș din șapte pene mari, minimum ce putea fi admis. Panașele modeste aveau între douăsprezece și cincisprezece pene, iar cele bogate până la douăzeci și cinci. Deasupra panașului purtam o ghirlandă de trandafiri albi, iar sub ea, un șirag de perle. Câteva agrafe, un pieptene cu diamante și câțiva zuluți blonzi îmi completau coafura. Acest amestec de pene, de flori, de bijuterii și de zuluți blonzi șocau grozav în acea epocă gustul nostru, al francezilor, care rămăsesem la vechile costume grecești. Dar asta încă nu era nimic. Partea de sus a rochiei era ca la cele de toate zilele. După ce corsajul mi-a fost deci bine

ajustat pe trup, mi-au trecut peste cap un coș enorm, făcut din trei cercuri, coș care se prindea de talie cu niște ace solide de siguranță. Coșul era făcut din pânză scrobită și pus pe balene care-i dădeau o formă foarte amplă în față și în spate și strâmtă în părți. Al meu avea, peste o fustă de satin, o a doua fustă de tul împodobită cu un mare volan din dantelă de argint. O a treia fustă, mai puțin scurtă, din tul cu lamé de argint, împodobită cu o ghirlandă de flori tăia pieziș tot coșul. Buzunarele erau garnisite cu dantelă de argint și împodobite cu câte un buchet mare de flori.

Ghirlanda, buchetele, fustele umflate, toate mă făceau să cred că ies dintr-un coș mare cu flori. În rest, eram împodobită cu toate bijuteriile pe care le aveam. Poala rochiei de satin alb, garnisită cu argint, era festonată și nu atingea partea de jos a fustei de dedesubt, căci așa era eticheta.

Numai regina avea rochie cu trenă; prințesele aveau dreptul să poarte rochiile până la pământ.

Când am văzut fustele imense și apretate ale acelor toalete, nu știam dacă să râd cu hohote de enormitatea lor sau să fiu necăjită că mă împopoțonasem într-un mod atât de ridicol. Trebuie să mărturisesc că abia când recepția s-a terminat m-am simțit în largul meu și că acea rochie mi s-a părut cumplit de ridicolă.

Fiind împreună cu mama, ne-am bucurat de privilegiu diplomatic; pe scară, am urcat pe partea rezervată somităților. Căci ampla scară de la Palat fusese împărțită în două printr-o balustradă. Pe prima parte urcam noi, fără nicio înghesuială; pe cea de-a doua vedeam o sumedenie de lorzi și de ladies, înghiontindu-se, înăbușindu-se și călcându-se pe picioare unii pe alții, cu o furie de care numai poporul francez e în stare. Mă gândeam cât de mult ar fi displăcut francezilor o asemenea „distanțiere”. Sus, în capul scării, deosebirea dintre invitați era ceva mai discretă: persoanele de vază erau poftite într-o sală aparte. Ele erau primele admise în salonul reginei. Acestea i se pregătise un fotoliu special, așezat pe un fel de estradă; așa cum stătea pe acel fotoliu înalt, sprijinită între perne, aveai impresia că stă în picioare. Cu figura ei ciudată, regina părea o mică statueta chinezească, deși își strunea Curtea cu o mână de fier. Conformându-se etichetei, prințesele ședeau de o parte și de alta a reginei. În absența prințesei Charlotte, fata cea mare, locul ei era ocupat de ducesa de York. Prințul regent stătea în picioare, vizavi de regină, înconjurat de frații săi și de toți ai casei.

Înainte să vorbească cu doamnele, după ce acestea treceau prin fața reginei, ambasadoarele aveau sau își arogau dreptul (căci contesa de Liéven fusese acuzată de uzurpare) de a o lua înaintea prințeselor, după ce o

salutaseră pe regină, și de a participa și la restul recepției. Am fost încântată să profit de acest drept, ca să văd pe îndelete defilând toată acea strălucită și bogată procesiune.

Cum în acea epocă regina nu primea decât o dată sau de două ori pe an, la aceste recepții venea o mulțime de lume, iar prezentările erau foarte numeroase. Cred că nicăieri frumusețea englezoaicelor nu era mai avantajată. Lumina puternică ce pătrundea prin cele două ferestre imense, în fața cărora se opreau, le puneă în valoare tenul curat, îmbujorat de căldură și de emoție. Fetele de optsprezece ani adăugau strălucirii și prospețimii chipului timiditatea debutului în societate, care nu se confunda câtuși de puțin cu stângăcia; mamele lor, în număr foarte mare, își păstrau și ele prospețimea tenului, pe care Anglia o întreținuse mai mult decât oricare alta. Chiar când erau urâte, făceau față situației cu o demnitate fără pereche. Căci erau și unele de o urâtenie într-adevăr catastrofală. Dar, în mare, zău dacă am văzut o mulțime de oameni atât de frumoasă, femei și bărbați, strânsă laolaltă. Acele rochii caraghioase, care nu le îngăduia celor frumoase să-și arate grațiile, le avantajau în schimb pe cele urâte. După moartea bătrânei regine Charlotte, moda coșurilor aceloră înfiorătoare a căzut imediat, englezoaicele adoptând moda de la Curtea Franței din timpul Restaurației.

Eu fusesem prezentată reginei după ce mă măritasem, dar în alt Palat și cu altă formă de protocol. De altfel, în acea epocă, eram mult prea ocupată de propria mea persoană, așa că n-aveam când remarca alte femei, despre care nu-mi aduc decât vag aminte. Știu atât, că dimineața pe care am petrecut-o, în 1816, la Buckingham House, m-a amuzat copios.

Botezul miciei prințese de Orléans a prilejuit la Twickenham o adevărată serbare, evident, atât cât îngăduia un asemenea loc. Naș era împăratul Austriei, reprezentat de ambasadorul său, prințul Paul Esterhazy. Ducele de Orléans oferi o masă, la care luară parte prințul regent, ducele și ducesa de York, ducii de Kent¹ și de Gloucester². Regina bătrână veni din Frogmore, împreună cu prințesele, ca să-i facă ducelui o vizită. Am fost foarte bucuroasă s-o revăd pe prințesa Charlotte; prințul Leopold sosi singur, scuzându-și soția, care pretextase că era foarte răcită. Adevărul e că simțea o silă imensă față de bunica și de mătușile ei. De altfel, i-a și mărturisit acest lucru, mai târziu, ducesei de Orléans,

¹ *Eduard Augustus, duce de Kent* (1767-1820), al patrulea fiu al lui George al III-lea și al reginei Charlotte. A fost tatăl reginei Victoria a Angliei.

² *Wilhelm Frederic, duce de Gloucester* (1776-1834), fiul unuia dintre frații regelui George al III-lea; s-a însurat cu verișoara sa, prințesa Maria, fiica regelui – unchiul său – și a reginei Charlotte.

pe care o iubea foarte mult și pe care venea s-o vadă destul de des la Twickenham, unde eu n-am avut însă noocul s-o întâlnesc niciodată.

Cred că vă dați seama că ziua botezului a fost o zi grea și obositoare. Toată acea adunătură de prinți într-o modestă căsuță burgheză parcă ne stătea pe cap tuturor. Toată lumea a oftat ușurată când ultima trăsură a dus cu sine ultima alteță regală și ultima excelență și când – după spusele ducesei de Orléans – am rămas, în sfârșit, între noi.

În afară de afacerile de stat, tatăl meu mai fusese rugat să limpezească și o problemă particulară. Prințul de Talleyrand îl implorase să intervină pe lângă soția sa și s-o determine să fie rezonabilă. Aceasta se refugiase în Anglia în timpul celor „O sută de zile“, iar după aceea el îi interzisese să se reîntoarcă, sub diverse pretexte. Adevărul era că domnul de Talleyrand, îndrăgostit, ca un puști de optsprezece ani, de nepoata sa, contesa Edmond de Périgord¹, ar fi fost stingherit de prezența soției sale. Vă dați seama că nu era să-i facă această mărturisire tatălui meu și că invoca tot felul de motive. Totuși, această însărcinare îi era foarte neplăcută părin-

¹ *Dorothée de Courlande, ducesă de Talleyrand-Périgord, prințesă de Sagan, ducesă de Dino* (1792-1862), fiica ducelui Pierre de Courlande, măritată cu Edmond de Périgord, nepotul prințului de Talleyrand.

telui meu. Numai că, până la urmă, ea se dovedi a fi mult mai facilă decât se aștepta. Doamna de Talleyrand, în ciuda prostiei sale, avea mult bun-simț și o cunoaștere a lumii care o făcuse să-și dea seama că disensiunile dintre ea și bărbatul ei n-ar face altceva decât să amuze copios publicul. Doamna de Edmond, stând în casa ei, ar fi fost sub demnitatea sa s-o alunge, fapt care de altfel nici nu s-ar fi putut realiza fără unele scene violente. Luă deci hotărârea să se stabilească vara la unele din casele pe care domnul de Talleyrand le avea în Belgia, undeva la țară, și să-și petreacă iernile la Bruxelles. Nu s-a reîntors la Paris decât peste câțiva ani, când despărțirea practic se produsese, fără însă ca cineva să bage de seamă. S-a arătat a fi foarte înțeleghătoare, foarte potolită și deloc lacomă în tranzacțiile care au urmat și în care și-a jucat cu noblețe rolul până la capăt. La un moment dat, i-a spus mamei aceste cuvinte, demne de reținut:

– Sunt vinovată că am cedat în fața unui fals amor propriu. Știam ce-i poate pielea doamnei de Edmond încă de la Viena. Dar, din mândrie, n-am vrut să mă amestec. Această susceptibilitate m-a împiedicat mai apoi să mă reîntorc la Paris, după ce reîntoarcerea împăratului din insula Elba mă obligase să părăsesc Franța. Cum îmi cunosc foarte bine bărbatul, știu că m-ar fi primit acasă, și încă destul de frumos. Ba, pun

rămășag că ar fi fost chiar încântat. Știu perfect de bine acest lucru, dar mi-a fost silă de femeia aceea. Am cedat deci în fața aceluia sentiment profund de silă, și rău am făcut. Am greșit când am socotit că bărbatul meu era mult prea slab ca să fie în stare să mă alunge. N-am ținut seama de curajul pe care-l au de obicei poltronii în absența ta. Da, am făcut o greșală! Acum nu-mi mai rămâne decât să trag ponoasele și să nu-mi agravez situația înrăindu-l împotriva mea. M-am supus la tot ce mi-a cerut și a văzut că sunt dispusă să evit orice situație care ar putea isca un scandal.

Doamna de Talleyrand și-a ținut cu strășnicie cuvântul. Blândețea de nesperat a acestei doamne l-a făcut pe domnul de Talleyrand să treacă prin chinurile iadului, cu atât mai mult cu cât doamna de Edmond se îndrăgostise pătimaș de un austriac, contele de Clam, și, în timp ce soția sa legitimă îi lăsa rivalei casa din strada Saint-Florentin, amanta fugea cu austriacul. Domnul de Talleyrand era înnebunit. Pe de altă parte, era sâcâit de deznădejdea ducesei de Courlande, mama contesei Edmond, care murea de gelozie fiindcă Talleyrand se îndrăgostise de fiică-sa. În același timp, prințesa Tyszkiewitz, îndrăgostită și ea în aceeași măsură de domnul de Talleyrand, se străduia din răspuț să-l consoleze, făcându-i o curte asiduă, până când uitarea sau poate vârsta i-o scoaseră complet din minte pe

mlădioasa doamnă Edmond, rămânând alături de cea care-l consolase când fusese atât de nefericit.

În vremea asta, Jules de Polignac petrecu o mare parte din vara acelui an în Anglia. Fusese reținut în acea țară pentru a-și perfecta contractul de căsătorie cu o scoțiană pe care o cunoscuse la Paris. Cu toate că purta frumosul nume de Campbell, era totuși un copil din flori, dar enorm de bogată și deosebit de frumoasă. Sora ei se măritase cu domnul Macdonald. Domnișoara Campbell fusese logodită cu un tânăr ofițer, ucis în bătălia de la Waterloo. În iarna următoare, fata venise la Paris ca să se distreze și să-și mai uite durerea. Așa îl întâlnise pe Polignac, care-i plăcuse și care-i ceruse mâna. Ea acceptase, dar acest lucru nu era de ajuns. Miss Campbell era protestantă. O asemenea căsătorie ar fi stânjenit viitorul lui Polignac; trebuia deci s-o convingă să devină catolică. Pentru a o determina să renunțe la protestantism și a-și însuși dogmele catolice, Polignac venise la Londra. Stătea la noi, la ambasadă, unde și mânca zilnic. Evenimentele nu-i modificaseră câtuși de puțin opiniile, atâta doar că vorbea mai puțin și mai măsurat decât cu un an în urmă. Căsătoria civilă a avut loc în salonul tatei. Pe urmă, ne-am dus la capela catolică, apoi la biserica potestantă. În Anglia era absolut necesar să te căsătorești la biserică, pentru că nu există alte registre de stare civilă decât cele ținute de parohi.

Cred, de altfel, că miss Campbell nu și-a schimbat religia, făcându-l pe bietul Jules să plătească scump sacrificiul pe care i l-a impus. Căci zău dacă am văzut pe pământul ăsta o fată mai posacă, mai bizară și mai nepoliticoasă. A murit de piept, la trei ani după ce s-a măritat, lăsând în urmă doi copii care se pare că moșteniseră sănătatea șubredă a mamei lor, ca de altfel și averea. Pe Jules nu-l interesase deloc averea soției sale, fapt care-i făcuse pe cei din familia Macdonald să-l laude grozav. A fost, cred, cel mai bun și mai grijuliu dintre soți cu posaca lui nevastă. Omul închis în sine e întotdeauna politicos și se comportă admirabil.

Capitolul VI

Ordonanța din 5 septembrie care casa „Camera de negăsit“, din 1815, ne-a pricinuit mult mai multă bucurie decât surpriză. Exagerările sale furibunde erau incomparabile cu cărmuirea modernă a lui Ludovic al XVIII-lea. Partidul emigrant, care-și mai păstrase câțiva reprezentanți în Anglia, avu adevărate accese de turbare. Nu mă pot abține să nu povestesc o discuție care a avut loc între tata și vicontesa de Vaudreuil¹ (sora ducelui de Caraman), doamnă de onoare a ducesei de Angoulême. Vicontesa se afla, în acea epocă, într-o călătorie la Londra. Sosi, tremurând de mânie și de tulburare la ambasadă. După ce primi confirmarea acelei vești de necrezut – casarea Camerei – se adresă tatălui meu:

¹ *Victoire Pauline de Riquer de Caraman* (1764-1834), măritată, în 1781, cu Jean-Louis, viconte de Vaudreuil, din străvechea familie care a furnizat miniștri Canadei și Luisiane. În timpul Revoluției, întreaga familie Vaudreuil a emigrat. Ruinată de evenimentele din San-Domingo, unde își avea averea, suportă cu multă demnitate privațiunile impuse de exil. Conte de Vaudreuil a fost confidentul și prietenul contelui de Artois.

– Vă plâng, într-adevăr, domnule de Osmond, pentru că vă aflați într-o situație groaznică!

– De ce, doamnă?

– Cum puteți anunța aici un asemenea eveniment? Să casezi o Cameră! Englezii nu vor crede niciodată că e cu puțință un asemenea lucru!

Tata afirmă că nimic nu era mai obișnuit în Anglia ca un astfel de eveniment și că englezii nu se vor mira câtuși de puțin.

– Fiți, cel puțin, de acord cu mine că, dacă se casa Parlamentul, guvernul ar fi avut măcar bunul simț să facă alegeri și să convoace un altul!

Iată dar cam care era educația noastră de la Palat în ceea ce privește guvernele reprezentative. Doamna de Vaudreuil trecea drept o femeie de spirit și exercita o oarecare influență asupra ducesei de Angoulême. Ea era una dintre favoritele abatelui Latil¹.

Nu-mi mai aduc aminte – chiar dacă am știut – cum au decurs negocierile cu cabinetele Sfintei Alianțe. Știu doar că erau pe punctul de a se înțelege că ocupația teritoriului nostru putea fi scurtată dacă plăteam mai repede daunele de război, numai că realizarea acestui

¹ *Jean Baptiste Anne Antoine Latil* (1761-1859); preot, apoi episcop *in partibus* de Amyclée, pe urmă episcop de Chartres și pair al Franței. Este făcut arhiepiscop de Reims de către Carol al X-lea. În 1826, este numit cardinal.

lucru era extrem de dificilă. Ducele de Wellington nu era de acord să vadă scăzând numeric armata de ocupație, deși recunoștea că întreținerea acestei armate zdrobea țara și făcea foarte dificilă rambursarea cheltuielilor de război cerute de marile puteri înainte de a consimți la evacuarea completă a trupelor străine din Franța. După spusele ducelui de Wellington, armata de ocupație abia dacă era suficientă pentru ca marile puteri ce ocupau Franța să fie respectate. În zadar i se tot explica ducelui că armata impunea mai ales prin forța ei morală și că, o diminuare numerică, potolind spiritele și dovedind intenția de a elibera pământul Franței, ar asigura mult mai bine siguranța oștilor împotriva răuvoitorilor țării, care nu vor putea pătrunde în niciun caz cu noi batalioane. Ducele nu voia să admită aceste argumente, la care ministrul englez se arăta mai puțin recalcitrant. De altfel, veni special de la Londra pentru a avea o discuție cu ducele. El arată că, dacă scădea contingentul englez, însemna să dea prea multă importanță trupelor celorlalte națiuni și că-i va fi greu, în aceste condiții, să-și păstreze supremația și să împiedice abuzurile care, exasperându-i pe locuitori, făceau primejdia iminentă. Cabinetul rus era dispus să ne acorde orice înlesniri doream, dar cel din Viena și, mai ales, cel din Berlin se arătară foarte recalcitrante. Trebuia deci să se înțeleagă între ele, dar când discuțiile

se purtau la o distanță de șase sute de leghe, sigur că și condițiile se lăsau așteptate cam mult. Până la urmă, s-au înțeles, hotărând ca țara să fie eliberată pe măsură ce-și va achita datoriile. Dar unde să găsești atâția bani? Țsta era un punct tot atât de dificil de rezolvat ca și primul. Era cu neputință să-i iei direct de la contribuabili fără să ruinezi țara și, de cincizeci de ani, Franța nu mai avea credit nicăieri. De unde să iei bani într-un asemenea moment de criză și de amărăciune? Asta era problema cea mai acută care preocupa ministeriatul lui Richelieu. Tata i se alăturase ducelui, fiind tot atât de îngrijorat și de neliniștit ca și el.

Asta era deci situația politică în Franța, când m-am hotărât să vin și să petrec câteva săptămâni la Paris. Fratele meu fusese reținut în capitala Franței de slujba pe care o avea la ducele de Angoulême. Locuia în casa mea, așa că, sosind la Paris, la sfârșitul lui noiembrie 1816, am stat împreună. Mă prevenise din vreme că opiniile ultraregaliștilor între timp își dublaseră violența, mai ales după Ordonanța din 5 septembrie. Am avut dovada după câteva minute. Vicontesa de Osmond, mătușa mea, veni să mă vadă. Știam că făcuse parte din partidul ce emigrase din Paris, după cum soțul ei¹

¹ E vorba de *Marie Joseph Eustache, viconte de Osmond* (1756-1839), colonel în regimentul de la Cambrésis din Neustrie. A emigrat în 1791; în timpul emigrației, a fost numit comisar extraordinar

facea parte din partidul emigrant al gentilomilor din provincie. Am evitat cu grijă să mă lansez în vreo discuție; dar, crezând că rămâne pe teren neutru, m-am apucat să laud o lucrare a lui Guizot, pe care o citisem pe drum și care se afla pe masa mea. Cartea – scrisă cu multă moderație – se preocupa de niște probleme pur teoretice. Vicontesa se aprinse imediat.

– Cum? Citești pamfletul nesuferitului de Guizot? Nu pot crede, nepoată, că aprobi o asemenea oroare!

Fratele meu se miră auzind-o vorbind astfel. El nu citise cărticica, dar îl auzise pe ducele de Angoulême lăudând-o.

– Ducele de Angoulême? Te cred! strigă mătușă-mea. S-ar putea chiar să nu-l fi găsit nici destul de iacobin, nici destul de insultător față de regaliști!

Și, înfierbântându-se, sfârși prin a declara lucrarea lui Guizot „atroce“, iar pe autorul ei, bun de spânzurat. Cât despre cei ce citeau de bunăvoie un asemenea spanac, ei bine, erau și ei la fel de odioși. Mi-am dat seama că Rainulphe mă informase bine. Nebunia ultraregaliștilor sporise mult în absența mea. M-am străduit deci cât am putut să evit discuțiile – de altfel, inutile – cu niște oameni care, simțindu-se insultați, recurgeau

la Tours. În 1814, ajunge locotenent general. În 1821, devine cavaler al Ordinului Saint-Louis. A fost însurat cu domnișoara Gilbert de Voisins.

întotdeauna la cel de-al treilea argument, dar a fost imposibil. Singurul mijloc la care puteam recurge pentru a evita scandalurile era să mă retrag și încă repede de tot. Dar, cu toată retragerea mea strategică, nu puteam evita întotdeauna atacurile. Atunci, cel mai bine era să ripostezi.

Nu pretind că nu mi-am schimbat și eu de câteva ori opiniile, dar am avut întotdeauna curajul răspunderii, argumentând logic de ce anume făcusem acest lucru. La câteva zile după ce am sosit la Paris, discutând cu o femeie deșteaptă și foarte de treabă, care ținea cu orice preț să mă sperie, vorbindu-mi despre tendința moderată și conciliantă a ministrului Richelieu, mi-a spus:

– Vezi și tu, draga mea, ce sacrificii ni se impun și cât ne exasperează acest lucru! Cele „O sută de zile“ ne-au costat mai bine de o mie opt sute de milioane. Ei bine, ce-am dat noi pentru asta? Capetele a doi oameni...

M-am dat un pas îndărăt.

– Draga mea, dă-ți seama ce spui! Cred că, dac-ai judeca un pic, ți-ar fi ție însăși groază de cele afirmate!

Simțindu-se puțin stânjenită, voi să-mi explice că nu se referise nici la răzbnare, nici la vreo idee sângeroasă, ci că nu urmărea decât să inspire teamă celor facțioși și să-i liniștească pe oamenii de treabă, în numele cărora se făceau întotdeauna răzmerițele.

În fond, crima ministrului Richelieu se reducea la faptul că-i lăsase în slujbele lor pe toți înalții funcționari ai Imperiului, slujbe pe care fostul partid emigrant voia să le acapareze. „Camera de negăsit“ și ministrul ei, Vaublanc, lucraseră din greu la această „epurare“ (așa numeau ei darea afară a foștilor slujbași) cu un zel căruia moderația lui Richelieu îi pusese capăt. Lainé, succesorul lui Vaublanc, se înverșunase cumplit împotriva ducelui, scoțându-i vorbe cum că ar fi fost copilul din flori al unui negru și că el fusese cel care introdusese ghilotina la Bordeaux. Așa încât, prin saloane, nu i se mai spunea ducelui de Richelieu, cu indiferență, decât Bastardul, Mulatrul sau Călăul. Mai târziu, a devenit idolul partidului care-l cadorisise cu atâtea porecle, evident, toate inventate și fără nicio bază reală.

Trebuie să recunoaștem totuși că regaliștii nu erau atât de exagerați chiar fără niciun motiv și că aveau ei un dinte împotriva cârmuirii. Numai că, din păcate, acest dinte se datora stângăciei propriilor lor șefi. De pildă, în 1814, se apucaseră să alcătuiască așa-numitele „companii roșii“ ale Casei Regale. Vă dați seama cât de absurd era să adauge oștilor cele mai active și mai bine instruite din lume un corp de elită alcătuit din tineri de elită care nu făcuseră niciodată nimic, în afară de faptul că protestaseră, din fundul castelelor lor, împotriva Imperiului. Pe de altă parte, nu e mai puțin adevărat că

nobilii de țară erau pe drojdie în acea epocă de sărăcie generală, că nu mai aveau cu ce să-și echipeze băieții, să le cumpere cai și arme și să-i trimită, pe cheltuiala lor, să păzească pe rege la Paris. Majoritatea acelor tineri izbutiseră totuși să ajungă la Gand, în timpul celor „O sută de zile“. Mai târziu, fură licențiați, fără ca măcar să li se mulțumească, deși toți acei băieți veniseră după rege pe cheltuiala lor. Nu zic că regimentul trebuia neapărat să fi păstrat acele „companii roșii“, dar nici să le desființeze cu atâta nepăsare. Alt exemplu: căpitaniii gărzilor începură a pretinde că companiile lor nu erau destul de arătoase și că nu aveau un aer suficient de militaros.

Așa că, într-o bună dimineață, își adunară oamenii, îi puseră să facă un pas înainte pe toți cei care nu atingeau o anumită înălțime și-i înștiințară că fuseseră scoși din cadrele armatei. Întâmplarea a făcut ca această reformă să lovească mai ales în cei care fuseseră la Gand. Li se dădură, e adevărat, câte un brevet pentru alte companii, dar birourile unde se prezentară îi primiră foarte prost, căci ofițerilor de acolo prea puțin le păsa de campania din Gand, pe care o numeau în derâdere „călătorie sentimentală“.

O împrejurare cu totul deosebită dădu loc la multă bârfă. Colonelul Pothier, vrând să se însoare, ceru – conform uzanțelor – aprobarea ministrului de război.

După câteva zile, i se răspunse că nu putea să se însoare pentru că era... mort! Din cale-afară de mirat de această revelație, tocmai dădea să iasă ca să se ducă să ceară informații, când dădu nas în nas cu contele Alexandre de Girardin¹, care intră și-i prezentă, în modul cel mai politicos cu putință, o scrisoare de grațiere. Indignat, colonelul se înfurie cumplit. În timpul celor „O sută de zile“, colonelul îl urmăse pe rege la Gand. Domnul de Girardin, care comanda în Departamentul de Nord, în numele împăratului, prezidase un consiliu de război care-i condamnase la moarte pe colonelul Pothier și pe alți doisprezece ofițeri pentru că dezertaseră, fugind în străinătate. Între timp, Girardin uitase de acest incident, căci – în rapiditatea cu care se desfășurau evenimentele – erau uitate și lucruri cu mult mai importante. Girardin își datora existența favorizată de soartă talentului său incontestabil de a organiza partide de vânătoare, așa că – netulburat de nicio circumstanță politică – se trezi, după cele „O sută de zile“, alături de prinții Restaurației. Auzind de întâmplarea colonelului Pothier, își aminti ce făcuse și, pentru a înăbuși această afacere, dădu fuga la rege, îi smulse o grațiere și i-o aduse cât ai bate din palme. Numai că Pothier nu era omul care să ia lucrurile

¹ *Alexandre Robert Louis de Girardin* (1776-1855). A luat parte la campaniile din Spania și din Rusia. General de divizie în 1814; cel mai bun crescător de copoi al lui Ludovic al XVIII-lea.

atât de ușor. El declară că nu avea nevoie de niciun fel de grațiere, pentru că nu dezertase niciodată din armată. Era vorba de un act infamant, a cărui pată nu voia să se extindă asupra copiilor săi. Domnul de Girardin o încurcă rău de tot, căci nu putu împiedica – oricât se străduise – ca ura și protestele partidului regalist să se dezlănțuie asupra-i. Dar talentul lui înnăscut de a organiza partidele de vânătoare ale regelui l-a salvat și de data asta, în ciuda patimilor dezlănțuite ale dușmanilor săi. Mai târziu, a început să se laude că nu-l slujise pe împărat în timpul celor „O sută de zile” decât pentru a-l trăda, purtând o corespondență asiduă – în acest scop – cu ducele de Berry – gen de scuză care mi s-a părut și mai odioasă decât vina de care era acuzat.

Partidul regalist avea deci și el niște motive destul de serioase să se plângă și le exploata cu virulența care-i era caracteristică. Acceptă, deci, cu plăcere numele de ultraregalist. Dar cum domnul Decazes devenise oaia lui neagră și cum nu tolera pe niciuna dintre persoanele care erau în relații amicale cu el, pe noi ne porecliseră quasiregaliști. Nu peste mult timp, am avut prilejul să-mi dau seama până unde mergea adversitatea pe care o nutreau ultaregaliștii împotriva favoritului regelui.

Mi-am făcut reintrarea în societatea pariziană în cadrul unei mari serate, dată de doamna de Duras. Mă plimbam prin salon la braț cu vicontesa de Noailles,

când iată că am zărit-o pe doamna Princeteau. M-am îndreptat către ea, am luat-o de mână și am început să discutăm. În vremea asta, doamna de Noailles s-a desprins de lângă mine și s-a îndepărtat. S-a oprit la câțiva pași mai încolo, lângă ducesa de Maillé. După ce-am terminat discuția cu doamna Princeteau, m-am apropiat de cele două doamne, cu care eram foarte bună prietenă.

– Te admiram cum stăteai de vorbă cu doamna Princeteau, spuse una dintre ele.

– Ei, e curajul unei proaspăt sosite! spuse cea de-a doua. Dacă s-ar fi aflat aici acum opt zile, n-ar mai fi cutezat să stea de vorbă cu ea!

– Cum adică? Credeți că aş fi avut neobrăzarea s-o văd și să nu schimb o vorbă cu ea? Mai ales când mâine sunt invitată la masă la fratele ei?

– Lucrurile n-au nicio legătură, poți să te duci foarte bine la ministru, dar când îi întâlnești în societate nu vorbești nici cu domnul Decazes, nici cu sora lui.

– Nu voi da niciodată dovadă de o asemenea grosolănie!

– Vom vedea!

– Cred că n-o să aveți ce vedea!

– Mde... Doar dacă ai de gând să-ți asumi curajul unei leoaice!

Cele două prietene ale mele avuseseră dreptate; ca să nu dau dovadă de o josnică lașitate, a trebuit să înfrunt întreaga societate din care făceam parte. Am avut întotdeauna în mine un fel de independență, care se răzvrătea ori de câte ori era vorba să mi se impună anumite lucruri de către cei din societatea din care făceam parte. Și fiindcă tot veni vorba de societate, am observat că în timpul absenței mele devenise mult mai superficială. Nu se preocupa nici de politică, nici de vreun lucru serios, motiv pentru care fusese numită sau poate că-și luase ea singură numele de „Castelul”. Câteva doamne, reținute la Paris în timpul verii, luaseră obiceiul de a-și petrece serile împreună, așa cum ar fi făcut dacă s-ar fi aflat într-un castel la țară, atrăgându-i și pe bărbați în societatea lor. Lucrul era cât se poate de firesc. Dar, venind iarna și lumea începând să sosească la Paris, ele nu vrură pentru nimic în lume să-și schimbe obiceiurile. Soseau împreună oriunde erau invitate, se strâneau ciorchine în salon, înconjurate de câțiva dintre bărbații care fuseseră admiși în societatea lor și nu schimbau o vorbă cu muritorii de rând. Mi se făcură avansuri serioase pentru a intra în acest „consiliu secret”, alcătuit din cele mai bune prietene ale mele. Nu numai că am refuzat, dar m-am arătat de-a dreptul ostilă pentru a o combate (și puteam face acest lucru fără să jignesc pe nimeni). Pentru că această coaliție

lipsea societatea de persoanele cele mai frumoase și mai distinse, menite s-o împodobească și s-o facă să fie cât mai plăcută.

Încetul cu încetul, bărbații cu oarecare distincție părăsiră „Castelul“, care era urât de toți cei care nu putuseră face parte din el. Câteva doamne se mai încăpățânară, o vreme, să rămână, dar peste puțin, „Castelul“ se năruí. De altfel, toate persoanele care făcuseră parte din acea coterie se săturaseră până peste cap unele de altele.

Doamna de Duras adoptase față de „Castel“ aceeași atitudine ca și mine. Nu acceptase să facă parte din acea societate, deși era foarte bună prietenă cu toate persoanele care o alcătuiau. Ducele de Duras, renunțând la slujbă, ea părăsise palatul Tuileries. Mă duceam destul de des la ea, dar nu zilnic. Locuia în strada Varrene și distanța destul de mare mă împiedica să mă duc ori de câte ori aș fi vrut. Pe de altă parte, nemulțumirile domnului de Chateaubriand începuseră a se agrava până la a deveni aproape ostile. Încurcăturile lui bănești creșteau zilnic, iar firea lui antipatică era din ce în ce mai greu de suportat. La un moment dat, îi veni ideea de a se duce în Anglia și de a scoate acolo un ziar de Opoziție, presa părându-i-se a nu fi suficient de liberă la Paris pentru a ataca guvernul regelui. Tata se temea cumplit de acest musafir incomod. Din fericire, sila

manifestată față de o asemenea idee de către doamna de Chateaubriand, pe de o parte, și rugămințile Madamei, pe de altă parte, îl făcură să renunțe la acest proiect. Dorința de a face vâlvă în jurul lui, cât și nevoia de bani îl făcură să-și vândă casa din Val-du-Loup. Nemulțumirea lui nu mai cunoscă margini când văzu că nimeni nu se preocupă de un atât de „mare eveniment“, deși se străduise să-și facă o cât mai zgomotoasă reclamă. Casa fusese pusă la loterie, cu câte o mie de franci biletul. Doamna de Duras, îmbătându-se cu apă rece, ca și el, era convinsă că toată lumea se va înghesui să subscrie și că familia de Bourbon își va spăla, în sfârșit, rușinea ingraturii față de protectorul ei, copleșindu-l cu bani și cu atenții și că va ploua cu favoruri peste capul domnului de Chateaubriand. Dar în loc de asta, loteria anunțată cu atâta tam-tam eșuă lamentabil, căci nimeni nu vru să cumpere niciun bilet. Ba, mi se pare că au fost totuși vândute trei bilete. Până la urmă, Mathieu de Montmorency¹ cumpără el Val-du-Loup. Curtea, guvernul, publicul, străinătatea, nimeni nu se preocupă de acest lucru, și domnul Chateaubriand se

¹ *Mathieu Félicité, viconte, apoi duce de Montmorency-Laval* (1767-1826), căpitanul gărzilor contelui de Artois; după o vreme, s-a retras în Elveția, lângă doamna de Staël. După Restaurare, a devenit aghiotant al lui Monsieur, apoi pair al Franței, ministru de externe, membru al Academiei și guvernatorul orașului Bordeaux.

văzu despuiat de căsuța lui fără să fi produs efectul pe care scontase. Acest lucru îl scoase, pur și simplu, din sărite. Mai târziu, a trebuit să insistăm mult pentru a-l hotărî să se asocieze cu ceilalți fondatori ai *Conservatorului*¹, deși nu avea nimic comun cu ei: nici prejudecățile, nici sentimentele, nici regretele, nici speranțele, nici prostia, nici măcar onestitatea lor. N-a existat niciun moment din viața lui în care să fi renunțat la opiniile, la gusturile și la tendințele sale personale. Majoritatea temelor pe care le susțineau fondatorii *Conservatorului* lui îi repugnau. Dacă i-ar fi stat în putere, dacă ar fi fost chemat să-i combată, mai curând i-ar fi combătut decât să-i ajute. În epoca aceea, era veșnic posac și dorea cu înverșunare să ajungă ministru. În concluzie, nu era nici agreat, nici la modă printre cei care se pretindeau regaliști.

Îmi amintesc, de asemenea, că la un mare bal dat de ducele de Castries, prințul de Poix, care totuși îl onora pe Decazes cu bunăvoința sa, îl bătu pe umeri, spunându-i cu glas tare:

– Bună seara, dragă trădătorule!

¹ Jurnalul ultraregalist, care a încetat să mai apară după ce a fost reînființată cenzura, în 1820. Principalii săi colaboratori au fost: Lamennais, cardinalul de La Luzerne, domnii de Bonald, de Castelbajac, de Genaude, Berryer și Lamartine care, pe atunci, își făcea debutul în publicistică.

Domnul Decazes rămase atât de uluit, încât prințul de Poix, ca s-o dreagă, adăugă cu naivitatea lui obișnuită:

– Ce te miri, domnule, toată lumea îți spune astfel!

În fond, prințul de Poix spunea adevărul, dar și candoarea trebuie să aibă uneori o margine. Domnul Decazes a rămas foarte deconcertat și, probabil, și foarte iritat. Dacă e adevărat, așa cum bănuiesc eu, că ar fi trecut de partea reacțiunii, în 1817 și 1818, e sigur că a făcut-o numai din pricina partidului regalist, singurul care l-a împins să comită această faptă. De altfel, e cu neputință ca niște ofense aduse după atâta vreme să nu exaspereze pe cineva. Așa că, fără voia lui, omul de stat nu poate rezista la nesfârșit nevoii de a-l apăra sau poate chiar de a-l răzbuna pe particular. Dacă ar fi vrut, domnul Decazes s-ar fi putut răzbuna crunt pe cei care-l jigneau, căci, în acea epocă, regele nu-i refuza nimic. Noroc însă că era un om bun și iertător din fire.

Capitolul VII

Am mai spus că toate sollicitudinile guvernului se reduceau la eliberarea teritoriului și că această eliberare era legată de problema banilor. Ouvrard, cel mai ascuțit la minte, deși nu și cel mai cinstit om de finanțe, se oferă să se ocupe el de această problemă, propunând mai multe variante. Capitaliștii francezi, consultați, declarară în unanimitate că Ouvrard nu prezenta niciun fel de încredere. Între alții, Laffite¹ își bătu joc, în gura mare, de ideea unui împrumut și-i spuse textual lui Pozzo – al cărui bancher era – că Franța nu va găsi nici măcar un scud să împrumute pe nicio piață din Europa. Acest spirit al Bursei din Paris dezamăgi guvernul mai mult ca simptom decât ca rezultat. Căci puterile aliate și, mai ales, Prusia, nu acceptau garanția capitaliștilor francezi și voiau ca împrumutul să fie girat și de capitaliștii străini. Singur Ouvrard persista în a susține posibilitatea restabilirii creditului.

¹ *Jacques Laffitte* (1767-1844) a debutat ca slujbaş la întreprinderea Perregaux, ajungând, în 1800, președinte al Tribunalului Comercial. Deputat, apoi ministru, până în 1831, când a fost înlocuit de Casimir Périer.

Încredințându-i-se deci misiunea de a se ocupa de această treabă, Ouvrard plecă la Londra. Luă legătura cu tatăl meu, pe care-l convinse prin argumente foarte clare. După câteva săptămâni, Ouvrard îl înștiință că împrumutul era ca și făcut, în niște condiții foarte avantajoase, ale căror amănunte urma să i le trimită domnului Corvetto¹. Bancherii Baring și Labouchère² nu cerură niciun fel de garanție lui Echiquier, ci doar asigurarea că, efectuând o asemenea operațiune financiară, nu făceau nimic împotriva intențiilor guvernului și nici ceva care să dăuneze intereselor Angliei, motiv pentru care doreau să discute cu tatăl meu. Și discutară; domnul Baring veni însoțit de Ouvrard și se declară gata să trateze afacerea de îndată ce lordul Castlereagh l-ar fi autorizat. Tata se duse la lord și amândoi hotărâră ce trebuia făcut pentru a menaja celelalte puteri aliate și, în special, susceptibilitatea ducelui de Wellington. A doua zi, tata îi conduse pe domnii Baring și Labouchère la lordul Castlereagh și-i lăsă acolo.

La puțină vreme după asta, cei doi bancheri veniră să-i ceară tatei pașapoartele. Nu numai că ministul

¹ *Louis Emmanuel, conte de Corvetto* (1756-1821), consilier de stat, ministru al finanțelor și membru în Consiliul privat.

² *Alexandre Baring* (1773-1848), bancher englez renumit, membru al Camerei Comunelor, ministru al comerțului, pair, apoi conte de Ashburton. *François Labouchère* era cumnatul lui Baring și șeful sucursalei Hope din Amsterdam.

Castlereagh autorizase și aprobase toată această afacere, dar îi și lăudase că „dădeau dovadă că erau doi buni englezi din moment ce se obligau să facă acea tranzacție ce aducea un serviciu nemaipomenit întregii Europe“. Cei doi fură încântați. Domnul Baring adăugă cum că lordul Castlereagh îi recomandase, surâzând, să se ducă și la ducele de Wellington, având în vedere că excelența sa era foarte priceput în materie de finanțe, talent pe care se puneau chiar mai mare preț decât pe cel militar. Cei doi plecară în aceeași seară, însoțiți de Ouvrard.

Deși afacerea era strict secretă, eram la curent cu tot ce se petrecea și, după cum vă puteți lesne închipui, foarte fericită, cu atât mai mult cu cât Pozzo mă anunțase că ducele de Wellington se afla într-o dispoziție excelentă și că se părea că nu exista niciun alt obstacol de trecut. Îmi ascundeam cum puteam mai bine această satisfacție, fiindcă în fiecare zi auzeam discutându-se despre naivitatea absurdă a guvernului, care era atât de smintit încât să creadă că putea face un împrumut. Fiecare cunoștea câte un bancher sau un agent de schimb care le demonstra vanitatea unui asemenea proiect. La Bursă, se pare chiar că se râdea cu hohote.

Peste două ceasuri după ce ajunse la Paris, Ouvrard veni să mă vadă. Discutase cu miniștrii noștri; discutase cu ducele de Wellington; discutase cu Pozzo și era radios. Pozzo nu-și întârzie nici el vizita, încântat de

discuția pe care o avusese cu ducele de Wellington. Îmi aduc aminte că am luat masa într-un cerc restrâns, la domnul Decazes. Vă las să vă imaginați singuri cât eram de bucuroși. A doua zi dimineată, am primit un bilet de la Pozzo, în care mă ruga să nu-i scriu tatei la Londra înainte de a mă fi văzut cu el. Ducele de Wellington trimisese să-l cheme. Nu după mult, veni să mă vadă, dar cu chipul complet schimbat. Domnii Baring și Labouchère sosiră, dar nu ajunseseră la nicio înțelegere. Ouvrard, fire entuziastă, confundase dorințele sale cu faptul împlinit. Ori se înșelase, ori venise să ne înșele pentru a da o lovitură la Bursă, lucru de care era foarte capabil. Ce mai tura-vura, în loc ca cei doi bancheri să fi consimțit la aranjamentele pe care Ouvrard le socotea ca și încheiate, nu numai că nu acceptară, dar nici măcar nu voiră să ia în discuție vreo propunere. Nu veniseră decât să audă ce anume li se cerea. Abia după ce avură o discuție cu domnul Corvetto și după ce dădură de înțeles ducelui de Wellington de pe ce poziții înțelegeau ei să trateze, văzură în sfârșit cât de deosebite față de cele înfățișate de Ouvrard și cât de oneroase erau acele poziții, încât era aproape cu neputință să le accepți. Bucuria noastră din ajun se destrăcă ca un fum, preschimbându-se într-o adâncă mâhnire. La mine, această mâhnire a fost dublă: m-am necăjit și pentru Paris, și pentru Londra. Era un mare

eșec pentru tata, care se părea că fusese înșelat. Cred că Ouvrard îi jucase pe toți pe degete, reușind cu multă dibăcie să evite frazele clare în privința acestei negocieri; dar bănuiesc că s-a încurcat el însuși în plasa propriilor sale șiretlicuri, fiindcă nădăjduse că cei doi bancheri englezi, după demersul făcut pe lângă guvernul țării lor și mai ales după călătoria la Paris, urmau să fie prea adânc vârați în această afacere pentru a mai putea da îndărăt, așa că aveau să fie nevoiți să accepte propunerile sale în legătură cu împrumutul. Cred, de asemenea, că domnul Baring, cu care discutasese în amănunt la Londra și care era mai ușor de dus de nas decât domnul Labouchère, se arătase mai dispus să accepte tranzacția ce i se oferise. E de asemenea de presupus că, în timpul călătoriei pe care cei doi bancheri o întreprinseseră împreună în aceeași trăsură, domnul Labouchère să fi făcut uz, cu folos, de elocvența sa, convingându-și asociatul să profite de nevoia în care se afla Franța pentru a-i impune condiții cât mai grele. Ceea ce e sigur e că cele trei conferințe pe care tata le avusese cu acei domni îi crease impresia că orice tranzacție era posibilă.

N-am să redau în amănunt modul în care au fost reînnodate negocierile. Ducele de Wellington se strădui și el cât putu să urnească din loc această afacere. Când îi intra în cap o idee și era convins că era bună, nu se lăsa până n-o ducea la capăt. Pozzo excela și el în această

artă și a adus Franței unul dintre cele mai mari servicii în acele vremuri de tristă memorie, în care soarta noastră depindea de capriciile unui copil bătrân și răzgâiat. Îmi amintesc de o împrejurare în care domnul de Barante¹, vorbind de la tribună. în calitate de comisar al regelui, cu nu știu ce prilej, pomeni de armata de ocupație, categorisind-o cu epitetul de „cei o sută cincizeci de mii de jefuitori“. Expresia era justă, dar ducele de Wellington se înfurie cumplit și nu putu fi potolit decât cu mare greutate.

La câteva zile după asta, am luat masa la mareașala de Moreau, cu câțiva dintre miniștrii noștri. Toți erau dezolați, căci de dimineață apăruse o broșurică intitulată *Franța și coaliția*, prima lucrare a unui tânăr pe nume Salvandy². Era scrisă cu un patriotism plin de entuziasm și de talent, în care chema, pe față, tot poporul francez la luptă împotriva „celor o sută cincizeci de jefuitori“. Or, noi tocmai atunci eram în plină negociere pentru împrumut și pentru reducerea armatei de ocupație.

¹ *Amable Guillaume Prosper Brugière, baron de Barante* (1782-1866), prefect sub Imperiu, deputat și director al contribuțiilor, sub Restaurație, ambasador și pair al Franței, sub Monarhia din Iulie. Membru al Academiei Franceze.

² *Narcisse Achille, conte de Salvandy* (1795-1856), magistrat, apoi consilier de stat în timpul Restaurației. Deputat, membru al Academiei Franceze, ministru al Instrucțiunii Publice, ambasador la Madrid și la Torino, în timpul Monarhiei din Iulie.

Pentru a reuși în aceste tratative, trebuia să menții buna dispoziție a ducelui de Wellington și toți ne temeam de efectul pe care această broșură putea să-l aibă asupra lui. Ducele de Richelieu era consternat. Decazes era profund neliniștit; avea broșura în buzunar; îi arătă lui Pozzo câteva fraze care i se păruseră mai violente.

– Dacă ducele n-a auzit încă de această broșurică, spuse Pozzo, trag nădejde să scăpăm cu fața curată!

După ce se lăsă așteptat un ceas, după cum îi era obiceiul, ducele de Wellington sosi cu un surâs impasibil pe chipul său plăcut și cuvintele „Ah, da! Ah, da!“ erau semnul că era bine dispus. Pozzo îmi șopti:

– Încă n-a aflat nimic!

Apoi, adresându-se ducelui de Richelieu, care se afla lângă mine, șopti:

– Fii liniștit și lasă totul în seama mea!

Pe urmă, se îndepărtă de miniștri cu un soi de afectare, luă un aer posomorât, abia dacă scoase o vorbă în timpul mesei și avu grijă ca toată lumea să observe cât era el de posac. Abia după ce-și bău cafeaua, îl trase pe duce după sine, pe o canapea, și-i vorbi furios de acea boșură răuvoitoare și de necesitatea de a se reuni pentru a se plânge cât mai vehement guvernului francez, fiindcă el nu era obișnuit să suporte asemenea insolențe etc., etc. Ducele, uluit de această ieșire, îi ceru amănunte despre broșură. El îi relată câteva fraze, pe care avu

grijă să le exagereze. Ducele se strădui să potolească mânia ambasadorului, îl rugă să nu întreprindă niciun demers până nu se va sfătui cu el, făgădui să citească broșura și-i dădu întâlnire a doua zi dimineată. Pozzo veni să-și ia pălăria, care se afla lângă mine, și-mi spuse:

— Anunță-l pe Decazes că totul s-a aranjat! După care plecă fără să fi schimbat o vorbă cu miniștrii.

Ducele, în schimb, se apropie de ei și se strădui cât putu ca, prin atenția și politețea sa, să compenseze proasta dispoziție a colegului său rus.

A doua zi dimineată, Pozzo se duse la duce. Acesta citise broșura; sigur că nu era prea plăcută, dar, în tot cazul, ea mult mai puțin ofensatoare decât îl anunțase generalul Pozzo. Frazele pomenite în ajun nu erau chiar atât de culminante, epitetele insultătoare lipseau cu desăvârșire; și apoi, era opera unui copilandru oarecare, așa că n-avea nicio importanță; fapt e că lectura acelei lucrări nu-l mâniase pe duce cum îl mâniase, chipurile, pe Pozzo. Acesta se mai „calmase“ puțin peste noapte. Se lăsă convins de elocința ducelui și consimți să nu facă niciun fel de tapaj, cu atât mai mult cu cât aflase că guvernul francez era indignat și dezolat de acea publicație intempestivă. Până la urmă, conveniră s-o considere ca nulă și neavenită. Cel mult, puteau face mențiunea că știau de existența ei, dar că nu țineau câtuși de puțin seama de ea. Ne-am amuzat grozav cu această poveste.

Se înțelege că Pozzo nu abuza de asemenea fapte, că recurgea foarte rar la astfel de lucruri, pentru ca ducele să nu observe niciodată puterea pe care Pozzo o avea asupra lui.

Nu trebuie să credeți din această întâmplare că ducele ar fi fost o nulitate. Mai întâi, că avea în sine instinctul războiului, în cel mai înalt grad, deși nu era prea tare la partea teoretică, apoi pentru că judeca sănătos în toate afacerile importante. Deși nu dădea dovadă de prea mare moralitate în conduita sa, era deosebit de loial și de franc, spunea întotdeauna ce gândea și-și respecta punct cu punct angajamentele luate în ajun. Se întâmpla însă uneori ca cine știe ce fantezie să-l facă să-și schimbe brusc părerile și, cel mai adesea, cu deplin succes, să-i potolească hachițele. Ducele îl asculta cu atât mai multă plăcere cu cât știa că-l avea la mână de când cu povestea din 1815, despre care v-am mai vorbit.

Negocierile pentru împrumut fură reluate și, până la urmă, totul se sfârși cu bine; nu mai trebuiau decât semnate a doua zi. M-am dus, cu acest prilej, să-mi petrec seara la ducesa de Escars, la Tuileries (soțul ei era primul *maître d'hotel* al regelui). Când am intrat, am văzut un pâlț de oameni strânși în mijlocul salonului, căscând gura la unul care vorbea de te năucea. Era un oarecare Rubichon, un soi de nebun răutăcios

care dăduse faliment, aproape fraudulos, de mai multe ori; asta nu-l împiedicase să devină un fel de oracol al ultraregaliștilor. Ca să fie auzit mai bine, se cocoțase pe un scaun, dominând mulțimea cu persoana lui lungă și slabă. Prevestea o mare nenorocire guvernului regal, trântea argument după argument pentru a dovedi harabura din Finanțe, imposibilitatea de a plăti impozitul și falimentul de neînălăturat, înainte de cincisprezece zile. Pentru a pune vârf scandalului acelei tirade, ținută în însuși palatul regelui și la lumina lumânărilor plătite de suveran, domnul Rubichon îi avea printre oaspeți ca auditori pe domnii Baring și Labouchère. Am remarcat, cu acest prilej, atitudinea diferită a celor doi oameni. Baring ridică din umeri și, după câteva minute, se îndepărtă. Domnul Labouchère, dimpotrivă, ascultă cu mare atenție, clătină din cap, chipul i se întunecă și se simți sau se prefăcu a fi neliniștit. Știu că a doua zi, când fu vorba să se semneze actele privind împrumutul, domnul Labouchère vru să invoce cele spuse în ajun de Rubichon, pentru a mai înăspri condițiile; dar, franc și loial, Baring se opuse, combătând el însuși argumentele asociatului său. Nu e mai puțin adevărat că cei mai intimi slujitori ai regelui au făcut tot ce-au putut pentru a spori încurcăturile acelor negocieri. În ajun, declaraseră împrumutul imposibil; a doua zi, îl găsiră prea oneros; și, după ce-au prevestit sporirea iminentă

a armatei de ocupație care – după ei – avea să pună mâna pe toate orașele noastre întărite, se plânseseră amarnic că perfectarea împrumutului nu ducea decât la o reducere cu treizeci de mii de soldați. Iată care era limbajul așazișilor prieteni ai regelui. Opoziția – la rândul ei – tuna și fulgera, strigând că străinii nu trebuiau alungați cu aur, ci cu plumbi. Sigur că aceste vorbe dădeau dovadă de un foarte frumos patriotism. Dar, vai! De jur-împrejurul granițelor noastre stăteau pregătiți de luptă un milion de soldați, gata să ne răspundă: „Vai de cei învinși!”

La Bursă, aceiași oameni care râseseră de se prăpădiseră când domnul Corvetto îi anunțase că dorea să facă un împrumut, declarându-i că era cu neputință, acum se plângeau că nimeni nu apelase la ei, susținând că ei n-ar fi pus niște condiții atât de draconice, așa încât, până la urmă, acest succes nesperat fu într-o oarecare măsură atenuat de ura partidului căruia nu-i mai rămăsese aproape nimic de făcut în guvernul regelui. Am fost mai mult surprinsă decât descumpănită. Văzusem discutându-se timp de mai multe luni această afacere; când ziceam că s-a făcut, dăduse greș de câteva ori. Urmărisem și eu, cu sufletul la gură, temerile și nădejdlile tuturor inimilor bune, tuturor spiritelor patriotice. Trăisem și eu insomniile lor, neliniștea cu care așteptaseră o scrisoare de la Berlin, un asentiment de la

Viena... Vedeam împrumutul acordat în condiții suportabile de către capitaliștii străini, vedeam că inspiram destulă încredere puterilor aliate pentru ca ele să consimtă la niște termene de plată cât mai largi cu putință. Iar ca dovadă imediată a bunei lor credințe, iată-i retrăgându-și treizeci de mii de soldați de pe teritoriul Franței. Era de presupus că, începând din clipa aceea, evacuarea completă a trupelor avea să se succeadă într-un ritm rapid, și timpul ne-a dovedit-o. Era unul dintre cele mai mari succese pe care o țară aflată într-o situație atât de dificilă putea să-l obțină.

Ducele de Richelieu era unul dintre acei oameni care, după ce făcuse un lucru fără pereche, putea foarte bine să se dea, modest, deoparte și să socoată că fusese suficient de bine plătit pentru serviciile pe care le adusese. Vorbesc despre el în mod deosebit, pentru că încrederea inspirată de loialitatea sa contribuisese mai mult decât orice altceva la succesul negocierilor împrumutului; colegii săi împărțiseră cu el veghile și strădaniile, așa că meritau și ei o parte din recunoștința pe care națiunile uită cui o datorează după ce încetează să mai sufere.

În ceea ce mă privește, eu, care nu prea am obiceiul să filozofez, am fost indignată de atâta ingratitudine, iar Pozzo a roșit de rușinea noastră.

Capitolul VIII

M-am dus să-mi prezint omagiile, dar n-am văzut-o pe doamna ducesă de Berry, pe care începutul unei sarcini o obliga să stea în casă. Am văzut-o pentru prima oară la un bal la ducele de Wellington și mi s-a părut că arăta cu mult mai bine decât mă așteptam. Deși scundă, era foarte bine făcută; brațele, mâinile, gâtul, umerii îi erau de o albeață strălucitoare și aveau o formă foarte atrăgătoare. Tenul îi era frumos, iar capul îi era împodobit cu o pădure de păr de un admirabil blond-cenușiu. Trupul i se sprijinea pe cele mai mici picioare pe care le-am putut vedea vreodată. Când râdea sau când vorbea și chipul i se însuflețea, cusurul de la ochi aproape că nu i se mai observa. Dacă n-aș fi fost prevenită, cred că nici nu l-aș fi remarcat. Starea sa o împiedicase să danseze. Dar se plimbă de câteva ori prin sala de bal la brațul soțului ei. N-avea nici grație, nici demnitate. Mergea urât și cu picioarele în afară. Era însă atât de nostimă, încât i se ierta orice, iar extrema ei tinerețe făcea să-i fie scuzată stângăcia. Luată în totul, arăta destul de bine. Soțul ei părea foarte preocupat de persoana ei, la fel ca și Monsieur (contele de Artois), ca

și doamna ducesă de Angoulême. Cât despre domnul duce de Angoulême, se simțea atât de stânjenit de îndată ce intra în salon, încât singura lui dorință era să iasă cât mai repede din el; nu stătea niciodată mai mult de un sfert de ceas, mulțumindu-se doar să facă act de prezență când acest lucru era absolut indispensabil.

Doamna ducesă de Berry sosise în Franța complet ignorantă din toate punctele de vedere. Abia dacă știa să citească. I se puseră o serie de profesori, de pe urma cărora ar fi putut profita, căci avea o inteligență înăscută și o înclinare deosebită către tot ce era frumos. Dar nimeni nu se ocupa serios de ea și dacă toți se străduiau s-o învețe să zdrăngănească la clavier sau să mâzgălească, în van, hârtia, nimeni nu se gândea să-i arate ce trebuie să știe și mai ales cum trebuie să se comporte o prințesă. Soțul ei se amuza de ea ca de un copil și-i plăcea s-o răsfețe. Regele nu se ocupa deloc de mult prea tânăra ducesă. Monsieur se purta față de ea cu superficialitatea sa obișnuită. Singura care ar fi vrut s-o instruiască era ducesa de Angoulême, dar începu a o face într-un mod prea acerb și dominator. Ducesa de Berry mai întâi se temu de ea, apoi nu mai putu s-o suferă. Ducesa de Angoulême s-a purtat mai blând cu tânăra măritată câtă vreme ducele de Berry i-a mai ținut, de bine, de rău, piept; căci, deși îi mai dădea uneori dreptate cumnatei sale, totuși, nici el n-o putea suferi.

Ducând însă o viață ușuratică, nu-și mai contrazise nici nevasta, nici cumnata, până la urmă dându-le dreptate la amândouă.

Această comportare o făcu pe mica prințesă atât de exigentă, încât deveni pur și simplu posacă. Atunci bărbatul ei începu a-i repeta că putea face tot ce dorește și ce-i plăcea, fără să se jeneze de nimeni și de nimic și fără să-i pese de ce-i spuneau cei din jur.

Se pare că din toate lecțiile care i s-au dat, asta a fost singura de care a profitat cu cea mai mare plăcere și de care nu s-a îndepărtat cu o iotă. Era ciudat s-o vezi în mijlocul Curții sale, hlizindu-se cu unele dintre doamnele ei de onoare, fără să scoată o vorbă cu nimeni altcineva. Nu exista femeie mai bătrână de care să nu râdă, deși – o repet – ducesa de Berry era o tânără cu mult bun-simț. O mână dibace ar fi făcut om din ea. Dar niciuna dintre persoanele care o înconjurau nu era capabilă de așa ceva, cu excepția – poate – a ducesei de Reggio, doamna ei de onoare. Dar, din păcate, ea nu-i plăcea micii ducese, fiindcă fusese numită de rege și acceptată de nevoie de ducele de Berry.

Mareșala Oudinot, ducesă de Reggio, reprezenta de fapt regimul imperial la noua Curte într-un mod atât de demn, încât nimeni nu cutezase să se plângă de locul pe care-l ocupa, deși funcțiile de la Curte stârneau invidia partidului regalist, care le privea ca pe proprietatea

sa exclusivă. Sigur că ducesei îi trebuise mult tact și spirit pentru a-și păstra slujba într-o societate cu totul nouă și foarte ostilă. Dar reușise fără niciun ajutor, fiindcă mareșalul Oudinot, oricât de brav ar fi fost, nu știa altceva decât să joace cărți, să fumeze, să alerge după fetișcane și să facă datorii. Trebuia deci ca soția lui să se bucure de considerație, și pentru el, și reuși. Trebuie să mai adaug că mareșalul avea copii mari din prima sa căsătorie și că ducesa știuse să se facă adorată de acești copii¹. Ar fi fost, deci, cum nu se poate mai bine dacă ar fi izbutit să și-o apropie și pe ducesa de Berry; dar nu izbuti. Ducesa de Reggio îi inspira tinerei căsătorite respect; recurse deci la el pentru a drege, cât se mai putea, stângăciile prințesei, deși vedea clar că o deranjează. N-avea încredere în ea și – pe măsură ce începu a deveni din ce în ce mai nepăsătoare – se îndepărta tot mai mult de ea.

Nu voisem să stau la Paris decât câteva săptămâni. Dar un eveniment petrecut în familia mea mă obligă să

¹ E vorba, mai ales, de *Nicolas Charles Oudinot* (1767-1847), locotenent-colonel al voluntarilor din Meuse, general de brigadă, general de divizie, mareșal al Franței, apoi *duce de Reggio*. Comandantul Gărzii Naționale și pair al Franței, în timpul Restaurației, Mare cancelar și cavaler al Legiunii de Onoare, în 1839. S-a însurat, pe 15 septembrie 1789, cu Charlotte Derlin; rămas văduv, s-a însurat a doua oară, în 1812, cu Marie Charlotte Eugénie Julienne de Coucy.

rămân mai mult decât prevăzusem. Mi-am găsit fratele în mare tandrețe cu domnișoara Destillières. O cunoașteam de când era mică. Era încântătoare, iar mama era nebună după ea. Se pare că încă de pe atunci spunea tuturor că nu voia să se mărite decât cu micul Osmond. Murindu-i părinții, rămăsese moștenitoarea unei averi imense și stăpână pe soarta sa. Fusesse cerută în căsătorie de cele mai bune partide din Franța; fratele meu nici nu visa să concureze cu претендентii ei; dar fata începu a-i face asemenea avansuri, încât se îndrăgosti nebunește de ea și se vâri și el – deși cu oarecare reticențe – în batalionul претендентilor. Așa că, nu peste mult, fratele meu îl rugă pe tata s-o ceară formal, de la unchiul ei, care-i era tutore, dar de care nu depindea în niciun fel. Acest unchi se obișnuise cu ideea că fata nu se va mai mărita și că el va continua să dispună cum voia de averea ei; căci situația aceasta i se părea mult prea dulce pentru a nu încerca s-o prelungească la infinit. Așa că, departe de a combate sila nepoatei sale de a accepta vreuna dintre partidele ce-i fuseseră propuse, el, dimpotrivă, se strădui să i-o sporească, insinuând – prin intermediul câtorva persoane devotate – că sănătatea îi era prea șubredă și că cel mai cuminte lucru era să nu se mărite. Când tata îi ceru deci – prin intermediul unui pieten comun – mâna nepoatei sale, domnul de Bongard îl refuză politicos, dar categoric, după care se duse

să-i spună acesteia despre cererea făcută și despre refuzul ei de a se mărita.

– Te înșeli, unchiule, i-a răspuns fata, eu nu vreau să mă mărit cu alții! Dar cu domnul de Osmond vreau să mă mărit!

Domnul de Bongard rămase năucit. Se duse la tata, îi spuse despre ce era vorba, dar încercă să amâne cât mai mult cu puțință această căsătorie. Fie că se mângâia cu ideea că putea interveni ceva care să ducă la ruperea căsătoriei, fie că avea nevoie de o perioadă mai lungă pentru a pune ordine în gestiunea acelei averi imense, prin care se pare că începuse să cam dea iama. Tinerii, în schimb, foarte grăbiți să se căsătorească, mă rugară, cu cerul și cu pământul, să mai rămân fiindcă, dacă plecam, domnul de Bongard era în stare să-i mai amâne cine știe cât. Până la urmă, n-avu încotro și trebui s-o isprăvească, după ce-o lungise nu știu câte luni, căci nunta, fixată la începutul lui februarie și amânată lună de lună, avu loc tocmai în decembrie.

Deși căsătoria domnișoarei de Destillières fu – dintre toate noutățile – cea care mă interesă cel mai mult, m-am interesat îndeaproape și de evenimentele politice. Astfel, am fost destul de necăjită, aflând într-o dimineață că Ludovic al XVIII-lea era grav bolnav; ba câțeva vreme toată lumea se temu chiar că va muri. În Camera Deputaților începu a se discuta legea elecțiunii.

Prinții erau în Opoziție directă cu guvernul, căci pe atunci Cabinetul era alcătuit din oameni rezonabili. Ducele de Berry asmuțea lumea împotriva acelei legi și, într-o seară, la el acasă, unelti pe față pentru a îngroșa rândurile Opoziției. Regele, informat, trimise să-l cheme și-i spuse verde în față ce părere avea despre el. Ducele de Berry se plânse tatălui său și cumnatei sale. Toți trei își manifestară nemulțumirea, se înfierbântară și seara, după cină, Monsieur, luând cuvântul, îi vorbi regelui în termeni destul de duri despre nemulțumirile sale. Regele îi răspunse la fel. Madame și ducele de Berry se amestecaseră și ei în discuție; cearta ajunsese la o asemenea violență, încât Monsieur spuse că va părăsi Curtea, împreună cu copiii săi. Regele îi răspunse, furios, că pentru prinții rebeli mai existau și fortărețe. Monsieur replică, la fel de furios, că Constituția nu admitea închisori de stat (căci aceea sărmană Constituție era întotdeauna invocată tocmai de cei care nu puteau s-o sufere), după care se părăsiră unii pe alții în acești „termeni amicali“.

Numai ducele de Angoulême tăcuse mâlc. Respectul datorat tatălui trezise în el respectul regelui în așa fel, încât i-ar fi fost greu să spună care dintre ei avea dreptate. Mânia odată trecută, toți fură necăjiți de violența vorbelor aruncate. Bietul rege, bătrân și bolnav, plânse – seara – când le vorbi despre acest lucru

miniștrilor săi; dar această scenă i-a făcut mult rău, pentru că i-a îngreunat digestia. La asta s-a mai adăugat și guta pe care o avea la stomac. În timpul nopții, se sufocă, iar după aceea, câteva zile la rând se simți foarte rău. Boala a constituit un prilej pentru familia lui ca să-i dovedească o afecțiune în care el se prefăcu a crede pentru a-și găsi un pic liniștea, dar pe care nu puse niciun preț. Publicul știa și el la fel de bine că regele se opunea prinților; gluma care circula pe atunci consta în a numi bulele negre folosite la scrutin „prunele lui Monsieur“.

Mă strădui să nu vorbesc de unele evenimente despre care nu cunosc amănunte particulare. Așa că nu voi spune nimic despre reprezentația piesei *Germanicus*, o tragedie de Arnault¹, la vremea aceea proscris în Franța, care a exaltat până la paroxism patimile partidelor imperial și regalist. Înțeleptele precauții luate de autorități pentru a împiedica o ciocnire între tinerii din vechea armată și gărzile regelui li se părură tuturor exagerate, așa că cele două partide strigară sus și tare că fuseseră lezate și persecutate de autorități, căci

¹ *Antoine Vincent Arnault*, literat născut la Paris, în 1766. A debutat în 1791. În 1799, ajunge membru, iar sub Imperiu, secretar general al Academiei Franceze. Exilat în timpul celei de-a doua Restaurații, e radiat din Academie. Rechemat, în 1819, e reprimat, devenind secretar al Academiei.

oamenii, când sunt stăpâniți de patimi, nu mai judecă limpede.

Tocmai atunci am primit de la Londra primul exemplar din *Manuscrisul din insula Sfânta Elena*¹. L-am citit cu mare interes. Îmi amintesc că i-am scris mamei că-l promisem într-un moment cât se poate de nepotrivit și că răspundea mult prea bine pasiunilor ce se dezlănțuiseră, ca să pot crede în autenticitatea lui. Cartea era, de fapt, manifestul partidului bonapartist, care luase ființă atunci la Paris, așa încât era aproape cu neputință să nu te gândești că, deși trimisă de dincolo de Atlantic, cartea sosise exact la momentul oportun. Ca să nu provoc niciun fel de răzmeriță, am pus cartea sub cheie și n-am suflat nimănui nicio vorbă.

A treia zi, doamna de Duras mă întrebă dacă în scrisorile pe care le promisem de la Londra nu era cumva vorba și despre împărat. Am răspuns cu cutezanță că nu. După zece zile, am primit un bilet de la ea, prin care mă ruga să vin să-mi petrec seara în casa lor. Am găsit vreo cincizeci de persoane strânse în jurul mesei,

¹ *Manuscrisul din insula Sfânta Elena*, o cârticică tipărită la Londra. „Această pastişă a păcălit multă lume; Napoleon a dezavuat-o. Astăzi se știe că generalul Lullin de Châteauevieux, aflându-se la țară în toamna anului 1816, s-a amuzat să scrie această lucrare și s-o trimită, fără nicio explicație, la Londra, librarului Murray, care s-a grăbit s-o tipărească” (J.M. Quérard, *Înșelătorii literare dezvăluite*, t. II, pag. 1229) (*n.ed.fr.*).

iar pe masă, lumânări, pahare cu apă îndulcită, mă rog, toate cele necesare pentru lectură, căci tocmai se pregăteau să citească, ce credeți?, *Manuscrisul din insula Sfânta Elena*! Aceeași reprezentație avu loc a doua zi la ducesa de Escars. În tot timpul acelor seri, am fost urmărită de o idee pe care nu mi-o puteam alunga din minte. Îl vedeam pe Bonaparte aflând că mareșalul Duroc, un grup de șambelani și de doamne de la Palat se adunaseră laolaltă pentru a auzi povestea patetică a izgonirii lui Ludovic al XVIII-lea din Mitau, căruia soldații din gardă îi udaseă mâinile cu lacrimile lor; apoi, cum Madame le împărțise diamantele ei, pentru a-i împiedica să moară de foame, cum bătrânul lor rege îi binecuvântase, cum abatele Marie¹ părăsise de bună-voie o lume unde nu triumfa decât nedreptatea etc., etc., și cum toată societatea imperială era emoționată până la lacrimi de intrarea împăratului în mijlocul ei. Ce risipă și ce cheltuieli! Cât de populat era Vincennesul a doua zi! Slavă Domnului că lectura la doamnele pe care le-am pomenit nu putea fi considerată deplasată, nepotrivită, primejdioasă pentru țară; dar nu putea în niciun caz asigura liniștea celor care asistau.

¹ Abatele Joseph François Marie (1738-1801), savant, matematician, preceptorul copiilor contelui de Artois. I-a urmat pe prinți în emigrație. După ce Ludovic al XVIII-lea a plecat de la Mitau la Varșovia, abatele Marie a fost găsit mort în patul său, cu un pumnal în piept.

Niciodată vreo publicație de pe vremea mea n-a făcut atâta vâlvă. Nu-ți era îngăduit să-ți manifesti dubiile asupra autenticității ei, căci cu cât erau mai fideli împăratului, cu atât mai vajnic susțineau că ar fi lucrarea lui. Domnul de Fontane¹ pretindea că recunoaște fiecare frază. Domnul de Molé susținea chiar că-i auzea sunetul vocii rostind acele cuvinte. Domnul de Talleyrand pretindea că-l și vedea scriindu-le. Marmont regăsea în carte expresii din tinerețea pe care o petrecuseră împreună etc. Toți erau tulburați de acea creație literară a marelui om. Până la urmă, m-am lăsat convinsă și eu, deși nu mai conteneam să mă mir de apariția acelei publicații exact la momentul oportun.

Pe de altă parte, atâția oameni mult mai competenți decât mine afirmau că recunosc autorul, încât ar fi fost o adevărată nepolitețe să mă mai îndoiesc. Am fost totuși convinsă de oportunitatea acelor lecturi. Posedam două exemplare ale lucrării și, la un moment dat, mi-am zis că era nedrept să le țin încuiate. Le-am pus deci la dispoziția prietenilor mei, dar mai târziu m-am căit amarnic, căci în fiecare dimineață primeam bilețele de la cel puțin douăzeci de persoane care mi le cereau. Ca să le poată obține, făcuseră o listă pe care se înscriseră.

¹ *Louis de Fontane* (1757-1821), jurnalist exilat sub Teroare. Reîntors în țară, în 1802, ajunge deputat, apoi președintele Corpului legislativ, senator și conte. Ludovic al XVIII-lea l-a numit marchiz și ministru al Consiliului privat.

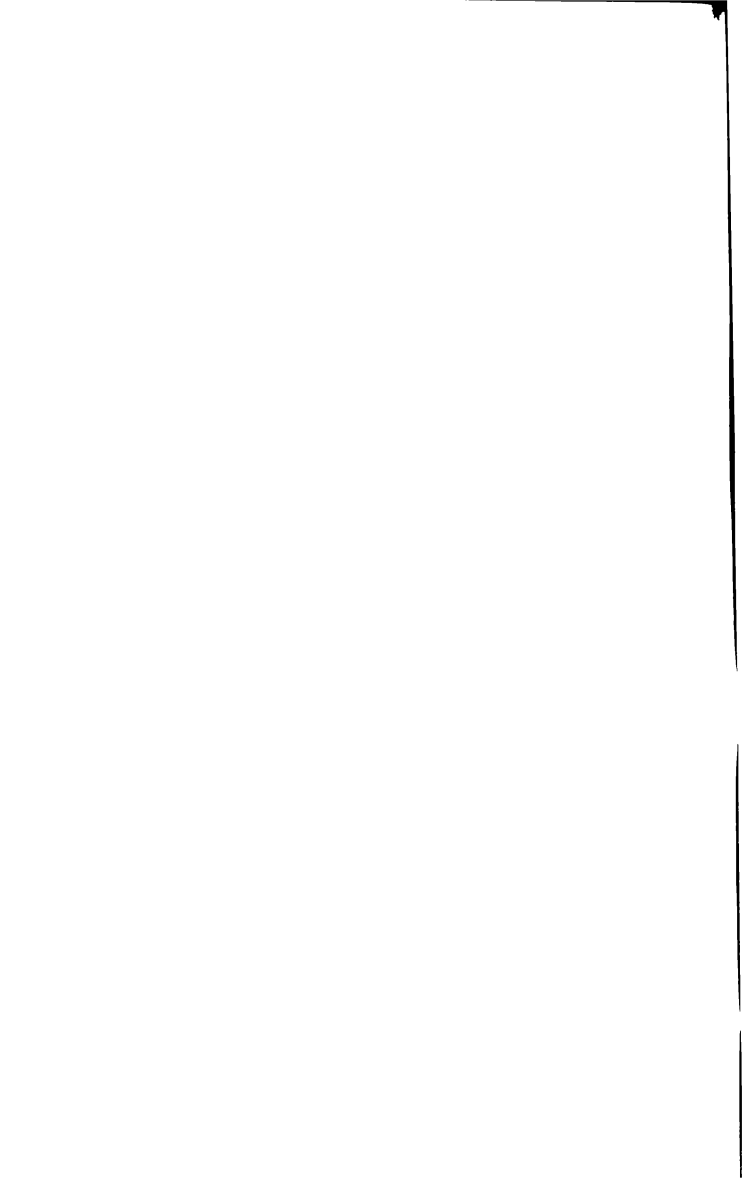
Nicio mistificare n-a avut un succes mai deplin și n-a fost mai utilă partidului. Semipublicitatea făcea să sporească prețul fructului oprit, prețul unei lucrări care devenise un fel de manifest; iar lecturile făcute în comun, sporind acel gen de entuziasm pe care-l exercită asupra cititorilor, le făceau și mai propice să ațâțe patimile. N-am asistat niciodată la o astfel de reprezentăție în societatea imperială. Dar, judecând după efectul pe care-l făcea în saloanele bourboniene, puteți presupune că acele lecturi înmuiau profund inimile, răscoleau toate urile și toate regretele.

Manuscrisul din insula Sfânta Elena s-a dovedit, până la urmă, a fi fost scris de domnul Bertrand de Novion, care nu se bucura de niciun fel de reputație literară, care nu l-a văzut niciodată pe împărat de aproape și n-a avut niciun fel de legătură cu el în timpul celor „O sută de zile“.

(*Nota autoarei din 1841*) – După ce a profitat douăzeci și cinci de ani de succesul acestei publicații și a primit până și un salariu, domnul Bertrand de Novion a binevoit, în sfârșit, să recunoască meritul adevăratului ei autor, domnul de Châteauevieux¹. Pe vremuri, l-am cunoscut și eu; dar manifestările, relațiile, opiniile

¹ *Jacob Frédéric Lullin de Châteauevieux* (1772-1842), agronom și scriitor, membru corespondent al Academiei de Științe.

domnului de Châteauevieux mă determinaseră să nu-i acord niciun fel de importanță. A fost nevoie de aserțiunea sa, de dovada manuscrisului scris de mâna sa și de mărturisirea lui Bertrand de Novion ca să credem că într-adevăr el fusese autorul acelei lucrări.

Capitolul IX

Înflăcărarea bonapartiștilor, departe de a se potoli, slujea drept stimulent celor din partidul ultraregaliștilor, care acuzau moliciunea regelui și moderația primului ministru. După ei, unele represii severe, procese, condamnări, execuții pe eșafod, dar, mai ales, unele destituiți ar fi așezat Restaurația pe baze mult mai solide.

Domnul de Chateaubriand publicase de puțină vreme lucrarea intitulată *Monarhia constituțională*, în care nu vorbea decât despre șapte oameni devotați, printre care și primarul Parisului, precum și despre libertatea presei, împreună cu pedeapsa cu moartea, prevăzută pentru delictele săvârșite de ea. Propunerile lui Chateaubriand li se păruă mult prea liberale ultraregaliștilor, așa încât autorul lor se văzu nevoit să-și modifice doctrinele ca să poată rămâne în continuare unul dintre șefii lor. Dar iată că, între timp, se ridicase un altul, mai puțin sclipitor, dar mult mai abil: domnul de Villèle¹. Originea modestă, înfățișarea vulgară, vocea lui pe nas îl țineau

¹ Jean Baptiste Séraphin Joseph de Villèle (1772-1854), primar al orașului Toulouse, deputat, ministru, prim-ministru.

încă departe de saloane. Dar începuse să aibă o mare influență în Camera Deputaților și să grupeze în jurul lui batalionul de Opoziție al ultraregaliștilor. Totuși, cum Curtea nu era să stea și să aștepte rezultatul manevrelor constituționale, pregătea unul pe contul ei.

După căsătoria ducesei de Angoulême, doamna de Sérent și cele două fiice ale sale – ducesele de Damas și de Narbonne – continuaseră să rămână lângă ea. Doamna de Narbonne avea o minte foarte ascuțită. Ludovic al XVIII-lea sesiză imediat deosebirea dintre pretențioasa doamnă de Damas și distinsa doamnă de Narbonne. La Hartwell, luase obiceiul de a discuta destul de confidențial cu aceasta din urmă, căci regelui îi plăcea societatea femeilor spirituale; se pare că prima care-i deschisese apetitul pentru o astfel de societate fusese doamna de Balbi. Cele două surori erau – deși în mod diferit – prietene cu domnul de Blacas. Absența lui o mâhni pe prima și displăcu celei de-a doua, care se văzu lipsită de încrederea de care se bucurase în timpul ministeriatului său. Atâta vreme cât Blacas fusese atotputernic pe lângă rege, Monsieur și Madame nu putuseră să-l sufere. Alungarea lui de la Curte îi încântase. Însă, vorba proverbului: „Rău cu rău, dar mai rău fără rău“. Acum se împăcau și mai prost cu miniștrii prezenți. Favoritismul burghezilor și al imperiilor îl făcu pe Decazes să-l regrete pe Blacas. Cel puțin,

cu el se înțelese din multe puncte de vedere și vorbiră aceeași limbă. Doamna de Narbonne nu întâmpină deci prea mari dificultăți, obligându-i pe prinți să recunoască ce mult pierduseră ei prin îndepărtarea lui Blacas. Nu mai rămânea decât să-l readucă și pe rege la vechile sale preferințe, sarcină pe care și-o asumă ea.

Ludovic al XVIII-lea, omul vremurilor din tinerețea sa, era – în materie de religie – filozoful secolului al XVIII-lea. Practicile la care se supunea cu rigurozitate nu țineau, în ceea ce-l privea, decât de etichetă. Totuși, în ciuda scepticismului său, nu era lipsit de un soi de superstiție. Credea cu naivitate că, dacă exista un Dumnezeu și dacă se ocupa de cineva, apoi acel cineva trebuia să fie, fără niciun dubiu, șeful familiei de Bourbon.

Doamna de Narbonne profită de accesul pe care-l avea la rege pentru a-i vorbi de o oarecare călugăriță, Marthe, și de un cultivator de prin împrejurimile Parisului, pe nume Martin, care avuseseră amândoi, chipurile, unele viziuni, stranii prin asemănarea lor, încât socotea că-și îndeplinește o datorie avertizându-l despre asta pe rege. După ea, toate conștiințele încărcate ar fi trebuit să fie răscolite de prevestirea prăpastiei către care se îndreptau. Ducea repetă de câteva ori atacul, încât până la urmă regele consimți s-o vadă pe sora Marthe.

Bine instruită dinainte de către cei din preajma regelui, ea îi aminti acestuia de unele întâmplări mai puțin cunoscute din trecutul său, apoi îi vorbi, cum era și firesc, despre prezent și despre viitor. Regele se simți tulburat. Doamna de Narbonne îi trimise imediat vorbă lui Blacas – pe atunci ambasador la Roma – să vină de îndată la Paris, indiferent sub ce pretext; era autorizată să-i făgăduiască sprijinul prinților, neîndoiindu-se de succesul ei pe lângă rege. Așa că, într-o bună dimineață, un valet de cameră al regelui, foarte devotat domnului de Blacas, îi remise majestății sale un bilet din partea acestuia. Neputând să reziste dorinței inimii sale, venise la Paris numai pentru a-l vedea pe rege, a-l privi și a-i auzi vocea, a se prosterna la picioarele sale și a pleca îndărăt, făcându-și astfel o provizie de fericire pentru câteva luni, scria el. Blacas se bazase prea mult pe slăbiciunea lui Ludovic al XVIII-lea și pe nevoia de a fi iubit doar pentru el însuși. Dar iată că regele răspunse sec:

– Nu-i primesc pe ambasadori decât dacă sunt conduși de ministrul de externe!

Blacas se văzu deci nevoit să se ducă mai întâi la ducele de Richelieu. Foarte mirat de a vedea intrând în cabinetul lui un ambasador pe care-l știa la Roma, ducele nu se mai îndoii o clipă că nu regele îl chemase. Apoi îl întrebă dacă-l văzuse pe Ludovic al XVIII-lea.

– Nu, răspunse Blacas, cred că-ți dai seama că nu mă puteam prezenta la rege fără dumneata!

Această deferență neașteptată i se păru ciudată ducelui, care își dădu imediat seama că întoarcerea lui Blacas se datora unei intrigi. Părerea îi fu confirmată când – ajungând la rege – văzu că Ludovic al XVIII-lea nu manifestă niciun fel de surpriză văzându-l pe domnul de Blacas, iar răceala pe care i-o arătă i se păru de rău augur. Domnul de Blacas își dădu, în sfârșit seama că fusese rău sfătuit și că nu trebuia să fi plecat din Roma.

Regele lua întotdeauna masa împreună cu familia regală; dejunurile erau mai plăcute la Tuileries când nu era de față Monsieur, care prefera să-și ia singur, în odaia lui, ceașca cu ciocolată. Ducele de Angoulême mânca de obicei împreună cu amicii săi, ducii de Damas și de Guiche. Ducele de Berry poftea întotdeauna și câțiva prieteni intimi, iar uneori făcea chiar unele invitații mai simandicoase.

Regele avea, în fiecare dimineață, la masă, douăzeci de persoane. În afară de cei ai casei, slujitorii cu funcții înalte asistau ori de câte ori aveau chef, întotdeauna neinvitați. Duceasa de Angoulême, însoțită de doamna de onoare de care era servită în ziua aceea, dejuna și ea la unchiul ei. Domnii de Richelieu și de Blacas aveau dreptul de a se așeza la acea masă în calitate lor, unul, de prim gentilom al Camerei regelui,

iar celălalt, de prim maestru al garderobei regale; căci unul, ca ministru, iar celălalt, ca ambasador, n-ar fi fost admiși și regele ar fi trecut în sufragerie fără să-i poftască la masă¹.

Audiența lor avu loc cu puțin timp înainte de ora dejunului; așa că-l însoțiră pe rege când acesta intră în sufagerie, unde erau adunați comesenii. Surpriza tuturor fu egală cu ciuda pe care le-o cășună prezența lui Blacas, pe care-l știau la Roma. Încercară să citească pe chipul regelui primirea rezervată ambasadorului, dar chipul lui Ludovic al XVIII-lea era impasibil. Prezența ducelui de Richelieu îi deranja pe cei care poate că ar fi vrut să-și manifeste nădejtile pe care le trăgeau. Toată lumea, conform uzanțelor, se așezase de acum la masă, când sosi și Madame, precedată de o cățelușă dăruită, odinioară, de domnul de Blacas. Cățelușa sări în brațele fostului ei stăpân, copleșindu-l cu manifestările ei de bucurie.

– Biata Thisbé, zise regele, sunt bucuros că te-a recunoscut.

Ducele de Havré² se aplecă la urechea vecinului său și-i zise încet:

¹ Ducele de Richelieu se ocupa de copoii regelui, iar contele de Blacas era marele maestru al garderobei regale.

² *Joseph Anne Auguste Maximilien de Croy, duc de Havré* (1744-1839), deputat în Stările Generale, pair al Franței, locotenent general,

– Trebuie să facem și noi ca Thisbé, fără să șovăim!

Și domnul de Blacas fu copleșit de cele mai afectuoase demonstrații. Madame nu se arată nici ea mai surprinsă decât regele, dar îl primi pe domnul de Blacas cu multă bunăvoință. Aș fi pus rămășag că era la curent cu toată intriga doamnei de Narbonne.

Ducele de Angoulême mânca mult mai târziu decât regele; prințesa, ieșind de la unchiul ei, venea întotdeauna să asiste la sfârșitul mesei ducelui, unde mânca, în tot cursul anului, câte un ciorchine sau doi de struguri.

În ziua aceea, ea vorbi despre sosirea domnului de Blacas.

– Cu atât mai rău! răspunse sec ducele de Angoulême.

Ea nu replică. Fratele meu, care, în calitatea lui de aghiotant, lua masa la prinț, fu uimit de neînțelegerea din familia regală în legătură cu acest eveniment. Și mă mir de ce, pentru că, de fapt, ăsta era un lucru obișnuit.

Ducele de Angoulême avea un adevărat cult față de soția sa, care nutrea pentru el cea mai tandră afecțiune; singurul lucru în care nu se înțelegeau era politica. Sub acest aspect, Madame era mai întotdeauna de acord cu Monsieur, dar nici unul, nici celălalt nu avea nicio

căpitan al gărzilor regelui. Sora sa, Louise Elisabeth de Croy de Havré, marchiză de Tourzel, a fost guvernanta copiilor Franței, după doamna de Polignac.

influență asupra ducelui de Angoulême. Când Madame începea una dintre diatribele sale ultraregaliste, ducele i-o tăia scurt:

– Scumpa mea prințesă (așa îi spunea el), să nu vorbim despre așa ceva. Nu ne putem nici înțelege, nici convinge reciproc!

Așa că toate intrigile partidului ultraregalist se opreau în fața înțelepciunii ducelui de Angoulême, care refuza în mod constant de a se opune guvernului regelui. În schimb, toate acele intrigi găseau susținători activi atât în ceilalți prinți și în cei din jurul lor, cât și în cei din jurul regelui.

Vestea sosirii domnului de Blacas iscă mare zarvă, după cum de altfel vă puteți închipui. Curtenii remarca-seră că, după dejun, domnul de Blacas vorbindu-i în șoaptă regelui, acesta îi răspunse tare, cu vocea lui severă:

– E dreptul dumitale, n-ai nevoie de niciun fel de aprobare!

Am aflat după aceea că era vorba de instalarea sa în apartamentul primului maestru al garderobei, de la Tuileries. Acel apartament, aranjat pentru domnul de Blacas când se bucurase de favoarea lui Ludovic al XVIII-lea, comunica direct cu apartamentul regelui. Toți își aduseră aminte că maiorul general al gărzilor locuise provizoriu acolo, în timp ce muncitorii lucrau în apartamentul

său, dar că reparațiile fuseseră zorite foarte mult în ultima vreme; că, înainte cu două zile de sosirea ambasadurului, maiorul general se instalase, în sfârșit, la el acasă și eliberase apartamentul lui Blacas. Având totuși în vedere primirea rece pe care i-o făcuse regele lui Blacas, acesta se prefăcu preocupat de expoziția de tablouri aflată în Salonul de la Luvru, pentru a-și petrece toată dimineața acolo. La masa pe care o luă la ducele de Escars nu vorbi decât despre acea expoziție. Aruncase mai înainte câteva fraze prin care își manifesta dorința de a se înapoia cât mai repede la Roma.

Curioasă să aflu ce se petrecea, m-am dus, seara, la domnul Decazes. Curiozitatea mai adusesese câteva persoane, maliția, alte câteva, așa că la un moment dat ne-am trezit că eram o mulțime. Toate spiritele păreau foarte agitate afară de cel al stăpânului casei, care se simțea foarte în largul său. N-aș putea spune același lucru despre domnul de Molé¹, pe atunci ministru al marinei, care vădea o tulburare imposibil de ascuns. Parcă îl văd, și acum, așezat pe o mică sofa din colțul șemineului și punându-și în față un paravan sub pre-

¹ *Louis Mathieu Molé* (1781-1855), magistrat, prefect, consilier de stat, director general de poduri și șosele, Mare Judecător sub Imperiu. Pair al Franței, sub Restauratie. Ministru de externe, sub Monarhia din Iulie, și membru al Academiei Franceze.

text că-l deranjează lumina, dar de fapt pentru a evita privirile celor care se mirau de chipul lui descompus.

De obicei, domnul Decazes nu se ducea să-i facă vizita cotidiană regelui în zilele de primire; de data asta însă, se scuză și părăsi salonul. La puțină vreme, careva (cred că domnul de Boisgelin), sosind, îmi povesti că domnul de Blacas, reluându-și vechile obiceiuri, îl urmăse pe rege în odaia sa. Ministrul poliției nu se lăsă prea mult așteptat. Când se întoarse de la rege, era perfect calm. Lumea risipindu-se, m-am apropiat de el și l-am întrebat:

– Ce să-i spun, mâine, tatălui meu, căci pleacă un curier la Londra.

– Că sunt servitorul său devotat, precum sunt și al domniei voastre.

– Știți bine că nu din simplă curiozitate întreb acest lucru. Gazetele ultraregaliștilor vor bate toba, așa că vă rog să-mi răspundeți cât mai serios cu putință ce trebuie să-i transmit ambasadorului.

– Ei bine, spuneți-i că domnul de Blacas a sosit astăzi, vineri, de la Roma la Paris, și că va pleca, joi, de la Paris la Roma.

– Joi? De ce nu mâine?

– Pentru că vrea să transforme această călătorie într-un eveniment și pentru că ține cu orice preț să devină ridicol.

– Înțeleg forța acestor argumente, dar nu vă temeți de ușurința cu care se comunică între apartamentul său și cel al regelui?

– Nu mă tem de nimic! Și v-aș sfătui să faceți ca mine!

Și-și însoți cuvintele de un surâs puțin cam arogant. Mărturisesc că eram departe de a-i împărtăși siguranța, cunoscând slăbiciunea regelui și intrigile care-l înconjurau. Totuși, domnul Decazes avea dreptate. Regele era în stare de a-și intriga miniștrii, dar își făcea întotdeauna scrupule de a fi infidel față de favoriții săi. Ori de câte ori aceștia îi erau răpiți, asta se întâmpla datorită vreunei forțe majore și niciodată cu complicitatea sa.

La dejunul de a doua zi, regele începu a vorbi de dorința pe care-o avea de a-i îndulci situația domnului de Blacas și de a-l rechema în Franța. La despărțire, spuse tare:

– Conte de Blacas, dacă vrei să-mi vorbești deseară, vino înainte de ora hotărâtă; căci după aceea vine ministrul poliției!

Or, familia regală îl părăsea pe rege la ora opt; „ora hotărâtă“ era opt și un sfert, așa că intimitatea nu se putea prelungi în niciun caz peste această oră.

Domnul de Blacas se înclină profund, dar simți lovitura; dacă, întâmplător, Thisbé, cățelușa, l-ar fi adulat, n-ar mai fi găsit imitatori. Totuși, partidul care-și

zicea „al pavilionului Marsan“, întotdeauna gata să se îmbete cu apă rece, afirma și poate că și credea că era vorba de un dedesubt, că răceala regelui nu era decât aparentă, că cine știe ce favoare îi pregătea Ludovic domnului de Blacas. Am crezut și eu, într-o oarecare măsură, acest lucru, mai ales că, în ajunul zilei când domnul de Blacas trebuia să plece, declară că era bolnav. Nu-și părăsi camera patruzeci și opt de ore, apoi apărui, cu o voce atât de stinsă, încât nici vorbă nu putea fi să plece astfel într-o călătorie atât de lungă. Mai stătu încă zece zile, sub diverse pretexte. Ultimul de care se folosi fu dorința de a-l însoți pe rege în plimbarea din 3 mai, aniversarea intrării sale în Paris. Ludovic parcurse străzile în caleașcă, escortat doar de Garda Națională, fapt care plăcu populației. Domnul de Blacas nădăjduia că, datorită funcției sale, va avea dreptul să ocupe loc în trăsura regelui; dar regele făcu o schimbare de etichetă, lipsindu-l pe Blacas de această satisfacție. Nu-mi mai amintesc care a fost manevra, dar Blacas n-a putut lua loc decât într-una din trăsurile din suita regelui. Înapoindu-se, regele se opri la ușa apartamentului său și, ținând-o întredeschisă cu propria sa mână, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci, spuse cu glas tare:

– Cu bine, dragă Blacas, drum bun și nu te obosi mergând prea repede. Aștept cu plăcere să-mi trimiți vești de la Roma!

Și, poc! trânti ușa în nasul contelui, care se pregătea să-l urmeze. Domnul de Blacas, foarte deconcertat de scurtimea aceluia amical rămas bun, plecă în aceeași seară chiar. Rezultatul acestei călătorii s-a soldat cu numirea imediată a unui ministru al Casei regale¹. Fără a fi el titularul, Blacas păstra patronajul funcției și încasa beneficiile; funcția era îndeplinită de un om care-i era devotat, domnul de Pradel². După o bucată de vreme, Blacas fu făcut duce și primul gentilom al camerei regelui³.

Lumea fiind ocupată cu Blacas, uitase de Martin, pe care regele îl încredințase domnului Decazes, ministrul poliției. Acesta petrecu câteva săptămâni la Chareton, fără ca medicii să cuteze a afirma că exaltarea sa se datora unei stări de nebunie constantă. Așa că îl trimiseră în satul său. Una dintre principalele sale viziuni privea viața lui Ludovic al XVIII-lea, cu care, din când

¹ Această numire n-a avut loc decât sub cel de-al doilea ministeriat al ducelui de Richelieu. Casa regelui fiind reorganizată prin ordonanță din 1820, marchizul de Lauriston a fost numit ministru al Casei regale și membru al Consiliului de miniștri.

² Domnul de Pradel fusese directorul general al departamentului Casei regale. În 1820, a devenit primul șambelan și maestru al garderobei regale.

³ Contele de Blacas a fost făcut duce și numit primul gentilom al camerei regale în 1820. A primit, de asemenea, cu prilejul nașterii micului duce de Bordeaux, și Cordonul Albastru, una dintre cele mai înalte decorații.

în când, intriganții voiau să sperie familia regală. A mai fost vorba de acest Martin, pentru ultima oară, în 1830, în timpul șederii lui Carol al X-lea la Rambouillet.

Nu mai știu dacă ducesa de Narbonne s-a dus de bunăvoie după soțul ei, care, între timp, fusese numit ambasador la Neapole. Rolul pe care l-a jucat în toată povestea cu Blacas i-a displăcut regelui, dar și mai mult domnului Decazes. Și, cu toate că nu exista exil în acel regim constituțional, toată lumea a aflat că primise ordin să nu apară la Curte și că fusese sfătuită să se ducă după soțul ei.

Capitolul X

Domnul Decazes se afla înfipt în postul său mai bine ca niciodată. Regele nu vedea decât prin ochii săi, nu auzea decât prin urechile sale, nu acționa decât la îndemnul său. Cei mai mulți suverani nu sunt la nimic mai sensibili decât la lingușeală. Ludovic al XVIII-lea era mult prea obișnuit cu lingușelile curtenilor de profesie pentru a mai fi ahtiat după așa ceva; și totuși, avea nevoie de lingușeală pentru a i se face atmosferă și a se simți la largul său; numai că singură lingușeala nu era suficientă imaginației sale. Dorea cu ardoare să fie iubit doar pentru sine. Acesta fusese sistemul adoptat de toți favoriții anteriori, cu excepția doamnei de Balbi, cred, care nu se mulțumea decât să-l răsfețe, să fie amabilă și să-l distreze, fără a se preface că moare după el.

Domnul Decazes inventă un nou sistem de a se vârî pe sub pielea suveranului său: se proclamă a fi opera lui nu numai din punct de vedere social, ci și politic. Se prefăcu a fi cel mai docil elev al său și mai ascultător decât oricare alt ministru. Își petrecea ore întregi lăsându-se îndoctrinat de el. Învăță cu regalul

său profesor limbile vechi, ca și cele moderne, dreptul, diplomația, istoria și, mai ales, literatura. Elevul era cu atât mai perspicace cu cât era mai bine pregătit decât profesorul care, chipurile, îl învăța. Cu toate acestea, nu încetă să se mire de tot ce-i dezvălui profesorul său în materie de științe și litere și nu mai știa cum să-și manifeste recunoștința. La rândul lui, regele se atașa pe zi ce trecea de strălucitul său elev, care, la isprăvirea anului de școală, îi semna și-i aproba toate hârtiile din portofoliul său ministerial. Sentimentele pe care regele le nutrea față de domnul Decazes se exprimau prin felul cum i se adresa. În mod obișnuit, îi spunea „băiatul meu“, iar, în ultimii ani, „fiule“. Domnul Decazes poate că ar fi suportat această înălțare, fără să i se urce la cap, dacă n-ar fi fost atârnat de impertinențele unor curteni. Nevoia de a le plăti cu aceeași monedă îl făcuse să devină trufaș și nepoliticos, cusururi care, adăugate superficialității și felului său distrat de a fi, îl ajutaseră să-și facă mult mai mulți dușmani decât merita.

Tot în acea vreme, se semnală o conspirație la Lyon, care neliniști grozav pe toată lumea. Agitația devenise vizibilă în oraș și în împrejurimi, iar dezordinea – iminentă. Imediat îl trimiseră la Lyon pe mareșalul de Marmont, cu puteri depline, să facă ordine. Regaliștii l-au acuzat că ar fi dat dovadă de prea multă condescendență față de bonapartiști. Nu cunosc amănunte. În orice

caz, el puse pe goană acea nălucă a răzmeriței, fiindcă la trei zile după sosirea lui la Lyon, totul reintrase în normal, iar orașul era atât de liniștit, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic niciodată. Tulburările din Grenoble îi aduseseră, cu un an în urmă, atât de mari avantaje generalului Donnadieu¹, încât autoritățile din Lyon fură bănuite de a fi iscat răzmerița numai pentru a obține și ele asemenea recompense. Reputația generalului Camuel² făcu credibilă această acuzație; căci se arătă a fi demnul emul al generalului Donnadieu. Prefectul poliției, om deloc stimat³, i se alăturase pentru a-l speria pe domnul de Chabrol, prefectul departamentului, care nu mai acționa decât după bunul plac.

Adevărul asupra răzmeriței din Lyon a rămas și azi un mister. Unii au negat totul; alții, dimpotrivă, au arătat-o în toată amploarea ei. Se pare că nici unii, nici

¹ *Gabriel Donnadieu* (1777-1849), viconte și locotenent general; conspirând împotriva Prințului Consul, a fost închis. Reintrat în grații, a fost făcut, de către Napoleon, baron și general de brigadă. Compromis din nou, a fost internat pentru a doua oară. Ludovic al XVIII-lea l-a făcut iar general, l-a luat cu sine la Gand și i-a încredințat comanda orașului Grenoble. După Monarhia din Iulie, s-a retras din viața publică.

² *Simon Camuel*, generalul armatei republicane din Vandeea. Mai târziu, a ajuns deputat în Vienne.

³ *Charrie de Sainneville*, locotenent general al poliției din orașul Lyon. „Era un om activ, inteligent, care timp de douăzeci de ani a adus mari și importante servicii în administrarea orașului, în niște epoci deosebit de dificile. Din păcate, era nemaipomenit de vanitos și-și dădea o importanță ce întrecea orice măsură.” (Memoriile cancelarului Pasquier, t. IV, p. 173) (*n.ed.fr.*).

alții n-au avut pe deplin dreptate. Opiniile – întotdeauna foarte însuflețite în acest oraș – exaltate, mai apoi, de cele „O sută de zile“, erau gata să explodeze. Ațâțările unor șefi de partide sau poate unele stângăcii ale administrației puteau foarte bine duce la o catastrofă. În această împrejurare, mareșalul își impuse voința. Generalii Donnadieu, Camuel și, mai ales, Dupont, care fuseseră etichetați de Restaurație ca oameni de mare încredere, erau – sub Imperiu – foarte puțin luați în seamă, iar în armată nu se bucurau de niciun respect.

Negocierile pentru reîntoarcerea ducelui de Orléans reușiseră. Prințul venise deocamdată singur, ca să tatoneze terenul. Acest drum fusese prost pregătit de un discurs al unui deputat din Opoziție, domnul Laffitte, discurs în care pomenise numele lui Wilhelm al III-lea de Orania, în așa fel încât își puse în cap tot partidul regalist. Din păcate, ducele de Orania își și anunțase sosirea și ar fi fost și mai mare inconvenientul de a da îndărăt în fața protestelor decât de a le sfida. Așa că ducele sosi. Regele îl primi posac, ca de obicei, doamna Delfină – politicoasă –, Monsieur și cei doi fii ai săi, în mod amical, iar ducesa de Berry – care-și adusese aminte de Palermo, pe care nu-l mai revăzuse de când se măritase – cu bucurie și cu afecțiune (numindu-l „dragă unchiule“, în fiecare clipă), ceea ce-l făcu pe duce să bombăne în sinea lui.

Ea plânse mult în urma acelei vizite, dar după aceea și-a schimbat felul de a se purta cu ducele de

Orléans, căruia i-a spus de atunci încolo „monseniore“. În schimb, ducesei de Orléans a continuat să-i spună „mătușă“. Purtarea exemplară a ducelui a făcut să se prăbușească toate zvonurile care nu găseau nicăieri mai mult ecou decât la mama sa. Anturajul său îi era ostil în mod fățiș fiului ei, iar ea era mult prea slabă ca să se opună ori mult prea proastă ca să bage de seamă.

După ce m-am reîntors din Anglia, am început să-l vizitez destul de des, pentru că am încercat să-l distrag de la mahnirea pe care i-o pricinuia boala câinelui épagneul al domnului de Follemont, vorbindu-i despre nepoții săi, pe care tocmai îi vizitasem de curând, la Twickenham, grupul ultraregalist m-a declarat „orléanistă“ și a răspândit acest zvon, care m-a neliniștit nu pentru mine, ci pentru tatăl meu, fiindcă un ambasadur trebuia să fie imparțial și să nu țină cu nimeni. Dar până la urmă, această învinuire căzu de la sine, ca atâtea altele. De altfel, n-avea nicio bază fiindcă, dacă ducele de Orléans ar fi vrut să pună la cale vreo intrigă în epoca în care se afla în Anglia, l-ar fi găsit pe tata foarte puțin dispus să-i arate fie și cea mai mică indulgență. În timpul puținelor zile pe care ducele le petrecu la Paris, veni să mă vadă de două ori. Oricât de onorată m-am simțit pentru acele vizite, m-am temut ca ele să nu reînnoiască toate clevetirile de peste iarnă, dar nu s-a mai întâmplat nimic.

Răutatea celor din jur, atârțată la maximum de norocul fratelui meu, care urma să se însoare cu o

moștenitoare atât de frumoasă și mai ales atât de bogată, curtată de mulți dintre ei, și-a revărsat din nou veninul asupra noastră. Socotind probabil că situația tatălui meu avusese o mare influență asupra acestei căsătorii, începură a lansa zvonul că, de fapt, ea se datora unei adevărate orgii, unde biata mama se îmbătase crișă, împreună cu prințul regent, că acesta îngăduindu-și unele libertăți față de ea, mama i-ar fi răspuns printr-o palmă; că toate celelalte doamne se ridicaseră indignate de la masă, că prințul se plânsese regelui, că de atunci părinții mei nu au mai cutezat să iasă din casă și că, în curând, urma să fie înlocuiți de altcineva la Londra.

Această „încântătoare istorioară“, inventată și colportată în întreg Parisul, ajunse până la Londra. Câteva gazete engleze făcură aluzie la ea și intriga de la Paris se reînnoi, de data asta la Londra. Toți „bunii“ mei prieteni veniră, rând pe rând, să mă întrebe dacă povestea era adevărată și în ce măsură, pe ce canava fusese brodată și așa mai departe; dar când le răspundeam, conform adevărului, că între mama și prinț nu existaseră niciodată decât sentimente de stimă, de respect și politețe, care nu putuseră da loc la acea stranie poveste, vedeam pe fețele lor un mic surâs de neîncredere, care mă înfuria cumplit. Cred că n-am simțit niciodată o indignare mai crâncenă decât cu acest prilej. Mama era un adevărat model nu numai de virtuți, dar și de bunăcreștere. A inventa o asemenea absurditate pe seama unei femei de șaizeci de ani pentru a te răzbuna pe

norocul pe care-l avusese fiul ei mi s-a părut un lucru de o lașitate despre care nici astăzi nu pot vorbi cu sânge rece.

Prințul regent dădu dovadă de multă bunăvoință și înțelegere. Întâlnindu-l pe tata în parc, îl ținu lângă sine tot timpul cât dură plimbarea, se opri îndelung în mijlocul unui grup de seniori englezi, și ei tot călare pe cai, și nu plecă decât după ce strânse în modul cel mai amical mâna ambasadorului. Tata își explică destul de târziu aceste favoruri, pe care prințul nu le mai făcuse nimănui, după ce auzi și el zvonurile răspândite la Paris și care începuseră a circula pe ascuns la Londra. Dezgustul pe care l-am simțit față de parizienii mei mi-a insuflat dorința să plec cât mai repede din acel oraș în care bârfa stătea la loc de cinste. Căsătoria fratelui meu amânându-se pentru toamnă, m-am hotărât să plec la Londra și să nu mă reîntorc decât în ziua nunții sale.

În timp ce toată această istorie odioasă se urzea și se propaga, familia de Orléans se instalează, cu mic, cu mare, la Palatul Regal. Ajunsese la Paris seara târziu; m-am dus să-i văd a doua zi dimineață, dar ei erau la rege să-l salute. I-am așteptat și nu mi-a fost deloc greu să-mi dau seama cât de penibilă fusese acea vizită.

Ducesa de Orléans era tristă, soțul ei, preocupat și serios. Mademoiselle, intrând în sufragerie, se simți rău. Îi fusese foarte rău în timpul traversării Canalului și încă nu-și revenise pe deplin în fire. Ne-am înghesuit în jurul

ei; după ce se simți ceva mai bine, îmi spuse, strângându-mi mâna:

– Îți mulțumesc, draga mea, nu-i nimic, acum mi-e mai bine, dar mă simt încă slăbită.

Îngrijorarea de pe fețele celor din jur se risipi când văzură intrând un valet încărcat cu o tavă plină de gogoși fierbinți.

– Ah! Faimoasele gogoși de la Palatul Regal! strigară toți într-un glas. Și dragostea față de pământul natal, bucuria de a se revedea în patrie șterseră impresia pe care le-o făcuse primirea de la Tuileries.

Am petrecut o parte din timpul cât am stat la Paris alături de acele prințese amabile, care mă primeau cu multă bucurie și bunătate și care-mi împărtășeau indignarea în legătură cu povestea debitată pe seama mamei. De fapt, ele cunoșteau mai bine ca oricine, din proprie experiență, fecunditatea invențiilor calomnioase.

Tot pe atunci, începu a se răspândi zvonul căsătoriei secrete dintre Mademoiselle și Raoul de Montmorency, căruia ea ar fi putut foarte bine să-i fie mamă, atât de mare era diferența de vârstă dintre ei. Când tânărul se însură cu doamna Thibaut de Montmorency, intriganții trebuiră să renunțe la această poveste. Nu știu dacă nu l-au înlocuit pe Raoul cu domnul Athalin, așa cum am auzit vorbindu-se mai târziu. Cea de-a doua vesiune n-a fost nici ea mai adevărată decât prima. Adevărul e că amândouă au fost la fel de absurde și de calomnioase.

Capitolul XI

Oricât de mare mi-ar fi fost spaima, oboseala călătoriei mi-a fost din belșug răsplătită de bucuria pe care le-a pricinuit-o părinților reîntoarcerea mea la Londra. Am simțit o mare mângâiere să-mi pot alina alături de ei toate micile necazuri și săcâieli ale unei lumi atât de mercantile ca a noastră. Căci în Franța nu există persoană care să nu-și dea seama cât de plăcut e pentru un fiu, un frate sau un prieten să se însoare cu o moștenitoare bogată și câte invidii și gelozii iscă o astfel de căsătorie. Am observat, când acest lucru m-a privit pe mine, că nicio altă împrejurare nu provoacă mai multă dușmănie în societate. Căci toată lumea aleargă cu limba scoasă după avere. Pentru a pune mâna pe bani, orice mijloc e bun; iar cel care vede că a fost ales un altul în locul lui regretă amarnic. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de planurile unuia dintre prietenii mei din copilărie, tânărul Pelham. Era fiul cel mai mic, împlinise șaisprezece ani și se reîntorcea în casa părintească penultima oară, înainte de a părăsi colegiul. A doua zi după sosirea lui, tatăl său, lordul Yarborough, un omuleț sfrijit, cel mai rece, mai serios și mai plin de el pe care

l-am cunoscut vreodată, l-a poftit pe băiat în cabinetul său și i-a spus:

– Tom, a sosit momentul să-ți alegi o profesie; indiferent ce ți-ai alege, eu te voi susține din toată inima. Nu vreau să te influențez în niciun fel. Dar dacă vrei să devii preot, te avertizez că am la dispoziție unele beneficii care te vor face să trăiești chiar de la început pe picior mare. Ți-o repet, îți las deplină libertate. Te previn însă că, atunci când te vei hotărî, nu voi mai admite nicio schimbare. Așa că gândește-te bine. Nu-mi da răspunsul acum. Am să te întreb când te vei reîntoarce la Colegiu. Atunci să fii pregătit să-mi spui ce-ai ales!

– Da, domnule!

La sfârșitul vacanței, în care Tom se distrase de minune și în timpul căreia tatăl său nu-i adresase nici măcar un cuvânt, îl pofti în cabinetul său, spre spaima întregii familii, și îl întrebă din nou:

– Ei bine, Tom, te-ai gândit în chip matur la viioul tău?

– Da, domnule!

– Și te-ai hotărât?

– Da, domnule!

– Gândește-te că nu voi mai admite niciun capriciu și că va trebui să urmezi cu rigurozitate profesia pe care ți-ai ales-o!

– Știu, domnule!

– Bun! Atunci vorbește!

– Ei bine, domnule, aş vrea să mă însor cu o moştenitoare bogată!

Oricât de flegmatic ar fi fost lordul Yarborough, nu putu rezista unui astfel de răspuns, dat pe un ton atât de imperturbabil. Aşa că izbucni în râs. Până la urmă, prietenul meu Tom nu se însură cu o moştenitoare; intră în marină şi se prăpădi de tânăr, de friguri galbene, în Antile. Era un băiat frumos şi de treabă. Dar v-am istorisit o întâmplare din alt secol; să revenim la secolul al XIX-lea.

În 18 iunie 1817, cu prilejul celei de-a doua aniversări a bătăliei de la Waterloo, avu loc – cu mare pompă – inaugurarea podului căruia i se dădu numele Waterloo. Prințul regent, împreună cu ducele de Wellington, urmat de toţi ofiţerii care luaseră parte la bătălie şi de regimentele de gardă, trecură primii pe noul pod. Pentru personajele principale din localitate se ridicaseră chiar nişte tribune speciale.

Ştiind că se pregăteşte o tribună pentru corpul diplomatic, tata anunţă că n-ar vrea să ia parte la ceremonia la care se hotărâse să nu asiste. Colegii săi din corpul diplomatic declarară că nu voiau să facă opinie separată în acea împrejurare şi că ceremonia având un specific strict naţional, nu era neapărat necesar să fie invitaţi la ea şi străini. Cabinetul englez fu de acord cu această

propunere. Tatăl meu s-a simțit profund mișcat de deferența colegilor săi, cu atât mai mult cu cât cei de la Tuileries nu duceau lipsă de oameni care să-l fi învinuit că dăduse frâu liber sentimentelor sale franceze. Cel care a refuzat primul tribuna ce-i fusese pregătită a fost prințul Paul de Esterhazy. Cum n-a întâmpinat nicio dificultate, a venit să-l anunțe pe tata de hotărârea corpului diplomatic și de consimțământul cabinetului englez.

Tot în 1817, trebuie să plasez și relațiile mele cu prințesa Charlotte de Galles. Sub pretext că locuința ei nu era încă aranjată, se dispensase de obligația de a veni la Londra și, deși acela a fost un moment care a strâns laolaltă toată lumea bună, ea a rămas sub umbrarul răcoros de la Claremont, despre care se spunea că era mult mai sănătos în starea în care se afla, căci era însărcinată în mai multe luni. Am fost poftită și eu împreună cu părinții mei să luăm masa la ea. Curiozitatea pe care mi-o inspiră această tânără suverană a unei țări atât de mari îmi era ațâțată și de faptul că pierdusem întotdeauna ocazia de a o vedea. Am fost primiți la Claremont de către lady Glenlyon, doamna de companie, și de către un baron german, aghiotantul prințului, singurul comesean la castel. Un grup de musafiri ne precedaseră, altul urma să vină după noi. Prințul Leopold își făcu apariția o clipă, apoi se retrase. După

ce am aşteptat vreme îndelungată, am auzit în odaia de alături un pas greoi şi care răsună atât de puternic, încât nu putea fi comparat decât cu cel al unui tambur major. Cineva de lângă mine zice: „Iat-o pe prinţesă!“

Într-adevăr, am văzut-o intrând, la braţul soţului ei. Era plină de podoabe şi arăta foarte bine. Dar, evident, avea pretenţia să semene cu marea ei înaintaşă, Elisabeta, motiv pentru care şi călca atât de apăsător şi greoi, făcând în mod deliberat acel zgomot de tambur major. Tot ca şi strămoaşa ei, îşi purta capul sus, cu multă trufie. În timp ce ea intră în salon pe o uşă, un *maître d'hotel* anunţă că masa era servită. Prinţesa străbătu salonul fără să spună o vorbă nimănui. Sosită în sufragerie, pofti alături de ea doi ambasadori; prinţul se aşează vizavi, între două ambasadoare. După ce am încercat în zadar s-o văd, aplecându-mă când în dreapta, când în stânga, după câte un platou, prinţesa se hotărî şi porunci să se ia vasul ce împodobeşte mijlocul mesei. Norii care i se adunaseră pe frunte i se mai risipiseră puţin. Surâse graţios soţului ei, dar n-a mai fost tot atât de amabilă şi cu ceilalţi. Vecinii ei abia îi smulgeau vorba cu cleştele, aşa că am avut destulă vreme s-o examinez în linişte tot timpul acelei mese penibile. Nu vă pot vorbi despre talia ei, pentru că, fiind însărcinată, îmi era greu să-mi dau seama cum putea arăta. Se vedea doar că era înaltă şi solid construită. Părul îi era de un

blond aproape cânepiu, ochii de un albastru ca de porțelan, fără sprâncene, fără gene, tenul de o albeață uniformă, fără nicio altă pată de culoare. Sunt sigură că veți striga: „Ce figură fadă! Era deci o persoană cât se poate de insipidă!“ Cătuși de puțin. Rar mi-a fost dat să întâlnesc o fizionomie mai însuflețită. Privirea îi era împodobită cu niște dinți ca perlele, avea modulările cele mai plăcute și mai variate pe care le-am văzut vreodată și extrema sa tinerețe, compensând lipsa unor obraji prea rumeni îi dădea un aer de prospețime remarcabilă.

Masa odată isprăvită, ea le făcu femeilor un mic semn și trecu în salon, unde o urmarăm toate. Prințesa se așeză într-un colț cu una dintre prietenele sale din copilărie, proaspăt măritată și însărcinată și ea, al cărei nume l-am uitat. Șuşoteala lor dură până la venirea prințului, care rămăsese la masă cu bărbatii. El a apropiat câteva fotolii pentru ambasadoare, vrând să dea discuției un caracter general, dar n-a izbutit. În sfârșit, contesa de Liéven, plictisită de acea lipsă de atenție, s-a dus să se așeze, fără să fie poftită, pe aceeași sofa pe care stătea prințesa și începu, cu o voce joasă, o discuție care, aparent, se părea că-i stârnise interesul, căci păru foarte absorbită. Toate eforturile pe care le făcu prințul pentru a-și determina soția să se poarte mai politicos și cu ceilalți invitați fură zadarnice. În sfârșit, ni se anunță trăsurile

și plecarăm salutate la fel de rece la despărțire cum fuseserăm și la sosire. În ceea ce mă privește, când mama m-a prezentat, prințesa n-a catadicsit să-mi facă nici măcar un semn din cap. Urcându-mă în trăsură, am spus:

– Am vrut s-o văd, am văzut-o! Numai că am văzut-o cam mult, căci sunt sătulă până în gât de mofturile ei!

Mama m-a asigurat că prințesa era de obicei politicoasă. I-am răspuns că felul cum se agitase prințul nu prea confirma acest lucru. Probabil că, după ce am plecat noi, i-o fi reproșat faptul că fusese atât de posacă, fiindcă la câteva zile după această vizită, tocmai când meditam cu regret la vizita de mulțumire pe care trebuia să i-o facem pentru că ne primise „atât de bine“, iată că am primit o nouă invitație. De data asta, prințesa se pierdu în grații și politețuri față de toți musafirii; totuși, preferința și-o manifestă față de noi. Ne opri până la miezul nopții, discutând familiar despre toate și despre toți, despre Franța și despre Anglia, despre primirea familiei de Orléans la Paris, despre legăturile sale cu Windsor, despre capriciile reginei bătrâne, despre acea etichetă care-i era insuportabilă, despre plictiseala care o aștepta când avea să fie obligată să se mute în reședința ei din Londra, unde oricum trebuia să rămână câteva luni. Mama îi spuse că ar fi mult mai liniștită și ar sta

mult mai comod la hotelul unde locuise după ce se măritase.

– E adevărat, răspunse ea; dar când ești atât de deplin fericită, ca mine, te temi de orice schimbare, fie ea și în bine!

Sărmana prințesă! Conta prea mult pe această fericire! Ne spuse, în aceeași seară, că era sigură că va avea un băiat, fiindcă avusese întotdeauna tot ce-și dorise. Apoi începu să vorbească despre Claremont și despre grădinile sale. Le cunoștea de mult. Domnul de Boigne fusese cât pe ce să cumpere acea proprietate. Prințesa Charlotte ne asigură că se schimbaseră foarte mult în decurs de doisprezece ani și ne rugă să poftim într-o dimineață să ni le arate pe îndelete.

Hotărâram să venim în prima zi când va fi frumos și când tata își va putea îngădui să se rupă de la treburile sale. Prințesa nu mai ieșea din casă decât ca să facă plimbări prin parc și, între două și patru, era întotdeauna încântată să ne vadă. Ne-am despărțit, după o strângere de mână atât de energică, încât am crezut că-mi smulge brațul, însoțită de cele mai calde cuvinte de simpatie, exprimate cu un glas care cu siguranță că ar fi fost dulce și plăcut dacă *Memoriile* din secolul al XVI-lea nu ne-ar fi informat că regina Elisabeta vorbea scurt și tăios. Nu neg că prințesa mi s-a părut mult mai amabilă, ba chiar și mai frumoasă decât penultima oară. Prințul

Leopold răsuflă ușurat, părând să se bucure că soția îi făcuse pe plac.

În dimineața fixată ca să vizităm parcul din Claremont, ploua cu găleata, așa că trebui să mai amânăm vizita câteva zile. Dar când am ajuns, prințesa Charlotte era complet schimbată. Ne primi mai rece ca niciodată, se scuză că starea ei nu-i îngăduia să facă decât câțiva pași, apoi îl chemă pe aghiotantul neamț, rugându-l să ne arate parcul prin care i-ar fi făcut atâta plăcere să ne însoțească, manifestându-și totodată dorința de a scăpa cât mai repede de noi. Când am ajuns la celălalt capăt al parcului, am văzut-o de departe, la brațul soțului ei, fofilându-se ca un ogar. După ce făcu un mare înconjur, se îndreptă către noi.

Această nepolitețe, aproape grosolană, ne indispușe atât de tare, încât eram hotărâți să-i plătim cu aceeași monedă și să fim tot atât de reci și de indiferenți ca și ea. Dar vântul începuse să bată altfel. Leopold, ne spuse ea, o silise să iasă din casă, plimbarea îi făcuse bine și o adusese în situația de a se bucura de prezența „prietenilor săi“. Fu nemaipomenit de drăguță și de politicoasă cu noi. Se atașă în mod cu totul deosebit de mine, care mergeam mai ușor ca mama; mă luă de braț și mă târî după sine, călcând cu niște pași mari și apăsați, făcându-mi o serie de confidențe despre cât era de fericită în căsnicie și despre profunda recunoștință pe

care o datora prințului Leopold de a fi consimțit să se însoare cu moștenitoarea unui regat. Zugrăvi, cu multă veselie, antren și spirit, situația lui de „soț al reginei“, dar adăugă, înflăcăându-se:

-- Leopold al meu nu va fi expus la această umilință, să nu-mi spuneți mie Charlotte! Și izbi violent cu piciorul în pământ (picior care era destul de gros, fie vorba între noi). Dacă se vor opune, mai curând voi renunța la tron, îmi voi căuta o colibă unde să trăiesc după legile firii, călăuzită de soțul meu. Nu vreau și nu pot să domnesc în Anglia decât cu condiția să domnim împreună. El va fi regele, regele recunoscut, regele care nu se va supune capriciilor mele. Căci, vezi, doamnă de Boigne, știu că am multe cusururi, de altfel, ai văzut și dumneata... Odinioară, am avut și mai multe... Surâzi... Ți se pare cu neputință, nu-i așa? Dar, spre fericirea mea, Leopold și-a asumat sarcina de a face din mine o fată de treabă (*a good girl*), înțeleaptă și rezonabilă, spuse ea cu un surâs încântător. Ei da, va fi regele sau eu nu voi mai fi niciodată regină. Te rog să-ți aduci aminte de ce-ți spun acum și vei vedea dacă Charlotte știe să-și țină cuvântul!

Își spunea cu plăcere Charlotte ori de câte ori vorbea despre ea și rostea acest nume cu un fel de emfază, ca și cum ar fi atins celebritatea care-i era sortită. Vai! Sărmana prințesă! Visele sale de dragoste și de

glorie au fost de scurtă durată! În acea discuție, care s-a încheiat sub colonada castelului unde ajunsesem înaintea celorlalți, a rostit fraza despre fericirea deplină de la Claremont, rugându-mă să vin cât mai des s-o văd. N-am mai văzut-o niciodată. Aici s-au încheiat relațiile mele cu spirituala și capricioasa moștenitoare a trei regate.

Apucasem să plec din Anglia, când, numai după câteva săptămâni, moartea a răpit într-un singur ceas două generații de suverani: pe tânăra mamă, care urma să fie regină, și pe fiul ei, pe care-l adusese pe lume. Amândoi au pierit datorită capriciilor prințesei Charlotte. Prințul Leopold reușise s-o împace cu tatăl său, prințul regent, dar toată influența lui eșuase în fața animozității pe care soția sa o simțea față de bunica și de mătușile lui. De teamă ca nu cumva acestea să vină și să asiste la naștere, își ascunse durerile cât mai mult timp cu putință. Totuși, nașterea a fost atât de grea, încât ar fi fost bine ca toate acele persoane să fi fost de față. Regina bătrână, înșelată de calculele intenționat greșite ale prințesei, se afla la Bath, regentul, la marchiza de Hertford, la o sută de mile de Londra. Prințesa nu-l avea la ea decât pe soțul ei, pe care mamoșul Croft îl convinsese că n-avea de ce se teme după un travaliu ce ținea de peste șaiszeci de ore. Medicii de la Facultate, strânși în odăile vecine, cerură să intre la prințesă. Dar

ea refuză categoric să-i primească și lipsa de experiență a prințului înșelat de Croft îl împiedică să insiste. În sfârșit, prințesa Charlotte aduse pe lume un copil foarte bine alcătuit, dar cumplit de istovit; mama era și ea la fel de epuizată. O așezară în pat. Croft îi spuse prințului că soția lui avea nevoie de odihnă. Apoi porunci ca toată lumea să iasă din odaie. La o oră după naștere, femeia care o păzea o auzi pe prințesă abia șoptind:

– Chemați-l pe soțul meu!

Și-și dădu duhul.

Prințul, culcat pe o sofa în odaia vecină, nu mai apucă să primească ultimul ei suspin. Dezolarea lui fu cumplită: pierduse totul. Nu știu dacă, pe viitor, firea prințesei Charlotte l-ar fi făcut fericit. Dar tânăra Charlotte era încă la început și deci sub influența unei pasiuni extrem de violente față de bărbatul ei, făcând o mare risipă de dragălășenii cu un farmec pe care firea ei cam brutală le făcea cu atât mai prețioase. El o îmblânzise, dacă mi-e îngăduit să mă slujesc de această expresie. Și grija cu care izbutise să supună acea fire sălbatică, moleșită de dragoste, trebuie – atâta vreme cât era încununată de succes – să fi fost foarte ațățătoare. Îl vedeai totuși luându-și întotdeauna unele precauții, pentru a n-o speria și a-i aduce aminte că tânărul tigru avea și gheare. Oare prințesa va fi invocat tot timpul acea lege a dreptului natural care o obligă pe femeie să

se supună soțului ei? Vă rog să-mi îngăduiți să mă îndoiesc. Dar în clipa în care mi-a mărturisit acest lucru, ea era convinsă și poate că la fel de convins era și prințul. Probabil că, după ce a pierdut-o, n-a mai păstrat în memorie decât calitățile soției sale. E sigur că, atunci când ținea să-i placă soțului ei, era pur și simplu seducătoare. Cu toate capriciile sale, nici nu vă puteți închipui de câtă popularitate se bucura în Anglia. Încă din copilărie, englezii se obișnuiră să vadă în ea pe moștenitoarea tronului. Iar ea avea un instinct înnăscut, știind cu precizie ce anume place poporului, ale cărui prejudecăți erau adânc săpate în inima ei. Străduindu-se să-i facă Opoziție tatălui ei, luase obiceiul să fie extrem de econoamă în cheltuielile pe care le făcea. Când se ducea prin prăvăliile din Londra și negustorii încercau s-o ispitească cu vreo noutate mai costisitoare, ea le răspundea:

– Nu-mi arătați asemenea lucruri, sunt prea scumpe pentru mine!

O sută de gazete îi repetau cuvintele și o lăudau, cu atât mai mult, cu cât, de fapt, această laudă însemna o critică la adresa regentului.

Viața la Claremont era extrem de simplă, prințesa străduindu-se să dea ea însăși pildă de multă simplitate. Nimic nu era mai puțin pretențios ca mobilierul ei. Nu exista, în întreaga locuință, nicio altă oglindă ovală de

două picioare pe trei, pusă pieziș în salonul cel mare. Mobilele mai pretențioase erau doar de decor. Parcă văd și acum patul cel mare, cu patru coloane, al prințesei. Perdelele atârnavă fără draperii, fără franjuri, fără ornamente. Erau de pânză, cu desen reprezentând niște crengi cu flori, și dublate cu percal roz. Nimic șocant în acea odaie unde mobilele, mai curând utile decât elegante, dovedeau obiceiurile conjugale ale țării.

Această simplitate extremă în locuința unei femei tinere și fermecătoare contrasta enorm cu opulența, cu luxul aproape exagerat de care era înconjurat regentul la Carlton House și la Brighton. Moartea ei a îndurerat profund Anglia și, când m-am înapoiat la Londra, în luna decembrie, toată populația, până și surugiul, ba chiar și măturătorul de stradă, purta doliu, care a ținut șase luni de zile. Doctorul Croft, care devenise ținta disprețului public, a sfârșit prin a-și pierde mințile, înnebunind.

Capitolul XII

Fratele meu mă chemă repede înapoi, crezând că va putea grăbi nunta. Eu eram de cu totul altă părere, dar, mă rog, ca să-i fac hatârul, am venit și bineînțeles că m-am căit imediat. Am ajuns la Paris către mijlocul lui septembrie, adică exact în perioada în care orașul e mai pustiu ca niciodată, fiindcă este epoca în care persoanele care nu-l părăsesc toată vara pleacă în masă, iar cele care stau la țară se feresc ca de foc să pună piciorul în Paris. Șederea mea părea deci cu atât mai ciudată. De altfel, am băgat repede de seamă că venirea mea făcuse să bată și mai tare la ochi trăgănarea acelei nunți. Căci, oricât de pustiu ar fi fost orașul, am mai găsit totuși destui „pieteni buni“ care să-mi tot repete:

– Bagă de seamă! Fata e capricioasă! A vrut să se mărite de mai multe ori, dar până la urmă s-a răzgândit. A fost gata să-l ia pe domnul de Montesquiou, cumpăraseră până și coșul de nuntă în care se pun darurile, dar s-a răzgândit...

Dădeam tuturor același răspuns banal că, dacă fata se răzgândea și nu mai voia să se mărite cu fratele meu, era mai bine s-o facă acum decât mai târziu. Dar toate

acele vorbe „binevoitoare“ ale unor oameni cărora îmi era cu neputință să le explic întârzierea nunții, tot amânându-se din cincisprezece în cincisprezece zile, mă deranjară atât pe mine, cât și pe tânăra ce urma să-mi devină cumnată; așa că m-am hotărât să trăiesc ca o călugăriță. Chiar când lumea începu a sosi în Capitală, pentru a petrece iarna, ușa mea continuă să rămână închisă, iar eu să nu mă duc nicăieri.

Familia mea preocupa, de asemenea, publicul și printr-un alt zvon de căsătorie, care nu-mi era cătuși de puțin plăcut. Regele Prusiei¹ se îndrăgostise nebunește de verișoara mea Georgine Dillon, fiica lui Edouard Dillon, o tânără cu o fire și cu o figură, amândouă încântătoare. Ținea morțiș s-o ia de nevastă. Doamna Dillon era în al nouălea cer. Unchiul meu se umfla și el în pene. Singură Georgine – care, deși nu scliffea de deșteptăciune, era înzestrată cu mult bun-simț și cu tot tactul ce izvora din cea mai naivă, mai cinstită și mai generoasă inimă pe care am cunoscut-o vreodată – își dădu seama că situația ce i se oferea nu i se potrivea,

¹ *Frederic Wilhelm al III-lea* (1770-1840), devenit rege al Prusiei în 1797. Fusesse căsătorit cu Louise de Meklemburg-Strelitz, moartă în 1810. Avea șapte copii, printre care Wilhelm I și Charlotte, care s-a măritat cu țarul Nicolae I al Rusiei. Wilhelm al III-lea s-a căsătorit morganatic, în 1824, cu fata contelui de Harrach, născută în 1800 și moartă în 1873.

așa că refuză cererea în căsătorie pe care regele Prusiei i-o făcu prin intermediul prințului Radziwill. Ea urma să devină ducesă de Brandenburg și să aibă o reședință splendidă atât pentru ea, cât și pentru copiii ei. Numai că acea mână regală care i se întindea era mâna stângă, și nu dreaptă; căci copiii regelui făcuți cu ea nu ar fi fost socotiți copii legitimi. Situația ei în mijlocul familiei regale n-ar fi fost deloc plăcută, iar ea era mult prea neștiutoare pentru a se pricepe să se descurce.

Regele Prusiei obținu totuși de la ai săi îngăduința de a o invita, împreună cu părinții ei, la Berlin, pentru a petrece în acel oraș opt zile. Au fost poștiți de două ori la masă și prinții cei mici îi copleșiră cu atențiile și cu dragălășeniile lor. Căsătoria părea iminentă. După opt zile, s-au reîntors la Dresda, unde unchiul meu era ministrul Franței. Când totul a fost pus la punct, regele Prusiei a cerut ca viitoarea ducesă de Brandenburg să devină luterană. Georgine a refuzat. Regele a insistat să urmeze ceremonialul măcar de formă. Dar ea n-a fost de acord nici așa. Mama ei, mult prea evlavioasă, n-a cutezat să insiste, iar tatăl ei nu s-a mai amestecat.

Discuțiile durară vreme îndelungată; între timp, pasiunea pe care regele o făcuse pentru Georgine începu să scadă. I se demonstră inconvenientul de a se însura cu o străină, cu o franțuzoaică, deci cu o catolică. Și, după ce răscoli toată Europa, iscând multă zarvă, acest

proiect de căsătorie căzu de la sine, fără scandal și fără nicio supărare. Fata nu regretă o secundă acea falsă mărire. Mama sa, care o adora, se consolă văzând-o mulțumită. Unchiul meu ceru să părăsească Dresda, ca să nu mai fie obligat să dea mereu ochii cu regele Prusiei. Faptul ar fi fost cât se poate de jenant, după toate cele întâmplate. Regele Prusiei avea obiceiul să vină, în fiecare an, la Karlsbad și o nouă întâlnire ar fi putut reaprinde în sufletul lui pasiunea pentru tânăra Georgine. Unchiul meu ceru și obținu să fie schimbat de la Dresda la Florența. Noua reședință îi plăcu grozav; se potrivea cu vârsta și gusturile sale și era cum nu se poate mai propice pentru a desăvârși educația fiicei sale; căci tânăra pe care pusese ochii regele Prusiei n-avea nici măcar șaptesprezece ani.

La Curte, i-am găsit pe toți cei din familia de Orléans foarte iritați de situația lor. Regele nu pierdea nicio ocazie de a fi nepoliticos cu ei. Făcea o diferență netă între felul cum îi trata pe ducesa de Orléans, pe soțul ei, pe cumnatul acesteia; primei i se adresa cu titlul de alteță regală pe care-l purta ducesa, iar celorlalți doi, pe care nu-i putea suferi, nu le spunea în niciun fel. Atâta vreme cât durase emigrația, îl apăraseră pe ducele de Orléans de ura partidului regalist; după ce se reîntorsese în Franța, el însuși se pretase la toate exagerările, iar după cele petrecute la Lille, în 1815, îl urmărea pe duce cu o

animozitate fățișă. Familia de Orléans fusese, rând pe rând, exclusă din tribuna regală în timpul slujbei care avea loc la castel, din loja de spectacol în zilele de reprezentății teatrale, în sfârșit, din toate locurile princiare, în așa fel încât, la o ceremonie publică de la Notre Dame, Ludovic al XVIII-lea porunci să se ia pernele pe care îngenuncheau ducele de Orléans și Mademoiselle și să fie așezate dincolo de covorul pe care n-aveau dreptul să stea.

Trebuie să fii prinț ca să-ți poți da seama cât de mult jignesc astfel de meschinării. Ducele de Orléans îmi povesti el însuși ce i se întâmplase cu prilejul nașterii primului copil al ducelui de Berry, care nu a trăit decât câteva ceasuri. Se redactă actul de naștere, care fu dus apoi de cancelar în cabinetul regelui, unde se afla toată familia regală și o parte dintre curteni. Cancelarul îi întinse regelui pana, pentru a semna, apoi lui Monsieur, soției acestuia, ducilor de Angoulême și de Berry. Când veni rândul ducelui de Orléans, regele strigă cât îl ținu gura, cu vocea lui dogită, ori de câte ori voia să fie nepoliticos:

– Ceremonial fără cancelar, vă rog!

Domnul de Brézé, marele maestru al ceremoniilor, care era de față, se apropie și el de masă:

– Și fără domnul de Brézé! strigă regele.

Imediat își făcu apariția un alt maestru de ceremonii.

– Nu, nu! Să vină doar un simplu aghiotant al maestrului de ceremonii!

Ducele de Orléans rămăsese în fața mesei, cu pana în față, necutezând s-o ia, așteptând sfârșitul acelui episod neplăcut. Din păcate, nu era de față niciun aghiotant al maestrului de ceremonii. A trebuit ca cineva să se ducă să-l caute prin saloanele învecinate. Căutatul a durat cam mult. Toți ceilalți prinți erau ei înșiși foarte stânjeniți. În sfârșit, aghiotantul sosi și semnătura care fusese întreruptă cu atâta lipsă de bun-simț fu așternută pe hârtie, nu fără a-l fi supărat foarte tare pe ducele de Orléans. Surâzând, el îi spuse ducelui de Berry:

– Monsenior, nădăjduiesc că veți avea bunătatea de a nu mă mai expune și a doua oară la un lucru atât de neplăcut!

– Pe legea mea, vere, te înțeleg atât de bine, încât și eu aș proceda exact ca dumneata!

După care schimbă amândoi o cordială strângere de mână. Ducele de Orléans își spuse că, dacă aceasta era eticheta și dacă regele ținea să fie executată cu rigoare, trebuia să fie precaut și să-și ia unele măsuri dinainte. Nu-l interesa ca pernele sale să stea neapărat pe covor ori ca pana să-i fie înmănată de maestrul de ceremonii sau de aghiotantul său, dar ceea ce-l durea cel mai rău era faptul că vedea clar că toate aceste lucruri erau făcute special ca să-l umilească în ochii publicului. Din pricina acestor tracasări și malițiozități care se

reînnoiau zilnic, familia de Orléans nu numai că se îndepărtă de familia regală, dar deveni chiar ostilă. Sunt convinsă că n-au conspirat împotriva ei; când se înapoiau însă acasă, jigniți de acele procedee care – repet – îi fac de două ori mai sensibili pe prinți, și când se vedeau copleșiți de compătimirile și de răbufnirile tuturor celor nemulțumiți, sigur că nu-i respingeau cu aceeași vehemență cum ar fi făcut – să zicem – familia regală, ci dimpotrivă, îi primeau ca pe niște rude ori ca pe niște prieteni. Pe de altă parte, cei din Opoziție se străduiau să-l atragă pe duce de partea lor și să-l numească șef, propunere ce n-a fost refuzată chiar atât de categoric cum se credea. Sigur că acest rol și plăcea. Oare să fi văzut în el drumul către Coroană? S-ar putea, dar cred că mai curând în perspectivă, adică pentru copiii săi și numai pentru a împăca legitimitatea cu nevoile secolului.

Existența efemeră a micii prințese de Berry prilejui o întâmplare neplăcută. Nu-mi mai aduc aminte dacă în aceste pagini alandala am pomenit pe undeva de numele domnului de La Ferronnays¹; tot ce se poate,

¹ *August Pierre Marie Feron, conte de La Ferronnays (1777-1842).* Emigrat în Elveția, a făcut parte din armata ducelui de Condé, apoi s-a dus în Anglia împreună cu ducele de Berry, de care era foarte atașat și pe care nu l-a părăsit nicio clipă, până la incidentul relatat de doamna de Boigne. În timpul Restaurației, a fost făcut pair; pe urmă a fost numit ministru în Danemarca și în Rusia, apoi ambasador, la Roma. În 1830, s-a retras din viața publică.

fiindcă am fost foarte bună prietenă cu el ani îndelungați. El îl însoțise întotdeauna pe ducele de Berry, căruia îi era, în mod sincer și tandru, devotat, așa că nu-i era teamă să-i spună adevărul, uneori chiar cu mânie, dar întotdeauna cu o franchețe și cu o sinceritate pe care prințul, oricât ar fi fost el de ușuratic, era totuși în stare să le aprecieze. Relațiile dintre ei erau deci relații de mare prietenie. Domnul de La Ferronnays, după ce i-a reproșat ducelui de Berry prostiile pe care ar fi putut foarte bine să le evite, s-a străduit pe cât a putut să aline necazurile altora, încercând să le ascundă de ochii publicului. Nădăjduise în zadar că, după însurătoare, prințul de Berry va adopta un gen de viață mai ordonată; departe de asta, el părea, dimpotrivă, să sporească scandalurile din pricina legăturilor pe care le avea cu diverse persoane de sex opus. Niciodată domnul de La Ferronnays nu s-a pretat la niciun fel de murdărie, nu l-a ajutat pe ducele de Berry să-și satisfacă toanele trecătoare; dar, de data asta, i-a trântit în obraz toată nemulțumirea sa, faptul că veghează zi și noapte la siguranța sa, așa încât relațiile dintre ei deveniră foarte încordate. Domnul de La Ferronnays era primul gentilom al camerei prințului și maestru absolut al casei acestuia, unde comanda mai energic decât prințul. Soția sa era camerista ducesei de Berry; locuiau într-un apartament magnific, la Elysée, și păreau să se fi stabilit

acolo pentru totdeauna. Când ducesa de Berry rămăsese însărcinată, domnul de La Ferronnays se ocupă de alegerea unei guvernante. Ducele de Berry interveni și obțină să fie numită doamna de Montsoreau, mama doamnei de La Ferronnays. Obiceiul era ca scutecele copiilor Franței să fie date de rege; noua guvernantă fu deci trimisă cu toată pompa să ia în primire aceste scutece. Mica prințesă netrăind decât câteva ceasuri, lista civilă ceru scutecele îndărăt. Doamna de Montsoreau făcu uz de drepturile sale de guvernantă, care-i asigurau așa-numitul „profit al scutecelor“. I se replică însă că nu avea drept la acel „profit“ decât doar în cazul în care ar fi slujit o vreme ca guvernantă. Până la urmă, doamna de Montsoreau îi scrisese direct ducelui de Berry (cred chiar că regele îi sugerase acest lucru). Ducele se înfurie cumplit, trimise s-o cheme pe doamna cu pricina și o trată cu atâta brutalitate, încât aceasta se urcă în odaia sa plângând. Îl caută pe ginerele ei și comise imprudența de a se plânga în așa fel, încât îl făcu pe domnul de La Ferronnays să se mânie. Furios, coborî în odaia prințului. Cum îl văzu, ducele de Berry îi ieși înainte, strigând:

– Nu vreau ca femeia asta să mai doarmă sub acoperișul meu!

– Uitați că femeia asta e soacra mea!

Nimeni n-a auzit mai mult, căci ușa se închise imediat în spatele lor. După trei minute, domnul de La Ferronnays ieși din apartamentul ducelui, intră într-al său, îi porunci soției sale să împacheteze lucrurile și părăsi imediat Palatul Elysée, unde nu mai puse piciorul niciodată. N-am putut afla ce s-a întâmplat în acel scurt *tête-à-tête*. Dar ruptura a fost definitivă, iar membrii familiei regale, în frunte cu ducele de Berry, au nutrit toată viața lor o profundă animozitate față de domnul de La Ferronnays.

N-am putut afla niciodată, nici de la unul, nici de la celălalt, ce anume discutaseră. Dacă domnul de La Ferronnays pierduse o situație excelentă, ducele de Bery pierduse un prieten sincer și devotat, ceea ce era într-adevăr de neînlocuit. Domnul de La Ferronnays dădu dovadă de o conduită perfectă, modestă și demnă totodată. N-avea niciun fel de avere și era împovărat de o familie numeroasă. Domnul de Richelieu, totdeauna gata să dea o mână de ajutor unui om onorabil, se ocupă el și obținu să fie numit ministru în Suedia. Când îl anunțară pe ducele de Berry, el se mulțumi să spună doar atât:

– Nu mă opun!

Ceilalți prinți fură foarte nemulțumiți de această numire, mai ales că nici așa nu-l puteau înghiți pe domnul de Richelieu, cu atât mai mult cu cât, la scurtă

vreme după asta, domnul de La Ferronnays fu numit ambasador la Petersburg. Bucuria numirii sale într-o astfel de funcție compensă într-o oarecare măsură măhnirea de a-și părăsi țara. Îl vom reîntâlni mai târziu ministru al afacerilor externe, dar tot timpul privit de sus și cu antipatie de Curtea de la Tuileries.

O nouă sarcină a ducesei de Berry îl obligă pe duce să i-o aducă drept guvernantă a copiilor săi pe doamna de Gontaut. Această alegere nu numai că surprinse, dar și scandaliză pe toți cei care fuseseră martorii tinereții cam zvăpăiate a doamnei de Gontaut; unii se grăbiră să adauge că avusese suficiente motive să fie atât de iubăreață. Educația Mademoisellei, făcută de ea, fusese perfectă și poate că ar fi fost la fel de bine pentru ducele de Bordeaux ca ea să-i fi fost singura educatoare. Doamna de Gontaut era de multă vreme prietenă intimă și cu Monsieur, și cu fiul său, și totuși, n-a fost niciodată nici exaltată, nici lipsită de toleranță în părerile sale politice. Obiceiul de a trăi aproape exclusiv în societatea engleză, spiritul ei înțelept și luminat o ținuseră departe de prejudecățile emigrației. Marea favoare făcută de ducele de Berry se datora faptului că ea avea cu ducele unele relații, deloc nevinovate, care tulburau destul de serios tânărul menaj. Ducesa de Berry era cumplit de geloasă și, deși bărbatul ei nu voia să renunțe pentru nimic în lume la obiceiurile sale, în fond

era un om de treabă, care se străduia să-și facă nevasta fericită și să aibă liniște în casă. Deși o înlocuise pe soacra lui La Ferronnays cu doamna de Gontaut, se pricepea să păstreze de minune liniștea în casa lui. Prințul de Castelcicala potolise primele izbucniri de mânie ale ducesei de Berry. El ne povesti, cu gesticulația lui de italian expansiv și cu o mimică ce te făcea să mori de răs, răspunsurile pe care i le dăduse ducesei la izbucnirile sale de furie; o asigurase că toți bărbații aveau amante, că nevestele lor știau acest lucru și erau perfect satisfăcute, că ea n-avea de ce să se revolte împotriva unei situații despre care el afirmase că era generală și de la care nu făcea excepție niciun bărbat, decât ducele de Angoulême.

Prințesa napolitană nu se simți prea încântată să aibă un astfel de soț. Se interesă în mod special dacă ducele de Orléans avea și el amante, la care prințul de Castelcicala, care n-avea ce pierde, îi răspunse:

– Sigur, doamnă, drept cine-l luați?

– Și mătușa știe?

– Sigur că știe! Numai că doamna ducasă de Orléans e mult prea înțeleaptă ca să se formalizeze pentru un astfel de fleac.

În ciuda învățămintelor date de ambasadorul italian, mica prințesă era destul de des cuprinsă de accese de gelozie și doamna de Gontaut o ajuta să se liniștească,

alungându-i din minte revelațiile pe care unii indiscreți sau răutăcioși i le făceau adesea. Doamna de Gontaut continuă să joace acest rol atât timp cât trăi ducele de Berry.

Contesa Juste de Noailles fu numită, la rândul-i, cameristă. Ducele de Berry se duse el însuși la ea acasă ca s-o roage să primească acest post. Alegerea reuni toate sufragiile, căci se pare că nimeni nu era mai nimerit să îndeplinească o asemenea slujbă cu demnitate și devotament.

Cunoașterea deplină a vieții de către doamna de Noailles îi ținea loc și de spirit, și de politețe, și a făcut-o întotdeauna foarte populară, cu toate că a fost, rând pe rând, doamna de onoare a împărăteselor Joséphine și Marie-Louise, și doamna de onoare, apoi camerista ducesei de Berry, pe care aceasta din urmă n-o putea suferi, dar pe care a tratat-o întotdeauna cu multă politețe.

Capitolul XIII

Căsătoria fratelui meu se amâna din zi în zi. Eram la capătul răbdării din pricina acestor amânări de neînțeles când, într-o seară, o oarecare contesă de Schwitzinoff, rusoaică – cu care se împrietenise doamna de Duras – ne vorbi despre vizita pe care i-o făcuse domnișoarei Lenormand, ghicitoarea, și despre toate lucrurile nemai-pomenite pe care i le prevestise. Sigur că aş fi fost și eu curioasă să aflu dacă fratele meu avea totuși să se însoare până la sfârșitul aceluia an. Ducea, dimpotrivă, avea toate motivele s-o împiedice pe fiica ei, prințesa de Talmont, să se mărite cu contele de La Rochejacquelein, căci numai gândul unei asemenea căsătorii făcea să i se urce sângele la cap. Mă rugă deci s-o însoțesc la faimoasa sibilă, după ce și-a dat cuvântul că nu-i va adresa decât o singură întrebare. Poate că, până la urmă, m-aș fi dus, dacă nu i-aș fi făgăduit tatălui meu că nu voi păși niciodată pragul vreunei ghicitoare, indiferent despre ce-ar fi fost vorba. Motivul care-l determinase să mă oblige să-i fac această promisiune e destul de curios, așa că merită să-l relatez în această lucrare.

Când tata a intrat în serviciu, a avut ca mentor un locotenent-colonel din regimentul său – cavalerul de Mastyns –, prieten al familiei, care-l trata ca pe fiul lui. Era un bărbat cu un chip superb. Se bătuse ca un leu în război, iar firea lui bună și îngăduitoare, fără a da totuși dovadă de slăbiciune, făcuse să fie îndrăgit de întregul regiment. Într-un cantonament dintr-un orașel german, într-una din campaniile Războiului de șapte ani, o țigancă intră în sala de mese. Prezența ei îi mai distră pe ofițeri și mai rupse monotonia vieții pe care o duceau cu toții și mai ales cavalerul de Mastyns, care era cel mai tânăr dintre ei. Când o văzu pe țigancă, mai întâi simți o silă nespusă față de ea, dar până la urmă sfârși și el, ca mai toți camarazii săi, prin a-i întinde palma. Țiganka o privi atent, apoi spuse:

– Vei avansa repede în cariera militară; te vei însura cu o fată mult mai presus decât tragi nădejde. Vei avea un băiat pe care nu-l vei vedea și vei muri de glonț înainte de a împlini patruzeci de ani.

Cavalerul de Mastyns nu dădu nicio atenție prezicerilor țigăncii. În vremea asta, obținu, în numai câteva luni, două grade, consecutiv, fapt care-l făcu să se gândească la spusele țigăncii. Aceste spuse îi veniră pentru a doua oară în minte când se însură, peste câțiva ani, cu o tânără nespus de bogată și de neam mare. În sfârșit, soția lui ajunse în situația de a aduce pe lume un copil.

Bărbatul ei obținut un concediu și se înapoie acasă ca să fie lângă ea când avea să nască. În ajunul zilei în care urma să plece acasă, le spuse colegilor săi:

– Pe legea mea, țiganka a mai dat și greș în spuselor ei, căci peste cinci zile voi împlini patruzeci de ani, iar mâine plec acasă și, în timp de pace, nu prea zboară gloanțele așa, nitam-nisam.

Trăsura de poștă cu care urma să plece acasă se oprise în fața locuinței lui; dar iată că o șaretă o agăță din mers și-i rupse osia. Vizitiului îi trebuia mai multe ceasuri până s-o repare. Cavalerul de Mastyns se plictisi stând degeaba în fața porții. Tocmai atunci trecură pe acolo câțiva ofițeri din garnizoana sa, care se duceau la vânătoare. Cavalerul, care era și el mare amator de vânătoare, se hotărî să meargă cu ei, ca să-și mai omoare timpul câtă vreme vizitiul avea să repare trăsura. Plecă deci împreună cu colegii săi. Cavalerul era singurul în costum cafeniu. Unul dintre vânători, uitând acest lucru sau necunoscându-l, știindu-și toți camarazii în costume albe, îl confundă cu vreo sălbăticiune și, văzându-l vârandu-se într-un tufiș, trase în el. Cavalerul primi o droaie de alice drept în rinichi. Îl transportară imediat în oraș. Rana, deși foarte gravă, nu era mortală. I se luă sânge de mai multe ori; se restabili destul de repede pentru ca doctorii să-l socotească în afară de orice pericol, spunându-i chiar că peste câteva zile putea pleca

acasă. Între timp, i se aduseră scrisorile sosite cât zăcuse pe patul de suferință. O deschise pe cea trimisă de mama sa, care îl anunța că soția lui născuse, mai curând decât se aștepta, un băiat zdravăn și voinic.

– Ah, strigă el, blestemata aia de văjitoare a avut dreptate! Nu-mi voi mai vedea băiatul!

După ce rosti aceste vorbe, îl apucară convulsiile. Pe urmă, făcu tetanos și, după douăsprezece ore, își dădu sufletul în brațele tatălui său. Medicii declarară că numai autosugestia îl ucisese, că rana era aproape vindecată și nu mai constituia un motiv de îngrijorare pentru nimeni. Această întâmplare, la care tata a asistat fără să vrea în tinerețea lui, l-a impresionat nemaipomenit, dându-și seama cât de mult te pot influența niște vorbe aruncate la întâmplare. Cavalerul de Mastyns era un om inimos și plin de spirit. Cât timp fusese zdravăn ca un taur, râsesse de prezicerile ȣigăncii. Dar, slăbit de boală, se prăpădi numai gândindu-se la acea prezicere fatală. Așa că tata ne-a pus să jurăm că nu vom da niciodată dovadă de atâta slăbiciune încât să punem piciorul în casa unei ghicitori.

Șederea mea silită la Paris mă obligă să asist la alegerile din 1817; acestea erau primele alegeri după ce fusese votată noua lege. Din păcate, n-au fost de natură să liniștească lumea. Nemulțumiții – cărora în acea epocă li se spunea iacobini – se arătară foarte activi

și avură destul succes pentru a da serios de furcă guvernului. Acesta îi chemă în ajutor pe regaliști pentru a combate dificultățile prilejuite de propriile lor extravagante. Cum le era frică, ascultară în sfârșit și ei o dată de glasul rațiunii și se comportară destul de bine în timpul acelor alegeri, pentru a nu da prilej la niciun fel de încercări.

Aveam uneori prilejul de a-l întâlni pe domnul de Villèle; se exprima cu o grijă care-i făcea multă cinste. Vorbea tot ca un șef, însă mult mai moderat decât te-ai fi așteptat de la un om care năzuia să conducă un partid. Opoziția nu obținu succesul deplin pe care scontase. În schimb, deveni foarte amenințătoare.

Benjamin Constant îi răspunse ducelui de Broglie¹ care, cu ardoarea sa obișnuită – deși opozant – îl elogia pe rege și spunea că poate că ar fi dificil să găsești un caracter mai propice nevoilor de moment ale țării:

– Sunt de acord cu dumneavoastră; da, Ludovic al XVIII-lea este un monarh care convine Franței în momentul de față, dar nu e ceea ce ne trebuie nouă. Vedeți, domnilor, noi trebuie să ne dorim un rege care să domnească prin intermediul nostru, un rege care să

¹ *Achille Charles Léonce Victor, duc de Broglie* (1785-1870), ales membru în Camera Pairilor în 1814. După 1830, ministru și deputat. După 1848, se retrage din viața politică și este ales membru al Academiei. A fost însoțit cu Albertine de Staël.

ne convină, care să cadă imediat ce l-am abandona și care să-și dea perfect de bine seama de acest lucru!

Ducele de Broglie îi întoarse spatele, fiindcă el nu voia revoluția; din păcate, era încă prea tânăr. A fost și va fi întotdeauna mult prea cinstit pentru a putea deveni șeful unui partid.

Tot cam în acea epocă, domnul de Chateaubriand, în nu știu ce broșură, îi onoră pe cei de stânga cu frumosul nume de „liberali“. Acel partid reunea prea mulți oameni de spirit pentru ca să nu-i aprecieze noua titulatură. O mulțime de persoane onorabile, care ar fi ezitat să se înscrie într-un partid desemnat sub numele de iacobin, se aruncară cu ochii închiși, în deplină cunoștință de cauză, printre liberali, unde începură a conspira fără cel mai mic scrupul. Puterea cuvântului e atât de mare, mai ales în Franța, încât calificările exercită o influență serioasă.

Prezența mea nefiind suficientă la celebrarea căsătoriei fratelui meu, amânată mai bine de opt luni de zile, tinerii îl chemară și pe tata. După o serie de tracasări și de sâcâieli, care durară încă cinci săptămâni, pretextele fiind, în sfârșit, epuizate, tata asistă, în ziua de 2 decembrie 1817, la căsătoria fiului său cu domnișoara Destillières.

După opt zile, tata conducea noul menaj la Londra, unde mama ne aștepta pe toți cu nerăbdare.

Doliul după prințesa Charlotte era purtat de toate clasele sociale și contribuia și mai mult la tristețea Londrei în acea epocă a anului, când societatea e, de obicei, și așa foarte puțin animată. Cumnata mea nu fu prea încântată și cred că a fost în culmea fericirii când, după o lună, s-a putut reîntoarce în patrie, reluându-și, împreună cu bărbatul ei, obiceiurile cu care se obișnuise și la care ținea atâta. Eu am mai rămas o vreme în Anglia, făgăduind să mă reîntorc în Franța să le fac cuvenita vizită după nuntă și să-i prezint la Curte și în lume.

În timpul deselor mele absențe, părinții mei fuseseră de două ori la Brighton. Aflându-mă la Londra în acel an, am fost și eu invitată împreună cu ei. La prima vizită pe care o făcuseră, maestrul de ceremonii al prințului venise la ambasadă să se informeze despre obiceiurile și gusturile musafirilor stăpânului său, ca să se simtă bine și să nu le lipsească nimic. Cred că e cu neputință să existe un maestru de ceremonii mai grijuliu decât cel al regentului, care să facă risipă de atâta gentilețe. Se ocupa el însuși de cele mai mici amănunte. Era de ajuns să fi luat masa de trei ori la Palat, că și cunoștea în amănunt gusturile fiecărui invitat, pe care se străduia să i le satisfacă. Era întotdeauna sensibil la complimentele oamenilor de prin acele locuri, mai ales la cele ale persoanelor care fac mare zarvă despre

indiferența lor. Cred că n-am întâlnit pe nimeni care să nu fi fost încântat de acel faimos maestru de ceremonii.

Doliul încă recent după prințesa Charlotte nu îngăduia distracții zgomotoase la Brighton, dar regretele – deși ale regentului erau la fel de vii – începuseră a mai păli și pavilionul regal era mai mult îndoliat decât trist. Acel pavilion era o „capodoperă” de prost-gust. Achiziționaseră, la niște prețuri imense, toate minunățiile din cele patru colțuri ale lumii, care de care mai amestecate, pe care le înghesuiseră sub cele opt sau zece cupole ale aceluia palat bizar și urât și alcătuit din odăi obișnuite care nu prezentau niciun stil arhitectonic. Interiorul nu era nici el mai bine împărțit decât exteriorul; dar critica se oprește aici. Căci confortul își dădea pretutindeni mâna cu plăcutul și, după ce criticii tot acel amalgam de curiozități, te amuzai de minune examinând cu atenție atât cheltuitoarea eleganță, cât și îndelunga lor căutare.

Persoanele care locuiau în pavilion erau invitate pe un anumit număr de zile, care rar depășeau o săptămână. Trebuia să sosești întotdeauna la o oră potrivită ca să ai timp să te îmbraci pentru masă. Găseai apartamentele aranjate cu o grijă care mergea până la minuție, respectând cu strictețe obiceiurile fiecărui musafir. Aproape întotdeauna gazda regală se afla prima în salon. Dacă din cine știe ce motive întârzia și dacă femeile

ajungeau înaintea sa în salon, prințul le cerea scuze. La masă, societatea era numeroasă. Ea se compunea atât din cei care locuiau în palat, cât și din persoanele care locuiau în orașul Brighton, găzduite regește pe timpul iernii. Din pricina doliului, nu puteau avea loc nici baluri, nici concerte. Totuși, prințul avea o orchestră de muzicanți care cântau din corn, precum și din alte instrumente și care – așezată în vestibul – îți lua urechile pe sus atât în timpul mesei de prânz, cât și la vremea celei de seară. Faptul că era plasată destul de departe, mă rog, făcea să fie suportată, dar, după părerea mea, nu era câtuși de puțin agreabilă. Prințului, în schimb, îi plăcea grozav și de multe ori punea mâna pe câte un gong și bătea în el măsura.

După masă, urmau vizitele. Spre ora unsprezece, prințul trecea într-un salon unde avea loc un fel de gustare rece. Nu era urmat decât de persoanele apropiate, doamnele din casă și doi sau trei prieteni intimi. Era momentul în care prințul se simțea cel mai bine. Se așeza pe o sofa, între marchiza de Hertford și o altă doamnă față de care ținea să fie politicoasă, și începea să discute. Cunoștea pe dinafară toate aventurile galante de la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, ca și pe cele de la Curtea Angliei, pe care le istorisea pe îndelete. Povestirile sale erau presărate, de obicei, cu mici madrigaluri, dar cel mai adesea cu lucruri cam deșuchete. Marchiza

lua un aer demn, iar prințul ieșea din încurcătură cu vreo glumă care nu era întotdeauna de bun gust.

În concluzie, acele serate, care se prelungeau până la două sau trei dimineața, ar fi părut agasante la culme dacă un particular s-ar fi apucat să cheltuiască bani pentru ele. Dar mireasma Coroanei ținea întreaga societate trează, fermecând-o cu atențiile prințului.

Îmi amintesc totuși că una dintre seri a fost extrem de interesantă prin ceea ce s-a discutat în cadrul ei. Regentul tocmai ne relata ultima vizită făcută tatălui său, pe care nu-l mai văzuse de mai mulți ani. Regina și ducele de York – singurii care aveau grijă de el – erau și singurii care puteau să-l vadă. Mă slujesc la propriu de verbul „să-l vadă“, căci nu-i vorbeau niciodată. Sunetul oricărui glas, cunoscut sau nu, îi crea o asemenea stare de agitație, încât mai apoi erau necesare zile sau chiar săptămâni întregi pentru a-l calma. Bătrânul rege avusese uneori accese atât de violente, încât – din precauție – toate odăile sale erau capitonate. Era slujit cu o deosebită grijă, dar într-o liniște și o tăcere deplină. De altfel, toți slujitorii fuseseră preveniți să păstreze o mare liniște, mai ales că regele era orb. O boală a reginei împiedicând-o să-și îndeplinească pioasa sa îndatorire, regentul o înlocui pe suverană. Ni s-a spus că fusese poftit să intre într-un salon mare, unde – despărțit printr-un rând de fotolii – îl zărise pe venerabilul său tată,

foarte curat îmbrăcat, cu capul complet chel, dar în schimb cu o barbă lungă și albă care-i cădea până pe piept. Vorbea singur, căci în imaginația lui bolnavă ținea în acel moment un Consiliu, adresându-i-se lui Pitt în termeni foarte la locul lor. Se prefăcu o vreme că ascultă, ridică unele obiecții și, după câteva clipe de tăcere, își reluă discursul, insistând asupra propunerii sale. Pe urmă, dădu cuvântul altcuiva, se prefăcu a-l asculta, după aceea urmă un al doilea consilier, căruia îi spuse pe nume, numai că eu am uitat despre cine era vorba. În sfârșit, anunță, în termeni oficiali, că Consiliul luase sfârșit, își chemă pajul și se duse să-și viziteze copiii, discutând cu ei îndelung, mai ales cu prințesa Amélie, preferata sa (a cărei moarte neașteptată contribuise mult la înrăutățirea bolii sale). Părăsind-o, îi spuse:

– Mă duc, pentru că știi și tu că regina nu suportă să lipsesc prea mult.

Apoi, continuându-și această idee, reveni la regină. Toate acele plimbări imaginare le făcea sprijinindu-se de brațul unui paj, fără însă a pune piciorul afară din salon. După ce discută o vreme cu regina, se ridică și se îndreptă singur spre pian (deși pajul îl urma îndeaproape), unde începu a improviza și a interpreta fragmente disparate din muzica lui Händel, cântând în același timp și din gură, cu o voce pe cât de mișcătoare, pe atât de sonoră. Această slăbiciune pentru muzică (pe care o iubise întotdeauna cu pasiune) îi sporise de

când se îmbolnăvisese de cruda sa boală. Prințul fu prevenit că bătrânul avea obiceiul să stea la pian până după ora trei, așa că, după ce-l mai ascultă o bucată de vreme cântând, prințul îl părăsi. Demn de remarcat era faptul că acest venerabil bătrân, căruia nimeni nu-i spunea cât e ceasul, care nu se putea orienta nici măcar după lumina zilei, avea un instinct cu totul deosebit, care-l îndemna să facă zilnic aceleași lucruri, la aceleași ore, iar îndatoririle regatului treceau întotdeauna înaintea celor de familie. Faptul că nu vedea făcea posibilă deplina tăcere din jurul lui, pe care medicii, după ce s-au străduit îndelung să-l vindece, au socotit-o indispensabilă.

Trebuie să fim cinstiți și să arătăm că atunci când regentul ne istorisea aceste lucruri, într-o seară târziu, avea ochii plini de lacrimi; eram patru sau cinci persoane de față; aceste lacrimi începură a-i curge de-a lungul obrazului atunci când ne vorbea de glasul plăcut al bătrânului care cânta acele frumoase motete de Händel și de stăpânirea de sine de care dăduse dovadă pentru a nu se repezi și a-l strânge în brațe pe acel venerabil muzician.

Regele George al III-lea¹ era, în Anglia, pe cât de iubit, pe atât de respectat. Starea lui jalnică apăsa întreaga

¹ *George al III-lea* (1738-1820), rege al Angliei și Irlandei, între 1760 și 1820. Între 1815 și 1820 a fost elector, apoi rege al Hanovrei. În timpul domniei sale, Anglia și-a pierdut coloniile din America.

țară aidoma unei calamități. Toată lumea vorbea despre el cu stimă și respect. Totuși, acest respect n-a împiedicat șapte tentative de asasinat asupra lui.

Invitații din pavilionul regal puteau opta dacă să ia dejunul în odaia lor sau la masa comună, ale cărei onoruri erau făcute de lady Bloomfield și de sir Benjamin. Dacă nu erau prost-dispuși, preferau cea de-a doua alternativă, cu excepția câtorva vechi prietene ale prințului, care încercau să-și ascundă urmele de nereparat lăsate de scurgerea timpului și nu apăreau nicio dată decât la lumina lumânărilor, sacrificiu de altfel destul de prost răsplătit. Așa făcea, de pildă, lady Hertford.

Ieșind din apartamentu meu, am fost foarte mirată să găsesc masa pusă pe palierul scării. Dar ce palier și ce masă! Toate covoarele, toate fotoliile, toate porțelanurile, toată vesela, tot ce era elegant, mai luxos, tot ceea ce bunul gust poate oferi celor cu parale era expus acolo. Prințul dădea cu atât mai multă importanță meselor, cerând ca ele să fie extrem de bine puse la punct, cu cât nu lua nicio dată parte la ele. Ducea, la Brighton, aproape aceeași viață ca și la Londra; stătea în odaia lui până la ora trei, apoi se îmbrăca și pleca singur, călare. Dacă înainte de a-și începe plimbarea întâlnea vreun nou invitat în pavilion, îi plăcea să-i arate el însuși castelul și mai ales bucătăriile încălzite cu aburi, ceva cu totul nou în epoca respectivă, lucru de care nu era foarte încântat.

Reîntors de la plimbare, prințul se oprea la ușa lady-ei Hertford, care locuia într-o căsuță separată, dar care comunica direct cu pavilionul regal. Rămânea la ea până în momentul în care aceasta începea să se îmbrace pentru masa de seară.

În timpul săptămânii pe care am petrecut-o la Brighton, în fiecare zi se întâmpla exact același lucru. Așa era obiceiul. În anul următor, m-am întâlnit acolo cu marele duce Nicolae, devenit mai apoi țar. Era mult prea tânăr pentru ca regentului să-i pese de el. Singura deosebire pe care am observat-o a fost că în loc să-și lase musafirii să-și petreacă dimineața fiecare cum vor, regentul alcătuia zilnic câte un program pentru tânărul prinț, program la care erau obligați să ia parte toți musafirii. S-au vizitat astfel unele locuri, care nu ne-au spus mare lucru, pe o distanță de cincisprezece mile în jur. Îmi amintesc că, într-una din aceste plimbări, marele duce a adresat o întrebare amiralului Edmund Nagle, pe care regentul îl atașase pe lângă duce. Acesta își scoase pălăria ca să-i răspundă.

– Puneți-vă pălăria! zise ducele, atingând ușor cu cravașa pălăria amiralului. Cum amiralul n-o ținea prea bine, o scăpă jos, iar vântul, care bătea zdravăn pe faleza înaltă de la Brighton, o duse tocmai pe o miriște vecină, despărțită de noi printr-un hățiș și printr-un zid înalt, în fața căruia ne-am oprit pentru a analiza situația.

Înainte ca amiralul, scurt, gros și destul de în vârstă să fi apucat să coboare de pe cal, alteța sa imperială, dându-se jos de pe bidiviu, sărise, cu grație și cu ușurință, zidul înalt și-i aduse lui sir Edmund pălăria, cerându-și scuze. Această dovadă de bună creștere și de amicitie îl făcu pe tânărul duce să se bucure de o mare popularitate în grupul celor de la Brighton, care reunea în acea epocă aproape întreg corpul diplomatic. Eticheta o obliga pe mama să se așeze tot timpul lângă marele duce. Fiind obișnuită cu Curtea, ea îi plăcu grozav tânărului duce. Când îi căutai, erau împreună.

Tânărul îi spunea „măicuță“ și îi cerea sfatul în toate treburile, mult mai des decât apela la contesa de Liéven, de care îi era teamă. Mama era, la rândul ei, teribil de încântată și ni-l lăuda tot timpul. Mie, care nu-i împărtășeam slăbiciunea pentru prinți, mi-a trebuit o bună bucată de vreme pentru a mă obișnui cu persoane de acest gen; până la urmă, l-am găsit chiar frumos, deși părea cam dur și-mi plăcea felul cum vorbea despre fratele său, țarul Alexandru. Entuziasmul său, dus până la devoțiune, se exprima în adevărate tirade de melodramă, rostite pe un ton atât de exagerat, încât falsitatea îți sărea în ochi.

Cred că n-am văzut în viața mea un tânăr mai afectat și mai puțin natural decât marele duce Nicolae; dar e oare rezonabil să-i ceri unui prinț și unui frate de

împărat să fie sincer? Eu cred că nu. Nu-i fac niciun reproș, ci doar încerc să explic de ce, cu tot chipul lui fermecător, cu modul ireproșabil de a se comporta, cu politețea și cu elogiile aduse mamei, n-a rămas prea adânc întipărit în memoria ei.

Capitolul XIV

Dacă aş fi avut intenţia de a istorisi toate micile evenimente din viaţa mea particulară sau, mai curând, dacă aş fi avut talentul de a le face cât de cât interesante, ar fi trebuit să plasez, în 1860, o luptă navală pe care vasul cu care mă înapoiam de la Hamburg a susţinut-o la Texel şi, în 1804, descrierea unei furtuni care m-a surprins când am pătruns pe Meuse. M-am mândrit grozav – în aceste două ocazii – cu curajul meu. Sunt totuşi nevoită să vorbesc despre acest curaj într-un fel mai puţin poetic, căci sufeream cumplit de rău de mare. Poate că aş putea cere să fiu cât de cât lăudată măcar pentru sângele rece de care am dat dovadă într-o împrejurare foarte periculoasă, petrecută în timpul traversării Canalului, de la Dover la Calais, în luna februarie 1818.

Din vina căpitanului, am eşuat pe o mică limbă de pământ, plasată între două stânci, la un sfert de milă de coastă. Fiecare talaz ne ridica, nu ne ridica, dar în schimb, fiecare cădere ne înfunda şi mai adânc în nisip. Şi încă era bine căci, dacă ne-am fi ciocnit de stâncile alături de care ne aflam, în câteva secunde ne-am fi

dus la fund. Vasul era plin de pasageri. În singura șalupă mică ce putea fi dată la apă nu încăpeau decât șapte persoane, dintre care doi marinari care trebuiau s-o conducă; mi-am dat seama imediat că cele mai mari pericole ce ne pășteau erau frica ce putea pune stăpânire pe noi și graba de a ne năpusti cu toții în bărcuța aceea.

Calitatea mea de față de ambasador făcea să mă bucur de un mare prestigiu la bord, mai ales că eram însoțită de un curier al guvernului englez, față de care căpitanii pacheboturilor au o stimă cu totul deosebită. Așa că am profitat de acest lucru pentru a-i veni în ajutor căpitanului. El ținea cu orice preț să pun prima piciorul în barcă. Eu l-am rugat să dea întâietate unei mame cu cinci copii care urlau de spaimă de nu se mai înțelegea om cu om. Un bărbat (și, foarte rușinată, trebuie să mărturisesc că era francez), sub pretextul că-i ajută pe copii, se năpusti primul în barcă; în sfârșit, șalupa se îndepărtă. Nu neg că cele patruzeci de minute câte s-au scurs până când șalupa s-a întors mi s-au părut groaznic de lungi. Totuși, felul cum procedasem mă făcuse să mă bucur de o oarecare autoritate asupra tovarășilor mei de drum, pe care i-am convins să fie calmi, să nu se înghesuie, să nu țipe, să nu bocească. Toată lumea s-a comportat admirabil. În cel de-al doilea drum trebuiau să se îmbarce cele cinci femei și doi copii care mai rămăseseră la bord. Bărbații urmau să tragă la sorți

pentru cursele următoare. Totul se execută punct cu punct.

Căpitanul îmi explicase că nava va fi în cel mai mare pericol când marea va începe să urce. Dacă atunci vântul avea să înceapă să sufle din larg înainte ca nava să poată fi urnită din loc, avea toate șansele să fie zdrobită de stânci. Până atunci, mai aveam foarte puțină vreme la dispoziție. Între timp, începuse a se întuneca și a ninge cu fulgi mari. Când am părăsit nava, era atât de înclinată, încât nici marinaii nu mai puteau străbate puntea decât cu ajutorul unei scări pe care o întinseseră pe jos.

Plecarea noastră avu loc într-o mare ordine și într-o deplină tăcere. O femeie tânără refuză categoric să se despartă de bărbatul ei. Acesta ieșise la sorți printre ultimii, dar un ofițer care urma să plece cu ea în următoarea cursă fu atât de mișcat de devotamentul femeii, încât îi cedă soțului locul său.

Aș putea scrie un volum întreg despre toate acele mișcătoare sau ridicole întâmplări petrecute în timpul acelei călătorii a mea, începând din clipa în care vasul s-a împotmolit și până în cea în care, după un drum de șapte ore în toiul nopții, bătuți de viscol și mergând pe niște poteci care erau numai hârtoape, acel soi de căruță care ne ducea, claie peste grămadă, așezați pe un morman de paie, a intrat, cu chiu, cu vai, în Calais.

Scăpat de pasageri, căpitanul manevră cu mare atenție vasul și-l aduse cu bine la Calais, deși puțin cam avariat. A doua zi, veni să-mi ceară scuze și, mai ales, să-mi mulțumească pentru felul cum mă comportasem, fiindcă – spunea el – salvasem toată lumea de pe vas. Abia atunci mi-am dat seama că în marile primejdii pot da dovadă de mult sânge rece, după cum în marile probleme politice pot fi mută ca un pește. Mai înainte, fusesem suferindă foarte multă vreme și poate că încă aș mai fi fost fără acest naufragiu.

A doua zi am prezentat-o pe cumnata mea la Palat. Îmi amintesc în mod special de acea zi pentru că a fost singura tresărire patriotică pe care am surprins-o la Monsieur. Cred că vă dați seama că un naufragiu e un lucru care nu-i interesează pe prinți. M-am dus deci să-i salut pe rege, pe Madame, chiar și pe ducele de Angoulême. Când am ajuns la Monsieur, după câteva întrebări preliminare, mi-a spus pe un ton mârșit:

- Era un pachebot francez, nu-i așa?
- Nu, monseniore, era englez.
- Oh, slavă Domnului, cât mă simt de ușurat!

Se întoarse către suita care-l urma și le repetă doamnelor care-l înconjurau: „Nu era un căpitan francez!“, cu un aer plin de satisfacție, în care se citea o plăcere fără margini. Dacă și-ar fi exprimat mai des asemenea păreri, sigur că ar fi devenit mult mai popular.

Am ajuns la Paris cu câteva zile înaintea unchiului meu, Edouard Dillon, care, părăsind Dresda și îndreptându-se spre noua sa reședință din Florența, trecea prin capitala țării. Era, ca să zic așa, de-al casei, fiindcă am mai spus-o, cred, era foarte bun prieten cu prințul și această prietenie data încă din tinerețe. Într-o dimineață, părăsindu-l pe Monsieur, unchiul meu îmi relatează o discuție pe care tocmai o avusese cu prințul și care era legată de propunerile făcute lui Monsieur, pe de o parte de Opoziție, iar pe de alta, de partidul ministerial. După el, și unii, și alții încercau să-l deruteze pentru că era regalist, avertizându-l de prăpastia către care se îndrepta monarhia. Edouard încercă să combată aceste păreri ale lui Monsieur. Îl asigură că i-ar fi foarte ușor să se facă iubit dacă s-ar arăta mai puțin exigent ca șef al unui partid.

– Dar eu nu sunt șeful niciunui partid!

– Monsenior, cel puțin așa arată aparențele.

– E nedrept! Cum să le evit?

– Fiind puțin mai exigent.

– Niciodată nu mă voi împăca cu iacobinii, iată de ce mă detestă...

– Dar oamenii care vă slujesc nu sunt iacobini!

– Vezi tu, Ned, vechea plămadă revoluționară va ieși veșnic la iveală, fie și peste douăzeci de ani! Când i-ai slujit pe alții, nu mai faci nimic pentru noi!

– Sunt mâhnit să-l aud pe monseniorul vorbind astfel! Asta confirmă ceea ce vorbește lumea!

– Și ce vorbește lumea?

– Ei bine, monseniore, lumea vorbește că aveți de gând să-i numiți miniștri pe Mathieu de Montmorency sau pe Jules de Polignac.

Monsieur, care se plimba prin cabinetul său, se opri brusc și izbucni într-un hohot de râs.

– Ei, drăcie, dar știi că e amuzant? Sper că ceea ce mi-ai spus acum e o glumă!

– Ba e cât se poate de serios, monseniore!

– Dar îl cunoști mult prea bine pe Jules ca să mai fie nevoie să-ți spun eu cine e! Ei bine, Mathieu este exact de aceeași factură, poate mai puțin fanfaron, dar încolo nici mai rău, nici mai acătării decât el! Așa că, dragul și vechiul meu prieten, liniștește-te! Dacă nu mai circulă și altă poveste pe seama mea, asta nu-i câtuși de puțin alarmantă. Mathieu! Jules! Dumnezeuule, ce mai miniștri! Deci lumea crede că sunt extravagant! Dar ar însemna că sunt nebun de legat dacă i-aș alege! Nu-mi pot închipui că iei în serios asemenea baliverne! Și-au bătut joc de tine!

Edouard își manifestă, în mod fățiș, satisfacția pentru buna dispoziție în care îl găsea. Așa că veni imediat să-mi relateze ce-i spusese prințul. M-am gândit adesea la această discuție, asupra căreia nu aveam

niciun dubiu, când – mai târziu – întâi Mathieu de Montmorency, iar pe urmă Jules de Polignac au fost numiți, rând pe rând, miniștri de externe. Oare să-și fi schimbat Monsieur părerea în legătură cu ei sau îl înșelase, în 1818, pe Edouard? E cu putință să se fi întâmplat și una, și alta. Ceea ce-i sigur e că, de atunci, Jules de Polignac a devenit cel mai intim confident al său.

Opoziția față de rege câștigase toată Curtea și, pentru a păstra o fărâmbă de liniște în sânul familiei sale, majestatea sa nu cuteza nici măcar să-și manifeste resentimentele.

Ceea ce displăcea mai ales nobilimii era legea recrutărilor. Căci privise întotdeauna armata ca pe un patrimoniu al ei. Legea a fost trimisă în Camera Deputaților; se știa că nu va izbuti să treacă prin Camera Pairilor decât cu un număr foarte mic de voturi. Regele, necutezând să se pronunțe cu hotărâre, luă cu sine la plimbarea obișnuită pe toți pairii care erau de serviciu pe lângă persoana sa și care trebuiau să voteze împotriva guvernului.

Regele nu ieșea la plimbare nici duminica, nici miercurea, când ținea Consiliu. În celelalte cinci zile ale săptămânii, făcea cinci plimbări, întotdeauna în aceleași locuri, care se repetau cu regularitate în fiecare săptămână. Cea din dimineața în care pairii trebuiau să

voteze urma să fie cea mai scurtă; dar regele – lucru fără precedent – în acea zi schimbă traseul plimbării și, în plus, porunci tuturor să meargă foarte încet. În general, el mergea exagerat de repede și întotdeauna pe caldarâm. Putea să fi fost praf sau polei, el nu-și încetinea niciodată mersul. Uneori cei din escortă se alegeau cu accidente grave, dar acest lucru îl lăsa complet indiferent. Când un om cădea, ceilalți săreau să-l ridice, iar faptul nu-l impresiona câtuși de puțin. Dacă era vorba despre un ofițer, regele trimitea pe careva să se intereseze cum se mai simte; dacă se întâmpla să cadă un cal și să-și rupă picioarele, i se dădea păgubașului un altul. Trebuia un motiv politic serios pentru a schimba uzanțele stabilite; dar tertipul regelui nu reuși. Zeloșii săi slujitori avuseseră prevederea de a-și chema trăsurile, care-i așteptau în curtea Palatului Tuileries. Coborând din trăsură regală, se aruncară în trăsurile lor și sosiră la vreme la Luxembourg pentru a-și da votul lor, evident, negativ, așa cum le ceruseră miniștrii. Cu toate acestea, n-au fost prost tratați în marile apartamente ale regelui. Noi ceilalți, constituționali ministeriali, eram indignați; dar ultraregaliștii, ba chiar și curtenii cei mai rezonabili erau încântați de acest act de independență. Domnul Canning¹ tocmai se afla, pentru câteva zile, la Paris.

¹ *George Canning* (1770-1827) a intrat în Camera Comunelor, în 1793. În 1807, era ministru de externe; apoi, a fost ambasador în

Îmi amintesc că, în aceeași seară în care discuțiile private la acest procedeu erau încă destul de însuflețite, el intră la doamna de Duras, care-l întrebă:

– Nu-i așa că în Anglia atașajii regelui votează după cum le dictează conștiința și nu sunt siliți să susțină ministerul?

– Nu pricep prea bine...

– De pildă, dacă marelui șambelan i se pare că o lege e proastă, e liber să voteze împotriva ei?

– Sigur că e liber, fiecare e liber să voteze cu cine vrea!

Doamna de Duras triumfă.

– Dar, adăugă domnul Canning, își va da demisia înainte de a lua această hotărâre, fiindcă oricum va fi obligat să și-o dea!

Doamna de Duras nu mai triumfă chiar atât de tare. Totuși, cum avea spirit, mai lăasă din preț, adăugând că educația noastră constituțională nu era de așa natură încât să numim acest lucru independență și, readucând discuția asupra unei teme generale, părăsi terenul atât de periculos pe care se avântase. Partidul așa-zis regalist începuse a avea niște idei atât de aberante, încât domnul

Portugalia și, în sfârșit, prim-ministru. A semnat, alături de reprezentanții Franței și Rusiei, tratatul de la Londra, prin care s-a pus capăt Sfintei Alianțe.

de Marcellus¹ – pe atunci deputat – fu numit de comisie pentru a examina legea ce urma să însoțească Concor-datul și să garanteze libertatea bisericii anglicane, nu se gândi la nimic mai de soi decât să-i trimită Papei o copie după proiectul de lege și după toate documentele încredințate de comisie. Papa îi răspunse că ar trebui să se opună promulgării acestei legi pe toate căile posibile, autorizându-l chiar textual să se folosească, fără nicio muștrare de conștiință, de șiretenie și de vicleșug. Domnul de Marcellus, mai mult bun decât rău, nu ținu seama de sfatul Papei, căci se duse să-i relateze tot ce-i spusese acesta ducelui de Richelieu, care se înfurie cumplit. Amenință că-l va traduce pe Marcellus în fața tribunalului pentru că dezvăluise un secret de stat unei Curți străine și-i mai spuse că, dacă vechiul regim, pe care se prefăcea că-l regretă, mai subzista încă, îl va face să putrezească într-o închisoare de stat.

Domnul de Marcellus fu năucit de această scenă atât de violentă; înțelese că greșise; dar partidul iezuit, atotputernic, îi aduse mari elogii. Monsieur îl luă sub aripa lui ocrotitoare și scandalul se aplană. Mi se pare doar că negocierile cu Roma îi fură retrase și lui, și domnului de Blacas, bănuir de a fi fost la curent cu

¹ *Louis Marie August Demartin du Tyrac, conte de Marcellus* (1776-1841), deputat de Gironde și pair al Franței.

această intrigă; în locul său a fost preferat domnul de Portalis¹. Acesta izbuti să semneze un concordat în care libertățile anglicane erau menajate doar atât cât îngăduiau împrejurările. Regele Ludovic al XVIII-lea nu ținea neapărat să-i apere împotriva fratelui său.

¹ *Joseph-Marie, conte de Portalis* (1778-1858). Sub Imperiu, a fost consilier de stat, apoi prim-președinte al Curții din Angers; sub Restaurație, a fost consilier, apoi președintele Curții de Casație, pair, ministru de justiție. După 1830, a fost vicepreședinte al Camerei Pairilor.

Capitolul XV

La câteva zile după sosirea mea la Paris, am trecut toți printr-o mare emoție din pricina unei tentative de asasinat comisă asupra ducelui de Wellington. În toiul nopții, cineva trăsesese un glonte asupra trăsurii sale, în timp ce se întorcea acasă, la reședința sa din Champs-Élysées. Acest eveniment putea să aibă cele mai supărătoare consecințe.

Ducele de Wellington era personajul cel mai important al epocii. Toată lumea era convinsă de acest lucru, dar nimeni nu era mai convins ca el. Nemulțumirea lui ar fi fost o calamitate. Așa că guvernul făcu o adevărată problemă de stat din acest atentat. Noroc că a doua zi ducele păru a fi destul de bine dispus. S-au făcut cercetări, dar nu s-a descoperit nimic. Nimeni nu fusese rănit; glonțul n-a mai fost nici el găsit. Se trăsesese în plină noapte, într-o trăsură care gonea nebunește. Toate astea păreau foarte suspecte. Opoziția răspândi zvonul că ducele, de comun acord cu partidul ultraregalist, poruncise să se tragă un glonte în el pentru a se sluji de acest pretext ca să prelungească ocupația. Numai că ducele nu era omul în stare să se preteze la asemenea

josnicii; râse și el când auzi ce se scornise, dar, o repet. soarta noastră depindea în mare măsură de buna lui dispoziție, căci el singur putea lua inițiativa și afirma în fața celorlalți suverani că prezența în Franța a armatei de ocupație, al cărei generalisim era, încetase de a mai fi necesară. Toată poliția se puse în mișcare, fără să descopere nimic. Ultraregaliștii își frecau bucuroși mâinile și ne asigurau că străinii vor mai sta cel puțin cinci ani în țară. În sfârșit, primirăm unele informații de la Bruxelles. Milordul Kinnaird, din partidul revoluționar, departe de a se gândi la un asasinat, denunță pe un oarecare Castagnan, trimis de comitetul revoluționar ce-și avea sediul la Bruxelles, unde se refugiaseă toți foștii iacobini, prezidați de regicizii izgoniți din țară. Când am avut dovada că Castagnan trăsesese asupra ducelui, acesta a fost deferit tribunalului, pedepsit foarte sever, iar ducele s-a arătat pe deplin satisfăcut. A început să se ocupe cu mare conștiinciozitate de proiectul eliberării Franței de trupele aflate sub comanda sa, dar cu el puteai avea întotdeauna surprize, căci era un om foarte capricios. Micșorarea armatei de ocupație, acea ocupație atât de umilitoare și de oneroasă, iar cel de-al treilea an abia începuse! Guvernul se străduia cât putea să obțină eliberarea Franței. Era însă contracarat de partidul ultra, care simțea, sau se prefăcea că simte, o mare spaimă la gândul că armata străină va părăsi Franța.

Monsieur îi spusese ducelui de Wellington și, din nefericire, destul de tare pentru ca acele vorbe să fie auzite și repetate:

– Dacă plecați, plec și eu!

– Oh, nu, monseniore, replicase ducele, vă rog să vă gândiți mai bine!

După câteva săptămâni, o broșurică în care era vorba de prelungirea ocupației, în loc de scurtarea ei, fu distribuită aproape peste tot; era anonimă, dar plicul avea pe el un timbru intitulat: „Camera lui Monsieur“. Broșura fu atribuită domnului de Bruges. Era precursorul faimoasei *Note secrete*¹. Toate acele circumstanțe mărunte au stat la baza lipsei de popularitate din pricina căreia Carol al X-lea a murit în trei zile, câțiva ani mai târziu. Acele intrigi se răsfrângeau până și asupra persoanelor care nu se amestecau în nimic. Domnea o neliniște generală, ce nu părea justificată de situația în care ne aflam. Încă de la sosire, urechile mi-au fost împuiate de vestea „marii conspirații“; când am întrebat cine făcea parte din ea, mi s-a răspuns:

– Habar n-am! Dar persoana a adăugat imediat, cu un aer vinovat: Tot ce pot să-ți spun e că stăm pe un vulcan și fii sigură că nu domnul Decazes va fi cel care ne va salva!

¹. Scrisă de Vitrolles.

josnicii; râse și el când auzi ce se scornise, dar, o repet. soarta noastră depindea în mare măsură de buna lui dispoziție, căci el singur putea lua inițiativa și afirma în fața celorlalți suverani că prezența în Franța a armatei de ocupație, al cărei generalisim era, încetase de a mai fi necesară. Toată poliția se puse în mișcare, fără să descopere nimic. Ultraregaliștii își frecau bucuroși mâinile și ne asigurau că străinii vor mai sta cel puțin cinci ani în țară. În sfârșit, primirăm unele informații de la Bruxelles. Milordul Kinnaird, din partidul revoluționar, departe de a se gândi la un asasinat, denunță pe un oarecare Castagnan, trimis de comitetul revoluționar ce-și avea sediul la Bruxelles, unde se refugiaseă toți foștii iacobini, prezidați de regicizii izgoniți din țară. Când am avut dovada că Castagnan trăsesese asupra ducelui, acesta a fost deferit tribunalului, pedepsit foarte sever, iar ducele s-a arătat pe deplin satisfăcut. A început să se ocupe cu mare conștiinciozitate de proiectul eliberării Franței de trupele aflate sub comanda sa, dar cu el puteai avea întotdeauna surprize, căci era un om foarte capricios. Micșorarea armatei de ocupație, acea ocupație atât de umilitoare și de oneroasă, iar cel de-al treilea an abia începuse! Guvernul se străduia cât putea să obțină eliberarea Franței. Era însă contraccarat de partidul ultra, care simțea, sau se prefăcea că simte, o mare spaimă la gândul că armata străină va părăsi Franța.

Monsieur îi spusese ducelui de Wellington și, din nefericire, destul de tare pentru ca acele vorbe să fie auzite și repetate:

– Dacă plecați, plec și eu!

– Oh, nu, monseniore, replicase ducele, vă rog să vă gândiți mai bine!

După câteva săptămâni, o broșurică în care era vorba de prelungirea ocupației, în loc de scurtarea ei, fu distribuită aproape peste tot; era anonimă, dar plicul avea pe el un timbru intitulat: „Camera lui Monsieur“. Broșura fu atribuită domnului de Bruges. Era precursorul faimoasei *Note secrete*¹. Toate acele circumstanțe mărunte au stat la baza lipsei de popularitate din pricina căreia Carol al X-lea a murit în trei zile, câțiva ani mai târziu. Acele intrigi se răsfrângeau până și asupra persoanelor care nu se amestecau în nimic. Domnea o neliniște generală, ce nu părea justificată de situația în care ne aflam. Încă de la sosire, urechile mi-au fost împuiate de vestea „marii conspirații“; când am întrebat cine făcea parte din ea, mi s-a răspuns:

– Habar n-am! Dar persoana a adăugat imediat, cu un aer vinovat: Tot ce pot să-ți spun e că stăm pe un vulcan și fii sigură că nu domnul Decazes va fi cel care ne va salva!

¹. Scrisă de Vitrolles.

Imediat, paracliserul o luă la goană după elvețian, pentru a-l trimite îndărăt la postul lui, lângă portal, iar ducele de Rohan, despuat de onorurile uzurpate, fu lăsat singur în mijlocul bisericii și obligat – cu toată haina lui de pair – să stea alături de noi, precum cel mai modest enoriaș. De data asta, lumea n-a râs de contele de Rohan, căruia i-ar fi dat oricum întâietate în fața domnului Decazes. Ridicolul situației era prea flagrant ca să mai stârnească râsul.

Ducele de Rohan, pe vremuri Auguste de Chabot¹ – un tânăr care avea și spirit, și cultură – fusese silit să primească postul de șambelan al lui Napoleon. Băiatul se purtase cu demnitate, bun-simț și simplitate la Curtea imperială. După Restaurație, își luă titlul de prinț de Léon, însă între timp fumurile măririi i se urcaseră la cap. Și-a pierdut soția, pe fosta domnișoară de Sérent, moștenitoare bogată, într-un groaznic accident, și, cu puțină vreme înainte de a ajunge eu la Paris, devenise,

¹ *Louis François Auguste, conte de Chabot, apoi prinț de Léon și duce de Rohan-Chabot* (1788-1833), șambelanul surorilor lui Napoleon, apoi chiar al împăratului; a fost exilat pentru că l-a vizitat pe Papa Pius al VII-lea. Prizonier la Fontainebleau. Colonel de stat major, a devenit – după moartea tatălui său, în 1816 – pair al Franței. S-a căsătorit, în 1809, cu nepoata ducelui de Sérent. Soția i-a murit, câțiva ani mai târziu, în incendiul izbucnit, pe 10 ianuarie 1814, când se pregătea să se ducă la masă la ducesa-văduvă de Orléans. Distruș sufletește, ducele a intrat la mănăstirea Saint-Suplice; cu timpul, a ajuns vicar general al Parisului, arhiepiscop de Auch, apoi de Besançon și, în sfârșit, cardinal.

în urma morții tatălui său, duce de Rohan și pair. Aceste onoruri, care erau totuși de prevăzut, îl umplură de orgoliu. Deveni un adevărat emul al marchizului de Tuffières. Pretențiile sale aristocratice mergeau până la extravaganta. Castelul său din Roche-Guyon fu decorat cu toate emblemele feudalității. Slujitorii săi îi spuneau „monse-niore“. Umbla tot timpul îmbrăcat în uniforma de pair și pusese să i se facă un guler și niște podoabe brodate la o haină de casă în care primea lumea în audiență dimineața, amintind astfel de răposatul mareșal de Mouchy, care poruncise să i se facă un cordon albastru strălucitor, pe care-l purta în baie. Văzând un portret care semăna grozav de bine cu ducele de Rohan, doamna de Puisieux spuse:

– Oh, dar e Auguste! Și apoi, vedeți, adăugă ea, indicând un ecuson cu armele sale pictat într-un colț al tabloului, iată și expresia fizionomiei lui.

Ducele de Rohan veni să-și etaleze importanța în Anglia, în nădejdea că, cu titlurile lui, va pune mâna pe o moștenitoare bogată. Mâna cumnatei mele fusese cerută de el cu un an în urmă și, pentru a înnobila această alianță care i se părea cam nedemnă de el, se sluji de intervenția regelui. Dar augustul pețitor dând greș, ducele nu mai găsi în Franța o partidă tot atât de bogată care să aspire la onoarea de a împărți averea și numele cu el. Călătoria cu scop matrimonial în Anglia rămânând și ea fără succes, ducele de Rohan se decise să îmbrățișeze cariera ecleziastică. Se înconjură de o seamă de

preoți și-și transformă saloanele de la Roche-Guyon în seminar. Nu știu cum s-a putut aranja acest lucru, dar s-a aranjat. Gurile rele spuneau că celibatul îl făcuse pe ducele de Rohan să nu mai aibă niciun fel de jenă. Cunosc o întâmplare din care fiecare va trage concluziile pe care le va crede de cuviință.

În 1813, Auguste de Chabot, șambelan al împăratului, cu un chip minunat, plin de talente, desenând splendid, cântând dumnezeiește, destul de spiritual, obținut, la Neapole, mari succese pe lângă regină, soția lui Murat¹, și regentă în absența soțului ei. O profundă simpatie se stabili între cei doi: discuții între patru ochi, plimbări solitare, scrisori, portrete schimbate între ei. Tânărul îi sucise capul reginei, iar ea nu ascundea cătuși de puțin acest lucru. Lucrurile ajunseră atât de departe, căci Chabot făcea paradă de o devoțiune fără margini, încât primi cheia unei ușițe dosnice ce dădea în odaia reginei. Momentul întâlnirii a fost fixat pentru noaptea următoare. Auguste fu prompt la întâlnire. Dar a doua zi dimineată primi un pașaport, fiind rugat să părăsească Neapole în cursul aceleiași zile. Un mesager mai intim veni să-i ceară eleganta cutiuță în care se afla cheia de la ușa reginei. Din ziua aceea, regina, care păruse topită după el, nu i-a mai rostit nici măcar numele. Domnul de Chabot n-a înțeles niciodată motivul acelei dizgrații, căci el știa că fusese cum nu se poate mai respectuos și mai cuviincios.

¹ *Caroline Bonaparte*, cea de-a treia soră a lui Napoleon.

Portretul său însă rămăsese și l-am văzut în mâna persoanei care mi-a relatat această întâmplare și căreia i l-a dăruit în clipa în care a îmbrățișat cariera ecleziastică. Această carieră se pare că nu l-a împiedicat deloc să-și păstreze toate obiceiurile de *dandy*; toaletele, îndelung căutate, erau fără număr; ba, la un moment dat, avusese discuții interminabile cu un cizmar renumit din Roma, pe care voia să-l convingă să dea pantofilor pe care și-i comandase o linie ce i se părea a fi mult mai elegantă. În rest, trebuie să recunosc că oficia slujba cu o grație pe care n-am mai văzut-o încă la niciun preot, cu toate că o rostea cu multă convingere și seriozitate.

Aceste ambiții de *dandy* nu l-au împiedicat să devină, în scurtă vreme, arhiepiscop, apoi cardinal. Cred că, în fond, tocmai în acest lucru consta secretul vocației și ascensiunii sale. Și cariera civilă, și cea militară fuseseră cam încurcate. Își cunoștea posibilitățile și tocmai de aceea se îndreptase către cariera bisericească.

Dar am cam luat-o înainte. Să mă întorc la primăvara anului 1818, când îl lăsasem pe domnul de Talleyand oarecum dizgrațiat. L-am regăsit la mare cinste atât în ochii lui Monsieur, cât și în ai tuturor celor din jur. Această favoare cu care fusese copleșit Talleyrand se manifestă mai ales după un bal dat de ducele de Wellington, la care asistaseră și prinții. Îmi aduc aminte că, cu un an în urmă, se fofila prin spatele oaspeților invitați la banchete pentru a ajunge până la fotoliul ducesei de Courlande, care-i rezevase un loc alături de

ea, unde nimeni nu venea să-l deranjeze. Singurul prinț care-i mai adresa câteva cuvinte în trecere era ducele de Angoulême. De data asta, lucrurile se schimbaseră.

Acum, trecea țanțoș prin mulțimea care se dădea respectuoasă la o parte din calea lui. Primit cu strângeri cordiale de mâini, fu dus direct la Monsieur. Lumea se înghesuia în jurul lui, uitându-se ca la o minune. N-am urmărit firul acelei intrigi al cărei rezultat îl vedeam acum desfășurându-se sub ochii mei. Mi-e greu să cred că Talleyrand ar fi încurajat dorințele lui Monsieur care, în acea epocă, dorea mai presus de orice menținerea ocupației. Talleyrand era mult prea abil pentru ca, palpând pulsul țării, să nu-și dea seama că febra independenței creștea cu fiecare zi ce trecea și avea să explodeze dacă nu se luau măsurile cuvenite; probabil însă că prefera să se alieze cu oricine pentru a-l izgoni pe ducele de Richelieu, iar acesta era în mod sigur un motiv suficient de alianță.

Tot la acel bal am mai avut ocazia de a remarca prea puțina politețe a prinților noștri.

Către mijlocul seratei, ducele de Wellington veni să-i propună soției lui Monsieur să facă împreună un tur prin sala de bal. Eticheta prevedea să-l ia de braț, și orice mare doamnă din înalta societate ar fi fost flatată de acest lucru. Dar Madame îl luă de baț pe ducele de Berry, ducesa de Berry, pe Monsieur (căci ducele de Angoulême se eclipsase ca de obicei), iar ducele de Wellington se văzu obligat să meargă de unul singur

înaintea celui mic grup regal. Ajunseră până la ultimul salon, unde Auguste Comte¹ făcea și el de unul singur înconjurul sălii de bal. Și, fiindcă filozofului îi trebuia în acel moment un țap ispășitor, își aruncă privirea asupra domnului de Ruffo, fiul prințului Castalcicala, ambasador de Neapole, a cărui mutră tâmpă se preta de minune la rolul pe care urma să-l joace. Începu a-i scoate deci cărți de joc de prin buzunare, de la piept, din pantofi, din ciorapi, din cravată; un adevărat potop de cărți de joc. Prinții râdeau cu hohote, strigând cât îi ținea gura: „E Ruffo, Ruffo!“. Or, acel domn de Ruffo era unul dintre intimii lor și totuși, când Comte își isprăvi numărul, ei își părăsiră amicul fără să-i adreseze un cuvânt, o vorbă bună, fără ca măcar să-l salute, atât pe el, cât și pe Comte, a cărui reverență solicita totuși un salut, întorcându-le amândurora spatele, cu o grosolanie care pur și simplu m-a uluit.

Cu câteva săptămâni mai înainte, îl văzusem la Londra, în cabinetul tatălui meu, pe prințul regent care, cu toate că era un mare senior, asistase la o reprezentăție la același domn Comte. Am mai spus, cred, că n-am văzut în viața mea o regină mai politicoasă ca Maria-Antoaneta. Din păcate, Madame nu moștenise această calitate, poate cu intenție, fiindcă știu că ținea la me-

¹ *Auguste Comte* (1798-1857), filozof francez, fondatorul pozitivismului. *Cursul său de Filozofie pozitivă* (1830-1842) este una dintre operele de seamă ale filozofiei secolului al XIX-lea. E considerat, de asemenea, fondatorul sociologiei.

moria mamei sale. Dar întreaga ei adorație era pentru taică-său; cu toate virtuțile sale, nu era câtuși de puțin grațioasă.

În timp ce ieșeam de la balul ducelui de Wellington, m-am trezit alături de ducele și de ducesa de Damas-Crux, ultraregaliști încrâncenați, care, ca și mine, își așteptau trăsura. Am dat mâna cu ei, apoi cu domnul Decazes, după aceea cu Jules de Polignac, iar la urmă cu Pozzo, o strângere de mână mai amicală decât cu ceilalți.

– După cum văd, cunoașteți oameni de toate culorile! îmi spuse domnul de Damas.

– Da, i-am răspuns, pe toți cei care slujesc efectiv guvernul!

Era atât de tâmpit, încât fu cât pe-acți să mă felicite. Dar ducesa îmi aruncă o privire furioasă și nu mă iertă niciodată.

Familia de Orléans, ale cărei maniere afabile și atente constituiau un contrast izbitor cu cele ale ramurii mai vârstnice, n-a asistat la acel bal, după câte îmi amintesc, căci era nespus de îndurerată. Prințesa cea mică, născută în Anglia, era pe moarte și, într-adevăr, după câteva zile s-a și prăpădit.

Moartea lovea din ambele părți familia de Bourbon. Bătrânul prinț de Condé își încheie, tot atunci, lunga sa carieră, chemându-și în zadar copiii lângă el pentru a-i închide ochii.

Am arătat mai înainte cam ce fel de viață ducea, pe trotuarele Londrei, ducele de Bourbon, fiul bătrâ-

nului Condé. Prințesa Louise refuză și ea să îndulcească ultimele clipe ale tatălui ei, pretextând că nu putea să-și părăsească reședința din Temple, unde se închisese, deși toate autoritățile ecleziastice o autorizaseră să se ducă, iar cardinalul de Talleyrand¹ și arhiepiscopul Parisului veniseră ei înșiși după ea. Femeia asta avea una din acele virtuți pe care nu le pot nici pricepe, nici admira.

Domnul prinț de Condé muri în brațele doamnei de Rouilly, fiica naturală a ducelui de Bourbon; ea îl îngriji cu o dragoste dintre cele mai tandre și cu o mângâiere într-adevăr filială. Ducele de Bourbon veni la câteva ceasuri după ce se prăpădise tatăl său; păru foarte nefericit că nu apucase să-l mai prindă în viață, cu atât mai mult cu cât bătrânul prinț, în ultimele ceasuri, își regăsise memoria pe care și-o pierduse de câțiva ani și regreta amar absența fiului său. Ducele de Bourbon își păstră numele, susținând că cel de Condé era prea greu de purtat. Își stabilă reședința în palatele Bourbon și Chantilly, unde nu întârzie să se dea din nou în spectacol, punându-se iarăși pe scandaluri.

Slujba pentru prințul de Condé avu loc la Saint-Denis și fu măreață; Ludovic al XVIII-lea se prefăcu a-i aduce onorurile datorate rangului său, conform etichetei Curții, poate pentru a marca și mai mult grosolănia cu care se purta cu ducele de Orléans.

¹ *Alexandre-Angélique de Talleyrand Périgord* (1736-1821), unchiul prințului de Talleyrand.

Îmi amintesc că această înmormântare a fost una dintre marile afaceri ale Curții. În vremea asta, ministrul se preocupa de discurs, căci treaba era cam delicată, fiind vorba de șeful emigranților. Era dificil să abordezi acest subiect în așa fel încât să-i împaci și pe unii, și pe alții; căci, dacă unii erau la putere, ceilalți reprezentau țara.

Abatele Frayssinous, pus să țină orația funebră, ieși foarte abil din încurcătură. Îmi amintesc, între altele, o frază care avu mare succes. Vorbind despre cele două tabere franceze opuse una alteia, el spuse:

– Gloria o găsești pretutindeni, fericirea nicăieri!

Discursul nu displăcu niciunui partid; totul ieșise cu mult mai bine decât nădăjduiseră.

Capitolul XVI

Am neglijat să vorbesc, pe parcurs, despre moartea doamnei de Staël. Faptul s-a petrecut în timpul uneia dintre șederile mele în Anglia, în urma unei boli lungi, deși se căznise să trăiască totuși cât mai mult cu putință în acea lume pariziană pe care o aprecia atât de mult. Aproape că-ți făcea rău s-o vezi când sosea la serate. Venea epuizată de suferință, dar, după o bucată de vreme, spiritul pune stăpânire pe trup și ea devenea mai sclipitoare ca niciodată. Ultima oară când am văzut-o, era într-o dimineată. A doua zi, eu am plecat. De câteva zile, nu mai putea părăsi sofaua. Petele livide care-i acopereau obrazul, brațele, mâinile arătau clar înrăutățirea bolii. Aveam penibila impresie că-mi luam adio pe veci de la acea femeie aflată pe moarte, care nu făcea altceva decât să vorbească despre viitor. Era ocupată să caute o casă pentru fiica ei, ducesa de Broglie, care era însărcinată și gata să nască, dorind s-o instaleze cât mai bine. Făcea tot felul de planuri pentru iarna următoare. Avea de gând să stea mai mult la ea acasă și să dea cât mai multe mese. Oare încerca să se păcălească

pe sine? Nu știu, dar contrastul dintre acea femeie pe moarte și acele cuvinte atât de pline de viață era pur și simplu sfâșietor; am plecat de acolo zdrobită.

Exista o mare diferență de vârstă și mai ales de merite între noi două, pentru ca să mă pot lăuda că eram prietenă cu doamna de Staël, dar ea fusese întotdeauna extrem de bună cu mine și eu mă simțeam nespus de măgulită de atenția pe care mi-o dădea. Felul cum impulsiona ea întreaga societate pariziană îmi plăcea grozav, pentru că era exact contrastul firii mele de o lene fără pereche. Fără ca măcar să se ridice de pe sofa, izbutea să însuflețească întreaga adunare. Iar acel spirit atât de alert, triumfând asupra unui trup aproape inert, pur și simplu mă uluia. Fără să-mi fie prietenă intimă, moartea doamnei de Staël m-a mâhnit mult. Deznadejdea copiilor ei a fost mare, căci o iubeau extrem de mult, iar boala ei îndelungată nu le-a slăbit nici sentimentele, nici regretele.

Auguste de Staël deveni editorul unei lucrări la care ea trudise îndelung și care a apărut în primăvara anului 1818. Lucrarea a produs un efect care n-a fost deloc lipsit de importanță.

Cei care luaseră parte la revoluția din 1793 și trăiseră în epoca Imperiului nu erau zugrăviți în culori prea frumoase. Restaurația nu-i reabilitase și nimeni nu reclama cinstea de a fi răsturnat tronul lui Ludovic al

XVI-lea. Puteai să cauți mult și bine în Franța un om care să vrea să recunoască acest lucru. Până și regicizii refuzau, lumea cutezând acum să vorbească în mod cât mai onorabil despre Revoluție și despre revoluționari. Ea a fost prima care și-a dat seama de principalele etape ale acelei revoluții, de nădejdiile înșelate ale oamenilor cinstiți, de crimele gratuite care au pătat cu noroi acele zile și au acoperit cu sânge foloasele pe care unii le-au adus în mod real patriei. În sfârșit, ea a fost prima care a spălat de o rușine nemeritată numele de revoluționar, care – dintr-o injurie, cum fusese socotit până atunci – deveni aproape un titlu de glorie. Opoziția nu-l respinse. Liberalii se recunoscură a fi urmașii revoluționarilor din 1789. Domnii de Lafayette, d'Argenson, de Thiard, de Chauvelin, de Girardin etc. alcătuiră inelele acestui lanț. Cei din familia Lameth, deși își ziceau „patrioți” încă din 1789 și-i respinseseră pe emigranți și Restaurația, nu se raliară la Opoziția antiregalistă. Rămaseră niște liberali destul de moderați, după ce-l slujiseră pe împărat cu mult mai puțin zel decât pe cei pe care i-am citat mai înainte.

Cred că această lucrare postumă a doamnei de Staël a fost un dar făcut Franței, care a contribuit din plin la reabilitarea acelui spirit revoluționar în care tineretul s-a cufundat din nou și ale cărui urmări le-am văzut cu toții după aceea. De îndată ce cartea doamnei

de Staël le-a insuflat curaj, imnurile cântate în 1789 n-au mai încetat. N-au existat decât puțini oameni cu judecată care să știe să culeagă numai sămânța bună din toată acea beție sângeroasă. Ba, la un moment dat, l-am văzut ridicat în slăvi până și pe Robespierre.

Al treilea volum era scris aproape în întregime de Benjamin Constant; diferența de stil și mai ales de idei era vădită. El era mai mult republican. Gusturile aristocratice ale doamnei de Staël, care ies la iveală ici și colo, străpungând plebeismul, nu se mai găsesc în acel volum.

O febră goaznică, nemolipsitoare, din pricina căreia chiar am crezut că voi muri, m-a reținut mai multe săptămâni în odaia mea. N-am ieșit decât ca s-o îngrijesc pe cumnata mea, neliniștindu-ne din pricina sănătății ei și făcându-ne să regretăm enorm băiețelul pe care-l pierduse. De îndată ce soția fratelui meu s-a simțit bine, m-am reîntors la Londra. Afacerea lichidărilor, fixată, în sfârșit, la șaisprezece milioane de franci reclamați de particulari, îl făcuse pe tata să fie ocupat până peste cap, căci vedea mereu reapărând dificultățile pe care abia le rezolvase și nu-și putea da seama ce se întâmpla. Iată însă că o tristă descoperire lămuri și acest mister.

Loialitatea domnului de Richelieu trebui să se resemneze în fața sforăriilor inerente necesităților guvernului. „Cabinetul negru“ îi aduse dovezile cele

mai concrete despre felul cum Dudon, comisar al lichidărilor, vindea străinilor interesele Franței, pe sume frumusele, în bani lichizi. Scrisorile interceptate, scrise la Berlin și citite la poșta din Paris, stăteau mărturie. Ducele de Richelieu îl alungă în chip rușinos pe Dudon. Dar, neputând publica acele dezvăluiri, care-i justificau demersul, își făcu din Dudon un dușman înverșunat și obraznic. Preschimbat imediat în regalist, Dudon se plânse că era victima purității opiniilor sale, devenind destul de incomod mai târziu. De îndată ce-a fost înlocuit de Mounier, treburile au început să meargă ca lumea. Integritatea acestuia a descurcat cu răbdare tot ceea ce celălalt încurcase cu intenție. Lichidările fură, în sfârșit, isprăvite, ceea ce constitui un succes pentru guvern. Cu această ocazie, ducele de Richelieu s-a împrietenit foarte strâns cu Mounier.

Pe măsură ce afacerile bănești se aplanau, nădejdea eliberării noastre sporea, iar furia partidului ultra creștea. Neghiobia sa devenise egală cu intoleranța. Îmi amintesc că, înainte de a părăsi Parisul, i-am auzit pe cei din acest partid tunând și fulgerând împotriva guvernului, care cerea de la capitaliștii francezi șazece și șase la sută dintr-un nou împrumut, în timp ce în anul precedent nu obținuse decât cincizeci și patru de la „Baring și Compania“. Nu peste mult, văzurăm sosind la Londra mai mulți trimiși ai lui Monsieur: Crussol, Fitz-James,

la Ferronnays, Bruges etc. Tata era la curent cu misiunea lor. Miniștrii englezi erau indignați. Toți veneau să reprezinte, chipurile, Franța, sub aspectul cel mai josnic și mai periculos, cerând prelungirea ocupației străine. Ducele de Fitz-James întrecu atât de tare măsura, încât lordul Castlereagh îi spuse:

– Dacă acest tablou pe care ni l-ai descris dumneata ar fi exact, ar trebui să ne rechemăm imediat trupele, să formăm un cordon în jurul Franței și să vă lăsăm să vă mâncați între voi! Din fericire, dragă domnule duce, avem informații mult mai puțin înfricoșătoare și mai demne de încredere, care se bat cap în cap cu ale dumitale!

Părerea acelor domni, vorbind despre tatăl meu, era că acesta trecuse de partea dușmanului. Ce fericire pentru monarhie dacă ar fi fost înconjurată numai de astfel de dușmani! Ducele de Richelieu, după părerea lor, avea intenții bune, dar era corupt! Cât despre ceilalți miniștri, erau niște netrebnici și niște ticăloși: Decazes, Lainé, Pasquier, Molé, Corvetto. Pe măsură ce eliberarea patriei se apropia, neliniștea partidului sporea. Cred că tot în acea epocă a apărut și *Conservatorul*. Această publicație săptămânală îl avea ca redactor principal pe domnul de Chateaubriand, dar toți corifeii partidului ultra își vărsau fierea în paginile acestui jurnal.

Ultimul care sosi în Anglia fu Jules de Polignac; el era purtătorul acelei faimoase „Note secrete“¹, mărturisită și recunoscută de Monsieur, dar în realitate redactată de domnul de Vitrolles². Niciodată un prinț n-a săvârșit o faptă mai urâtă și mai condamnabilă! Și unde mai pui că era și moștenitorul Coroanei! Guvernele străine începură a-l privi cu dispreț, iar Ludovic al XVIII-lea fu atât de furios pe fratele său, încât furia îi dădu curajul să-i ia comanda gărzilor naționale. De multă vreme miniștrii solicitau regelui să încredințeze Ministerului de Interne organizarea gărzilor naționale și să le pună sub ordinele sale. Regele recunoștea necesitatea acestui lucru, dar dădea înapoi, speriat de protestele lui Monsieur, care fusese numit, încă din 1814, comandantul general al gărzilor naționale din Franța. Își alcătuisese un Stat Major, după capul lui, niște inspectori

¹ E vorba de un memoriu adresat principalilor ambasadori străini, rezidenți la Paris. Memoriul părea a fi urmarea unei corespondențe secrete, fără știrea regelui și a guvernului. Memoriul și toată acea corespondență urmăreau să obțină ajutorul puterilor străine pentru a-l forța pe Ludovic al XVIII-lea să-și schimbe primul ministru și politica sa liberală.

² *Eugène François Auguste de Arnaud, baron de Vitrolles* (1774-1854), secretar în Consiliul regelui după Restaurație. Arestat la Toulouse, în timpul celor „O sută de zile“, a fost eliberat și a ajuns deputat în Basseus-Alpes, apoi ministru și ambasador la Florența. S-a însurat cu o domnișoară de Folleville, fiica din rîori a ducesei de Boillon.

generali se duceau să facă unele controale în fiecare trimestru și se interesau de felul cum își îndeplineau datoria ofițerii care erau toți numiți de Monsieur și devotați lui. Majoritatea erau membri ai Congregației. Corespondența lor cu Jules de Polignac, primul inspector general, era zilnică, iar poliția sa își exercita îndatoririle cu zel și pasiune. Era un fel de stat în stat, un guvern în guvern, o armată în armată. Ceea ce s-a numit, pe drept cuvânt, „guvernul ocult“ era pe atunci în apogeul său. Hotărârea care-l deposea pe Monsieur de această slujbă îi răpea și partidului său o parte din putere, lipsindu-l de o uriașă forță armată, de care dispunea și care nu primea ordine decât de la Monsieur.

Jules de Polignac află vestea (care fusese ținută secretă) prin mama mea, care-i dădu *Monitorul* să-l citească. În ciuda reținerii sale obișnuite, se dovedi a nu fi chiar atât de stăpân pe sine, căci rosti unele cuvinte destul de grave – după mama –, care-i spuse că-i va relata întocmai sofului ei vorbele pronunțate de el, pentru ca tata să-l înștiințeze la rândul său pe rege. Avertizat de imprudența sa, el încercă s-o dea pe glumă; dar, neizbutind să-i schimbe mamei părerea, recurse la rugăminți, care ajunseră până la lacrimi și îngenuncheri și nu se lăsă până ce mama nu-i făgădui că nu va mai repeta nimănui cele spuse de el. N-am aflat niciodată

ce-a spus. Știu doar că era amestecat și numele domnului de Villèle, așa că bănuiesc ce-l luase gura pe dinainte și pomenise despre conspirația pusă la cale de ei, prin care urmăreau să-l așeze pe tron pe Carol al X-lea înainte ca Ludovic al XVIII-lea să-și fi dat duhul.

Nu intru în amănunte în legătură cu acest lucru, deși majoritatea actorilor – atât conspiratori, cât și cei care urmau a fi atacați de ei – ne erau prieteni intimi.

Cum conspirația se pare că mergea până sus de tot, regele opri cercetările, dar fu îngrozitor de mâhnit și-i dădu de înțeles fratelui său că era la curent cu toate potlogăriile acestuia. Nu știu dacă era amestecat și ducele de Berry. Sper că nu. Cât despre ducele de Angoulême, Monsieur se ascundea de el mai strașnic decât de rege.

Deși guvernul mușamaliză toată afacerea, partidul ultra fu cam descumpănit de această descoperire. Așa că o vreme se strădui să pară mai moderat. Asta însă nu-l împiedică să trimită la Congresul de la Aix-la-Chapelle agenți plătiți ca să dejoace strădaniile pe lângă străini ale ducelui de Richelieu. Dar ducele izbuti să-și impună punctul de vedere și avu gloria și bucuria de a se semna tratatul care elibera țara de garnizoanele străine. Sigur, deocamdată cu titlu oneros, dar Franța putea plăti datoriile pe care le accepta; ceea ce nu mai putea însă accepta era umilința de a nu fi stăpână la ea

acasă¹. Respectul și încrederea pe care le inspira firea loială a ducelui de Richelieu contribuie mult la reușita acestor tratative care ne copleșiră de bucurie.

Îmi amintesc că, în ziua în care s-a aflat la Londra că tratatul a fost semnat, tot corpul diplomatic și toți miniștrii englezi au dat fuga la tata, să-l felicite și să ne împărtășească satisfacția. Omagiile la adresa ducelui de Richelieu pluteau pe toate buzele. Fiecare avea câte ceva de spus despre abilitatea și onorabilitatea lui.

¹ Congresul s-a reunit la 29 septembrie 1818 și la 9 octombrie a fost semnat tratatul care prevedea retragerea trupelor străine de pe teritoriul țării. Franța trebuia să plătească străinilor 265 milioane de franci.

Capitolul XVII

Era de presupus că, după succesul de la Aix-la-Chapelle, primul ministru avea să se reîntoarcă la Paris atotputernic. Dar lucrurile nu stătură așa. Cele două opoziții – de dreapta și de stânga – se coalizară pentru a minimaliza rezultatul obținut și partidul ministerial, sub influența domnului Decazes, se uni cu un partid semi-liberal. Acest partid protestase multă vreme împotriva Ministerului Poliției și-l convinsese pe domnul Decazes să facă unele modificări la acest minister, și încă unul destul de influent. Vorbi cu ducele de Richelieu, care fu de acord cu el.

Domnul Lainé, ministrul de interne, continua să dea dovadă de același dezinteres, de aceeași ambiție și de plictisul său în privința afacerilor. Ducele de Richelieu, care avea – în acea epocă – deplină încredere în vorbele sale, se duse să-l roage, cu cea mai mare candoare, să-i cedeze portofoliul lui Decazes, care voia să fie ministru de interne. Lainé se înfurie cumplit când auzi o asemenea propunere; ducele de Richelieu, cu stângăcia caracteristică oamenilor loiali, se duse să-i spună lui Decazes că Lainé nu voia să consimtă.

Recunoștea și el că n-avea niciun rost să existe un minister al poliției și unul de interne, era de acord cu toate inconveniențele pe care i le semnalase Decazes, dar trebuia să recurgă la un alt mijloc.

După ce dădu aceste satisfacții lui Decazes și lui Lainé, ducele de Richelieu plecă la Aix-la-Chapelle, în deplină siguranță că cei doi colegi ai săi nu aveau nimic împotriva lui. Dar, la întoarcere, se putu convinge cu ochii lui de ce era în stare vanitatea. Nu cunosc în amănunt intrigile folosite, dar știu că, la sfârșitul anului, ducele trebui să-și dea demisia, împreună cu domnii Pasquier, Molé, Lainé și Corvetto¹. Generalul Desolle² deveni șeful noului cabinet, unde domnul Decazes era director în toată regula. N-am putut pricepe niciodată cum de n-a simțit domnul Decazes că frumoasa mantie de cristal pur, în care-l învăluisese ducele de Richelieu, îi era absolut necesară ca să se bucure de încrederea celor din jur. El nu putea susține povara urii îndreptate împotriva sa decât sub acea nobilă și transparentă mantie.

¹ Doamna de Boigne face aici o greșeală. Domnul Corvetto, ministru de finanțe, fusese nevoit să se retragă, pe 7 decembrie 1818, în fața criticilor ridicate de Casimir Périer în legătură cu împrumuturile. Fusese înlocuit cu Roy, care urmasse după ducele de Richelieu (*n.ed.fr.*).

² Jean Joseph Paul Augustin Desolle (1767-1828), general de divizie, apoi comandant al Gărzii Naționale în Guvernul provizoriu. Trecând de partea regelui, a fost numit ministru de stat, conte, pair, maior general al gărzilor naționale. După 1815, regele l-a făcut marchiz și membru în Consiliul privat. În 1818, s-a retras din viața publică.

Ducele de Richelieu îi lăsase întreaga putere, deplina importanță, toate profiturile, dar și toate săcăielile. Căci nu poți beneficia de favoruri dacă nu știi să amuzi un rege bolnăvicios, frământat de tot soiul de probleme.

Domnul Decazes se însurase¹ de câteva luni cu domnișoara de Sainte-Aulaire, fată de familie bună, bogată și având prin mama sa – doamna de Soyencourt – alianțe aproape regale². Acele relații îl flatau pe domnul Decazes și-i plăceau regelui³. Ludovic al XVIII-lea privea cu ochi buni această căsătorie pentru că se amestecase personal și această circumstanță prilejuise o apropiere față de domnul de Saint-Aulaire⁴, care făcea parte din Opoziție. Nutresc față de Sainte-Aulaire o prietenie care

¹ Decazes era vădov dintr-o primă căsătorie, contractată în 1805 cu domnișoara Muraire, cea de-a doua fiică a contelui de Muraire, primul președinte al Curții de Casație. Dar după un an, soția sa s-a prăpădit.

² *Louis de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire* se însurase prima oară cu domnișoara de Seiglières de Soyencourt, fiica marchizului de Soyencourt și a Wilhelminei-Henrieta, prințesă de Nassau-Saarbruck. Rămas vădov, s-a însurat a doua oară, în 1809, cu Louise Charlotte Victorine de Grimoard de Beauvoir du Brison.

³ Ducea de Brunswick-Bevern, prințesă de Nassau-Saarbruck și sora mamei domnișoarei de Soyencourt, a obținut de la regele Danemarcei – Frederick al IV-lea – substituirea ducatului de Glusckberg în favoarea nepoatei sale și a descendenților ei.

⁴ *Louis-Clair de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire* (1778-1854); absolvent al Școlii Politehnice, șambelan al lui Napoleon. Sub Restauratie, e prefect de Toulouse, deputat și pair al Franței. După 1830, e ambasador la Roma, la Viena și la Londra. Retras în viața privată, s-a dedicat lucrărilor istorice, devenind membru al Academiei.

durează de vreo treizeci de ani. Totuși, trebuie să mărturisesc că, în primele momente ale Restaurației, se purtase cam neîndemânatic. Îi renegase succesiv, pe Napoleon, al cărui șambelan fusese în 1814, și pe Ludovic al XVIII-lea, în 1815 (în cele două orașe – Bar-le-Duc și Toulouse – unde era prefect în acea epocă), într-un fel jignitor și injurios, ce nu se potrivea nici cu spiritul, nici cu firea lui, care erau dintre cele mai blânde și mai plăcute. Dar există împrejurări atât de copleșitoare, încât puțini oameni pot fi la înălțime în astfel de situații și mai ales oamenii de spirit. Dobitocii ies mai întotdeauna cu obrazul curat din ele, pentru că nu le înțeleg. În timpul celor „O sută de zile“, Sainte-Aulaire se vârase în rândurile celor de stânga. Însurătoarea lui Decazes cu domnișoara de Sainte-Aulaire, în loc să-l apropie pe ministru de partidul aristocratic, de care ținea prin naștere, îl determină să intre în Opoziție și-i dădu o anumită tentă revoluționară, pe care cei din partidul ultra o colorară și mai puternic. N-aș putea spune că protestele lor, repetate la nesfârșit, n-au exercitat, fără să ne dăm seama, o oarecare influență chiar și asupra noastră, a celor de la Londra.

Vestea retragerii ducelui de Richelieu, la care nu se aștepta nimeni, a fost o grea lovitură pentru tatăl meu. Am mai spus că treburile cele mai grele ale ambasadei le tratau direct între ei – fără a mai fi trecute prin

diverse birouri. Auzind de plecarea ducelui, tata simți dorința de a-i urma exemplul, iar scrisoarea pe care o primi de la el îl hotărî. Îi spuse ducelui că-și socotea și el sarcina încheiată¹. La fel ca ducele de Richelieu, tata socotise că era de datoria lui să rămână în postul pe care-l ocupa până la retragerea definitivă a străinilor; această operație efectuându-se și dându-și seama că începea o eră nouă, în cu totul alt spirit, tata profită de ocazie pentru a cere să se retragă, pretinzând că era destul de în vârstă și că simțea nevoia să se odihnească.

Și eu, și mama am fost în culmea fericirii. Nu puteam suferi viața diplomatică, iar mama suporta din ce în ce mai greu despărțirea de fiul ei. De altfel, am observat că munca pe care tata și-o îndeplinea cu atâta conștiinciozitate începuse să-l obosească foarte tare. Deși își păstrase intacte toate facultățile, și eu, și mama observasem că memoria începuse să-l lase. Când un om care stă de la treizeci la șaizeci de ani în afara treburilor statului începe a se ocupa de ele, ori le face foarte prost, ori – dacă le face bine – aceste treburi îl zdrobesc. Acesta din urmă era și cazul tatălui meu. Domnul Dessolle îl rugă să revină asupra hotărârii sale, dar tata nici nu vru să audă. Văzându-l că persistă în

¹ Marchizul de Osmond și-a dat demisia pe 2 ianuarie 1819, iar Richelieu se retrăsese pe 29 decembrie 1818.

hotărârea lui, regele îl numi în locul său pe marchizul de La Tour Maubourg¹. Cu franchețea care-l caracteriza, tata se strădui să-i netezească drumul, în așa fel încât noul ambasador să intre cât mai repede în probleme și să fie cât mai bine văzut de societatea londoneză. Domnul de La Tour-Maubourg, care era și el un om la fel de loial ca și tata, aprecie din cale-afară acest comportament și-și manifestă o vie și sinceră recunoștință față de tatăl meu. Tata îi mai făcu un serviciu, căci demonstră clar că ambasada noastră din Londra nu era îndeajuns de bine plătită, așa încât succesorul său avu plăcerea de a primi în plus șaiszeci de mii de franci pe an.

Dacă marchizul de La Tour Maubourg era mișcat de felul cum procedase tata, în schimb domnul Dessolle era plin de ciudă că tata se reîntorsese la Paris, iar domnul Decazes era destul de bosumflat, fiindcă fostul ambasador își îngăduise să-l nemulțumească pe Ludovic al XVIII-lea. Favoritul avea totuși într-un fel dreptate. Retragerea unui om atât de apreciat cum era tata și care mersese până atunci pe același drum cu guvernul putea fi interpretată ca o ruptură și, în ciuda moderației

¹ *Marie Victor Nicolas, marchiz de La Tour Maubourg* (1768-1850), locotenent al gărzilor, colonel de cavalerie, aghiotantului lui Kléber; raliindu-se monarhiei, devine pair al Franței, apoi ambasador la Londra, ministru de război, preceptorul ducelui de Bordeaux. Și-a pierdut un picior în bătălia de la Leipzig.

extreme a vorbelor rostite de părintele meu și de toți cei din familia sa, dușmanii domnului Decazes nu pregetară să-l ponegrească în toate felurile. Între tata și noul prim-ministru urma ră câteva săptămâni de discuții. Deși tata își dăduse demisia imediat după ducele de Richelieu, ea nu i-a fost acceptată decât la sfârșitul lui ianuarie 1819. Eu am plecat imediat la Paris ca să pregătesc locuința.

L-am găsit pe rege întors pe dos, spunându-mi că, până la acea oră, crezuse că ambasadorii îl reprezentau pe el, dar că marchizul de Osmond îi plăcea să-l reprezinte nu pe regele său, ci pe ducele de Richelieu. Așa că, drept mulțumire pentru tot ce făcuse la Londra, tata nu numai că nu primi nici cea mai mică dovadă de satisfacție din partea nerecunoscătorului său stăpân, dar mai avu de întâmpinat și o mulțime de greutăți până ce izbuti să intre în posesia pensiei la care avea dreptul, pretextându-se că nu erau fonduri.

De fapt, n-a fost singurul care a avut de suferit din pricina ingraturii suveranului: toți miniștrii ieșiți atunci la pensie și, mai ales, ducele de Richelieu au simțit din plin nerecunoștința Curții, a Camerelor, ba chiar și a publicului. Monsieur și Madame mă tratau totuși cu multă bunăvoință, așa cum făceau ori de câte ori veneam de la Londra. Ducele de Berry ținu să mă convingă că tata abandonase partida pentru că încăpuse

pe mâinile iacobinilor. L-am contrazis, vorbindu-i despre vârsta sa înaintată, despre faptul că avea nevoie de odihnă, despre înțelegerea pe care o avusese cu regele că nu va sta în slujbă decât până la plecarea străinilor din țară, despre sănătatea precară a mamei. Dar ducele, glumind, o ținea întruna pe a lui.

Cât despre ceilalți, când văzură că niciunul dintre noi nu se vâra în Opoziție și în Camera Pairilor și că tata votează pentru guvern, renunțară la toate „grațiozitățile“ lor și-și reluară atitudinea obișnuită, dar rece și indiferentă.

Între timp, mama se îmbolnăvi grav, la Dover, lucru ce ne neliniști cumplit. După ce se simți mai bine, putu trece Canalul Mânecii și iată-ne ajunși cu toții la Paris, spre bucuria întregii familii care, în sfârșit, se vedea și ea împreună.

După o vreme, tata începu a da semne vădite de plictiseală, așa cum li se întâmplă tuturor bărbaților care se rup brusc de munca lor. Dar firea lui minunată îl ajută să treacă destul de repede peste acest moment.

Cred că nu există situație care să te facă să simți mai multe regrete ca retragerea din slujba de ambasador și reintrarea în viața particulară sau, mai bine zis, în anonim. Toate relațiile pe care le-ai avut se rup; pentru persoanele influente din țara ta ești aproape un străin; nu mai ești la curent cu o serie de lucruri care ar trebui

să-i preocupe pe cei sus-puși, căci bârfeala e pentru ei mult mai importantă decât pentru noi, cei mici; te-ai obișnuit să fii mereu în societate, iar acum te vezi dintr-odată părăsit de toți.

După părerea mea, nu există profesie mai neplăcută în care, de fapt, ai rolul măgarului încărcat de poveri și în care onorurile pe care le primești sunt lipsite de orice stimă, de orice valoare, de orice considerație personală, pentru că prea cunoști în amănunt dedesubturile lucrurilor. Știi că, în general, lumea privește această carieră ca pe una dintre cele mai plăcute, mai ales când ajungi la râvnitul post de ambasador. Din păcate, cunosc destul de bine această slujbă, așa că-mi pot îngădui s-o socot detestabilă. Când ești obligat să-ți pierzi nopțile ca să rezolvi problemele urgente ivite peste zi, când reușești să duci cu bine până la capăt o problemă spinosă, dificilă, adesea îngreunată de instrucțiuni care se bat cap în cap, toată onoarea revine prim-ministrului care, în frazele încâlcite ale unei scrisori ca vai de capul ei, abia dacă-ți îngăduie să-i ghicești intențiile; în cazul în care treaba nu reușește, tot ponosul cade în capul ambasadorului. Dacă afacerea răsuflă, prim-ministrul ridică din umeri și te proclamă imbecil, cu atât mai mult cu cât secretul – spunea el – e prima lege a slujbei de ambasador, iar tu nu-i poți dovedi cu nimic că n-ai nicio vină.

Eu personal am văzut partea cea mai frumoasă a carierei diplomatice, pentru că tata, ocupându-se de cea mai mare ambasadă, s-a bucurat de deplina încredere atât a guvernului său, cât și a celui englez, și totuși, repet, consider această meserie drept una dintre cele mai ingrate și mai puțin demne de râvnit.

Hotărârea noastră de a nu ne arăta ostili noului ministeriat dădu greș în urma deciziei Decazes de a numi o nouă promoție de șaiszeci de pairi (6 martie 1819). Oricât de mult aș fi trăit eu în cețurile Londrei, totuși, nu puteam pivi cu sânge rece o asemenea măsură. Tata mă rugă să-mi țin gura, cu toate că-mi dădea dreptate, susținând că ministerul dăduse o lovitură mortală pair-iei. Lista din 1815, deși foarte numeroasă, avea un caracter diferit. Era vorba atunci să se pună bazele unei instituții, și nu să-ți asiguri majoritatea voturilor. Numirea din 1819 avu loc în urma unei propuneri a domnului de Barthélemy¹, privind revizuirea legii alegerilor, lege pe care însuși Decazes o repuse din nou în funcție, peste câteva luni, renunțând la cea nouă.

Spre sfârșitul anului, am avut o remaniere de guvern: Pasquier deveni ministrul afacerilor externe;

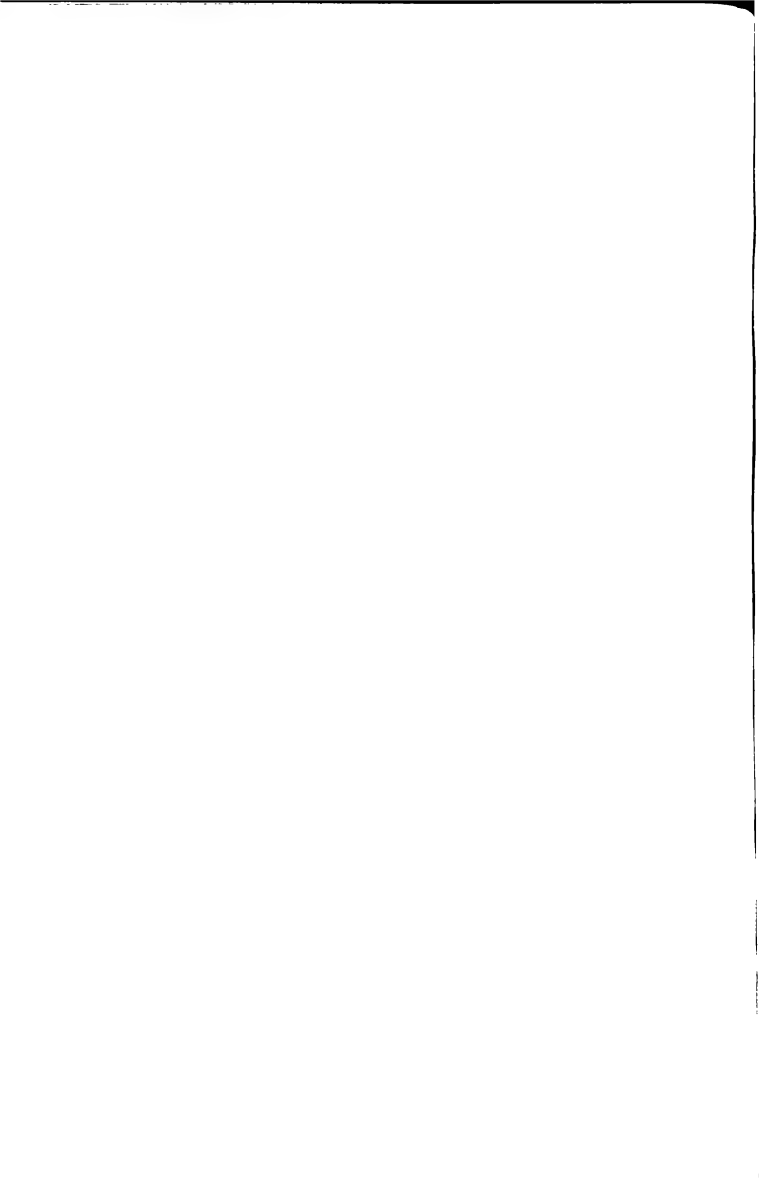
¹ *François, marchiz de Barthélemy* (1750-1830), însărcinatul Franței cu afaceri în Anglia, ministru în Elveția, vicepreședinte al Senatului, conte, pair după Restaurație și, apoi, marchiz.

Roy¹ preluă Finanțele, iar La Tour Maubourg, Ministerul de Război. Omul dădu dovadă, în această nouă slujbă, de aceeași cinste, aceeași probitate și mai ales de aceeași incapacitate ca și la Londra.

Desele mele călătorii în Anglia mă împiedică să mă duc în Savoia. Așa că, în vara anului 1819, profitând de faptul că eram liberă, m-am dus să fac o vizită domnului de Boigne și o cură la apele din Aix.

La începutul iernii, m-am stabilit împreună cu părinții mei într-o casă închiriată pe strada Bourbon. Aici am petrecut următorii zece ani, care au pregătit căderea Restaurației, pe care o dorisem din toată inima și în care îmi pusesem speranțe atât de mari, dar care se dovediră a fi atât de deșarte.

¹ *Antoine, conte de Roy* (1764-1847), avocat, deputat, de mai multe ori ministru de finanțe; sub Restaurație, membru al Consiliului privat; conte și pair al Franței.

CARTEA A ȘAPTEA

1820-1830

Capitolul I

De acum încolo, voi avea mai puțin ocazia să vorbesc despre politică; retragerea tatei m-a făcut să nu mă mai preocup de acest lucru. Dorința de a-l ține la curent cu tot ce se petrecea mă încurajase – vreme de câțiva ani – să urmăresc cu atenție treburile publice. Dar, lipsită pe de o parte de acest sentiment, iar pe de alta, devenind indiferentă la evenimentele care aveau loc, am încetat să mă mai ocup de ele cu zelul de mai înainte.

Îmi aranjasem viața într-un fel care-mi plăcea foarte mult. Primeam foarte rar, dar, atunci când se întâmpla acest lucru, mama ținea salonul la dispoziția oaspeților aproape în fiecare seară. Câțiva dintre obișnuiții casei veneau zilnic și, după ce ora de vizită trecea, urma cea de discuții, care se prelungeau uneori până foarte târziu.

Din când în când, pofteam lumea la serate, care deveniseră foarte la modă. Invitațiile le făceam și le adresam persoanelor cu care mă întâlneam din întâmplare. Totuși, aveam mare grijă să chem oameni care se împăcau unii cu alții, evitând totodată să potlesc prea multă lume și mai ales acea mulțime de plecticoși care dau năvală la primul semn, înghesuindu-se și înghiontindu-se ca nu cumva să scape vreo plească. Chemam foarte puțină lume, mai ales iarna, fiindcă n-aveam niciun chef să-mi murdărească salonul.

Incertitudinea de a fi sau nu invitat dădea un oarecare preț acestor serate și contribuia, mai mult decât orice altceva, să le facă foarte apreciate. Pofteam oameni de diverse opinii. Cei ultra dominau în reuniunile particulare, pentru că aveam cu ei relații de familie și de societate. În alte zile, veneau oaspeți care aveau cu totul alte opinii politice. Erau regaliști care țineau cu regele și nu cu Monsieur, regaliști ai Restaurației și nu regaliști ai Emigrației, în sfârșit, regaliști care, dacă ar fi fost ascultați, cred că ar fi salvat țara. Trebuie să recunosc că domnul Decazes începuse a înclina către teoreticienii doctrinei, care pledau în favoarea intereselor personale și nu ale țării. Mulți oameni ar fi vrut să se ralieze ducelui de Richelieu pentru a ține piept acestei tendințe, care-i speria. Dar ducele, care nu voia pentru nimic în lume acest lucru, se îndepărtă cât putu de repede de Paris.

Domnul Decazes, căindu-se într-un fel pentru felul cum se purtase cu ducele, se ocupă – cu multă stăruință – să i se dea o recompensă națională; dar germenii ingrati-tudinii, cultivați cu grijă de câteva luni, începură a da roade. Și când vrură să pună în discuție serviciile ducelui, nu mai găsiră elanul necesar în stare să reziste relei voințe a Opoziției. În loc să fie votată cu aclamații, recompensa națională fu discutată, disputată și, cu chiu, cu vai, votată, cu o foarte mică majoritate. Domnul de Richelieu, cel mai dezinteresat dintre oameni, se simți cumplit de jignit de felul cum fusese primită această propunere. Dăruie deci suma votată de Cameră unei fundații din orașul Bordeaux. Obişnuit cu frugalitatea și simplitatea, veniturile sale personale îi ajungeau pentru a-și satisface nevoile. Venise la Ministerul de Externe aducând cu sine o singură valiză; când l-a părăsit, a plecat cu aceeași valiză cu care venise. Dar, în ciuda acestei modestii, se simțea mai francez ca oricare altul. Puțin îi păsa că serviciile sale fuseseră prost remunerate, dar se simțea cumplit de jignit că nu fuseseră apreciate cum trebuie. Era deci profund dezgustat de afacerile politice și nu mai voia să colaboreze nici ca șef al Opoziției, nici ca șef al guvernului. Se simțea ca un ocnaș scăpat din lanțuri și nu voia pentru nimic în lume să se simtă din nou cetluit. Dorința de a se bucura de libertatea pe care și-o recucerise îl determină să

întreprindă o călătorie în Sud. Nu se aștepta pentru nimic în lume ca tocmai acolo să se simtă din nou persecutat.

Soția lui Bernadotte¹ petrecuse iarna anului 1815 în Suedia. Asprimea climatului îi provocă îmbolnăvirea de o boală de piele care i se localizează la față; această boală – la care se adăugă regretul de a fi părăsit Parisul – o făcu să nu mai poată locui, o bună bucată de vreme, la Stockholm. Se stabili, deci, la Paris, în palatul pe care-l avea pe strada Anjou, unde ducea un fel de existență de femeie-amfibie. Slujitorii și ambasadorul soțului ei îi spuneau „majestatea voastră“, restul lumii, „doamna Bernadotte“. Ludovic al XVIII-lea o primea uneori dimineața în cabinetul lui, pentru „câte un *rendez-vous* de afaceri“. Doamna nu se ducea în vizită nici la prinți, nici la Curte. În restul timpului, își vizita vechile prietene, care o tratau ca de la egal la egal, așa că trăia într-un cerc foarte restrâns. Am întâlnit-o adesea la doamna Récamier, unde nu avea nimic dintr-o regină. Deși era numită „regina Suediei“, ea nu cerea, dar nici nu se bucura de o primire regească.

Spre sfârșitul ministeriatului domnului de Richelieu, avu de făcut unele demersuri în legătură cu părinții ei. Îi scrise deci ministrului și-i ceru o audiență. Domnul

¹ *Eugénie Bernardine Désirée Clary* (1770-1860), fiica unui negustor bogat din Marsilia. Sora sa, Marie Julie (1771-1845), se măritase cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

de Richelieu se duse el la ea (aşa cum obişnuiau, pe vremuri, să procedeze miniştrii faţă de doamnele de rang mare, obicei pe care numai domnul de Richelieu îl mai păstrase). De altfel, se dovedi a fi extrem de politicos. Ceea ce ceruse doamna Bernadotte se rezolvase, fapt pe care venise el însuşi să i-l anunţe. Ea îl pofti la masă, iar el acceptă. Bietul om habar n-avea că, acceptând acea invitaţie, iscase în sufletul pătimăş al gazdei o frenezie care avea să-l urmărească până în mormânt. Doamna Bernadotte se îndrăgosti de el cu o asemenea patimă, încât bietul duce era urmărit pretutindeni. Lucrul începu să-l deranjeze, cu atât mai mult cu cât nu putea pricepe cum doamna Bernadotte sosea, în mod inevitabil, peste trei ceasuri în orice loc s-ar fi dus el. Nu-i trebui prea mult ca să-şi dea seama că, de fapt, persoana lui era cea care-o atrăgea. Omul îşi pierdu răbdarea. Începu a-şi ascunde cu grijă călătoriile pe care le avea de făcut, îşi alese reşedinţele cele mai ponosite, hanurile cele mai proaste. Vreme pierdută zadarnic... După trei ceasuri, blestemata de berlină a reginei sosea după diligenţa lui. Treaba devenise un adevărat coşmar. În plus, îşi dădea seama că urmărirea asta va sfârşi prin a-l face ridicol. Până la urmă, găsi mijlocul de a-i transmite regalei sale admiratoare, care se ţinea scai de el, că, dacă va mai continua să-l urmărească, va pleca imediat din Paris. La rândul ei, regina întrebă un medic dacă băile unde

urma ducele să plece îi erau într-adevăr folositoare sănătății. La răspunsul afirmativ al acestuia, ea se hotărî să-l lase o vreme în pace și petrecu sezonul băilor la Geneva. Dar de-abia își isprăvi cura, că se și repezi după duce, fapt care-l făcu pe acesta să se înapoieze la Paris cu mult înainte de deschiderea sesiunii.

Casa doamnei Duras era cea mai plăcută din Paris. Situația soțului ei la Curte o puna în legătură cu mai toate notabilitățile, începând cu suveranii străini aflați în trecere prin Franța și sfârșind cu artiștii care doreau să-și prezinte operele în fața regelui. Doamna Duras avea întotdeauna tactul necesar pentru a alege din acea mulțime ce se perinda prin casa ei persoane pe care voia să și le apropie; cu timpul, își făcuse un anturaj încântător, în mijlocul căruia ea murea totuși de plictiseală și de tristețe. Căsătoria fiicei sale mai mari cu domnul de La Rochejaquelein¹ îi pricinuisă o mâhnire

¹ *Auguste du Vergier, conte de La Rochejaquelein* (1784-1868), fratele răzvrătitului vandean Henri de La Rochejaquelein și al marchizului Louis. Intrat în serviciul Angliei, în timpul emigrației, revine în Franța, unde este arestat și încorporat cu forța în armata imperială. O rană câpătată la Moscova îi va aduce porecla de Însemnatul. A luat parte la răzmerița din Vandeea, în 1815, și a fost rănit în lupta de la Mattes, unde fratele său Louis a fost ucis. Aghiotant în 1818, ia parte la campania din Spania, iar în 1828, la războiul cu turcii. Asociindu-se tentativei ducesei de Berry de a răscula Vandeea în 1830, este condamnat la moarte în contumacie, dar după doi ani este achitat. Se însoară cu Claire Louise Augustine Félicie Maclovée de La Témouille, prințesă de Talmont.

cumplită. Refuzase în mod constant să-și dea consimțământul și nu vru să participe la nuntă atunci când doamna de Talmont, împlinind douăzeci de ani, se hotărî totuși să se mărite și fără aprobarea mamei sale.

Ducele de Duras, deși foarte nemulțumit de această căsătorie, nu avu încotro și trebui să-și conducă fata la altar. Fata se mai măritase o dată: în ziua când împlinise cincisprezece ani, aclamată de întreaga familie, îl luase de bărbat pe prințul de Talmont; în ziua când împlinise douăzeci de ani, deci într-o zi de aniversare, se măritase – împotriva voinței familiei sale – cu domnul de La Rochejaquelein. Marele merit al mirelui în ochii soției sale era numele său vandeean și nădejdea că va fi chemată într-o zi să joace un rol de seamă în tulburările din vestul țării.

Félice de Duras era încă o copilă când manuscrisul domnului de Barante (cunoscut sub numele de *Memoriile doamnei de La Rochejaquelein*¹) circula prin saloane. Această istorisire înflăcăra imaginația tinerei Duras. Pentru a fi cât mai bine pregătită pentru viitoarele acțiuni belicoase la care visa, se apucă să învețe cu sârg să tragă cu pușca, cu pistolul, să meargă călare

¹ *Marie Louise Victorie de Donissan* (1777-1815), nepoata ducesei de Civrac, văduvă după marchizul de Lescure, alături de care a luptat în Vandeea, și recăsătorită cu marchizul Louis de La Rochejaquelein, cel care avea să moară în 1815.

fără șa; făcu tot ce face la oaste un sublocotenent de dragoni, spre marea dezolare a mamei sale, care o văzu cum își pierde frumusețea încă înainte de a împlini douăzeci de ani, din pricina aceluși draconic regim de viață. După 1830, doamna de La Rochejaquelein avu bucuria de a străbate țara în lung și-n lat cu pistolul în mână, de a-i ațâța pe oameni la revoltă și de a aduce mai peste tot numai nenorocire și ruină. Nu mai știu dacă realitatea i s-a părut tot atât de frumoasă cum i se păruse la doisprezece ani, când citise *Memoriile* cumnatei sale. Fosta ei soacră, prințesa-văduvă de Talmont – căreia căsătoria lui Félicie îi fusese pe plac, pentru că o decepționase crunt pe doamna Duras –, adăposti noul menaj în casa ei. Mai mult decât atât, i-a lăsat toată averea fostei sale nurori, pe care o iubea cu patimă și care era tot timpul ridicată în slăvi în acea casă. De altfel, am auzit cu urechile mele când unul dintre invitații doamnei de Talmont îi spunea lui Félicie:

– Prințesă, îngăduiți-mi libertatea de a vă spune că dumneavoastră aveți întotdeauna dreptate!

Doamna de Duras se strădui în vremea asta, deși oarecum stânjenită, să devină urmașa doamnei de Staël. Era ea însăși speriată de această pretenție și ar fi vrut să fie recunoscută ca atare fără să pretindă sau să impună acest lucru. Așa, de pildă, necutezând să arboreze crenguța înverzită pe care doamna de Staël o ținea

întotdeauna în mână după masa de prânz sau de seară și pe care o tot răsucea între degete, atât acasă la ea, cât și în societate, doamna de Duras folosea fâșii de hârtie, pe care valetul i le aducea *in fiocchi*¹, pe o tavă, după cafea, pe care ea le răsucea toată seara, rupându-le apoi una după alta.

La un moment dat, s-a apucat chiar să scrie și romane, care au fost tipărite și căroro nu le pot nega un anumit talent, o oarecăe grație și o deplină cunoaștere a moravurilor din saloanele pariziene. *Ourika* descrie unele sentimente intime ale doamnei Duras. Ea a zugrăvit, sub pielea neagră a eroinei sale, frământările pe care i le-a cășunat o urâtenie pe care ea o exagera și care, în acea epocă a vieții sale, dispăruse. Ocupațiile sale literare n-au izbutit să-i potolească gelozia pe care o simțea văzându-l pe domnul Chateaubriand din ce în ce mai îndrăgostit de doamna Récamier, dar aceste necazuri de natură sentimentală nu izbuteau totuși s-o distragă de la preocupările și ambițiile poziției sale sociale.

Doamna Duras nu avea băieți. Cea de-a doua căsătorie a fiicei sale mai mari o înfuriase mult prea tare pentru a se mai ocupa de soarta ei, așa că-și puse toate nădejțile în cea de-a doua fiică a sa, Clara, căreia

¹ *Mănunchiuri* (it.).

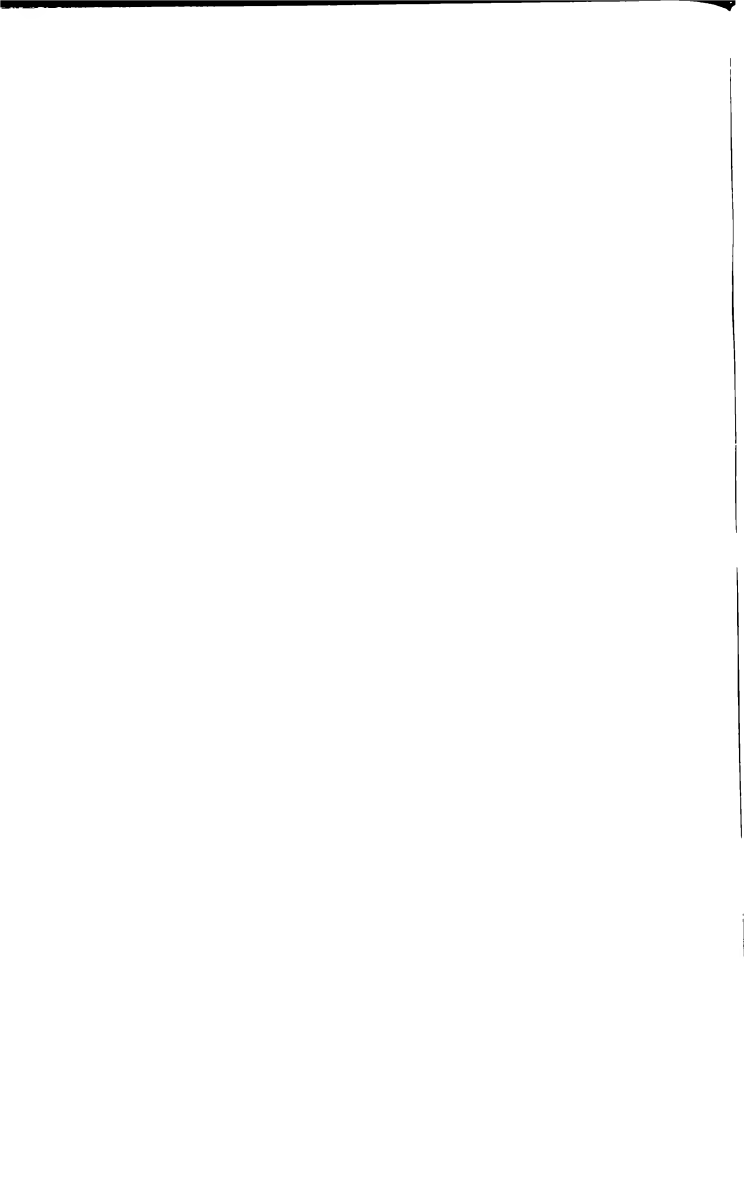
voia să-i creeze o situație menită să-i arate surorii sale mai mari ce și cât pierduse. I-l alese deci de bărbat pe Henri de Chastellux și obținu de la el făgăduiala că-și va schimba numele în Duras, promițându-i că, dacă se va însura cu Clara, va moșteni ducatul și toată averea pe care familia Duras le-ar fi dăruit fiului lor, dacă ar fi avut unul. Așa că, nu peste mult, am asistat la căsătoria marchizului și a marchizei de Duras, dar, când ne-am înapoiat seara la doamna Duras, după ce făcusem o vizită domnului Decazes, aceasta ne-a prezentat, în locul tinerilor marchizi de Duras, pe ducele și pe ducesa de Rauzan. Acesta era unul dintre vechile titluri ale familiei Duras, pe care regele ținuse să-l reactualizeze prin cei doi tineri căsătoriți¹. Majestatea Sa voise ca, prin acest dar de nuntă, să asigure tânărului de Chastellux ereditatea titlului de duce și de pair al domnului de Duras.

Sigur că n-au lipsit nici cei care să-l țină de rău pe proaspătul însurățel că renunțase la un nume care prețuia tot atât cât și cel de Duras; știu însă că tânărul a adăugat cele două ducate, precum și averea frumoasă pe care o primise de la nevasta lui averii familiei de Chastellux, căci copiii săi au purtat cu toții acest nume, în ciuda angajamentelor pe care și le-a luat când s-a însurat. Doamna Duras a copleșit-o pe Clara cu toate atențiile,

¹ Titlu conferit prin decizia din 15 august 1818. Căsătoria a avut loc pe 31 august 1819.

plăcerile și distracțiile menite să încânte o femeie tânără, urmărind mai ales s-o mână pe cealaltă fiică a sa, doamna de la Rochejaquelein. Se răzbuna pe ea ca pe un iubit care o trădase, căci de fapt marea ei slăbiciune fusese Félicie, și chiar și acum, când se străduia atât să-i facă sânge rău, continua s-o iubească la fel de mult. În plus, ea n-a izbutit niciodată să le învrăjbească pe cele două surori, care au continuat să se iubească la fel de mult ca și mai înainte, spre cinstea lor, deși fata cea mare era privită ca o străină în familia ei, unde cealaltă părea că fusese așezată pe un altar spre a fi divinizată.

Contemporanii doamnei de Rauzan au susținut că era tare mărginită. Eu nu sunt de aceeași părere. Fata avea mult bun-simț, știa să se poarte, era foarte instruită și cunoștea mai multe limbi străine, având astfel acces la diverse cărți. Poate că nu era prea vioaie, dar fusese destul de săpunită pentru acest lucru în copilărie, încât probabil că i se acrise de a mai face pe spirituala, lucru care mie nu-mi plăcea deloc. Nu știu dacă nu mă las cumva orbită de afecțiunea pe care o aveam pentru ea, dar mi se părea cu o sută de picioare deasupra celor care o criticau.

Capitolul II

Cu toate că, în mod obișnuit, stăteam mai mult la mine acasă, frecventam totuși trei saloane, din care unul, al doamnei Duras, al doilea, al prințesei de Poix¹, și ultimul, al marchizei Montcalm².

La doamna de Poix eram primită cu o bunătate extremă, fapt care-mi făcea o deosebită plăcere. Această lume, cu totul diferită de cea cu care eram obișnuită, dar care manifesta cel mai viu interes pentru evenimentele zilei, reprezenta de fapt secolul care trecuse. O tânără care știa să discute devenea imediat obiectul răsfățului general. Cel puțin, așa mi se întâmpla mie. Prințesa de Poix era cea mai plăcută bătrână pe care o întâlnisem vreodată. Era spirituală, manierată, nu-și dădea ifose, avea o fire demnă și fermă care o îndreptățea întru totul să fie atât patroana familiei sale, cât și figura centrală a societății pariziene. Purtarea ei exemplară din

¹ *Ane Louise Marie de Beauvau* (născută în 1750), fiica Charlottei de La Tour d'Auvergne, măritată în 1767 cu prințul de Poix, fiul cel mare al mareșalului duce de Mouchy.

² *Armande-Marie du Plessis Richelieu*, născută în 1777 și măritată cu marchizul de Montcalm-Gozon.

tinerețe o făcea să fie puțin mai indulgentă acum, la bătrânețe, și uza cu destul discernământ pentru ca influența ei să fie și onorabilă, și de folos. A murit copleșită de ani, de respect și de considerație, supraviețuind tuturor celor dragi, ba chiar fiului ei, ducele de Mouchy, a cărui pierdere a îndurerat-o cumplit și i-a grăbit sfârșitul. De mulți ani, suporta cu o răbdare demnă de admirat o stare de surzenie completă, uzând de toate mijloacele posibile pentru a mai îndulci această nenorocire și supunându-se inconveniențelor cu o resemnare plină de curaj și de o voie bună menită să-i atenueze suferința. Doamna de Poix neemigrând, salonul ei suferise prea puțin influența Revoluției. O parte dintre persoanele care se adunau acolo în fiecare seară făceau acest lucru de peste patruzeci de ani. Altele, după o absență mai lungă ori mai scurtă, veniseră și ele să se ralieze vechilor oaspeți, în frunte cu mareșala de Beauveau¹. Copiii și nepoții prințeselor, după ce mâncau și stăteau o vreme cu doamna de Poix, plecau – spre ora nouă – să se distreze în noua societate. Erau însă imediat înlocuiți de doamnele de Chalais², de

¹ *Elisabeth de Chabot* (1729-1806), sora ducelui de Rohan-Chabot, cea de-a doua soție a lui Just de Beauvau; fusese văduva marchizului de Renel, mort în 1761.

² *Elisabeth de Poyanne* (1754-1829), măritată cu Elie-Charles de Talleyrand, prinț de Chalais.

Montesquiou, de Damas, de Lally etc., care veneau în fiecare seară. Alți obișnuși ai casei erau mai puțin punctuali la întâlnire, dar de venit veneau, așa că societatea aleasă din Paris trecea prin acest salon. Persoanele pe care le-am numit alcătuiau un grup mai vechi, căci, cu mult înainte de Revoluție, prințesele de Poix, de Chalais, de Hénin¹ și de Bouillon² erau cunoscute la Curte sub numele de „prințesele unite“. Tonul acestei societăți era întotdeauna cu un grad mai ridicat în ceea ce privește entuziasmul și sensibilitatea simulată față de unele fleacuri, lucru ce părea întotdeauna exagerat generației noastre, obișnuită cu simplitatea, dar care nu era lipsită nici de grație, nici de politețe. Un cuvânt mai fericit ales, scăpat în toiul discuției, era pur și simplu aplaudat. Strigătele de: „Ah, ce încântător!“, „Ce spirit are!“ etc. îți erau adresate direct, cu multă bunăvoință. Doamna de Staël mai păstrase ceva din această tradiție; dar, fiind prea tânără, ea o punea de acord cu cerințele secolului, străduindu-se s-o atenueze la maximum.

În salonul doamnei de Poix, o istorie oarecare, ceva mai înduioșătoare, storcea kilograme de lacrimi;

¹ *Etiennette de Montconseil*, măritată cu Alexandre de Alsacia, prinț de Hénin, ghilotinat sub Teroare.

² *Marie Edwige de Hessa-Rothemburg*, născută în 1748; măritată cu prințul de La Tour d'Auvergne, duce de Bouillon, ultimul reprezentant al acestei ilustre și vechi familii franceze.

era o rămășiță din obiceiurile din tinerețe ale acestor doamne când erau la modă inimile sensibile.

Se povestea despre prințesa de Hénin, care nutrea o deosebită afecțiune față de doamna de Poix, că într-o seară, când aceasta se simțea foarte rău, doamna de Hénin s-a văzut totuși obligată s-o părăsească pentru a se duce la Versailles să-și îndeplinească slujba de doamnă de onoare. A doua zi dimineață, doamna de Poix a primit o scrisorică de la amica ei, în care îi mărturisea că nu putuse închide ochii toată noaptea. Că numărase ceasurile până dimineață și că, după miezul nopții, simțise ea însăși frisoane, gândindu-se la boala bunei sale prietene. Să fi fost cumva o presimțire? Nemaiputând rezista, trimisese imediat valetul cu scrisoarea. Doamna de Poix, mișcată de starea doamnei de Hénin, îi răspunse în grabă că petrecuse toată noaptea destul de liniștită, după care îl chemă pe valet ca să-i înmâneze biletul.

– Du-te repede să-i duci răspunsul meu doamnei de Hénin... A petrecut într-adevăr o noapte atât de proastă?

– Nu știu, prințesă!

– Dimineață se simțea cumva rău?

– Păi, n-am intrat la ea în odaie când am plecat...

– Cum așa? Nu ți-a dat ea însăși scrisoarea?

– Nu, mi-o pregătise de aseară...

Doamna de Poix sigur că râse de „frisoanele“ amicei sale, dar asta n-a schimbat cu nimic sentimentele dintre ele, care au durat până la moarte. Trebuie să adaug că doamna de Hénin era cea mai afectată dintre toate, iar doamna de Poix, cea mai naturală, cea mai amabilă și mai rezonabilă din tot grupul.

Doamna de Simone, despre care am mai vorbit în legătură cu La Fayette, fusese una dintre cele mai frumoase femei de la Curtea lui Ludovic al XVI-lea și era și acum de o mare eleganță, extrem de plăcută, spirituală atât cât trebuia pentru a fi încă fermecătoare, grațioasă și binevoitoare. Doamna de Chalais, cea mai isteasă dintre ele, nu mai simțea dorința să placă, ci mai mult să fie bună. Contesa de Charles Damas¹, mai tânără decât celelalte, a fost socotită întotdeauna de semenele sale drept femeia cea mai deșteaptă. Eu personal n-am observat acest lucru. Tot timpul văitându-se sau smiorcăindu-se, părea – ca să zic așa – „o elegie jalnică în lung veșmânt de doliu“, iar sentimentele ei erau mult prea afectate pentru a izbuti să mă emoționeze vreodată. Cu câteva zile înainte de a naște, soțul ei a găsit-o plângând cu hohote:

– Ce ai, scumpa mea?

¹ Marie-Louise, soția contelui de Damas d'Antigny, aghiotant și gentilom de onoare al lui Monsieur, duce și pair al Franței.

– Vai! Plâng bietul copilăș!

– Ei, Doamne, ce idee! Și, mă rog, de ce-l plângi?

– Pentru că-l voi pierde! Ah! Gândul ăsta mă ucide!

Nu va trebui să mă despart de el?

– Să te desparți de el? Ai uitat că trebuie să-l alăptezi?

Acel copil¹, născut din acel pântec, n-a moștenit asemenea sentimente exagerate. E una dintre persoanele cele mai distinse și mai naturale, cu care sunt prietenă din copilărie. S-a măritat prima oară cu domnul de Vogué, care a murit căzând de pe cal.

Doamna de Damas s-a străduit cât a putut să întrețină durerea fiicei sale. Dar până la urmă, fata s-a consolată și s-a măritat cu César de Chastellux, fratele mai mare al lui Henry, cel care devenise duce de Rauzan.

Dar să revin la salonul doamnei de Poix, unde doamna de Chastellux venea foarte des. Tot aici domnea și abatele de Montesquiou. Încă una din acele persoane cu spirit pe care n-am știut niciodată să le apreciez cum meritau. Adevărul e că a făcut o mulțime de prostii în calitate de persoană publică și a devenit insuportabil prin acreala sa ca persoană particulară. Astfel, un oarecare medic din Nancy – domnul Brémier – deputat în „Camera de negăsit“ și care fusese adoptat de

¹ E vorba de *Adelaïde de Damas*, născută în 1784 și moartă în 1838.

societatea celor din partidul ultra din pricina violenței opiniilor sale, îi spuse într-o zi abatelui de Montesquiou, care-și arătase colții față de miniștrii care-i urmaseră:

– Domnule abate, dumneavoastră nu trebuie să uitați niciodată că aveți datoria de a fi extrem de modest!

Această grosolănie îl expulză definitiv pe medic din societate, dar nimeni nu pierdu nimic, căci era pe cât de absurd, pe atât de grosolan.

Domnul de Laly scrisese memorii, discursuri, tragedii, satire, panegirice pentru morți, elogii pentru vii. Nu știu dacă toate acestea l-au făcut celebru mai târziu. Contemporanii săi l-au numit „cel mai gras dintre oamenii sensibili“, deși ar fi putut să adauge „și cel mai plat dintre oamenii umflați“. Poate că asta ține de vârstă, dar eu mărturisesc că nu l-am văzut niciodată decât plin de ridicol și de afectare, făcând risipă de lacrimi pentru orice fleac, smiorcăindu-se ori de câte ori își aducea aminte de copilărie, plângând bătrânețea care-l aștepta, lăcrimând ori de câte ori avea un succes sau un eșec, plângând de bucurie, de tristețe, în sfârșit, smiorcăindu-se veșnic. Îl vedeam destul de des la Palatul Regal, unde-și juca rolul, stând de vorbă cu toți copiii, până și cu cei în scutece, înduioșându-se de răspunsurile pe care i le dădeau unii și ridicându-i în slăvi cu un asemenea exces de lingușeală, încât pur și simplu te

îngreșoșă. Nu voi mai vorbi despre ceilalți bărbați din societatea doamnei de Poix. Unii dintre ei se schimbaseră după Revoluție și nu mai aparțineau vremii lor. Domnii de Chalais și de Damas erau niște oameni de treabă, buni și loiali, dar care nu se remarcă prin nimic.

Salonul doamnei de Montcalm era alcătuit din oameni de vârsta noastră și, până la moartea fratelui ei – ducele de Richelieu –, avusese o tentă politică foarte marcată.

Ducele de Richelieu fusese însurat la șaptesprezece ani cu o domnișoară de Rochechouart¹, care avea doar doisprezece. După moda vremii, a fost trimis un timp să călătorească.

Timp de trei ani, cât a lipsit, a primit numeroase scrisori de la foarte tânăra lui soție, scrisori pline de grație și de spirit. La rugămintea lui, ea i-a trimis un mic portret, unde a găsit trăsăturile puțin mai mature ale mutrișoarei copilărești care-i rămăsese în minte când plecase. Contesa de Chinon (așa se numea tânăra doamnă de Richelieu) împlinind cincisprezece ani, bărbatul ei fu chemat acasă. Plin de speranțe, ducele opri trăsura în fața palatului de Richelieu. Ai săi îi ieșiră înainte pe

¹Contele de Chinon se însurase în 1782 cu Rosalie-Sabine, fata contelui de Rochechouart.

scară. Bătrânul mareșal¹ – bunicul său – și ducele de Fronsac² – tatăl său – țineau fiecare de câte un braț un mic monstru, nu mai înalt de patru picioare, cu câte o cocoasă și în față, și în spate, pe care i-l prezentară tânărului ca pe tovarășa sa de viață, tânăra contesă de Chinon. Ducele se dădu trei pași îndărăt și căzu leșinat la picioarele scării. Îl luară și-l duseră în odaia lui. Seara le spuse alor săi că nu se simțea bine și că nu putea coborî în salon; apoi le lăsă o scrisoare foarte categorică, prin care-i anunța că nu va trăi în vecii vecilor alături de un asemenea monstru, care-i inspira o silă fără margini; apoi, în aceeași noapte, se urcă în diligență și porni, disperat, spre Germania, unde se înrolă în oastea lui Suvorov³, care lupta împotriva turcilor.

Între timp, ducesa de Fronsac, cea de-a doua soție a tatălui său, izbuti să-i dea de urmă în timpul unei scurte șederi a sa la Paris și să-i prezinte două mici surioare încântătoare, a căror amintire plină de grație îl urmări vreme îndelungată. După cincisprezece ani, după ce

¹ *Louis-François Armand du Plessis, duce de Richelieu* (1696-1788), nepotul cardinalului de Richelieu. Mareșal al Franței, guvernator în Guyenne și în Gasconia, membru al Academiei Franceze.

² *Louis-Antoine du Plessis Richelieu, duce de Fronsac* (1736-1791), unicul fiu al mareșalului duce de Richelieu.

³ *Alexandr Vasilievici, conte de Suvorov* (1729-1800), celebru general rus. A participat la luptele cu polonezii și turcii (1768-1774, 1787-1791). Guvernator al Crimeii (1786). Numit feldmareșal (1794).

răzmerițele se mai potoliră, obținut – cu aprobarea țarului Pavel I, în slujba căruia intrase – îngăduința de a face o călătorie la Paris, sub Consulatul lui Bonaparte, urmărit de imaginea plină de drăgălășenie a celor două surori ale sale. Dar, în loc de două tinere frumoase, găsi două cocoșate care semănau ca două picături de apă cu soția sa. De data asta, vindecăt oarecum de spaima lui, n-o mai luă la goană. Își vându bunurile care-i aparțineau, plăti taxele de moștenire și împărți averea tatălui său cu cele două surori ale sale; apoi porni către Rusia, ocupându-se de înălțarea orașului Odesa. Dificultatea de a comunica cu ai săi în timpul Revoluției îl obligă pe duce să nu mai știe nimic nici despre surorile, nici despre soția sa. Fapt e că, de atunci, rămăsese cu o silă instinctivă față de cocoșați.

La multă vreme după asta, fiind numit tutorele nepoatei sale – domnișoara de Hauteforte, devenită mai apoi baroană de Damas – și găsind-o și pe această fată preschimbată într-o cocoșată, nu se putu abține să nu strige, strângând mâna unuia dintre prietenii săi:

– Ah! Pentru Dumnezeu! Asta e prea de tot! Ce naiba, m-am născut ca să fiu urmărit toată viața numai de cocoșate?

Dacă micul monstru de cincisprezece ani, prezentat ducelui de Richelieu, îi inspirase acestuia o silă de neînvins, în schimb înfățișarea lui nobilă, chipul deosebit

de frumos îi confirmară soției sale exact ceea ce presupuse din scrisorile tandre pe care și le scriau pe vremuri, când erau foarte tineri. Căci, cu toată înfățișarea ei respingătoare, doamna de Richelieu avea un spirit foarte ascuțit și o inimă extrem de generoasă.

După fuga disperată a soțului, depuse toate strădaniile ca să împace cele două familii; se oferă să-și ajute bărbatul să desfacă acea căsătorie nepotrivită și acceptă ca pe o mare favoare refuzul lui. Avertizată de sila extremă a soțului față de ea, pe care părinții – în dragostea lor – se străduiseră să i-o ascundă, fata nu vru să se mai expună disprețului lumii și milei celor din jur. Așa că se retrase de îndată pe unul din frumoasele domenii ale familiei sale (Courteilles), la douăzeci de leghe de Paris, unde a locuit până la moarte. Deși încă tânără în momentul când a izbucnit Revoluția, datorită calităților sale, a știut să se impună și să mențină liniștea în împrejurimi.

A fost îngerul bun al familiei de Richelieu și, departe de a arăta că i-ar purta pică ducelui, ea s-a străduit, dimpotrivă, să-l înconjoare cu sentimentele celei mai dezinteresate prietenii, închizând în inima sa tot ceea ce putea fi dictat de vreun sentiment mai tandru. Ducele de Richelieu, învins de un astfel de procedeu, atât de generos și de nobil și fiind el însuși destul de nobil pentru a se ruga să fie iertat că jignise atât de

crunt o asemenea persoană, începu a se duce uneori, după Restaurație, s-o vadă la castelul din Courteilles, unde era primit cu o bucurie fără margini. Anii sfârșiseră prin a face această existență posibilă. Știu aproape sigur că, atunci când moartea i-a răpit consoarta, ducele de Richelieu tocmai se pregătea să se stabilească la Courteilles. Cât despre soția sa, nimic n-a mai determinat-o să înfrunte societatea pariziană din care s-a retras înainte de a intra.

Doamna de Montcalm era cea mai mare dintre cele două surori ale ducelui de Richelieu. Starea destul de precară a sănătății sale, dar mai ales nădejdea că în felul acesta își va ascunde trupul diform, a determinat-o să nu mai părăsească șezlongul. Nu i se vedea decât chipul frumos; restul trupului era învăluit în atâtea șaluri și cuverturi, încât diformitatea nici măcar nu i se bănuia. Am atribuit întotdeauna acest subterfugiu preferinței vădite pe care o avea ducele față de ea, și nu față de cealaltă soră a sa, doamna de Jumilhac¹, care-și plimba făptura dizgrațioasă fără cea mai mică jenă prin tot Parisul și pe la toate sindrofiile. Un spirit extrem de ascuțit, o imperturbabilă veselie, o bună dispoziție

¹ *Armande de Vignerot du Plessis Richelieu*, născută în 1778, măritată cu Antoine de Chapelle, marchiz de Jumilhac. Cea mai mare dintre cele două surori a luat titlurile unchiului lor, ducele de Richelieu, care a murit fără să lase urmași.

înnăscută, pe care nu le-am mai întâlnit la nimeni în afară de ea, o făceau să fie căutată de cea mai elegantă și mai pretențioasă societate pariziană. Fără doamna de Jumilhac, nicio serbare n-avea farmec. Era o persoană foarte la modă, în ciuda figirii și mai ales a făpturii sale.

Doamna de Montcalm avea un spirit mult mai cultivat, dar – după părerea mea – era mult mai puțin amabilă decât sora ei. Foarte exigentă, dorea – mai înainte de orice – să fie admirată de oamenii capabili să-i aprecieze meritele. Cealaltă nu se gândea decât să se amuze, indiferent cu cine. Poate că sunt subiectivă analizându-le pe cele două surori, mai ales că eram foarte bună prietenă cu cea mică. Așa că mi-ar fi cam greu să fiu foarte obiectivă. Deși se purtau cât mai nobil și mai delicat una față de cealaltă, se tachinau totuși și se sâcăiau zilnic, din orice fleac, ajungând uneori chiar să se deteste. Oricum, domnul de Richelieu dovedea o preferință marcată față de doamna de Montcalm. Își petrecea aproape toate serile alături de ea, fapt care-l ajuta să atragă în jurul șezlongului ei mai toate notabilitățile franceze și străine.

Capitolul III

Carnavalul din 1820 a fost extrem de vesel și de strălucitor. Rănile țării începeau a se cicatriza. În ciuda puținei recunoștințe arătate față de administrație, care se străduise și izbutise să emancipeze țara, până și persoanele care se temeau de acest rezultat și urziseră intrigi pentru a-l împiedica simțeau o imensă ușurare să nu mai vadă uniformele străine plimbându-se pe străzile noastre ca la ele acasă.

Ducele de Berry dădu un mare bal la Elysée. Invitațiile au fost numeroase și distribuite cu multă dărnicie. Ducele de Berry socotea că Curtea era ținută prea strâns. Curtenii profitaseră de înclinările sedentare și de retragerea unora dintre prinți pentru a-și impune pretențiile lor. Trebuia să faci parte fie din familia, fie din gașca lor ca să poți ajunge până la mărimile Curții. Ducele de Berry blamă acea politică a ușilor închise și anunță că va trece orice prag. Dăduse până atunci câteva mese la care poftise pairi și deputați de marcă grație activității lor politice, propunându-și să extindă cercul invitaților. El însuși ar fi avut mult de câștigat datorită acestui lucru,

căci dovedea destul spirit pentru a putea profita de pe urma discuțiilor și pentru a le încuraja.

Ceea ce-l stimula să procedeze astfel era atitudinea de la Palatul Regal. Ducele de Orléans dovedi – mai mult decât toți ceilalți – că, în sfârșit, după plecarea aliaților putea sta cu fruntea sus, căci își schimbă radical felul de viață; se simțea cu atât mai bine cu cât toată lumea observase că, în sfârșit, răsufla liber. În prima miercuri a fiecărei luni, primea lume, în calitate de prinț, dar nu în haine de Curte. Veșmântul oficial nu mai era purtat decât de femeile care erau prezentate regelui pentru prima oară; ba, până la urmă, nici măcar acestea nu mai erau obligate să-l poarte. Murise vremea când, la Tuileries, femeile erau despărțite de bărbați și când trebuia să dăm buzna ca o turmă de oi sau, dimpotrivă, să intrăm în grupuri, împărțite de ușier, pentru a obține un cuvânt sau un simplu semn din cap ce ni se acordau cu aceeași plictiseală cu care le primeam și noi.

Acum, saloanele din Palatul Regal, feeric luminate, erau pline de femei încântătoare, minunat îmbrăcate, de bărbați împodobiiți cu ordine și broderii de aur, care circulau liberi printre noi.

Recepțiile de la Palatul Regal erau extrem de plăcute și plecai de acolo încântat de bucuria pe care ți-o procuraseră. Aceste serbări deveniseră foarte la modă. Nu cunosc motivul pentru care, mai târziu, s-a

renunțat la ele, nemaivând loc decât una în prima miercuri a anului, când venea atât de multă lume, încât serbarea devenise pur și simplu o corvoadă de nesuportat. În afară de serbările despre care v-am vorbit, mai aveau loc, destul de des, niște concerte excelente și niște adevărate banchete, nu prea plecticoase, pentru că cei care le organizau aveau grijă să amestece lumea de așa manieră, încât să fie prezentate toate opiniile și să nu fie nimeni omis.

Mă duceam destul de des la Palatul Regal. În zilele obișnuite, prințesele și doamnele lor de onoare lucrau așezate în jurul unei mese rotunde, pusă la capătul galeriei. Copiii se jucau în celălalt capăt. Ducele de Orléans își împărțea timpul între cele două grupuri și biliard. De îndată ce copiii erau duși la culcare, el se apropia de masă și discuta liber cu prințesele, adesea într-un mod foarte amuzant. Ducelui de Orléans îi plăcea să fie la curent cu tot ceea ce era nou fie în arte, fie în științe. Savanții îi vorbeau despre descoperirile lor. Cele care le interesau și pe prințese erau aduse și experimentate în salon în fața lor. Artiștii în trecere erau ascultați, căci aduceau întotdeauna o variație, care devenise foarte plăcută pentru toată lumea. Lista era destul de mare, din moment ce veneau mai în fiecare seară cam treizeci de persoane, fie dintre cele cărora poarta le era oricând deschisă, fie dintre cele care doreau să-l salute

pe duce și cărora li se fixa o anume zi. Ducele de Berry venea destul de des împreună cu soția sa și dădea impresia că se simte foarte bine. Eu îl vedeam destul de rar. Odată cu cea de-a doua Restaurație, încetase să mai facă vizite, iar după ce s-a însurat nu se mai ducea decât la marile baluri, ca să-și însoțească soția. Totuși, ori de câte ori ne întâlneam, datorită amicitiei noastre, care data de pe vremea când eram copii, se purta foarte familiar cu mine.

Îmi aduc aminte că, într-o seară, la Palatul Regal, aflându-mă alături de el pe o banchetă din sala de biliard, îmi mărturisi că era întru totul de acord cu felul deschis de a se comporta al stăpânului casei și era cât se poate de fericit că scăpase de atmosfera aceea închistată de pe vremuri. I-am arătat că i-ar fi foarte ușor să facă și el la fel la Palatul Elysée.

– Nu-i chiar așa de ușor cum crezi. Tata ar fi de acord, fiindcă ar avea doar de profitat, căci, în ciuda scrupulelor sale religioase, îi place lumea. Dar nu cred că acest lucru i-ar conveni regelui; știu sigur că i-ar displacea fratelui meu și mai ales cumnatei mele. Ea nu înțelege ca lumea să se amuze altfel decât „cât mai trist cu putință“... Înțelegi?

După care începu să râdă. Acest „cât mai trist cu putință“ era o frază pe care Froissard o aplica distracțiilor

din Anglia. După câte un dineu lung și plicticos la Londra, ducele de Froissard spunea adesea:

– Ah, ne-am distrat minunat, cât mai trist cu putință, după obiceiul țării ăsteia!

În afară de asprimea ducesei de Angoulême, mai exista un obstacol, despre care ducele nu voia să vorbească, dar care îți sărea în ochi: deosebirea dintre ducesa de Berry și ducesa de Orléans. Adevărul e că ducele era gelos pe cei de la Palatul Regal. Am avut o nouă dovadă a acestei gelozii, în ziua acelui bal de la Elysée, la care mă întorc după această lungă digresiune. Boala ducelui de Kent îl făcuse să ezite dacă să-l dea sau nu, dar, cum ducele păru a se simți ceva mai bine, balul se ținu. Iată însă că, din nenorocire, vestea morții ducelui sosi chiar în timpul balului. Eu am aflat-o de la ducele de Berry. Când am sosit, mi-am dat seama după fața lui cât era de necăjit. Balul era atât de frumos, de strălucitor și de însuflețit, încât nu-mi dădeam seama de ce era atât de nemulțumit. Apropiindu-se de mine, îmi spuse:

– Ei bine, află că cei de la Palatul Regal nu vor să vină. S-au scuzat și cu asta gata!

– Chiar așa, monseniore?

– Povestea mi se pare cam deplasată, mai ales că regele hotărâse că va anunța abia mâine moartea ducelui

de Kent. Și iată că, prin absența lor de la bal, o fac publică astăzi. Asta ca să-mi dea o lecție!

Am încercat să-l liniștesc și i-am amintit – ceea ce era adevărat – că ducele de Orléans fusese foarte bun prieten cu ducele de Kent, că probabil era foarte afectat de moartea sa și că situația lui era cu totul diferită de cea a ducelui de Berry.

– Fleacuri, răspunse ducele cu nerăbdare, întotdeauna vărul meu ține să facă opinie separată!

Din păcate, ducele avea dreptate în ce spunea. Balul a fost minunat și splendid organizat. Ducele de Berry făcu onorurile casei cu multă politețe și succesul acelei serbări, de care se ocupase el însuși, izbuti până la urmă să-l binedispună. Le spuse celor din jur că era deosebit de încântat, că se distrase atât de bine și că va mai da și alte baluri. Vai, muritori orbi și neștiutori ce suntem! Acesta avea să fie pentru el ultimul. Ducesa de Angoulême făcu onorurile acelui bal cu o grație și cu o grabă pe care aproape că nu i le cunoșteam. A fost politicoasă, elegantă, acoperită de diamante, cu o ținută nobilă și avea într-adevăr, de data asta, aerul unei prințese de neam mare. În schimb, cumnata ei semăna leit cu o pensionară mohorâtă. Nu era amabilă cu nimeni și nu făcea decât să țopăie și să alerge fără încetare după ducele de Berry, care-i prezenta diverși dansatori. Nu voia să valseze și făcea pe bosumflata ori de câte ori orchestra cânta câte un vals. Cred că n-a existat fetișcană mai răzgâiată, care să se comporte mai

prostește decât s-a comportat ducesa de Berry în ziua aceea. Și totuși, avea unele calități pe care nimeni nu i le bănuia.

Îmi aduc aminte că ducele de Berry istorisea că, aflându-se odată într-o trăsură ai cărei cai o luaseră razna, ea continua să vorbească fără ca vocea să-și schimbe timbrul.

– Caroline, tu nu vezi că bidiviii au luat-o razna?

– Ba da, văd; dar cum nu pot să-i opresc, e inutil să mă mai preocupe treaba asta!

Trăsura se răsturnă fără ca cineva să se lovească. Ducesa de Berry era una dintre ființele cele mai curajoase pe care le crease bunul Dumnezeu.

Eticheta nu ne îngăduia să părăsim balul înaintea prinților. Eram zdrobită de oboseală când, după supeu, l-am întâlnit pe ducele de Berry. Mi se păru nespus de vesel și de încântat de succesul pe care-l avea balul său.

– De-abia te mai ții pe picioare, îmi spuse el, du-te acasă!

Eu am protestat de formă.

– Du-te, du-te, fiindcă, dacă nu pleci, te alung!
Noapte bună, draga mea Adèle!

Astea au fost ultimele cuvinte pe care l-am auzit rostindu-le. Strângerea de mână care le-a însoțit a fost, de asemenea, ultima pe care am mai primit-o de la el. Avea mari cusururi, dar avea și calități, și în pieptul lui de prinț bătea totuși inima unui om generos.

În sâmbăta următoare, cea de dinaintea Lăsatului de Sec din 13 februarie 1820, avu loc un bal costumat la domnul Greffulhe, un bancher bogat care se însurase cu domnișoara de Luc de Vintimille și care fusese făcut pair al Franței. Serbarea era splendidă; lua parte la ea tot ce avea Parisul mai select. Ducele și ducesa de Berry onoraseră gazda cu prezența lor. Ducesa nu dansă. Cum era costumată în regină din Evul Mediu, cu un vâl care-i flutura pe spate, și îmbrăcată într-o rochie largă de catifea cu broderii de aur, nu se observase deloc că era însărcinată.

În vremea asta, la teatrul de la Poarta Saint-Martin, se juca o parodie după opera *Danaidele*, unde actorul Poitier, după ce împărțea cuțitele, poruncindu-le fiicelor sale să-și ucidă soții, le spunea: „Duceți-vă, mielușelele mele!“ Aceste vorbe, rostite de Poitier într-un mod inimitabil, făcuse ca piesa să devină celebră și tot Parisul voia s-o vadă.

Ducele de Fitz-James adoptase costumul lui Poitier și, cu buzunarele pline de cuțite, începu a le împărți tuturor femeilor tinere, adăugând câteva fraze potrivite cu situația fiecăreia. Se adresă mai ales ducesei de Berry, glumind cu ea și spunându-i în ce loc anume să-l lovească pe bărbatu-său; am văzut-o mai apoi pe ducesă îndreptându-se – în glumă, evident – cu cuțitul în mână către duce. Vai! Nici nu trecuseră douăzeci și patru de ore, că un cuțit – de astă dată adevărat – fu înfipt în inima ducelui. Edouard de Fitz-James și-a

reproșat adesea această glumă, sigur că nevinovată, dar a cărei amintire trebuie să fi fost groaznică pentru el.

Tot timpul cât ducele a rămas la bal, domnul de Greffulhe nu l-a părăsit o secundă. Părea preocupat și neliniștit. De îndată ce și-a urcat iluștrii musafiri în trăsură, iar aceștia au ieșit din curtea lui, i s-a părut că a scăpat de cea mai apăsătoare povară. Am aflat că primise numeroase avertismente că ucigașii vor profita de faptul că balul era mascat, pentru a încerca să-l asasineze pe ducele de Berry; dar, în afară de stăpânul casei, nimeni nu făcuse caz de acele amenințări anonime. Toată lumea era foarte veselă și foarte bine dispusă.

A doua zi, grupul din care făceam și eu parte s-a adunat la doamna de Briche. Tocmai ne pregăteam să punem la cale o farsă, când Alexandre de Boisgelin intră în salon. Se așeză lângă doamna de Mortefontaine, aproape de ușă, și-i șopti ceva. Eu m-am ridicat să plec, dar ei m-au strigat îndărăt. Alexandre venea de la Operă. Aflase că ducele de Berry fusese înjunghiat. Văzuse și făptașul, și cuțitul însângerat. Încă nu știa cât de periculoasă era rana. Socotea că rănitul putea fi transportat, dăduse ordine în acest sens la Elysée și se ducea îndărăt să vadă ce se întreprinsese. Ne rugă să ne ținem gura, făgăduind să se reîntoarcă imediat ce ducele va fi transportat la el acasă.

Doamna de Mortefontaine și cu mine am rămas pe scaune, alături una de alta, necutezând nici măcar să ne privim. Dar iată că noi știri își făcură loc în salonul

unde încă o mare parte dintre invitați să mai distrau, neavând habar de nimic. Pe măsură ce vestea se lățea, oamenii își scoteau costumele de bal și dădeau fuga în stradă să afle amănuntele. Cei care aveau îndatoriri de îndeplinit își puneau uniforme. În curând, în salon n-a mai rămas decât o mână de femei și domnul Mun care, îmbrăcat în castelană, nu izbutea să-și scoată zorzoanele de pe el. Așa că petrecu noaptea în acel costum, în timp ce în jurul lui forfotea o liotă de aghiotanți, de valeți, de mesageri, de ordonanțe, care erau atât de tulburați, încât nimeni nu observă cât era Mun de caraghios îmbrăcat.

Nu după mult, am aflat că ducele de Berry, în loc să fie dus la Elysée, fusese dus la Operă. În sfârșit, pe la vreo patru dimineață, cineva a venit să ne spună că rana nu părea chiar atât de gravă, că ducele fusese pansat, că era calm și că urma să fie transportat pe o saltea.

Ne despărțirăm cu spaima în suflete. Începând de la ora șapte, am plecat fiecare după informații, pentru a afla sfârșitul acelei tragedii. Tot ce mi s-a relatat a fost de o riguroasă exactitate. Mi-a povestit prea multă lume același lucru, ca să mai pot avea dubii.

Ducele de Berry tocmai își urcase soția în trăsură. Valeții închideau portierele. Ducele voia să se ducă la Operă, ca să vadă ultima parte a baletului ce se juca în seara aceea, așteptând un bilețel de la o dansatoare cu care era încurcat și pe care ținea neapărat s-o vadă. Era

însoțit de doi aghiotanți, iar de o parte și de alta a ușii se aflau două santinele. Un bărbat străbătu grăbit mulțimea, se ciocni de unul dintre aghiotanți, care-i spuse: „Fii mai atent, domnule!“ În aceeași clipă, omul puse o mână pe umărul ducelui, iar cu cealaltă îi înfipse în piept, până la prăsele, un cuțit cât toate zilele, după care o luă la fugă, fără ca cineva din acel numeros anturaj să fi apucat să intervină. La început, crezând că-l izbise cu pumnul în piept, ducele strigă:

– Omul acela m-a lovit!

Apoi, ducându-și mâna la piept, a spus:

– Ah! M-a înjunghiat! Sunt ca și mort!

Ducesa de Berry, văzând că lumea se înghesuie în jurul soțului ei, voi să se ducă să vadă ce se întâmplase. Doamna de Béthisy, de la care am aflat aceste amănunte, încercă s-o împiedice. Valeții ezitau dacă să coboare sau nu scara trăsirii; ducesa, nerăbdătoare, deschise portiera și sări afară, urmată de doamna de Béthisy. Îl găsiră pe duce așezat pe scaun în pasaj. Încă nu-și pierduse cunoștința. Șopti:

– Ah, biata mea Caroline, ce spectacol pentru tine! Ea se năpusti spre el.

– Fii atentă, fiindcă mă doare goaznic!

Cu chiu, cu vai, izbutiră să-l ducă în micul salon prin care se intra în lojă. De îndată ce-l depuseră acolo, oamenii alergară după ajutor, așa că, la un moment dat, ducele rămase singur cu cele două femei. Cuțitul, încă în piept, îl făcea să sufere cumplit. O rugă deci pe

doamna de Béthisy să i-l smulgă, după ce încercase el însuși să și-l tragă afară. Doamna de Béthisy se resemnă și i-l scoase, dar sângele țâșni șuvoi, pătându-le rochiile atât ducesei, cât și doamnei de onoare. Începând din acel moment și până la sosirea chirurgilor, nu se mai auziră din partea bolnavului decât gemete continue și cuvintele întretăiate:

– Mă înăbuș... Ah! Mă înăbuș! Aer! Aer!

Cele două femei deschiseră ușa și muzica baletului care încă nu se terminase, aplauzele de la parter alcătuiau un contrast înfricoșător cu scena pe care o aveau în fața ochilor. Ducea de Berry dădu dovadă de o tărie de caracter și de un sânge rece care-i făcură cu atât mai multă cinste, cu cât deznădejdea ei era fără margini. Se gândea la tot, pregătea totul cu mâinile ei, așa încât copilandra răsfățată de dimineață se preschimbase brusc într-o femeie matură.

Știu că ducele de Angoulême a fost primul dintre prinți care a sosit, iar după el, Monsieur. Niciunul dintre ei nu știau dacă nu cumva acest asasinat era începutul unei conspirații și dacă nu erau și ei în pericol. Ducele de Mollé, primul gentilom al camerei regelui, nemaigăsind loc în trăsură, se urcă la spate, reînnoind astfel gestul plin de curtoazie al bătrânului mareșal de Beauveau care, în calitate sa de căpitan al gărzilor, venise în spatele trăsurii, așezat pe un simplu scaun de lemn, de la Rambouillet la Versailles, unde tânărul

Ludovic al XVI-lea fusese găzduit, într-o zi în care îi lipseau caii de schimb.

Am auzit povestindu-se de către martori oculari că trecerea regelui pe coridoarele Operei, pe unde abia se târa ca să primească ultimul suspin al celui mai tânăr membru din familia sa, avea un caracter cu mult mai impunător decât dacă scena s-ar fi petrecut în interiorul vreunuia din palatele sale. Amănuntele acestei nenorociri făcură familia regală să crească în ochii francezilor, așa încât moartea ducelui de Berry i-a fost acestuia mai utilă decât viața.

Bineînțeles că mi-au fost istorisite cu lux de amănunte toate etapele dramei, mai ales de către prințesele de Orléans, care erau foarte tulburate când m-am dus la ele a doua zi. Mademoiselle îmi istorisi că, în clipa în care ducesa de Berry se încleștase de trupul soțului ei și nu mai voia să-i dea drumul, regele spuse:

– Ducele de Orléans să aibă grijă de ea, căci e însărcinată!

Ducele de Berry o rugase și el să fie atentă să nu se lovească; numai că biata ducesă nu se mai gândea la starea, ci la nenorocirea ei. Nu-și abătea gândul de la durerea ei decât ca să-și manifeste ura față de domnul Decazes, ministrul poliției, care, consternat, nu observa nici măcar animozitatea pe care o stârnea și care se manifesta atât prin gesturile, cât și prin vorbele celor din jur. Lucrurile au fost împinse până la absurd: fiindcă Decazes, aflat în sala unde era păzit Louvel, l-a întrebat

în șoaptă – la cererea medicilor – dacă pumnalul fusese otrăvit, unii au împrăștiat zvonul că bietul Decazes era înțeles cu asasinul!

Ducele de Berry îl imploră pe rege să-l ierte pe ticălosul care-l înjunghiasse, bănuind că ar fi vorba de o răzbunare personală. Apoi i le recomandă soției sale pe cele două fete pe care le avea în Anglia cu o oarecare doamnă Brown și de care se ocupase întotdeauna cu foarte mare grijă. Trimiseră pe careva să le aducă. Bietele copile sosiră, vă închipuiți domniile voastre în ce stare. Duceasa de Berry le strânse la piept. Fidelă angajamentului luat în fața bărbatului ei, aflat pe patul de moarte, le-a crescut, le-a înzestrat, le-a ținut lângă ea și le-a arătat o afecțiune sinceră, care n-a fost niciodată dezmințită prin nimic. Mai târziu, le-am văzut apărând la Curte, mai întâi ca domnișoarele de Issoudun și de Vierzon, apoi prima, ca prințesă de Lucinge, iar a doua, drept contesă de Charette. Ducele de Berry încredință indulgenței și virtuții fratelui său grija unui copil pe care-l dobândise de curând de la una dintre dansatoarele de la Operă, Virginie. Lacrimile ducelui de Angoulême confirmă că acceptase această sarcină. Nu știu ce-a devenit acel băiețel, dar sunt absolut convinsă că ducele de Angoulême a avut grijă de el.

Ducele de Berry găsi cuvinte mișcătoare și cât se poate de potrivite pentru toată lumea. Nu-și făcu nicio clipă iluzii în legătură cu starea sănătății sale, așa că se ocupă numai de cei din jur. Își îndeplini îndatoririle

creștinești cu resemnare și-și încredință sufletul Celui-de-Sus cu o blândețe uimitoare pentru o fire impulsivă ca a sa.

Moartea ducelui de Berry a pricinuit o consternare generală. Nenorocirea, întâmplată la ușa unei dansatoare, în momentul în care prințul cobora din cabrioletă, ar fi avut un cu totul alt efect asupra publicului dacă, din fericire, nu l-ar fi văzut căzând în brațele soției sale, stropită de sângele lui, înconjurat numai de oameni de soi. Cu ei era bun, generos, darnic și, aş spune, chiar blând după ce-i trecea mânia. Abia atunci s-a aflat că el a fost primul care a introdus, în Franța, Casele de Economii. Înființase una pentru slujitorii din palatul său și, ca să-i încurajeze, când unul dintre ei izbutea să economisească cinci franci, îi dubla suma, ocupându-se el însuși de toate aceste amănunte. Dacă unul dintre servitorii săi avea nevoie de banii economisiți, se informa pentru ce anume îi trebuiau și, dacă nevoile erau într-adevăr reale și onorabile, îi mai dădea și el cât îi mai trebuia. Faptul că se ocupa îndeaproape de viața lor făcuse să fie foarte îndrăgit de cei care-l slujeau, așa că a fost plâns cu lacrimi izvorâte din inimă.

Dacă ducele de Berry ar fi fost crescut de oameni cu cap, care să-l fi învățat să-și înfrângă pasiunile, să se înconjoare de altfel de prieteni, să renunțe la capriciile ridicole, care nu se potriveau cu situația unui prinț de sânge, poate că ar fi devenit ceea ce ar fi trebuit să devină: adică, un prinț adevărat. Așa, moartea lui n-a

constituit o pierdere nici pentru fiul lui, nici pentru familie, nici pentru țară.

Eu personal l-am regretat și, odată cu mine, l-a regretat multă lume, căci, în ciuda cusurilor sale, era destul de simpatizat. Evident că toată nenorocirea s-a spart în capul domnului Decazes; unii au ajuns chiar până acolo încât l-au făcut complice la crimă, învinuindu-l că el fusese cel care-l instigase și înarmase pe Louvel. Exaltarea ajunse la un asemenea grad, încât bietul Decazes nu mai era sigur de viața lui. Până la urmă, regele, nemaivând încotro, îl schimbă din funcție pe primul-ministru. După ce Pasquier îl înlocuise pe generalul Dessoie la Afacerile Externe, ducele de Richelieu îi mai dăduse o mână de ajutor lui Decazes. Ca să-i dovedească bunăvoința lui, acceptase sarcina de a se duce să-l salute, în numele său, pe regele George al IV-lea¹. Moartea bătrânului său tată îl făcuse, peste noapte, suveranul unei țări pe care și așa o cârmuia de atâția ani, ca prinț regent. Ducele trebuia să plece chiar în ziua în care ducele de Berry își dăduse duhul. Așa că acea călătorie fu amânată. Regele îi propuse să-i ia locul lui Decazes; el refuză. Monsieur trimise să-l cheme și-l imploră să accepte; ducele de Richelieu refuză din nou. În sfârșit, înghesuit din toate părțile, mărturisii că singura sa obiecție mai importantă consta în faptul că

¹ Numit regent de Parlament, în 8 ianuarie 1811, George al IV-lea s-a urcat pe tronul Angliei la 31 ianuarie 1820.

nu voia să fie ministrul unui rege bolnăvicios, care părea că e gata în orice clipă să-și dea duhul, când moștenitorul Coroanei și întreaga sa familie erau împotriva lui.

– Dacă aș accepta, monseniore, într-un an, domnia voastră veți fi în fruntea Opoziției, împotriva guvernului meu!

Monsieur își dădu cuvântul de onoare că va susține măsurile ducelui de Richelieu prin toate mijloacele sale. Ducele se ținu tare. În sfârșit, îl rugă în genunchi (și când zic „în genunchi“, nu fac o figură de stil, ci se așează realmente în genunchi în fața ducelui), invocând durerea sa, rugându-l să vină în ajutorul familiei sale și să-i apere pe cei care scăpaseră de cuțitul asasinului. Ducele de Richelieu, emoționat, tulburat, încă mai șovăia. Atunci Monsieur adăugă:

– Ascultă, Richelieu! E vorba de o înțelegere de la gentilom la gentilom! Dacă am să fiu nemulțumit de ceva, îți făgăduiesc că mă voi explica deschis, doar cu dumneata, dar că voi susține în mod loial și cu tărie toate hotărârile pe care le vei lua în timpul ministeriatului dumitale. Jur pe trupul însângerat al fiului meu! Îți dau cuvântul meu de onoare, pe legea mea de gentilom!

Ducele de Richelieu, profund mișcat, se înclină respectuos asupra mâinii pe care i-o întinsese Monsieur, spunând doar atât:

– Primesc, monseniore!

După trei luni, Monsieur se afla în fruntea Opoziției și era capul tuturor intrigilor; dar poate că atunci încă mai era de bună-credință. Orice-ar fi fost, l-a condus pe ducele de Richelieu în triumf la rege, care l-a primit cu mare grabă.

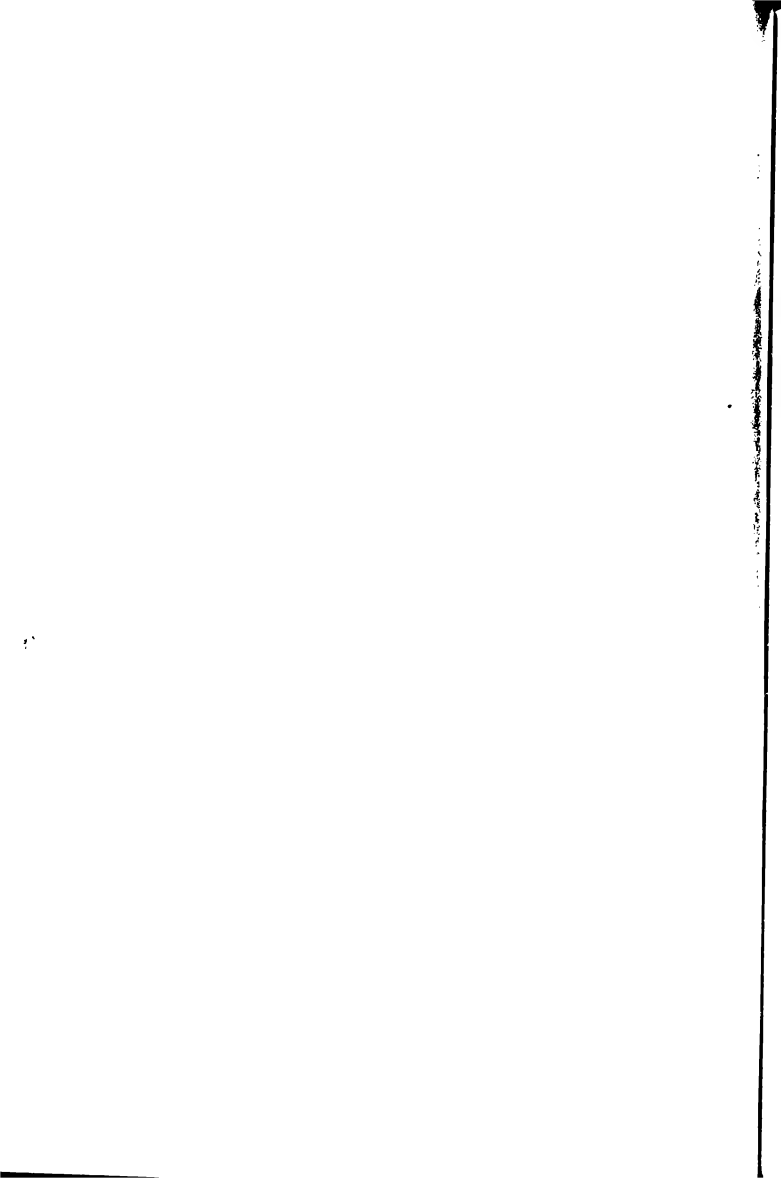
Cu cât Monsieur dorea să scape cât mai repede de domnul Decazes, cu atât regele îi tăia mereu aripile, asigurându-l că nemulțumirile se vor potoli și că va putea să și-l păstreze pe ministrul său drag.

Decazes își analiză însă singur și cu multă obiectivitate situația. Încercase să-și reocupe locul, propunând câteva legi și cerând aprobarea legii electorale, aceeași pe care o susținuse și odinioară cu atâta căldură. Când văzu însă că demersurile sale nu fuseseră suficiente pentru a convinge publicul, își dădu, în sfârșit, seama că ambițioșii din partid nu-i vor lăsa pe cei înfierbântați să se calmeze și că-i va fi imposibil să înfrunte reprobarea generală care-l copleșise pe moment.

Domnul de Chateaubriand se arătă destul de puțin generos, tipărind un articol în care scria că „*piciorul lui Decazes alunecase în sânge*“. Adevărul e că Chateaubriand era mult prea deștept ca să-l creadă vinovat, fie și o secundă, pe Decazes de moartea ducelui de Berry; dar ținea cu orice preț să nu mai fie ministru, în nădejdea că poate-l vor numi pe el. Neputând ține piept furtunii, Decazes ceru voie regelui să se retragă. Regele nu acceptă decât cu multă mâhnire și, pentru a-și mai îndulci cât de cât regala sa amărăciune, îl numi

pe Decazes pair, duce și ambasador la Londra. Până ce avea să-și ocupe noua slujbă, Decazes se retrase la reședința sa din sud. Cum toată lumea era pornită împotriva lui, nu avu curajul să călătorească sub numele său adevărat. Fiindcă echipajul său era mult prea numeros, ca să nu atragă atenția, la popasurile de poștă se dădea drept ducele de Laval-Montmorency, care se reîntorcea de la Madrid.

Cred că bănuieți cât de furios a fost Laval când a auzit de ideea care-i venise lui Decazes de a călători sub numele său.

Capitolul IV

Ducele de Richelieu deveni deci prim-ministru, dar fără portofoliu¹, domnul Pasquier rămase la Afacerile Externe; domnul Siméon², la Interne; domnul Portal³, la Marină; domnul de Serre, la Justiție, iar domnul de Roy, la Finanțe. Ministerul de Război fu încredințat în mâinile prea puțin abile ale marchizului de La Tour Maubourg, care se descurcă totuși destul de bine; firea lui loială și piciorul său de lemn impuneau. Domnul de Caux preluă conducerea Armatei.

La a doua remaniere, acest guvern fu întărit de domnii de Reyneval⁴, Mounier, Angles, Saint-Cricq,

¹ E vorba de guvernul din 20 februarie 1820 (*n.ed.fr.*).

² *Joseph Jérôme, conte de Siméon* (1749-1842), profesor de drept la Universitatea din Aix, deputat, consilier de stat, subsecretar și, apoi, ministru al justiției; conte, pair și membru al Academiei de științe morale și politice.

³ *Pierre Barthélemy, baron de Portal* (1765-1845), mare armator, președinte al Camerei de Comerț din Bordeaux, consilier de Gironde, deputat, ministru și pair al Franței.

⁴ *François Maximilien Gérard, conte de Reyneval* (1778-1836), primul secretar al ambasadei Franței în Rusia, apoi la Londra; subsecretar de stat; ministru la Berlin, ambasador în Elveția. Este numit provizoriu ministru de externe, în timpul bolii lui Ferronnays.

Bequey, Barante și Guizot¹. Ducele de Richelieu își apropie cu multă grijă oamenii cei mai talentați și mai inteligenți, dorind să profite de mintea lor, punându-le în valoare ideile și persoana. Cred că a fost unicul prim-ministru care nu și-a însușit niciodată ideile celorlalți dându-le drept ale sale și încercând să demonstreze că el e cel mai deștept dintre toți. A ținut cu tot dinadinsul să găsească și să pună omul potrivit la locul potrivit, fără să țină seama de favoritisme.

Din toate guvernele de pe vremea mea, acesta mi s-a părut, în mod incontestabil, cel mai puternic, cel mai abil și mai unit. De altfel, a și pus – în mai puțin de doi ani – o bază destul de solidă pentru ca Restaurația să se poată ridica deasupra tuturor smintelilor adunate în decurs de opt ani. Al nouălea a umplut paharul care a dat pe dinafară, făcând să se prăbușească întreg edificiul de intrigi și de minciuni. Dacă acel guvern ar fi durat mai mult, cu siguranță că ar fi dus la o monarhie temperată, care nu numai că ar fi impus celor două opoziții – cea de dreapta și cea de stânga –, dar ar fi rezistat perfect atacurilor lor.

Regele a fost mult mai afectat de pierderea lui Decazes decât a fost de moartea propriului său nepot. Nu știa ce să-i mai facă fostului său ministru ca să-l împace, începând cu unele efuziuni aproape ridicole și sfârșind cu atenții dintre cele mai costisitoare. La un

¹ Toți, subsecretari de stat, unii la Externe, alții la Interne ori la Justiție.

moment dat, Ludovic al XVIII-lea a poruncit ca o gravură care-l reprezenta pe Decazes și care a fost magnific încadrată să fie așezată în odaia sa. Portretul lui Decazes – în miniatură – se afla pe biroul său.

În ajunul plecării lui Decazes, ducele de Castries¹ primi, la ora nouă seara, un minunat portret al regelui. La ora zece, i se trimise o splendidă lucrare de Daniel² despre India, împodobită cu cele mai frumoase gravuri. Și primul, și cel de-al doilea dar fu adus de un valet al regelui.

Prea puțin obișnuit cu astfel de atenții, ducele se pierdu în mulțumiri, așteptând clipa în care va putea să se ducă să-i mulțumească personal Majestății Sale și să-și arate recunoștința pentru darurile primite. La miezul nopții, se trezi cu alt valet din partea regelui, care-i aducea un medalier nespus de elegant, doldora de monede ducale sculptate în relief pe ambele fețe și conținând o mulțime de medalii de aur masiv, de dinainte de Revoluție. Ducele de Castries nu-și credea ochilor, căci nu pricepea ce-l apucase pe rege de-l copleșea cu atâtea favoruri. După ce se tot gândi el o bucată de vreme, fără să ajungă la niciun rezultat, adormi. Dar iată că, pe la trei, îl treziră din nou din somn. De data

¹ *Armand Charles* (1756-1842), fiul mareșalului de Castries. Colonel în timpul războiului din America, deputat, pair al Franței.

² *Samuel Daniel* (1775-1811), scriitor și desenator englez, autor, printre altele, a două cărți: *Scene africane* și *Descrierea Ceylonului*, pe care le-a și ilustrat.

asta, valetul veni cu gura plină de scuze, ca să-i ceară îndărăt toate darurile pe care i le adusesese. Înșelate de titlul pe care domnul Decazes nu-l purta decât din ajun, slugile regelui îi aduseseră, din greșeală, ducelui de Castries darurile pe care trebuia să i le aducă domnului Decazes. Ducele de Castries nu se alese decât cu pierderea ludovicilor de aur pe care-i dăduse drept bacșiș celor care-i aduseseră darurile.

Curând după asta, începu procesul lui Louvel, asasinul ducelui de Berry, proces care dezlănțui toate patimile regaliste. Ducele de Fitz-James se distinse în mod special în această vânătoare a asasinilor. Ducesa de Berry se vârî și ea în cele mai josnice și mai urâte intrigi.

În vremea asta, careva așeză o petardă într-o sobă nefolosită, aflată sub o scară secretă ce ducea în apartamentul regelui. Deși petarda făcu o explozie asurzitoare, bătrânul rege nu se sperie aproape deloc. Alte petarde fură descoperite în împrejurimile Palatului Tuileries. Unele fuseseră așezate chiar sub ferestrele odăii ducesei de Berry, care găsi în apartamentul ei un bilețel menit s-o sperie, așezat pe masa de toaletă, plin de cele mai cumplite amenințări atât împotriva ducesei, cât și a pruncului pe care-l purta în pânțece. Poliția era disperată că nu putea prinde firul unui complot ce dovedea atâta cutezanță. Cum de putuseră complotiștii pătrunde până în odaia ducesei de Berry, ca să-i pună biletul pe masa de toaletă? Interogate, slugile ducesei

nu făcuseră decât să încurce și mai rău lucrurile. Până la urmă, se opriră asupra unei cameriste, favorita ducesei. Femeia se arătă atât de speriată, încât poliția începu a o înghesui și mai tare cu întrebările. O puseră să scrie câteva rânduri, sub un pretext oarecare. Refuzul ei întări bănuielile poliției. Cu chiu, cu vai, acceptă și scrise câteva rânduri. Pe urmă, dădură experților scrisoarea la analiză. În aceeași seară, regele convocă un Consiliu extraordinar și ceru – destul de stânjenit și cu adâncă tristețe – să înceteze brusc orice fel de cercetări și de percheziții. Povesti apoi că, după ce fusese interogată, camerista îi mărturisise stăpânei sale că-i va fi peste puțină să mai mintă dacă o vor pune să jure. De altfel, își dăduse seama că acei domni dibuiseră adevărul și că, dacă o vor interoga a doua oară, nu garanta că va mai putea ascunde ceva. Ducesa de Berry trimise imediat după duhovnicul ei și-l rugă să-i spună lui Monsieur că și petardele, și biletul – scris de cameristă la porunca sa – erau invențiile ei. Că voise s-o ia înaintea asasinilor și mai ales să stimuleze zelul poliției, care lăsa cam mult de dorit, din moment ce nu izbutise nici până atunci să-i pună pe goană pe agenții lui Decazes. Dacă bunele sale intenții nu erau de ajuns pentru a explica faptele săvârșite, atunci ea era gata să dea socoteală de ceea ce făcuse, nefiind altcineva vinovat, căci slugile sale fuseseră obligate să-i execute poruncile. Camerista sa – adăugase ea – nu scrisese acel bilețel de pe masa de toaletă decât după ce se rugase îndelung de

ea. Monsieur îi istorisi regelui toată tărașenia, iar acesta o istorisi, la rândul lui, Consiliului. După ce isprăvi ce avea de spus, regele adăugă, cu voce schimbată și privind în jos:

– Domnilor, vă cer să menajați cât puteți reputația nepoatei mele, deși nu merită câtuși de puțin acest lucru!

Într-adevăr, lucrurile se tergiversară, pentru ca cei de la poliție să nu descopere adevărul. Agenții mai chemară o dată slugile ducesei și pe cameristă, dar întrebările fură puse de așa manieră, încât să-i liniștească pe bieții oameni și nu să-i sperie. Încet, încet, se puse capăt întregii afaceri, în așa fel încât, după câteva zile, opinia publică rămase cu o impresie dintre cele mai proaste despre incapacitatea poliției, care nu fusese în stare să descopere nimic, când existaseră atâtea probe materiale ce dovedeau limpede că biata ducesă de Berry era înconjurată de asasini și de trădători.

Cred că – prin această afacere – ducesa de Berry și-a făcut de fapt debutul în profesia de intrigantă. Promitea de pe atunci, dar încă nu învățase să mânuiască periculoasa armă a cuvântului.

După moartea ducelui de Berry, ducesa s-a mutat la Tuileries, în apartamentul pe care i-l păstrase bărbatul ei și unde avea obiceiul să-și cheme Curtea în zilele de primire. Ducesa de Berry s-a căit amarnic, mai târziu, că nu și-a păstrat deplina independență stând separat, deși căința i-a fost zadarnică, fiindcă regele n-a acceptat cu niciun preț ca ea să continue a locui singură la Elysée.

Când a început procesul lui Louvel, comisiei însărcinate cu anchetarea lui i-a trebuit curaj nu glumă, și mai ales raportorului, contele de Bastard, ca să treacă peste înaltele personaje care au încercat să-i influențeze. Cancelarul Dambray, ministrul care-ți inspira milă, președintele cel mai prost pe care-l avusese vreodată Camera Pairilor, se arătă a fi magistratul cel mai integru și mai imparțial. Susținu concluziile raportorului, care-l înfățișase pe Louvel ca pe un fanatic posac, care nu discutase cu nimeni vreme de optsprezece luni și care se hrănise doar cu doctrinele răzvrătitoare pe care presa și iacobinii nu încetau să le propage. Cei din partidul ultra de la Curte, din Paris și din provincie fură departe de a se arăta satisfăcuți de acest rezultat al anchetei și fiecare era convins că asasinul avusese complici. Dezbaterile nu aduseră niciun fel de revelații. Condamnarea și execuția avură loc fără niciun impediment. Louvel fu dus în Piața Grève, la ora trei după-amiază, escortat de o mulțime de norod, care nu se manifestă în niciun fel, deși spiritele erau foarte încinse din pricina noii legi electorale; de altfel, cu două, trei zile mai înainte, avuseseră loc câteva adunări destul de tumultuoase, care nu putuseră fi reprimare decât cu forța armată.

Cu toată împotrivirea Curții Pairilor, ducesa de Berry ridică la Rosny un cavou în care închise inima nefericitului ei soț, cavou pe care puse să se scrie: „*Căzut sub loviturile răzvrătiților*“. Faptul șocă întreaga țară, care la început o compătimise.

Pe de altă parte, domnul de Chateaubriand era profund jignit că nu fusese chemat să facă parte din noul guvern. Ludovic al XVIII-lea era sătul de el până în gât, iar ducele de Richelieu nu ținea câtuși de puțin să-l aibă coleg. Dar, cum era vârat în toate intrigile, izbuti să-l determine pe rege să-i plătească datoriile pe care le avea în permanență, după care a fost trimis ministru în Prusia. Dar n-a vrut să rămână la Berlin. Atunci, l-au numit ministru la Stockholm, dar n-a vrut să se ducă nici acolo.

Eu mă simțeam mult prea bine la apele de la Aix pentru a nutri dorința de a mă întoarce la Paris. De altfel, țineam să asist la inaugurarea unui foarte frumos stabiliment, pe care soțul meu, domnul de Boigne, îl fondase la Chambéry. Era vorba de azilul „Saint-Benoît“, clădit pentru a adăposti patruzeci de persoane din toate clasele sociale, persoane care trecuseră de șaiszeci de ani și nu aveau din ce trăi: preoți, militari bătrâni, vechi funcționari etc., văduve sau fete bătrâne, femei care-și pierduseră bărbații sau părinții și care rămăseseră fără o lețcaie. Domnul de Boigne afectase acelui azil o sumă destul de mare, dorind să le asigure viitorilor lui pensionari o viață liniștită și plăcută. Am fost într-un totu de acord cu această nobilă idee și am făcut – plină de satisfacție – onorurile primei mese date „refugiaților“ (așa s-a convenit să li se spună pensionarilor de la azilul „Saint-Benoît“), împreună cu autoritățile din ținut, care au fost și ele poftite la ospăț.

Mi-am petrecut ziua aceea, cât și pe cea următoare printre noii instalați, a căror mulțumire îți umplea inima de bucurie. Domnul de Boigne nu precupețise nimic pentru a face șederea acelor bieți bătrâni în acel azil cât mai confortabilă. Din toate numeroasele binefaceri pe care le-a întreprins în Chambéry, azilul mi s-a părut cel mai util, satisfăcându-mi cel mai mult dorința de a face bine. Mai târziu, soțul meu a construit o nouă aripă a spitalului, un ospiciu pentru nebuni, o clădire specială pentru bolile de piele și un hotel pentru călători. Apoi a ridicat o cazarmă, un teatru, a construit câteva străzi și bulevarde și a ridicat o mulțime de case; iar pentru a-și încununa opera a renovat o veche mănăstire a capucinilor și un colegiu iezuit; asta s-a întâmplat în ultimii ani ai vieții sale, când a devenit evlavios, dar evlavios în genul lui, căci, cu îngăduința starețului iezuit, capucinii mâncau în medie cam două mii de livre de carne, pe care măcelarii din Chambéry erau autorizați s-o vândă mănăstirii. Nu prea știu cum se împăca toată povestea asta cu posturile de peste an, dar probabil că generalul încheiase o înțelegere cu Cel-de-Sus. Acest fel de a posti m-a făcut întotdeauna să râd cu hohote, mai ales că domnul de Boigne nu se sfia el însuși să glumească cu bunii săi prieteni, capucinii, pe seama acestui lucru.

În timpul șederii la băi, în acel an, m-am văzut mai des cu domnul Lainé, așa că mi-am putut da pe deplin seama că nu era făcut să fie om de stat. El însuși mărturisea adesea că nu se pricepea în afacerile politice.

Refuzase rugămintea domnului de Richelieu de a reintra în guvern. Totuși, datorită inconsecvenței și mai ales vanității, se simțea foarte jignit că ducele nu insistase.

Domnul Lainé era un bărbat înalt, stângaci și urât. Discuția cu el era în general rece și prea puțin interesantă. Puteai petrece seri întregi în compania lui, fără să scoată decât câteva cuvinte sau fraze scurte, fără sens și fără miez; dar, dacă cine știe ce împrejurare îi înflăcăra imaginația, atunci devenea alt om: se însuflețea brusc, privirea îi strălucea, gesturile căpătau o anumită noblețe, vocea îi devenea sonoră și timbrată. Se petrecea cu el o adevărată metamorfoză, după care cădea într-o stare de adevărată atonie. Domnul Lainé avea magnificul talent de a se opune la orice. Nimeni nu se ridica cu atâta grandoare, cu atâta noblețe împotriva a ceea ce socotea el că e rău. Se înfuria mai ales împotriva celor de rea-credință.

În cele șase săptămâni cât l-am văzut zilnic, mi-a devenit simpatic și am început să nutresc o adevărată prietenie atât pentru persoana, cât și pentru elocința sa, dar – din păcate – n-aveam niciun pic de încredere în felul său de a judeca lucrurile.

Echipajul reginei Carolina¹ a Angliei trecu prin Aix. Ni s-a spus că, în drum spre Geneva, poposise la un han de unde ne-au ajuns la urechi niște povești cam bizare. Curioasă să cunosc adevărul în legătură cu unele

¹ E vorba de *Carolina de Brunswick-Wolfenbüttel* (1768-1821), soția lui George al IV-lea, repudiată de acesta pentru moravurile sale.

amănunte, l-am aflat, fără să vreau, când – la puțină vreme după asta – am fost nevoită să trag la același han. O tânără, cu un aer foarte decent, trudea în bucătărie. I-am pus unele întrebări privitoare la regină. Mi-a răspuns, plecându-și ochii, că nu știa nimic.

– Atunci înseamnă că nu s-a oprit aici!

– Ba da, doamnă, dar eu nu eram atunci aici!

Între timp, se apropie de noi hangîța, care-mi povesti că regina stătuse opt zile la han, dar că, din prima seară, fusese nevoită să-și trimită fiicele la una dintre mătușile lor.

– Mi-e rușine, doamnă, de tot ceea ce-am văzut cu ochii mei și vă spun drept că-mi era silă să trimit chiar și slugile s-o servească!

Se părea că până și curierul Bergami devenise o companie menită să satisfacă setea de plăceri a impudicei regine. Dar, pretextând o discuție cu ministrul Angliei, la Berna, care trebuia să-i reglementeze trecerea ei în Elveția, îl expediase pe curier în această țară, iar în săptămâna pe care o petrecu la hanul din Rumilly își făcu de cap cu toți valeții. Indignarea locuitorilor din acel târgușor sporise în așa măsură, încât, în ziua plecării sale, vizitiul ei luându-se la harță cu câteva slugi, ea le porunci să tacă, interzicându-le să se certe în fața unei regine; nici n-apucă să rostească bine vorba „regină“, că mulțimea se și dezlănțui cu o furie fără margini. A fost cât pe aci s-o omoare, vrînd s-o ucidă cu pietre, așa cum erau ucise femeile stricate în vechime. Regina s-a aflat atunci la un pas de moarte. Iată deci cine era în

realitate „onorabila“ persoană în fața căreia nobilimea Angliei se prosterna și-i spunea regină.

După ce am petrecut câteva zile în încântătoarea Genevă, am străbătut munții Jura, acoperiți cu zăpadă, și am ajuns la Paris, în ajunul nașterii micului duce de Bordeaux. N-aș putea spune că nu m-am bucurat, cu atât mai mult cu cât acest prunc plătând scăpase, sărmanul, de loviturile fizice și morale pe care le primise nefericita lui mamă în seara zilei de 13 februarie. Nu voi intra în amănunte nici în ceea ce privește nașterea prințului, nici procesul intentat reginei Angliei. Tot ce vă pot spune e că, atât în privința eroismului matern al ducesei de Berry – care se pare că a născut destul de greu –, cât și a depozițiilor scandaloase privind viața reginei Angliei, ziarele au fost – timp de câteva zile – de o atât de dezgustătoare indecență, încât nimeni n-ar putea să relateze ce-au tipărit.

Cu prilejul botezului micului prinț, a fost făcută o nouă promoție de cavaleri ai diverselor ordine. Tata n-a fost trecut pe listă; a fost exclus, deși toți ceilalți ambasadori – fie că se aflau în slujbă sau în retragere – au fost făcuți cavaleri. Regele nu-l ierta că se retrăsese din slujbă. Profund jignit, mi-am reproșat adesea că nu l-am consolată și nu l-am încurajat atât cât ar fi trebuit. Negăsind decât prea puțină simpatie în jurul lui, s-a închis în sine și știu că a suferit cumplit. Dacă ar fi putut împărtăși cuiva nedreptatea ce i se făcuse, poate că n-ar fi suferit atât. Dar niciodată nu mi-am închipuit că un om ca tata putea pune atâta preț pe o decorație care mie mi se părea pur și simplu un fleac.

Capitolul V

Epidemia insurecțiilor militare începuse a se întinde. Izbucnise mai întâi la Cadix; o tentativă avusese loc și în Franța. Pe urmă se întinsese în Piemont și, în curând, cuprinsese și Neapole. Insurecția din Neapole se transformase într-o adevărată revoluție. Guvernul francez se opuse intervenției armate a austrieilor. Spera ca, prin negocieri, să-i determine pe napolitani să renunțe la o parte din concesiunile pe care le obținuseră de la bătrânul lor rege și să se mulțumească cu posibilitatea unui guvern monarhic. Cu alte cuvinte, francezii doreau să înlocuiască Constituția spaniolă din 1812 prin Carta franceză din 1814. Cum puterilor absolutiste puțin le păsa de Neapole, avu loc un congres la Troppau¹. Eu nu sunt istoric și n-am pretenția să aștern pe hârtie tot ce s-a petrecut la acel congres și nici să-i menționez pe cei care au luat parte la el. Nu vorbesc despre acel congres decât ca să pot relata o istorioară cam neobișnuită.

Țarul Alexandru – al cărui liberalism începuse a scădea – aflându-se la un mare banchet la împăratul

¹ Unde s-au întâlnit reprezentanții marilor puteri și la care au venit să asiste împărații Austriei, Rusiei și Prusiei. Congresul s-a mutat, ulterior, la Laybach.

Austriei, se exprimă în niște termeni foarte tari despre greșelile făptuite de revoluționari. Îi asigură pe cei de față că guvernele militare erau singurele ferite de astfel de răzmerițe, adăugând că cea mai mică insurecție a trupelor ar fi fatală unui stat. Metternich¹ îl întrerupse, schimbând brusc vorba. Țarul păru surprins și șocat. Toată lumea fu mirată și masa se isprăvi într-o tăcere stânjenitoare. Odată ridicat de la masă, Metternich se apropie de țar și-i ceru iertare pentru impertinența sa; mărturisi că-și dăduse seama, din vorbele țarului, că acesta nu știa ce se petrecea în Rusia și voise să-l împiedice să continue. Apoi îi vorbi țarului despre insurecția garnizoanei din Petersburg. Țarul protestă, neputând crede un asemenea lucru. Metternich îl rugă să mai aștepte puțin înainte de a se pronunța, rugându-l să păstreze cel mai strict secret și asigurându-l că va fi prima persoană care va avea dreptul de a răspândi această veste în termenii în care va crede Majestatea Sa Imperială de cuviință.

În sfârșit, după trei zile, sosi curierul de la Petersburg, care aducea într-adevăr confirmarea insurecției; aceasta ar fi putut să aibă urmări foarte grave, dar noroc

¹ *Klemens Wenceslas Lota, conte, apoi prinț de Metternich-Winneburg* (1773-1859), om politic austriac. Între 1806 și 1807, este ambasador la Paris. Ajunge ministru al afacerilor externe (1809) și cancelar (1821), rămânând la putere până în 1848, când este silit să se retragă din viața publică. În tot timpul cât a guvernat Austria, a fost socotit arbitrul necontestat al Europei. A lăsat niște *Memorii* instructive, dar cam ciudate.

că, mai cu vorba bună, mai cu forța, militarii fuseseră convinși să se înapoieze în cazărmi. Pericolul fusese foarte mare și Metternich nu voise să-i spună nimic țarului, până ce nu se întorsese curierul pe care-l trimisese acolo.

Țarul a fost foarte necăjit să afle pe căi străine despre acel eveniment petrecut în propria sa țară; și-a dat seama însă de felul cum era informat Metternich de către agenții săi și și-a manifestat recunoștința față de ministrul care a fost atât de discret, încât a ascuns acest secret chiar și față de împărat. Începând din acel moment, țarul a căpătat în Metternich o încredere fără margini.

Tocmai atunci, prințul Ypsilanti a părăsit armata rusă și a trecut în Grecia, unde a început să lupte pentru independența acestei țări. Într-o astfel de împrejurare, guvernul din Petersburg l-ar fi sprijinit din toate puterile. Dar țarul, care începuse a-i fi o frică nebună de insurecții și mai ales de insurecțiile militare, cedă foarte ușor rugămintelor lui Metternich de a nu se vâri în nimic, fiindcă neamțul nu voia război în Orient. Singurul lui țel era să mențină dominația austriacă în Italia. L-am și văzut pe bătrânul rege al Neapolelui¹ sosind la Troppau²

¹ *Ferdinand I, regele celor Două Sicilii* (1751-1825), soțul reginei Caroline, tatăl ducesei de Orléans și bunicul ducesei de Berry. Fiica lui, Maria Tereza Carolina, s-a căsătorit cu împăratul Francisc I al Austriei.

² Suveranii reuniți la Troppau i-au scris, pe 7 decembrie, regelui Neapolelui, rugându-l să vină și el. Dar Ferdinand I a ajuns, abia

însoțit de doi ogari uriași, singurele ființe de care era preocupat, neglijându-și până și fiul, care rămăsese de bunăvoie captiv la Neapole. A fost văzut urmându-i pe suveranii aliați, la Laybach, trecând printre rândurile armatei austriece, predicând o cruciadă împotriva propriilor sale state și cerând cu lacrimi în ochi răzbunare împotriva celor care juraseră să-l protejeze. Dorințele sale fiind îndeplinite și țara sa cucerită, ocupată și dusă de răpă de străini, căpătă curajul de a se reîntoarce acasă. Ceru să fie însoțit de comisarii puterilor aliate, pe de o parte pentru a-l susține împotriva propriei sale spaime, iar pe de alta, pentru a-i oferi suportul moral necesar să tempereze furia reacțiunii, care se pare că-i inspira o frică fără margini.

Prințul moștenitor¹ îi ieși înaintea și-l întâmpină la Roma. Comisarii care asistară la acea întrevedere regală se pare că roșiră de rușine, în frunte cu Pozzo, care ne istorisi întâmplarea. Cum italienii au obiceiul să spună lucrurilor pe nume, nici tatăl, nici fiul nu se cruță unul pe altul.

pe 8 ianuarie, la Laybach, fiind nevoit să se oprească de mai multe ori pe drum. Împăratul Austriei a sosit pe 4 ianuarie, iar țarul Alexandru I, pe 7. Doamna de Boigne comite o eroare vorbind despre prezența regelui Neapolelui la Troppau (*n.ed.fr.*).

¹ *Janviere Joseph, duce de Calabria* (1777-1830), *regele celor Două Sicilii*, sub numele de Francisc I. Însurat, în 1797, cu arhiducesa Clémentine, apoi, în 1802, cu Isabela, infanta Spaniei, a fost tatăl ducesei de Berry, născută în 1798, din prima lui căsătorie.

Mai târziu, când a izbucnit, în Piemont, o insurecție militară, regele Victor¹ a preferat să renunțe la tron decât să-l imite pe regele Neapolelui, care, după ce se umilise în fața supușilor săi, îi trădase în mod atât de josnic. Regele Victor era plămădit din alt aluat: avea prea mult curaj și era mult prea loial ca să accepte un asemenea rol. Cel pe care și l-a asumat prințul de Carignan în acel trist complot, atât de prost organizat, i-a atras animozitatea tuturor partidelor. Mărturisesc că, simpatizându-l în mod deosebit, mă simt înclinată să-l scuz. De altfel, era și foarte tânăr. Nutrind multă ură față de austrieci, sigur că avea dreptate să-i deteste, mai ales când știa că regele împărtășea un sentiment asemănător. L-au convins să intre într-o ligă din care făceau parte toate popoarele din peninsulă. Neapole se emancipase deja. Lombardia, Romagna, Toscana urmau să înalțe și ele drapelul independenței și să-i pună pe goană pe austrieci de pe teritoriul lor. Națiunea italiană odată restabilită, urma să împartă țara în două mari state capabile să se apere singure împotriva vecinilor. Familia de Savoia urma să conducă statul din nord. Iată complotul în care l-au vârat pe tânărul Carignan, asigurându-l că însuși regele îi va da o mână de ajutor de îndată ce revolta va începe. Dar când văzu că doar Piemontul se răscoală, tânărul Carignan își dădu seama că fusese tras pe sfoară.

¹ *Victor-Emmanuel I* a abdicat în favoarea fratelui său Carlo-Felice, ultimul rege din ramura vârstnică.

Vrând să se retragă din complot și fiind tânăr și lipsit de experiență, compromise alți câțiva participanți. Pe-deapsa a fost foarte aspră: l-au izgonit din Torino și n-a găsit adăpost decât la socrul său, la Florența, în niște condiții din cele mai aspre și mai umilitoare.

Generalul austriac Bubna a poftit totodată, în mod confidențial, pe câțiva dintre cei mai compromiși seniori din Lombardia să facă o scurtă călătorie la Viena. Abia după moartea lui Bubna, comploturile au reînceput și guvernele mai puțin abile au recurs la măsuri drastice.

În vreme ce Europa era scuturată de revoluții, mâna puternică ce le potolise și se slujise de ele pentru a-i duce faima în cele patru colțuri ale lumii, acea mână care, deși dezarmată, încă mai speria unele capete încoronate cedase în fața morții necruțătoare: pe 5 mai 1821, Napoleon Bonaparte își dădea ultima suflare pe o insuliță din mijlocul Atlanticului. Soarta îi pregătise astfel cel mai poetic dintre morminte. Plasată între cele două lumi – Europa și America, Lumea Veche și Lumea Nouă –, dar aparținându-i numai lui Bonaparte, insula Sfânta Elena a devenit mausoleul colosal al unei glorii colosale.

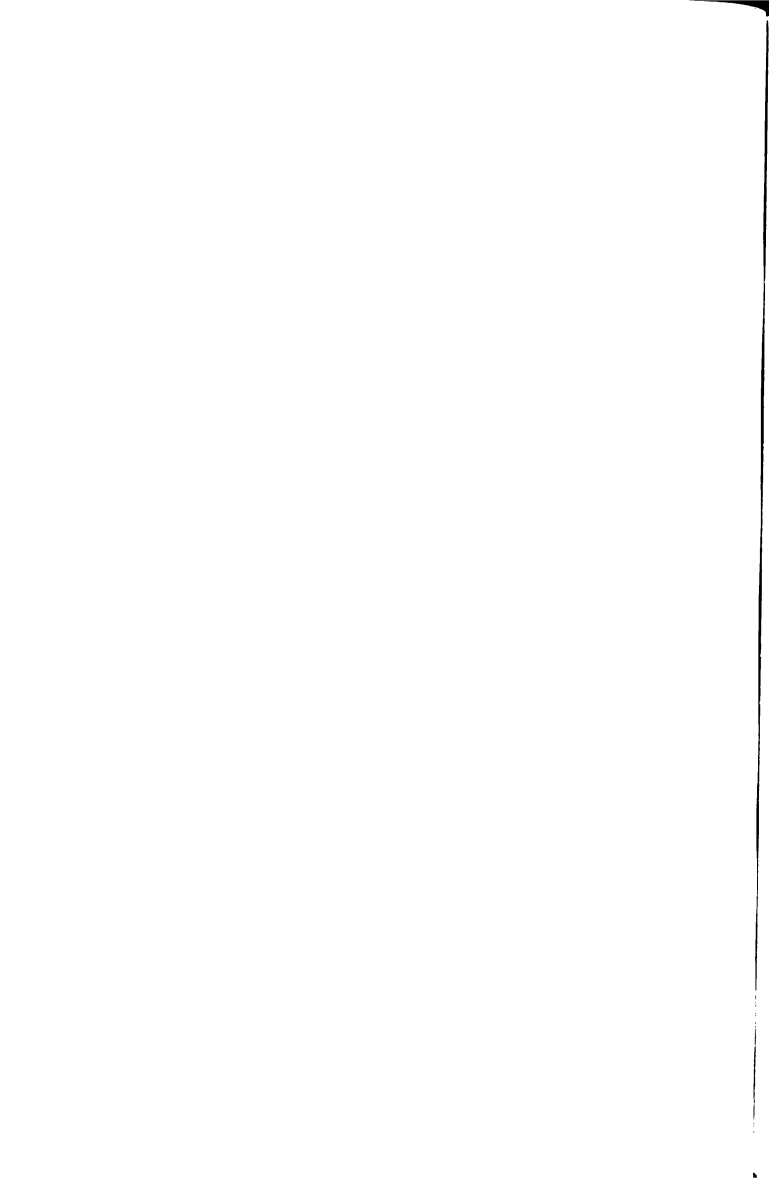
Dar epoca popularității sale postume încă nu începuse pentru Franța. Îi auzeam pe vânzătorii de ziare strigând pe străzi cât îi ținea gura: „Moartea lui Napoleon Bonaparte“, doi soli, „Discursul generalului Bertrand“, doi soli etc., fără ca aceste vești să iște mai mult interes decât dacă ar fi fost vorba de pierderea unui câine. Îmi amintesc cât au fost de șocați unii dintre

noi de această groaznică indiferență și de câte ori nu ne-am spus: „Deșertăciunea deșertăciunilor, totul nu-i decât deșertăciune“. Și totuși, gloria e glorie, pentru că anii de admirație de mai târziu l-au răzbunat din plin pe Napoleon pentru acel moment de uitare. Nu pot da niciun fel de amănunte în legătură cu exilul său. Știu doar atât, că lordul Castlereagh, intrând în cabinetul regelui George al IV-lea al Angliei, i-a spus acestuia:

– Sire, aduc Majestății Voastre vestea că și-a pierdut dușmanul de moarte!

– Cum? a strigat regele, în culmea fericirii, să fie oare cu puțință? Nevastă-mea a murit?

Lordul Castlereagh trebui să potolească bucuria suveranului său, explicându-i că nu era vorba de nevasta lui, ci de Napoleon. După câteva luni, s-au împlinit însă și speranțele regelui. Moartea reginei Carolina a fost o ușurare pentru toți și mai ales pentru curtenii care erau obligați s-o respecte. Regina a pierit, victimă a propriilor sale vicii.

Capitolul VI

Guvernul în fruntea căruia se afla domnul de Richelieu se ocupa activ de treburile țării. Franța își recăpătase rangul față de celelalte națiuni, care începuseră să țină serios seama de ea. Prosperitatea din interior creștea odată cu liniștea. Guvernul, ocupat cu treburile sale și alcătuit din oameni care nu se amestecau în intrigile curtezanilor, nu știa sau nu dădea niciun fel de importanță urzelilor celor de la Curte.

Ludovic al XVIII-lea simțea nevoia unui favorit. După îndepărtarea lui Decazes rămăsese atât de singur, încât se simțea pur și simplu izolat. Dacă unul dintre miniștri ar fi vrut să-i ia locul lui Decazes, regele l-ar fi primit cu brațele deschise, dar niciunul nu simțea dorința să-l înlocuiască.

Hazardul o aduse în cabinetul regelui pe doamna de Cayla¹. Mai păstra încă destule rămășițe din frumusețea de odinioară, era spirituală, inteligentă și posedea o asemenea cantitate de josnicie, încât nimeni

¹ *Zoé Talon, contesă de Cayla* (1784-1850), fiica unui agent secret al lui Ludovic al XVIII-lea, înainte de Restaurație; admisă la Curte, a devenit favorita bătrânului rege, de la care a primit o avere enormă.

și nimic n-o puteau speria. Pentru jalnicele atenții cu care-l copleșea pe rege, evident că primea un salariu, și încă unul destul de gras. Dacă ducele de Richelieu ar fi știut acest lucru, ar fi putut oricând s-o cumpere, căci aurul era singurul lucru în fața căruia doamna nu rezista. Nu știu dacă ea a fost cu ideea de a-și uni averea cu averea lui Villèle sau dacă Villèle s-a gândit primul să se slujească de ea. Ceea ce știu sigur e că Sosthène de la Rochefoucauld – de vreme îndelungată curtezanul mai mult sau mai puțin fericit al doamnei de Cayla – a devenit intermediar în această afacere încă secretă. Odată hotărâtă, i-au facilitat și lui Monsieur intrarea în ea; căderea lui Richelieu a fost deci hotărâtă în plin Consiliu, sub patronajul Congregației. Scandalul a izbucnit la deschiderea sesiunii. Doctrinarii – sub influența șefului lor, Royer-Collard¹ – erau ferm convinși că vor vedea, în cel mult trei luni, guvernul căzând și pe cei chemați să-l înlocuiască.

Domnul Royer-Collard era unul dintre acei oameni care nu se lasă până nu-și satisfac ambițiile. Nimic mai trist și mai periculos. Trăia pe picior mare, cu un pic de talent și cu multă emfază. Se pot cita două sau trei discursuri ale sale, pline de vorbe mari, dar găunoase, cum era moda pe vremea aceea.

Când s-a constatat că tot partidul ultra, în frunte cu Monsieur, se străduia să răstoarne guvernul, ducele

¹ *Pierre Paul Royer-Collard* (1763-1845), profesor, avocat constituțional și iezuit.

de Richelieu s-a dus la Monsieur și i-a cerut socoteală pentru cuvântul de gentilom pe care și-l dăduse, într-un mod atât de solemn, cu un an în urmă. Monsieur nu s-a simțit cătuși de puțin descumpănit.

– Oh, atunci aș fi fost în stare să-ți spun orice ca să accepți. Timpurile erau atât de grele, încât trebuia neapărat să punem mâna pe câțiva oameni ca dumneata pentru a ieși din impas. Dar cred că înțelegi, dragul meu duce, că toată povestea asta nu putea dura la nesfârșit!

Domnul de Richelieu îi întoarse cu dispreț spatele. Își adună colegii și, după o lungă discuție, ajunseră la concluzia că, chiar dacă era ușor de rezistat coaliției celor două opoziții, în schimb era cu neputință să guverneze înfruntând ostilitatea lui Monsieur. Nimic n-ar fi fost mai ușor decât să-l compromită, demascându-i intrigile; dar guvernul era alcătuit din oameni cu prea mult bun simț pentru a cuteza să compromită un prinț, și anume pe însuși moștenitorul tronului. Așa că, miniștrii hotărâră să se retragă cu toții, iar ducele de Richelieu își asumă sarcina să-l anunțe pe rege. Ludovic al XVIII-lea se arătă din cale-afară de tulburat:

– Dumnezeu, spuse el, apucându-se cu mâinile de cap, ce-o să se întâmple cu mine? Ce vor să facă? Ce au de gând să-mi impună?

Ducele de Richelieu îl rugă să discute cu Monsieur. După câteva ceasuri, ducele primi un bilet de la rege, prin care-l chema imediat la el. Îl găsi singur în cabinet, cu chipul radios:

– Dragul meu Richelieu, sfatul dumitale a fost excelent. L-am văzut pe fratele meu și sunt cum nu se poate mai mulțumit; frate-meu e foarte înțelept, a aranjat totul. Poți să pleci când vrei!

Iată care au fost cuvintele de recunoștință ale regelui pentru toate serviciile și pentru tot devotamentul ducelui de Richelieu. L-am văzut surâzând când repeta aceste vorbe, dar acel surâs avea în el ceva trist, care arăta cât de adânc rănită îi era inima bietului duce.

Graba regelui de a scăpa de miniștrii săi devenise atât de mare, încât i-a somat de trei ori, în aceeași seară, să-și dea demisia. S-a aflat după aceea că-i făgăduise doamnei de Cayla că miniștrii vor demisiona înainte ca ea să apuce să se culce. Într-adevăr, la miezul nopții, înainte de a se vâri în pat, doamna primi vestea că totul se aranjase. Aici se isprăvește și domnia lui Ludovic al XVIII-lea; el n-a fost decât o unealtă în mâinile agenților lui Monsieur.

Am spus mai înainte că Sosthène de La Rochefoucauld trăia de mulți ani cu doamna de Cayla. Soția lui era cumplit de mâhnită din pricina acestui lucru, iar socrul și soacra n-aveau ochi să-l vadă, profitând de orice ocazie pentru a izbucni împotriva lui. Dar, după ce doamna de Cayla a început să se bucure de favorurile regelui, atitudinea celor doi bătrâni s-a schimbat. Încet, încet, au început să se înțeleagă, până când domnul și doamna Mathieu de Montmorency s-au mutat la favorită în casă.

Această împăcare s-a soldat cu numirea în postul de ministru de externe a lui Mathieu. Încă nu fusese ales primul ministru. Villèle nu cuteza să ceară acest post, dar nici nu voia să-l lase altuia. Domnul de Corbière¹ urmă soarta prietenului și patronului său și se alese cu Ministerul de Interne. Domnul de Peyronnet², care se făcuse remarcat prin furibunda lui elocință în timpul ultimului proces din Camera Pairilor, fu numit ministru de justiție, deși se bucura de o reputație execrabilă la Bordeaux. Mareșalul duce Victor de Bellune³ fu și el numit ministru. Era un imbecil bătrân, înconjurat de o familie de escroci, dar asta n-avea nicio importanță, din moment ce era pe gustul lui Monsieur. Pentru ca acest guvern demn de milă să capete confirmarea lui Sosthène, ducele de Doudeauville⁴, tatăl său, fu numit director al Poștelor. Demnitatea lui neîngăduindu-i să-și părăsească locuința și să se mute în palatul din strada Coq-Héron, și-a trimis slugile să care de acolo

¹ *Jacques-Pierre, conte de Corbière* (1767-1853), avocat, deputat de l'Ille-et-Vilaine, pair și ministru al Franței sub Restaurație.

² *Charles Ignace, conte de Peyronnet* (1778-1854), avocat din Bordeaux; în 1815, ajunge președintele Tribunalului din orașul său. În 1821, devine ministru al justiției, pair, conte, apoi – în cabinetul Polignac – ministru de interne. După Revoluția din iulie, e arestat și condamnat la închisoare pe viață.

³ *Claude Victor Perrin* (1764-1841), general de brigadă, ambasador în Danemarca, mareșal, pair al Franței și duce.

⁴ *Ambroise Polycarpe de La Rochefoucauld, duce de Doudeauville* (1765-1841), director general al Poștelor, apoi ministru al Casei Regale.

toate mobilele de preț, pendulele, ornamentele, masa de biliard, până și lenjeria și să le aducă la el acasă. Această numire a prilejuit ultimele cuvinte aristocratice din vremea noastră. Când s-a anunțat că ducele de Doudeauville va fi directorul Poștelor, careva a întrebat:

– Și cine va mai fi duce de Doudeauville?

Marchizul de Lauriston se despărți de vechii săi colegi și rămase ministrul Casei Regale.

Insist asupra acestei crize ministeriale pentru că – după părerea mea – ea a pus capăt Restaurației. Dacă Villèle a ajuns la putere pe căi atât de ascunse, încât până și cei mai ticăloși l-au poreclit „cârțiță“, ar fi totuși nedrept să-i neg un anumit grad de sagacitate. Intrat în marină, la începutul Revoluției, și-a petrecut tinerețea în insula Bourbon, unde s-a și însurat. Reîntors în Franța, s-a stabilit la conacul tatălui său, lângă Toulouse, unde a trăit în timpul Imperiului sub influența tuturor micilor prejudecăți ale gentilomilor din provincie.

În 1814, fiind primar al orașului, a publicat o broșură în care vorbea despre puterea absolută, fără a se îngădi voința regelui de către Cartă. Broșura a rămas la fel de obscură ca și autoul ei și n-a fost scoasă la lumină decât atunci când Villèle a devenit un personaj politic.

Activitatea lui Villèle nu era de natură să-l îndreptățească a juca un rol politic; intrigile îl absorbiră tot timpul de când intrase în Cameră, unde se bucurase repede de o mare influență. În 1816, a devenit șeful Opoziției

ultraregaliste, cu toate că habar n-avea de nicio problemă politică; dar, încetul cu încetul, le învăță, și încă atât de bine, încât izbutea să se descurce chiar și în cele mai încâlcite lucruri când era lăsat de capul lui. Nu se pricepea la finanțe și era lemn în materie de diplomație. Nu numai că nu avea nici cele mai elementare noțiuni despre raporturile dintre state, despre firea suveranilor care se aflau în fruntea lor, dar n-avea habar nici măcar de istorie, nu auzise de niciun fel de tratate sau de angajamente mutuale dintre unele țări. I-am auzit pe unii diplomați spunând că ai săi fuseseră obligați să-l școlarizeze, să-i pună profesori de istorie, ca unui elev, înainte de a putea discuta unele probleme de politică externă și că, în materie de diplomație, cu toate eforturile sale, nu dăduse niciodată dovadă de tot atâta perspicacitate ca în celelalte domenii. Numai că, în ochii suveranilor, ăsta nu era niciun păcat. Toți regii vor ca miniștrii lor să facă politica pe care le-o impun ei, așa că ministrul de externe nu trebuie să fie un geniu în domeniu, ci dimpotrivă, nu trebuie să știe decât un singur lucru: să asculte și să execute ce-i poruncește suveranul.

Viconteles Mathieu de Montmorency era, cu adevărat, mai înzestrat în materie de diplomație, dar avea în schimb un suflet atât de meschin, era atât de ambițios, deși făcea pe cuceritorul, încât nu era altceva decât sluga iezuiților. Villèle excela în arta de a conduce o Cameră. Izbutise – prin toate șiretlicurile electorale – să obțină majoritatea și și-o păstra cu

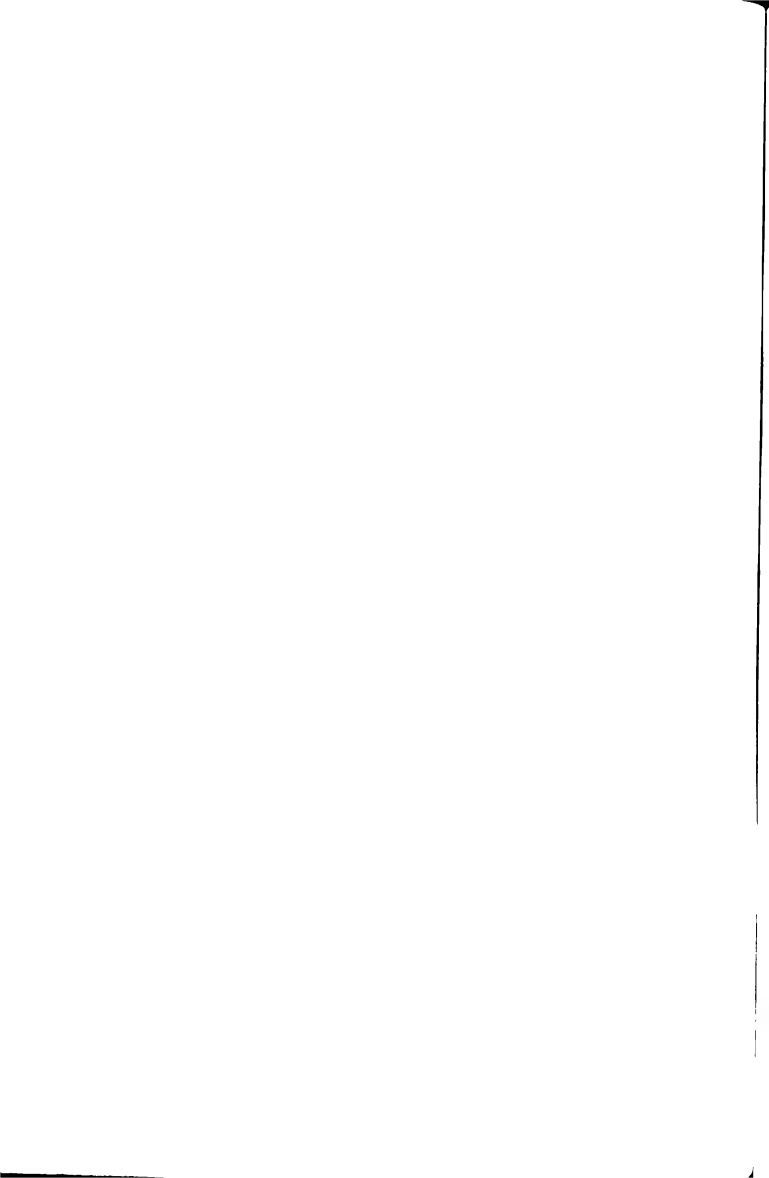
ghearele și cu dinții. Trăgea cu urechea la tot ce se vorbea pe seama lui și prefera să înlocuiască un ministru destoinic și capabil cu o nulitate care să nu-i creeze probleme. Nu-l țin de rău pentru felul cum proceda, pentru că astfel procedează mai toți oamenii de teapa lui. Și, cum ținea morțiș să-și păstreze funcția, se văzu obligat să se lase legat de mâini și de picioare de către Congregație. Doi dintre colegii săi – domnii de Montmorency și de Clermont-Tonnerre – erau agenții direcți ai Congregației.

M-ai auzit mereu vorbind de Congregație și desigur că vă veți fi întrebând ce era această Congregație? V-aș putea răspunde simplu: geniul rău al Restaurației. Dar numai atât nu v-ar satisface. Noi, care am văzut-o acționând, sigur că nu ne îndoim de rezistența ei și totuși, nici acum, în clipa în care vă vorbesc despre ea, nu știu cine erau șefii acestei asociații care conducea destinele țării. Unii au vorbit de un oarecare iezuit Ronsin.

Sigur că toți cei din Congregație erau recrutați dintre iezuiții cu roba scurtă, adică dintre curteni. Mai întâi era Monsieur, pe urmă Jules de Polignac, Mathieu de Montmorency, marchizul de Tonnerre, ducele de Rivière, baronul de Damas; toți erau corifeii Congregației. Dacă nu-i pot divulga pe șefii acestei asociații, cel puțin pot vorbi despre planurile ei, și anume despre restabilirea celor trei ordine în stat: mai întâi clerul, care urma să capete îndărăt toate proprietățile ce-i fuseseră luate și care nu trebuia să țină decât de Papă și să ocupe

primul loc în stat; după aceea venea nobilimea, recunoscută drept clasă și care urma să-și recapete vechile privilegii. În Camera Pairilor nu puteau fi aleși decât nobili. Camera Deputaților avea doar dreptul să bată monedă și să participe la alegeri, în care majoritatea covârșitoare trebuia să revină primelor două clase. Iată cum înțelegeau congregaționiștii Constituția. Regele era, conform expresiei lor, „slujitorul fidel al tronului și al altarului“, frază banală cu care ne-au împuiat urechile timp de zece ani.

Congregația i-a impus deci lui Villèle o serie de legi, ca de pildă: legea privind sacrilegiul, legea reînființării mănăstirilor, legea dreptului primului născut, indemnizațiile ce urmau să fie date foștilor emigranți. Dându-și seama de consecințe, bietul Villèle tot încerca să le amâne. În primii ani ai ministeriatului său, a invocat conspirațiile care se țineau lanț. Dar ele au fost demascate și pedepsite cu maximă asprime. Eșafodul, pentru crime politice, a fost înălțat în multe orașe ale Franței, nu numai în Paris, fapt care a creat o animozitate de nedescris împotriva guvernului. Oamenii au început să iasă în pâlcuri la țară, strigând pe ulițe cât îi ținea gura: „Trăiască Napoleon!“. Camera Deputaților a rămas impasibilă; în schimb, Camera Pairilor a fost indignată. Domnul de Villèle se socotea fericit, crezând că, aruncând acest os Congregației, îl va lăsa pe el în pace; dar și-a făcut iluzii. Congregația nu l-a slăbit o clipă, ba mai mult, s-a apucat să pregătească războiul cu Spania.

Capitolul VII

Franța suferi într-adevăr o grea pierdere; moartea ducelui de Richelieu lipsi țara de un om abil, virtuos, onorat, în jurul căruia toți oamenii de talent și cu conștiință se strângeau de la sine și care – mai înainte ca situația să fie disperată – mai mult ca sigur că ar fi fost din nou readus la putere. Numai că Cel-de-Sus hotărâse altfel lucrurile. În timpul ultimelor luni ale ministeriatului său și mai ales după retragerea sa, domnul de Richelieu venea des pe la mine. De cele mai multe ori, îl aducea cu sine și pe domnul Pasquier; din acea epocă datează prietenia mea strânsă cu acesta din urmă.

Amândoi regretau puterea pe care-o avuseseră, convinși că aduseseră servicii esențiale țării. Amândoi blamau – evident, cu oarecare măsură – căile periculoase pe care vedeau că se angajează noul guvern. Deși necăjit de a se fi văzut înlăturat, domnul Pasquier nu nutrea în străfundul sufletului său niciun fel de amărăciune.

Cu totul altfel stăteau însă lucrurile cu ducele de Richelieu, care se simțea rănit până în adâncul inimii. Se socotea nedreptățit și profund jignit de ingratitudea familiei regale față de devotamentul pe care li-l arătase

și – deși dezmeticit din amețeala acelui cult, amintirile îl făceau să fie și mai susceptibil la felul cum se purtaseră suveranii cu el. În calitate de prim gentilom al camerei regelui, era adeseori obligat să ia masa la castel, unde era întotdeauna foarte rece primit.

Ducesa de Angoulême tocmai își cumpăraseră o nouă proprietate – Villeneuve-l'Etang. Era foarte mândră de noua ei achiziție, unde trimitea adesea slugile să-i aducă frișcă proaspătă. Acestea puneau castronul lângă prințesă, care trata din el pe unele persoane, ceea ce constituia, evident, o mare favoare. Într-o zi, ea oferi la masă câte o lingură de frișcă vecinilor din dreapta și din stânga ducelui de Richelieu, sărind peste acesta într-un mod atât de vădit, încât felul ei de a proceda era de-a dreptul jignitor.

Mai mult decât atât, nu știu cui îi veni, la puțină vreme, ideea să-l învinuiască pe acest om – care era cinstea întruchipată – de ceea ce, în termeni juridici, se numește hoție. Învinuirea, profund nedreaptă, îl răscoli atât de tare pe duce, încât, pentru a se calma, simți nevoia să plece să-și vadă soția, la el acasă, în Courteilles, unde stătu cât mai mult cu putință. Numai că pasiunea reginei Suediei nu se potolise; îl urmări, ca de obicei, și se stabili la un mic han, la doi pași de castel, de unde îl putea supraveghea nestingherită. Această pândă, în starea de nervi în care se afla ducele, i se păru acestuia atât de greu de suportat, încât se hotărî să se înapoieze la Paris.

În ajun, trecuse călare printr-un vad destul de adânc, neglijând să-și schimbe hainele ude. Când s-a urcat în trăsură, ca să plece la Paris, arăta rău și avea febră. Doamna de Richelieu vru să cheme doctorul, dar el îi făgădui că, de îndată ce va ajunge în Capitală, îl va chema pe al său, dacă între timp va continua să nu se simtă bine. Pe drum, febra crescuse. Un aghiotant polonez, care-l însoțea întotdeauna, se neliniști. La Dreux, regina Suediei, care-l urmărea îndeaproape și care, la popasurile de poștă unde schimba caii, făcea în așa fel încât să-l poată zări pe duce, se sperie de felul în care arăta. Îl chemă deci pe aghiotant și-i spuse:

– Domnule, trebuie să-ți asumi răspunderea și să-i iei imediat sânge!

Ea îi repetă acest lucru la Pont-Chartrain și la Versailles, vorbindu-i despre starea de mare slăbiciune în care se afla ducele, care neglijase să mai tragă storul trăsurii în partea în care se afla ea. Din nefericire, aghiotantul nu cuteză să facă acest lucru. Între Versailles și Paris, febra îi scăzu brusc, așa că, ajungând la Paris, ducele de Richelieu nu se mai simți chiar atât de rău. Sora sa, doamna de Montcalm, veni imediat să-l vadă și nu-l mai părăsi. Ducele intră în odaia sa, ceru de mâncare, dar mâncă extrem de puțin. Ai săi se hotărâră să cheme pe doctorul Bourdois. Din păcate, Bourdois era bolnav. Atunci îl chemară pe Lermnier, doctor bun, dar care nu cunoștea firea ducelui. Bourdois îl avertizase că avea de-a face cu un om extrem de nervos și de sensibil la cele mai mici neajunsuri.

– Uneori credeam că are cine știe ce boală gravă, îi spusese el, și peste două ore constatam că nu mai avea nimic!

Înarmat cu aceste funeste instrucțiuni, Lerminier sosi deci la ducele de Richelieu. Îl găsi culcat, pe jumătate așipit și foarte iritat de a vedea mutra unui doctor nou. Acesta propuse diverse leacuri, pe care ducele le respinse. Toată consultația se reduse la recomandarea câtorva câni cu ceai de flori de portocal pentru a-i potoli setea, rămânând să vadă cum va mai evolua boala până a doua zi. Lerminier se duse apoi la Bourdois ca să-i spună despre starea de iritare a ducelui, singurul simptom care-l neliniștea. Bourdois îl asigură că întotdeauna era așa când avea febră. La ora șase, abatele Nicole, înainte de a se duce la biserică, se abătu pe la ducele de Richelieu. Valetul îi spuse că stăpânul său se odihnea după o noapte foarte agitată. Abatele se apropie să-l privească și fu atât de uimit de schimbarea ducelui, încât trimise imediat după câțiva doctori. Ducele nu se mai trezi din acel somn de moarte. Înainte de amiază, își dădu sufletul. Această moarte neașteptată – cu atât mai mult cu cât nimeni nu-l știa bolnav – impresionează pe toată lumea. Prietenii săi sinceri îl plânseră amarnic și toți oamenii cu bun-simț îl regretară nu atât atunci, cât mai târziu. Acesta a fost și momentul în care Talleyrand a spus, pentru prima oară, acele vorbe de care a făcut mai apoi atâta caz:

– Într-adevăr, a fost cineva!

Ducele de Angoulême a fost singurul din familia regală care și-a arătat mâhnirea, spunându-i fratelui meu:

– Îl regret enorm! Nu ne iubea, dar iubea Franța. Viața lui a fost un izvor de apă vie, moartea lui e o pierdere imensă!

Regele, Monsieur și Madame s-au simțit mai curând ușurați că n-aveau să mai vadă un om alături de care nu se simțeau niciodată la largul lor. Curtenii urmaară exemplul stăpânilor și nu simulară o durere pe care n-o simțeau, căci ducele de Richelieu nici nu-i iubise, nici nu-i stimase.

Deznădejdea reginei Suediei a fost tot atât de mare pe cât îi fusese și pasiunea. Închirie o capelă la biserica Assomption, unde a fost depus trupul ducelui înainte de a putea fi dus la Sorbona; regina stătu, aici, zi și noapte, lângă el, înmărmurită de durere, ducându-și astfel până la capăt nebunia care pusese stăpânire pe ea.

Doamna Récamier încercase în zadar să-i insuflă puțină demnitate, dar își bătuse gura degeaba. Când trăia, bietul duce ajunsese la exasperare. A încercat chiar, la un moment dat, să dea de înțeles celor de la Stockholm că reginei i-ar sta mult mai bine la ea acasă decât la Paris. Soțul ei o zorea mereu să se întoarcă; dar ea îi tot trimitea diverse certificate medicale și n-a consimțit să-și ocupe locul pe tron alături de soțul ei decât după moartea ducelui. Cred că e singurul exemplu de dragoste feminină atât de perseverentă care n-a primit nici cea mai mică încurajare și care a fost privită cu

atâta silă, dispreț și mânie cum n-a mai fost privită o alta.

La scurtă vreme după ce s-a prăpădit domnul de Richelieu, lordul Castlereagh, devenit marchiz de Londonderry, își puse capăt vieții. De câteva zile se comporta cam ciudat. Într-o dimineață, se dădu jos din patul conjugal la ora obișnuită, intră în cabinetul său, își făcu toaleta pe jumătate, apoi se întoarse în odaia soției sale, căutând niște pastile pe care le lua zilnic; le înghiți, se reîntoarse în cabinet și-și tăie cu briciul artera jugulară, dar cu atâta precizie încât, deși rana era foarte mică, el căzu grămadă, murind aproape imediat. Soția lui, auzind căzătura, se năpusti spre el, dar orice ajutor se dovedi a fi de prisos. Unii au presupus că s-ar fi sinucis din vreo cauză politică; dar s-a constatat că nu existase niciuna. Lordul avea o fire rece și calmă, care nu se emoționa pentru orice fleac. Așa că moartea sa a fost atribuită unui acces de nebunie, boală ereditară în familia lui. Sigur că, pentru cei care au fost la curent cu cele două nenorociri, moartea ducelui de Richelieu ar fi fost mai îndreptățită să survină în urma unor depresiuni morale decât moartea lordului Londonderry.

Domnul de Chateaubriand a fost încântat să fie numit ambasador la Londra, unde l-a înlocuit pe Decazes. Imaginația lui, mult prea fecundă, îl făcea să-și vadă pompa diplomatică pe care avea s-o desfășoare într-un oraș în care dusesese cândva o existență obscură de emigrant. Dar această strălucire la care râvnea i-a fost

mult diminuată de faptul că gloria sa personală nu aruncase încă niște raze chiar atât de lungi încât să depășească hotarele Franței. Și asta din pricină că meritul domnului de Chateaubriand se datora mai mult îndemnării de a potrivi în mod aproape artistic cuvintele, ceea ce dădea stilului său un colorit plin de strălucire, la care străinii erau mult mai puțin sensibili decât conaționalii săi.

Oricare ar fi fost motivul, domnul de Chateaubriand nu era apreciat dincolo de hotarele Franței, fapt care l-a împiedicat întotdeauna să stea prea mult în altă țară. Așa că foarte curând s-a simțit la fel de dezgustat de Londra ca și de Berlin și a cerut să fie trimis la Congresul de la Verona.

După ce Chateaubriand plecă la Verona, Villèle, numit ministru ad interim la Externe, începu cu el o corespondență asiduă.

Cât despre Mathieu de Montmoency, de altfel prieten bun cu Chateaubriand, plecă la Viena, unde era așteptat cu nerăbdare. Nici nu apucă bine să coboare din trăsură, că și porni mai departe pe jos. Domnul de Metternich, care și sosise la ambasadă, se impacientă. I se spuse că, probabil, se încrucișase pe drum cu el. Văzând că nu mai vine, Metternich se duse acasă. Îl căutară șase ceasuri încheiate prin oraș. Când toți începuseră a se neliniști, sosi și fiul răătăcitor. Încărcat de scrisori și de mici daruri de către călugărițele din Paris, pentru o comunitate din Viena, prima lui grijă

fusesse să ducă pachetele la adresa indicată, unde stătuse șase ceasuri încheiate. Să fi întâlnit acolo pe careva dintre adepții partidului preoților? Tot ce se poate, numai că eu nu știu și nu aștern pe hârtie decât lucruri de care sunt absolut sigură. Acel debut l-a făcut să scadă mult în ochii lumii diplomatice, care se pregătea să plece la Congresul de la Verona, și nimic n-a fost mai demn de milă decât atitudinea politică a Franței la acel congres. Am trimis acolo o liotă de delegați; domnii de Blacas, de Caraman, de La Feronnays s-au alăturat ministrului lor, pe lângă care erau acreditați, târând după ei o suită de secretari și de atașați. Existau mai mulți francezi la Verona decât reprezentanții tuturor celorlalte națiuni laolaltă și, totuși, Franța n-a jucat primul rol, din moment ce între delegații ei n-a existat nici unitate și nici franchețe.

Monsieur și ministrul afacerilor externe voiau război cu Spania. Regele și președintele Consiliului făceau tot ce puteau ca să-l evite. Ambasadorii s-au împărțit și ei în două tabere. Villèle, convins de făgăduielile lui Chateaubriand, care se legă să-l susțină, îl autoriză să plece la Verona. Sosi, hotărât să se pronunțe împotriva războiului cu Spania, iar depeșele sale îi confirmară lui Villèle că avea în el un aliat de nădejde. Vicontele de Montmorency reveni la Paris, unde îl aștepta titlul de duce. Mi-e greu să înțeleg bucuria puerilă pe care această favoare o pricinui și lui, și soției sale, numai că, din păcate, n-a fost de lungă durată, căci ducele Mathieu

de Montmorency declară că el era pentru războiul cu Spania. Villèle se supără, iar proaspătul duce, deși cu mult regret, își dădu demisia.

Chateaubriand, odată ajuns la Verona, luă locul prietenului său și se arătă cel mai înflăcărat partizan al războiului cu Spania. Drăgălășeniile de care făcuse risipă țarul Alexandru când Chateaubriand rămăsese singur la Verona, după plecarea colegilor lui, să-i fi schimbat oare părerile sau își ascunsese cu grijă adevăratele sale opinii? Puteai să-l bănuiești, în aceeași măsură, și de instabilitate, și de disimulare. Dar faptele erau fapte. Mathieu fusese de acord să fie schimbat cu Chateaubriand câtă vreme știa că era de cu totul altă părere decât a sa; dar când văzu că-i luase locul susținând aceleași păreri ca și ale lui, fu – pur și simplu – indignat și-și manifestă amărăciunea. Am asistat la o scenă destul de violentă, în care nu și-a cruțat deloc prietenul. Doamna Récamier s-a văzut obligată să dea dovadă de toată dibăcia și blândețea ei pentru a evita scandalul unei rupturi publice între cei doi bărbați, care-i erau la fel de buni prieteni.

Viața lui Mathieu n-a fost ca cea a tuturor semenilor săi. Tatăl său, viconte de Laval, fiul cel mic al mareșalului de Laval, se însurase cu domnișoara de Boullongne, moștenitoarea unei averi imense. Era o fată extrem de frumoasă, spirituală, picantă, care fu îndrăgită chiar de la început de cumnata ei, ducesa de Luynes, sora bărbatului ei. Vicontesa de Laval dorea

cu ardoare un loc la Curte. Doamna de Luynes se făcu luntre și punte să-i îndeplinească această dorință cumnatei sale. Totul era ca și aranjat, când iată că familia egală se arată împotriva acestei dorințe a fostei domnișoare de Boullongne, care fu respinsă cu brutalitate. Familia de Montmorency se simți cumplit jignită din pricina acestui afront, care de fapt fusese adus nu fostei domnișoare de Boullongne, ci doamnei de Laval. Ducea de Luynes își manifestă și ea nemulțumirea. Mi se pare chiar că și-a dat demisia și n-a mai vrut să fie doamnă de onoare la Palat. Ducele și ducea de Luynes nu aveau decât o singură fată, sortită să fie cea mai bogată moștenitoare a Franței. Slăbiciunea ducesei față de numele pe care-l purta o făcu să-și mărite fata cu unul dintre nepoții săi și prietenia pe care o nutrea față de vicontesa de Laval o determină să se oprească asupra unicului fiu al acesteia, în loc să aleagă unul dintre cei patru băieți ai fratelui ei mai mare. Căsătoria foarte tinerei Hortense de Luynes fu deci aranjată între cele două mame, care erau cum nu se poate mai fericite.

Dar iată că se ivi un obstacol la care nu se aștepta nimeni. Guy de Laval, fiul cel mai mare al ducelui – fratele mai mare al ducesei de Luynes – roșcovan, urât și astmatic, se însurase cu domnișoara d'Argenson, o fată încântătoare, mai tânără cu douăzeci de ani ca el, care făcea un contrast izbitor cu soțul ei, pe care numai avantajele rangului și ale averii o determinaseră să-l ia

de bărbat. Tânărul Mathieu fu izbit de nepotrivirea dintre cei doi soți și se îndrăgosti nebunește de încântătoarea lui verișoară. Crescut în ostilitate față de Curte, ca urmare a nemulțumirii părinților săi, dat în grija abatelui de Sieyès pentru a-i modela inima și spiritul, pică în mijlocul familiei d'Argenson, care nu făcu decât să-i sporească zelul revoluționar și să-i dezvolte incredulitatea sădită în inimă de preceptorul său. Totuși, inima lui cinstită îl făcu să dea înapoi din fața ideii de a se însura cu Hortense de Luynes atâta vreme cât o adora pe marchiza de Laval. Aceasta, mai experimentată, ceva mai mare ca el și poate și mai puțin îndrăgostită, își dădu imediat seama că ruptura unei asemenea căsătorii i-ar fi fost imputată ca o crimă de către întreaga familie, așa că-l determină pe Mathieu să se însoare. Acesta o conduse la altar pe domnișoara de Luynes, încă o copilă, care fu dusă apoi la mănăstire. Mathieu uită repede de ea, alături de marchiză. Iată însă că veni vremea ca Mathieu să-și ia nevasta în stăpânire. Marchiza trebui să recurgă din nou la influența pe care-o exercita asupra lui, așa încât căsătoria dintre cei doi tineri fu consumată. Între timp, Guy de Laval muri fără să aibă copii, lăsând o văduvă a cărei posesiune avea să constituie fericirea tânărului soț. Dar cum era un om cinstit și avea remușcări față de foarte tânăra sa soție, cu care, de altfel, se purta excelent, deși n-o iubea, se vâri ca un bezmetic în toate răzmerițele. Părinții săi nu-l opriră, iar iubita sa chiar îl îndemna să se vâre în tot ce era mai periculos. Prietenă intimă cu

doamnele de Staël, de Broglie, de Beaumont, marchiza de Laval le împărtășea opiniile pe care, la rândul ei, i le împărtășea lui Mathieu. Acesta își atrase repede asupra-i mânia Curții și a partidului antirevoluționar. După prima Federație, înflăcărea, sau poate numai moda, le făcu pe foarte multe dintre cele mai elegante femei să împingă roabele în Champ-de-Mars, pentru a ajuta „cu mâna lor“ la pregătirea serbării naționale a Federației. Marchiza de Laval se duse și ea acolo, într-o frumoasă trăsură aurită, urmată de trei lachei purtând livreaua familiei de Montmorency, pentru a-și manifesta astfel dorința ei de egalitate și a demonstra cât de mult râvnea să facă și ea parte din productiva clasă muncitoare. Dar un ropot de ploaie o udă până la piele și-i făcu praf pantofii subțiri de atlas. Răci, făcu o pneumonie, apoi o tuberculoză galopantă și, după ce zăcu câteva săptămâni, muri în brațele lui Mathieu. Speriată de urmările pe care le-ar putea avea Revoluția și presimțindu-și sfârșitul, își imploră verișorul să nu se mai vâre în nimic și să-și vadă de treburile sale.

Această pierdere, care-l aruncă pe Mathieu în cea mai cruntă deznădejde, îl făcu, o vreme, să nu se mai ocupe de nimic. Se pare că din acest moment a început legătura lui, atât de intimă, cu doamna de Staël, pe care niciun eveniment n-a putut-o nici rupe, nici răci. Lumea a crezut că tandra consolatoare izbutise să-l facă s-o uite pe marchiză. Eu sunt convinsă de contrariul, și anume că această prietenie, născută din lacrimi, a păstrat intactă amintirea dispărutei.

În vreme ce mâhnirea îl copleşise pe îndureratul Mathieu, Revoluția mergea înainte. La scurtă vreme, l-am întâlnit pe Mathieu în Elveția. O lăsase pe soția lui în Franța, lângă mama sa, fiindcă era însărcinată. Nu după multă vreme, nevastă-sa îi născu o fată, care, mai târziu, s-a măritat cu Sosthène de La Rochefoucauld. Cu timpul, durerea lui Mathieu se mai ostoie și doamna de Staël izbuti să-l atragă lângă ea la Coppet. Dorința de a-și revedea patria și de a-și îndeplini îndatoririle de soț și părinte fură atât de puternice, încât se înapoie acasă. Dar, cum doamna Mathieu suferise crâncen din pricina indiferenței lui, acum îi plăti și ea cu aceeași monedă, purtându-se cu el urât și rece. În timpul cât zăcuse în închisoare – pe vremea Terorii – Hortense se împrietenise cu o bigotă, care se străduia s-o inițieze în practicile religioase și s-o rupă de familie. Și aproape că reușise. Fetița ocupa un loc mult prea mic în viața ei, părinții n-o mai interesau, iar de soțul ei aproape că și uitase.

Dându-și seama că, de fapt, el era singurul vinovat de schimbarea soției sale, Mathieu de Montmorency dădu dovadă de o răbdare fără margini, încercând – cu duhul blândeții și cu multă înțelegere și gingășie – să-și apropie soția. Aceasta își dusese fetița la mănăstire, pentru a o îndepărta de tatăl ei, iar acestuia îi mărturisii că, în timpul Terorii, făcuse un legământ cum că nu se va mai apropia nici de el, nici de alt bărbat, dacă fetița ei, părinții și ea vor scăpa cu viață. Mathieu acceptă să trăiască alături de ea ca frate și soră. Se dedică operelor

de binefacere și duse o viață de adevărat ascet. L-am văzut trăind astfel timp de douăzeci de ani, disprețuit de soția sa în asemenea măsură încât, dacă se întâmpla ca ea să nu mănânce într-o zi acasă, nu numai că nu-i spunea, dar porunea slugilor să nu pregătească nimic de mâncare, încât bietul duce se așeza degeaba la masă.

El n-avea avere personală și, deși după moartea părinților săi ducesa devenise imens de bogată, nu-i dădea soțului ei nici măcar un sfanț. L-am văzut călătorind pe imperiala diligențelor, pentru că nu putea plăti un loc înăuntru. La toate aceste meschinării, soția sa adăuga și un potop de vorbe jignitoare, așa că bietul duce dădu dovadă de o răbdare îngerească, suportând în tăcere o asemenea purtare. Era un bărbat încântător, cu o înfățișare nobilă, un om spiritual și extrem de plăcut. Doamna ducasă de Angoulême îl trata cu multă distincție. În 1814, murind domnul de Damas, cavalerul ei de onoare, Mathieu îi luă locul. Favoarea de care se bucura la Curte o făcu pe Hortense să-i dea mai multă atenție soțului ei. Nu mai refuză să ia masa împreună cu el, ba uneori îi împrumuta și trăsura.

Ducele Adrien de Laval, singurul dintre cei patru frați din ramura vârstnică ce izbutise să aibă un urmaș, îl pierdu când băiatul împlini nouăsprezece ani, așa că familia de Montmorency-Laval se trezi fără niciun moștenitor. Vârsta ducesei de Laval nu-i mai îngăduia să aibă copii; atunci consiliul de familie făcu apel la Mathieu și la soția lui. Am citit corespondența dintre

cei doi soți în legătură cu acest lucru și am fost silită să recunosc că scrisorile lui Mathieu erau atât de tandre, de gingașe, de curtenitoare și de caste, încât – deși convinsă că ele nu-mi vor inspira decât dezgust sau ironie – le-am citit, dimpotrivă, cu cel mai mare interes. Ele o convinseseră pe doamna Mathieu. Soții expediară un curier la Roma, pentru a fi dezlegați de jurământul pe care-l făcuseră, iar înapoierea sa fu așteptată cu o nerăbdare ce păru puțin cam exagerată. Sosind răspunsul, doamna Mathieu fu cuprinsă de o pasiune fără margini față de soțul ei. În afară de el, nu mai exista nimeni și nimic pentru ea. Totul părea un adevărat roman de dragoste și această eroină de patruzeci și cinci de ani, urâtă, prost croită și pe deasupra și vulgară, făcu de-a dreptul ridicolă acea lună de miere pe care Mathieu o suportă cu resemnarea lui obișnuită.

S-a spus că setea de dragoste a doamnei Mathieu ar fi scurtat viața soțului ei. Orice s-ar fi întâmplat, ea a fost, vreme de câteva luni, pe deplin fericită atât de dragostea, de situația soțului ei, care fusese numit ministru de externe, cât și de titlul de ducesă. Mâhnirea de a părăsi palatul Ministerului de Externe și saloanele sale somptuoase a fost recompensată, în scurtă vreme, de numirea lui Mathieu în postul de preceptor al domnului duce de Bordeaux, ceea ce le îngăduia celor doi soți să se mute la Tuileries. În vremea asta, sănătatea lui Mathieu se șubrezea din ce în ce. Avea deseori dureri de inimă, pe care, cu proverbiala lui răbdare, le îndura

fără să crâcnească. La un moment dat, începu a se simți mai bine, când, în Vinerea Mare a anului 1826, nefiind îndeajuns de restabilit pentru a asista la slujbă, se duse totuși, împreună cu soția și cu fiica sa, la biserica Saint-Thomas d'Aquino. Îngenunche, sprijinindu-se de un scaun. Cum ruga lui se prelungea peste măsură, doamna de La Rochefoucauld îl rugă să nu stea prea multă vreme în genunchi. El nu răspunse. Doamna de La Rochefoucauld mai așteptă puțin, apoi repetă rugămintea de a se ridica de jos; văzându-l că tace, se apropie de el să-l ajute să se ridice, dar bietul duce murise. L-au dus în sacristie, dar orice ajutor s-a dovedit zadarnic. Boala de inimă care-l chinuse în ultima vreme i-a venit de hac. Cineva i-a făcut o gravură care semăna în mod izbitor cu portretul lui Crist, pictat de Murillo. Mi-l aduc aminte cum arăta, odinioară, în capela din Saint-Bruno: părea pur și simplu o viziune poetică, mai ales că, adâncit în rugăciune, pe chipul lui poposise o rază de soare, care-l învăluia ca o aureolă. Am ținut foarte mult la Mathieu și am plâns mult după el.

Deznădejdea soției sale a fost fără margini. În acel suflet atât de uscat nu mai era loc decât pentru dragoste. De altfel, ducesa era o persoană cam ciudată. Nu era lipsită de spirit, se pricepea să istorisească un lucru într-un mod destul de nostim și se pricepea grozav să-și chivernisească veniturile. Cum iubea la nebunie banii, presupuse că și Celui-de-Sus îi plăceau și făgădui să dea bisericii cincizeci de mii de franci dacă soțul ei se

făcea bine; cum acesta se prăpădise, ea nu mai dădu Domnului nicio para chioară. Pretindea că s-ar fi născut cu o înclinare către risipă, cusur pe care se străduia din răspuțeri să-l remedieze. A supraviețuit și fiicei sale, așa cum a supraviețuit și soțului ei, ocupată să conducă cele câteva institute religioase pe care le fondase.

Monsieur îl regretă enorm pe Mathieu; Madame, în schimb, fusese foarte supărată pe el. Ea nu-i putuse ierta faptul că preferase să fie ministru de externe în loc să rămână cavalerul ei de onoare. Iată încă o dovadă în legătură cu cele spuse la moartea ducelui de Richelieu, privind „recunoștința” prinților.

Capitolul VIII

Cred că am vorbit despre relațiile pe care le avusese doamna de Cayla, în timpul Imperiului, cu ducele de Rovigo și care fuseseră date la iveală de asemănarea extraordinară a fiului ei cu ducele. După ce doamna de Cayla devenise favorita regelui Ludovic al XVIII-lea, ducele de Rovigo începu s-o asalteze cu cererile. Voia să fie reabilitat la Curte, să i se dea gradul pe care-l avusese în armată și o slujbă cât mai mare cu putință, amenințând-o că, dacă nu va obține tot ce dorea, va publica o corespondență care nu numai că era mult prea tandră, ci și foarte interesantă pentru ministrul poliției, corespondență ce dovedea că ea nu așteptase Restaurația pentru a juca un rol din cale-afară de rușinos și pentru care fusese plătită. Doamna de Cayla stătu și se gândi cum să iasă din asemenea încurcătură. Nu dorea pentru nimic în lume să-l ajute pe Rovigo, a cărui prezență îi devenise insuportabilă, dar pe care nu voia să și-l facă dușman. Cum el o ținea întruna că, în afacerea morții ducelui de Enghien, comportarea sa fusese mai mult decât exemplară și că, prin urmare, era nevinovat, îi ceru fostei sale iubite să-l disculpe în ochii

regelui. Ea îi răspunse – din partea regelui – că, dacă domnul de Rovigo izbutea să convingă publicul de nevinovăția sa, el se reabilita cu dragă inimă. Drept urmare, domnul de Rovigo se puse pe treabă și făcu o relatare așa-zis justificativă, în care se învinuia în modul cel mai josnic atât pe el, cât mai ales pe domnul de Talleyrand, și înclină să cred că pe bună dreptate.

Doamna de Cayla exultă de fericire după ce citi acel memoriu. Totuși, se dovedi destul de abilă pentru a face unele observații critice. Îl obligă pe ducele de Rovigo să mai îndulcească unele fraze, să renunțe la unele mărturisiri, apoi îl încurajă să publice memoriul fără să insiste, ca nu cumva s-o acuze mai târziu că ea îl împinsese să facă acest lucru. Efectul a fost, evident, cel prevăzut. Memoriul declanșă proteste vehemente împotriva ducelui de Rovigo.

Tot partidul lui Talleyrand îi sări în cap. Prințul se învăluie în demnitatea sa și, făcând pe ofensatul, declară că el nu va mai apărea la Tuileries până ce numele său nu va fi spălat de toate calomniile. Nimeni nu-l susținu pe Rovigo. Regele îi interzise să mai apară la Curte. Monsieur și fiul său declarară că-l vor da afară pe ușă dacă va cuteza să pună piciorul în casa lor. Doamna de Cayla, deși se prefăcu a fi dezolată de rezultatul memoriului la care se străduiseră împreună, se crezu obligată să-l roage să nu mai vină totuși, în văzul lumii, la ea. Îi făgăduie să facă tot ce va putea pentru a-l ajuta, îl convinse să aștepte să treacă furtuna, și astfel scăpă

de el. Fie că se temea să nu-și atragă prea multă ură asupra sa, fie că nu găsi mijlocul de a-i veni de hac și lui Talleyrand, își ținu gura și-l lăsă în pace. Regele îi trimise vorbă acestuia din urmă „că putea să vină la Tuileries fără teama vreunei întâlniri neplăcute“. Prințul de Talleyrand își făcu, deci, apariția duminică, la slujbă, în plin triumf. Funcția lui, de mare cancelar, îl plasa imediat după rege. Așa că stătu în picioare, în spatele fotoliului regal, cu mâna sprijinită de spătar, afară de momentele în care trebuia să îngenuncheze – în ciuda faptului că era șchiop. Ținuta lui în timpul slujbei era greu de imitat. Chipul îi era impasibil și nimeni nu l-ar fi putut acuza nici de ipocrizie, nici de neatenție.

Un om mai puțin abil ca Talleyrand ar fi fost pur și simplu copleșit de învinuirile ducelui de Rovigo, cu atât mai mult cu cât unele dintre persoanele aflate încă în viață știau că totul era adevărat și că ducele nu exagerase cu nimic. Dar el își dădu seama imediat că lovitura venea din partea unui om care nu-l putea dărâma, așa că făcu pe persecutatul și pe jignitul, ținându-și nasul atât de sus, încât cel care-și frânse gâtul nu fu el, ci complicele său, ducele de Rovigo.

Au existat prea puține împrejurări în care Talleyrand să nu fi analizat cu precizie atât situația sa, cât și a adversarului său și să nu fi dat dovadă de o abilitate cu totul deosebită. Succesul – în afacerea Rovigo – a fost atât de deplin în ceea ce-l privea, încât Talleyrand a ieșit curat ca un cristal în ochii contemporanilor săi;

Istoriei însă, îi va veni sarcina de a arăta exact tristul rol pe care l-a jucat în tragedia gropilor de la Vincennes.

Căsuța, aparținând contesei Vincent Potocka, unde regele dăduse, în 1814, declarația zisă de la Saint-Ouen, fu vândută la moartea contesei. Nu peste mult, am văzut ridicându-se pe ruinele sale un elegant pavilion. Cei mai buni artiști au fost chemați să-l decoreze. Plantele cele mai rare îi împodobeau grădinile și serele. Peste tot se desfășura un lux regal, așa încât cumpărătorul nu putea să rămână multă vreme necunoscut, în ciuda secretului care ațâța curiozitatea tuturor. Invitațiile, adresele celor mai distinse persoane de la Curte ne dezvăluiră faptul că pavilionul aparținea doamnei de Cayla, care-și inaugura casa printr-o serbare la care eram poftiți cu toții. Câteva persoane, mai scrupuloase, refuzară să se ducă. Eu o cunoșteam pe doamna de Cayla de foarte multă vreme; cu toate că relațiile dintre noi se răciseră, eram curioasă să văd și pavilionul, și serbarea. Și unul, și celălalt a meritat deranjul. Nu ni se exagerase cu nimic splendoarea casei. Era nemaipomenit de comodă și construită de cineva care nu se uitase la bani. Fiecare amănunt era pus exact acolo unde trebuia. Începând cu chiuvetele din bucătărie, făcute din marmură lustruită, și până la scara ce ducea la pod și care avea balustradă din lemn de acaju, nimic nu fusese neglijat. Îți puteai da lesne seama că nici artiștii, nici lucrătorii nu ținuseră seama de bani. Cei mai talentați pictori fuseseră chemați să decoreze pereții; dar acest

lux nu sărea în ochi, ci dimpotrivă, era de o mare simplitate. În bibliotecă trona un portret uriaș al lui Ludovic al XVIII-lea, care-l înfățișa așezat pe scaun și semnând declarația din Saint-Ouen. Ceea ce părea curios era faptul că sub acel tablou fuseseră așezate alte două mai mici, înfățișându-i pe nunțiul papal – monseniorul Macchi – și pe domnul Liotard; probabil că cei doi fuseseră așezați acolo pentru a preamări virtuțile creștinești ale stăpânei casei. Acel Liotard fusese învățătorul rigid al tinerimii evlavioase de pe vremuri și niciunul dintre discipolii săi n-ar fi cutezat să intre într-un teatru în afară de cel pe care-l deschisese doamna de Cayla. Cei mai buni actori jucară acolo un vodevil frumos, apoi o mică piesă de circumstanță, prin care ni se dădea de înțeles că doamna de Cayla nu era decât paznica devotată și credincioasă a acelui superb pavilion istoric, pe care ea îl smulsese din uitare, îl ferise de profanare și-l redase, în chip de recunoștință, Franței, după cum ne mărturiseau cupletele rostite pe scenă. Aplauzele spectatorilor confirmară spusele actorilor, așa că doamna de Cayla fu ridicată în slăvi, tămâiată și proclamată drept eroină civică de un auditoriu care nu credea o iotă din ceea ce auzea. M-am amuzat grozav la acea serbare – de altfel, foarte frumoasă și foarte bine pusă la punct – mai ales datorită părții de ridicol și de bufonerie. Tot corpul diplomatic se grăbise să vină, înghesuindu-se laolaltă cu episcopii și cu starețele pe care doamna de Cayla îi poftise în mod special.

Cu o jumătate de ceas înainte de sosirea invitaților, regele venise să vadă dacă totul era așa cum dorise el. Urmele roților trăsurii sale greoaie se vedeau clar pe aleea presărată cu nisip. Doamna de Cayla nădăjduise că va veni și Monsieur, mai ales că și lansase acest zvon încă de dimineață. Dar Monsieur șovăise. Domnul de Villèle îl încuraja s-o cultive pe doamna de Cayla, prin care putea obține tot ce voia de la rege. Dar influența soției sale îl făcu să procedeze exact pe dos. Madame nu era femeia care să se înjosească adulând-o pe favorita regelui, pe care a tratat-o întotdeauna cu o răceală de gheață. Doamna de Choisi, camerista ei, pe care o măritase cu viconte de Agoult și la care își petrecea mai toate serile, împrietenindu-se – în ciuda interzicerii stăpânei sale – cu doamna de Cayla, Madame își manifestă nemulțumirea și nu mai puse piciorul în casa ei, deși apartamentul pe care-l ocupa se învecina cu al ei. Doamna de Cayla îi răsplăti amicitia, rugându-l pe rege să-l numească pe viconte de Agoult guvernator în Saint-Cloud.

Cred că am mai spus că generalul de Lauriston rămăsese singurul din guvern care făcuse parte din ministeriatul răposatului duce de Richelieu. Datora această onoare largheței cu care plătea – fără să crâcnească – sumele enorme pe care regele le risipea pentru favorita sa. Numai că regele dorea să-i dea postul de ministru al Casei Regale domnului de Doudeauville. Pentru a-l face pe domnul de Lauriston să renunțe la

acest post și totodată pentru a-i cumpăra tăcerea, îl făcură mare îngrijitor al copoilor regali de vânătoare și-l numiră mareșal al Franței. Făcuse și el războiul, ca toți slujitorii lui Napoleon, dar n-avea niciun fel de reputație ca militar, așa că această numire îi închise gura. Regele îl trimise apoi să comande armata de rezervă din Spania. Pentru a-și împodobi bastonul de mareșal cu câțiva lauri, asedie orașul Pampeluna, după predarea orașului Cadix și eliberarea regelui Spaniei. Câțiva oameni de treabă plătiră cu viața ridicarea lui Lauriston la rangul de mareșal, dar asta n-o mai spuse nimeni. Când părăsise postul pe care-l avusese mai înainte, lăsase vraște lista cheltuielilor civile. Ducele de Doudeauville isprăvi de delapidat toți banii pe care-i mai avea regele, fiindcă era un om mult prea lacom și prea galant și fiindcă nu putea rezista niciuneia dintre rugămințile sau capriciile fie ale fiului său, fie ale doamnei de Cayla. Această slăbiciune îl obliga să închidă ochii la abuzurile subaltenilor săi. Cred că niciodată o casă de bani n-a fost jefuită mai fără rușine, cum a fost jefuită casa de bani a regelui în acea epocă.

Noroc că înțeleapta administrare a domnului de La Bouillerie, subintendentul Casei Regale, a reparat într-un interval destul de scurt răul făcut, astfel încât, înainte de 1848, lista civilă nu mai era grevată de nicio datorie.

Capitolul IX

Opinia publică se arată foarte șocată de destituirea ducelui de La Rochefoucauld-Liancourt¹. Nu-mi amintesc în ce împrejurare el se opusese dorinței celor din minister. În tot cazul, era vorba de un fleac. *Monitorul* nu pierdu prilejul și enumeră treisprezece din slujbele ce-i fuseseră luate ducelui. Or, acele slujbe el le exercitase fie pe degeaba, fie din devotament. Le presta cu atâta zel în interesul celor săraci, încât poporul pur și simplu îl adora. Chiar presupunând că ar fi arătat ostilitate față de guvern, înlăturarea lui constituia o răzbunare prostească și puerilă.

Această răzbunare, însă într-un mod mult mai crud, a fost practică și împotriva a patru subofițeri din La Rochelle, care au pierit pe eșafod pentru că puseseră la cale o conspirație ce nu avea nicio șansă de reușită și, ca atare, nu merita să fie sacrificate patru capete, dintre

¹ *François-Alexandre, duc de La Rochefoucauld-Liancourt* (1747-1827), deputat în Stările Generale, membru în Camera Pairilor după Restaurare. În urma unei dispute cu prefectul poliției – de Lavau –, și-a dat demisia din funcția de membru al Consiliului Închisorilor Senei, fapt pentru care a fost destituit din toate funcțiile pe care le presta fără a fi retribuit. Ducele de Liancourt și-a consacrat întreaga viață operelor de binefacere, dând dovadă de un zel și de o generozitate rar întâlnite.

care cel mai vârstnic nici nu împlinise douăzeci și trei de ani.

Îmi aduc perfect de bine aminte că mica societate de oameni cu scaun la cap din preajma mea a fost foarte mâhnită de o asemenea procedură și că dorea din tot sufletul ca regele să-i ierte pe cei patru tineri, care de fapt erau încă niște copii. Dar cum regele nu avea nicio putere în fața prinților, sărmanii băieți fură decapitați.

Îmi amintesc, de asemenea, de invidia și de antipatia ce interveniseră la un moment dat între domnii de Villèle și de Chateaubriand. Crezând în amiciția lui, Villèle îl adusesese la putere pe Chateaubriand, nădăjduind să găsească în el un sprijin serios împotriva războiului pe care Curtea, Sacristia și Sfânta Alianță doreau să-l declare Spaniei. Dar, odată ajuns la putere, Chateaubriand nu mai vru să-l sprijine pe Villèle. Acesta, văzându-se tras pe sfoară, fâgădui în sinea sa să se răzbune. Domnul de Chateaubriand nu se bucura de favoare nici pe lângă rege, nici pe lângă prinți; era deci ușor de înlăturat. Villèle pretinse că Chateaubriand votase împotriva legii privind reducerea rentelor. Chateaubriand a negat acest lucru; dar și-a exprimat părerea că legea i se părea cam periculoasă. Totuși, nu exista nicio disensiune între el și colegii săi, când – într-o duminică – se prezentă la ușa lui Monsieur pentru a-i aduce omagii. Ușierul îi spuse că nu-l putea primi. Domnul de Chateaubriand nu se formaliză: era târziu, ușa era închisă, așa că își închipui că Monsieur se dusesese la rege. Se grăbi deci

să coboare și intră în cabinet; dar când trecu pragul, văzu o ușoară ezitare la gărzile de la ușă. Până la urmă, un ofițer înaintă către el și-i spuse pe un ton cât mai respectuos cu putință:

– Domnule viconte, am primit poruncă să nu vă îngăduim să intrați!

Vorbele acestea îl mirară foarte mult; domnul de Vitrolles, pietenul lui, îl întrebă:

– Spune-mi, când ai de plecat acasă?

– Acum o oră...

– Ei bine, află că acasă te așteaptă o scrisoare.

Domnul de Chateaubriand dădu fuga la locuința sa și găsi într-adevăr un ordin foarte laconic, prin care i se aducea la cunoștință că regele nu mai avea nevoie de serviciile sale. Domnul de Chateaubriand semnă de primire cu propria sa mână, apoi închirie șase trăsurile de piață, își aruncă în ele claie peste grămadă toate lucrurile și, înainte ca pendula să fi bătut ora începerii lucrului, îi scrisese lui Villèle că ordinul regelui fusese îndeplinit și că palatul Ministerului de Externe, împreună cu portofoliul, era la dispoziția președintelui Consiliului de Miniștri.

Felul în care părăsise ministerul, satisfăcându-i pe deplin imaginația, îi mai îndulci într-o oarecare măsură domnului de Chateaubriand jignirea pe care o îndurase la Tuileries.

În primele zile, își suportă căderea cu un calm și cu o demnitate care-i făcură cinste. Dar, încet-încet,

încurcăturile și necazurile situației sale îi redeschisera rana, aducându-i aminte de jignirea gratuită pe care fusese obligat s-o îndure și-i ațâță ura și dorința de răzbunare împotriva domnului de Villèle, în așa hal, încât nu mai cunoscuseră nicio măsură. *Journal des Débats*, condus de bunii săi prieteni, frații Bertin¹, îi puse la dispoziție coloanele sale; ziarul deveni curând arena de luptă a scriitorului, care se folosi de niște arme atât de ticăloase, încât, cu toate că ofensa părea aproape uitată, el continuă să atace cu aceeași violență inamicii. Domnul de Villèle se văzu obligat să reintroducă cenzura. Dar căzu din lac în puț, căci ori de câte ori cenzorul ștergea câte un cuvânt, o frază sau chiar mai multe, locul rămânea gol și imaginația cititorului umplea cu lucruri și mai grave rândurile tăiate de oamenii lui Villèle. Cum acele rânduri albe au fost la un moment dat interzise printr-o ordonanță, tipograful le-a înlocuit prin rânduri întregi de puncte.

Indemnizația emigranților putea fi o măsură justă, dar asta nu înseamnă că era și populară. Villèle, ca să pună capac boacănelor sale, o alătură legii pentru

¹ E vorba de *Louis-François Bertin*, zis „cel vârstnic“ (1766-1841), fondatorul propriu-zis al ziarului, și de fratele său, *Bertin de Vaux* (1771-1842), fost deputat, membru al Camerei Pairilor sub monarhia din Iulie. Fondat în 1789, *Journal des Débats* devine – după 18 brumar – proprietatea fraților Bertin. Confiscat de Napoleon, în 1811, a fost redat fraților Bertin sub Restaurație. În acea epocă, a fost cel mai important jurnal politic.

reducerea rentelor, trăgând nădejde că va fi votată de toți deputații și pairii emigranților. Reuși cu deputații, dar dădu greș cu pairii.

Domnul Pasquier a fost unul dintre cei care s-au împotrivit cel mai strașnic. Și-a desfășurat în Înalta Cameră toată elocința lui de tribun înăscut, pe care și-o manifestase ca deputat și ca ministru și s-a impus colegilor săi atât prin judecata lui logică și clară, cât mai ales prin moderația constantă și talentul înăscut de politician. Domnul de Villèle întâlnește un adversar tot atât de înverșunat ca și domnul de Chateaubriand în arhiepiscopul Parisului, care le interzise clericilor să-i dea vreun vot. Sub pretext că apără interesele rentierilor aflați în diocesele sale, arhiepiscopul se arată foarte ostil proiectului de reducere a rentelor, demonstrând in Justiția și inechitatea acestui lucru, după care alți oratori vorbiră despre vanitatea celui ce propusese o asemenea lege, care – chipurile – avea în vedere un scop economic. Arhiepiscopul se bucură – prin rezistența sa – de o mare popularitate. Încă nu avusese prilejul să-și dea la iveală caracterul trufaș și ambițios.

Abatele de Quélen¹, provenind dintr-o familie vandeeană, își începuse cariera în vicariatul imperial. Cardinalul Fesch, șeful său, îl plasase mai apoi ca vicar

¹ *Hyacinthe-Louis, conte de Quélen* (1778-1839), vicar general în Saint-Briene, apoi secretar al cardinalului Fesch. Adjunct al cardinalului de Talleyrand-Périgord la arhiepiscopia Parisului, i-a urmat acestuia, în 1821, în funcție. Pair al Franței și membru al Academiei.

pe lângă Madame, mama lui Napoleon. După Restaurație, domnul de Quélen nu făcu decât un salt de la picioarele cardinalului Fesch la cele ale cardinalului de Talleyrand, al cărui protejat deveni. I se încredință conducerea vicariatului și se dovedi a fi foarte priceput. Așa că, atunci când bătrânul cardinal de Talleyrand, din ce în ce mai bolnav, îl ceru pe Quélen drept adjunct, ducele de Richelieu îi îndeplini pe loc rugămintea. Preocupat ca nu cumva un prelat care să-i reprezinte pe emigranți să ocupe scaunul ce avea să rămână în curând vacant, temându-se mai ales de arhiepiscopul de Sens, pe care-l sprijinea Madame, ducele de Richelieu voi să-și întărească partidul, susținând în acest post un om care făgăduia și moderație, dar și toleranță. Grație acestor considerații, domnul de Quélen – un ecleziasat obscur și fără talente remarcabile – ocupă locul de arhiepiscop al Parisului, deși abia împlinise patruzeci de ani. Ai fi putut crede că, în sfârșit, își satisfăcuse ambiția, dar dorința sa de mărire n-avea margini. Fără să-și dea seama, ducele de Richelieu săvârși o greșeală. Niciodată – de la cardinalul de Retz încoace – vechea monarhie nu consimțise să dea scaunul arhiepiscopal unui om atât de tânăr, care-și îngădui luxul să se mai și opună la unele legi. Se săvârșise deci o greșeală, încredințând un post de o atât de mare răspundere unui om atât de tânăr. Numai că domnul de Quélen nu era de aceeași părere, mai ales că, odată cu arhiepiscopia Parisului, trăgea nădejde să pună mâna și pe vicariatul

general, care însă, până la urmă, fu încredințat cardinalului de Croy, de unde și furia lui împotriva conversiilor rentelor. Orice-ar fi fost, spiritul mercantil și viclean al lui Villèle se simți cumplit de jignit de a fi fost înfrânt pe propriul teren.

Ludovic al XVIII-lea nu vru să se amestece în nimic, dar Monsieur făcu tot ce-i stătu în putință pentru a-l susține pe omul care-i pregătea coroana de rege. Din păcate, Camera Pairilor nu vru să-l susțină. Villèle fu cu atât mai jignit cu cât – după războiul cu Spania – numise o mulțime de pairi, așa încât era sigur că va obține majoritatea în această Cameră.

Între timp, sănătatea regelui devenea tot mai subredă. Căzuse într-un fel de somnolență, din care nu ieșea decât atunci când venea să-l vadă doamna de Cayla. Regele detesta Palatul Saint-Cloud. Chirurgical în care avea cea mai mare încredere, părintele Elisée, pe care-l adusese din emigrație, plictisindu-se în afara Parisului, îl convinsese pe bătrânul monarh că palatul din Saint-Cloud era umed.

Nimic nu părea mai ciudat la acea Curte severă și cucernică decât prezența acelui părinte Elisée. Fusesse frate cu Charité și era un chirurg foarte abil. În timpul Revoluției, își azvârlise cât colo anteriorul și se vârase în toate luptele și răzmerițele. Îi făcea plăcere să vorbească despre diversele sale iubite, cărora le spunea, la toate, „maica Elisée“. Nu-mi pot explica în niciun fel cum și unde dibuia acest preot atâtea fetișcane dintre cele mai

nostime și mai frumoase, pe care mai apoi le încredința prietenilor sau șefilor săi. Se ocupa cu această treabă, săvârșind unele orgii chiar în Palatul Regal, chiar sub ochii nepoatei regelui, care nu zicea nimic și care-l trata cât se poate de bine, deși ducea o viață atât de scandaloasă, de care un călugăr bătrân ca el ar fi trebuit să se rușineze cumplit. Dar părintele Elisée se bucura de privilegiul oamenilor pe care nu-i mai stimează nimeni și cărora le treci cu vederea orice, pentru că nu se mai rușinează de nimic.

Numai când s-a pus problema de a se face curățenie la Tuileries, regele a consimțit să stea o vreme la Saint-Cloud. Palatul Tuileries era locuit de mai bine de opt sute de persoane și era foarte prost întreținut. Avea bucătării la toate etajele; lipsa pivnițelor și a canalizării umplea Palatul de tot soiul de mirosuri, dintre care unele de-a dreptul pestilențiale, cum se întâmpla, de pildă, când trebuia să urci scara ce ducea la Pavilionul Florei sau când traversai coridoarele cele mai mici. Acele miasme groaznice, care până la urmă pătrunseră și în apartamentul regelui, îl deciseră pe suveran să stea o vreme la Saint-Cloud, deși prefera Palatul Tuileries. Monsieur și ducele de Angoulême se simțeau bine la Saint-Cloud; ducesa de Berry se simțea bine oriunde. Singură Madame prefera palatul din Saint-Cloud și regreta enorm că nu stătea Curtea mai mult acolo.

Capitolul X

În ziua de Sfântul Ludovic a anului 1824, m-am dus să-l salut pe rege. Cum nu-l mai văzusem din luna mai, am fost izbită de schimbarea produsă. Era așezat în același fotoliu, îmbrăcat într-o uniformă încărcată de broderii și doldora de ordine și de medalii. Dar ghetrele de catifea neagră, care-i acopereau gleznele, își dublaseră circumferința, iar capul – care-i era destul de mare – i se micșorase atât de mult, încât părea al unui copil. Stând cu bărbia sprijinită în piept, umerii i se ridicaseră în sus.

Când mă văzu, își înălță cu greu fruntea: atunci i-am văzut chipul, complet schimbat, cu privirea atât de stinsă, încât nu mi-am mai făcut nicio iluzie în privința stării sale. Îmi adresă câteva cuvinte, eu mi-am făcut reverența și am plecat, aproape sigură că-l vedeam pentru ultima oară pe acel rege bătrân, a cărui înțelepciune fusese pusă la prea multe încercări și care ar fi putut ieși victorios din toate situațiile, dacă firea lui slabă și boala nu l-ar fi lăsat la cheremul nebuniilor și capriciilor celor împotriva cărora încercase să lupte aproape treizeci de ani. Ludovic al XVIII-lea avea obiceiul să spună că un rege al Franței nu trebuia să se așeze în pat decât

ca să moară. S-a arătat fidel acestui principiu. Căci, între 25 august și 16 septembrie, ultima zi a vieții sale, deși grav bolnav, a apărut în public și și-a adunat de două ori Curtea. Poate că un motiv mai personal îi stimula astfel curajul. Știu de la doctorul Portal¹, primul lui medic, că-l întrebase, cu un an în urmă, când va muri. Portal încercase să schimbe vorba, dar regele îi spusese:

– Portal, nu mă trata ca pe un idiot! Știu bine că nu mai am mult de trăit, știu că voi suferi poate mult mai mult decât acum. Ceea ce vreau eu să știu e dacă ultima criză a bolii va fi scurtă sau voi rămâne mai multe zile în agonie.

– Sire, după toate aparențele, boala majestății voastre va evolua lent și gradat; așa că mai poate dura și câțiva ani.

– Nu asta te-am întrebat! reluă regele. Auzi, „lent și gradat“! Deci nu pot trage nădejde că mă vor găsi mort în fotoliu!

– După toate aparențele, nu cred, sire.

– Deci nu va exista posibilitatea de a evita stiharul alb al popii! mormăi regele după o clipă de tăcere.

Apoi vorbi despre altceva.

Când ducesa de Angoulême încercă un demers mai direct pentru a-l împăca pe rege cu Biserica, primi un răspuns destul de rezeptiv:

¹ *Baronul Antoine Portal* (1742-1832), doctor din Montpellier. În 1769, ajunge profesor la Collège de France, apoi membru al Institutului de Medicină. A fost medicul lui Ludovic al XVIII-lea. La inițiativa sa, a fost înființată, în 1829, Academia Regală de Medicină din Franța.

– Încă n-a venit vremea, nepoată! Fii liniștită!

Totuși, pe măsură ce pericolul devenea din ce în ce mai mare, neliniștea familiei sporea și ea. Doamna de Cayla, care nu obișnuia să se lase dominată de sentimente de falsă delicatețe, își făcu socoteala că era de preferat să mârșnească un muribund ca să se bucure de recunoștința celor care aveau să-i supraviețuiască. Așa că sosi pe neașteptate la rege în ajunul morții lui și procedă în așa fel încât, după o lungă discuție, marele vicar fu anunțat că poate să intre în odaia bolnavului. Se pare că în acel lung *tête-à-tête* n-au fost uitate nici unele lucruri pământești.

Mareșalul Mortier¹ poseda – în strada Bourbon – un splendid palat, pe care anunțase că avea de gând să-l vândă. În aceeași dimineață, un om de afaceri venise să-i ofere opt sute de mii de franci. Mareșalul ezitase și ceruse un timp de gândire pentru a se sfătui cu soția și copiii săi. I se dădu o oră. Dacă răspunsul nu sosea într-un ceas, omul de afaceri avea în vedere un alt palat. Mareșalul întrebase cine-l cumpără.

– Ce importanță are?

– Are, fiindcă trebuie să știu dacă e solvabil.

– Foarte solvabil, din moment ce veți primi banii azi, cu condiția ca numele cumpărătorului să rămână secret!

¹ *Edouard Casimir Mortier, duce de Trévis* (1768-1835), general de divizie, mareșal, pair al Franței, Mare cancelar al Legiunii de Onoare, ministru de război. A pierit în atentatul pus la cale de Fieschi împotriva lui Ludovic-Filip.

Mareșalul consimți și, imediat după vizita doamnei de Cayla la rege, acesteia îi fură numărați opt sute de mii de franci. Un ordin semnat cu un „Louis“ abia lizibil îi ajunsese ducelui de Doudeauville ca să plătească această sumă considerabilă. Regele mai răsufla încă, așa că avea dreptul să dispună cum voia de banii lui. Totuși, doamna de Cayla s-a simțit întotdeauna puțin cam stânjenită de această achiziție și mai ales de data cumpărării acelei case. N-a îndrăznit niciodată să locuiască în acel palat. De altfel, după câțiva ani, l-a vândut ducelui de Mortemart¹.

Regele, odată ce-a luat hotărârea să moară creștinește, a dovedit o mare fermitate. A dat el însuși ordine ca ceremonia înmormântării să se desfășoare cu tot dichisul, așa cum se desfășurase și la ceilalți regi, fără să uite nici cel mai mic amănunt. Cu câteva ceasuri înainte de moartea sa, marele vicar greși rostind o altă rugăciune decât cea care trebuia rostită la căpătâiul muribunzilor. Ludovic al XVIII-lea îl făcu atent și-i reaminti, cu o exactitate uimitoare, textul ce trebuia spus. Familia, adunată în fundul odăii, fu profund mișcată. Medicii, slugile, preoții înconjurau patul. Primul gentilom ținea draperia de la pat. La semnul dat de primul medic al regelui, gentilomul lăsă draperia să cadă și-i

¹ *Casimir Louis de Rochefouart, prinț de Charente, duce de Mortemart* (1787-1875), ofițer de ordonanță al lui Napoleon. Raliindu-se Bourbonilor, ajunge ambasador la Petersburg, în iulie 1830.

salută pe prinți. Monsieur ieși plângând cu hohote. Madame se pregătea să-l urmeze. Până atunci, ea pășise întotdeauna înaintea soțului ei, fiindcă era fiică de rege. Ajungând la ușă, se opri scurt și, printre lacrimile care-i scăldau obrazul, rosti cu greu:

– Treceți, domnule Delfin!

El trecu imediat, fără să facă vreo remarcă. Primul gentilom strigă: „Regele!“ Gărzile repetară și ele: „Regele!“ și Carol al X-lea¹ intră în odaia sa. Câteva trăsuri așteptau afară, gata pregătite. Carol al X-lea ieși imediat din cameră și, împreună cu toată familia sa, se îndreptă spre Saint-Cloud, după obiceiul regilor Franței, care nu rămâneau nici măcar un minut în palatul unde predecesorul lor își dăduse sufletul.

Li s-a reproșat întotdeauna prinților din familia de Bourbon supunerea față de legile etichetei, dar veți vedea cât de exagerată era această supunere. Sigur că moartea unchiului ei o afectase foarte mult pe Delfină. Dar eticheta era etichetă. Regele nici nu-și dăduse bine duhul, că ea se și gândea la ceremonia înmormântării. La rândul lui, Delfinul și începuse să se gândească la drepturile pe care urma să le aibă de acum încolo. Fratele meu – aflat în skujba Delfinului și care a fost de față la moartea regelui – mi-a relatat în amănunt toate aceste lucruri.

¹ *Contele de Artois* (1757-1836). Nepotul lui Ludovic al XV-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea și Ludovic al XVIII-lea. Rege al Franței între 1824 și 1830.

Apartamentul răposatului rege a fost îmbrăcat în negru și transformat într-o capelă în care ardeau zeci de lumânări. Toată dimineața, preoții au rostit rugăciuni. Treaba asta a durat câteva zile. Publicul nu era admis decât dacă avea bilet de intrare. Lenea mea obișnuită și groaza de astfel de reprezentații m-au împiedicat să mă duc, după cum nu m-am dus nici la Saint-Denis ca să asist la funeralii. Cortegiul părea ciudat, pentru că niciun preot nu se afla în mulțimea care ducea mortul la groapă. Izbucnind o ceartă între marele vicar și arhiepiscopul Parisului, domnul de Quélen interzisese ecleziastilor din diocesele sale să însoțească acel cortegiu¹.

Se pare că această interdicție nu se extindea și asupra preoților de la Saint-Denis, fiindcă, odată cortegiul ajuns la această biserică, slujba a fost demnă și creștinească. Lucrurile mi-au fost relatate de o mulțime de martori oculari și în special de către ducele de Raguse, a cărui imaginație vie fusese de-a dreptul șocată de formele feudale ale înmormântării. Le istorisea cu mult lux de amănunte și cu acel talent care-i era caracteristic ori de câte ori relata ceva și care făcea ca discuția cu el să fie de-a dreptul încântătoare.

Îmi amintesc, între altele, de momentul în care mai marele crainicilor, luând rând pe rând casca, scutul

¹ O ordonanță din 25 ianuarie 1826 a restrâns privilegiile marilor vicariate. Ea a pus capăt conflictului, în ceea ce privea atribuțiile, declanșat, în 1821, la moartea cardinalului de Périgord, între monseniorii de Quélen, arhiepiscopul Parisului, și de Croy, marele vicar al aceleiași oraș.

și spada regelui, le-a aruncat în criptă. În timp ce ele se rostogoleau pe trepte, crainicul striga de câte trei ori: „Regele a murit! Regele a murit! Regele a murit!“ După acel strigăt repetat de nouă ori, cu o voce lugubră, în tăcerea din sală, ușa cavoului se închisese cu zgomot. Pe urmă, toți crainicii se întoarseră spre public, strigând în cor: „Trăiască regele!“ Toți cei de față aclamară puternic. Mărturisesc că spada și casca lui Ludovic al XVIII-lea puteau da naștere la interpretări ridicole. Dar când mareșalul vorbi despre zgomotul pe care-l făcuseră căzând în adâncul mormântului regal, iscă aceiași fiori pe care-i simțise el însuși în acel moment. Această ceremonie prilejui o dispută literară care mai durează și acum.

Domnul de Salvandy, cunoscut prin câteva broșuri politice, inseră în *Journal des Débats* o călduroasă relatare a funeraliilor de la Saint-Denis. Multe persoane crezură că recunosc pana domnului de Chateaubriand. Îl lăudară atâta încât, la un moment dat, ajunseră să-i spună că niciodată nu scrisese ceva mai bun. El nu i-a iertat lui Salvandy această eroare a publicului, care-l răni în incommensurabila sa vanitate.

Regele Carol al X-lea spuse câteva cuvinte politicoase domnului de Brézé, mare maestru al ceremoniilor, despre felul impecabil în care se desfășurase înmormântarea.

— O, sire, răspunse celălalt cu modestie, au mai fost unele mici scăpări, dar data viitoare vă făgăduiesc că va fi mult mai bine!

– Îți mulțumesc, Brézé, răspunsese regele surâzând, dar să știi că nu sunt deloc grăbit să-ți dau prilejul să-și îndrepti scăpările!

Domnul de Brézé era cât pe-acți să intre în pământ de rușine pentru gafa pe care o făcuse.

Luând titlul de Delfină, ducesa de Angoulême renunță la apelativul de Madame, cum i se spusese până atunci. Doamna de Berry avu tupeul să și-l însușească. Îi ceru regelui aprobarea, dar acesta îi răspunsese foarte sec:

– Ce titlu? Eu trăiesc, iar dumneata ești văduvă, așa că nu se poate!

Într-adevăr, dacă ducele de Berry ar fi trăit, n-ar fi devenit Monsieur decât în clipa în care fratele său ar fi devenit rege. Ducesa de Berry invocă motivul că ducesa de Angoulême, mama lui Francisc I, își spunea Madame și că ea, ducesa de Berry, fiind mama ducelui de Bordeaux, dorea să se pregătească astfel pentru o eventuală regență. Dar ducesa nu se bucura de niciun fel de considerație în familie pentru a obține un astfel de titlu, cu care doamna Delfină nu se arătase a fi de acord.

Carol al X-lea nu moștenise firea posacă a lui Ludovic al XVIII-lea, așa că trată cu multă bunăvoință familia de Orléans. Sincera prietenie care existase între doamna Delfină și ducesa de Orléans îndulcise mult atitudinea fiicei lui Ludovic al XVI-lea față de această familie. Așa că regele le conferi tuturor prinților de Orléans titlul de „altețe regale“, stins de două generații.

A doua zi după moartea lui Ludovic al XVIII-lea, Carol al X-lea primi la Saint-Cloud toate corpurile legiuitoare ale statului. Le făcu o declarație de principiu, asigurându-le o mulțime de libertăți la care nimeni n-ar fi cutezat să spere, așa că bucuria fu generală. Cuvintele regelui, repetate seara și tipărite a doua zi în *Monitor*, produsură multă bucurie, mai întâi la Paris, apoi în toate provinciile, iscând un mare entuziasm față de noul suveran.

În ziua în care intră în Paris, se bucură de o asemenea popularitate, încât, deși ploua cu găleata, străzile erau înțesate de lume care-și manifesta entuziasmul și căldura prin aplauze și prin aclamații ce nu se mai sfârșeau. Regele, călare, ud learcă de ploaie, trecea printre supușii săi cu chipul satisfăcut și surâzător, fapt care-i încântă pe burghezii din 1824. Poporul, întotdeauna lacom de noutăți și plin de speranțe, primi cu încredere această nouă domnie. Toată neîncrederea acumulată ani de zile față de contele de Artois se risipi de la sine, într-o clipă, prin câteva fraze rostite de Carol al X-lea, care jurase să respecte Carta. Nu ținea decât de el ca această fericită dispoziție să dea roade; și dădu, căci Carol al X-lea era dornic de popularitate și voia cu orice preț să placă supușilor săi. Mi-ar fi plăcut să-mi fac iluzii închipuindu-mi că greutatea coroanei îl făcuse să-și schimbe ideile, dar îl cunoșteam mult prea bine pentru a îndrăzni să sper un astfel de lucru. Îmi aduc aminte că, în acele zile, am avut unele discuții cu Mathieu

de Montmorency, cu domnul de Rivière și cu alte câteva persoane.

– Pretindeți, le-am spus, că Franța nu știe ce vrea și că nu există o opinie publică! Sunteți de acord că Monsieur nu se bucură nici de cea mai mică popularitate și că, dimpotrivă, Carol al X-lea este foarte popular. De aici, trageți concluzia că poporul e schimbător și capricios și că nu merită să dai nici doi bani pe părerile lui. Totuși, lucrurile nu stau chiar așa: lipsa de popularitate a lui Monsieur se datorează faptului că s-a arătat ostil față de noile legi ale țării, iar popularitatea lui Carol al X-lea se datorează faptului că a apărat aceste legi. N-ar fi mai logic să tragem concluzia că Franța are totuși o opinie, voința de a-și susține noile drepturi căpătate prin Constituție, după treizeci de ani de suferințe?

– Ei, drăcie, mi s-a răspuns pe un ton înțepat, nimeni nu se atinge de Constituția aia a dumatăle, nici n-are de gând să calce în picioare interesele poporului! Dar nu cred că e bine să-i sacrificăm și puținele drepturi care le-au mai rămas claselor superioare. Și apoi, la naiba, cred că trebuie să mai și guvernăm, nu?

Domnul de Villèle profită de noul regim pentru a retrace cenzura care-l deranja. Nu câștigă cine știe ce mare lucru, căci atacurile – acum îngăduite – fură tot atât de vehemente la adresa lui, ca și pe vremea când erau interzise. Vâna liberală se vlăgui repede. Regele și consilierii săi reveniră la vechile obiceiuri și animozitatea împotriva guvernului năruie toate speranțele pe care și le făurise poporul în legătură cu noua domnie.

Capitolul XI

Am cutezat să cred că moderația din primele momente se datorase în mare parte influenței Delfinului. Domnul de Villèle, dându-și seama de puterea pe care ar dobândi-o o Opoziție al cărei șef ar fi Delfinul, vru s-o neutralizeze. Prefăcându-se că nutrește o mare admirație față de judecata sănătoasă a acestuia, el îi ceru să-și explice pe larg ideile în Consiliu. Prințul simți capcana. Persoanele care se bucurau de încrederea sa îl implorară să refuze acest lucru; dar regele îi porunci s-o facă: fiul își ascultă tatăl, așa cum făcea de obicei, cu riscul de a pierde Coroana. Totuși, a fost bucuros că nimeni nu l-a crezut solidar cu unele acte ale acelui Consiliu, unde consimțise să ocupe totuși un loc. Nu blamă nimic din ceea ce hotărî Consiliul, nu-și dădu nicio părere, stătu deoparte și nu participă la nimic. Așa că, a doua zi, după măsura luată împotriva voinței sale, el afirmă sus și tare, trecând pe lângă masa Consiliului și bătând cu pumnul în scaunul pe care-l ocupase:

– Iată un fotoliu care mi-a adus o sumă frumoasă!

Altă dată, la Saint-Cloud, adresându-se mulțimii de curteni care-l înconjurau, strigă:

– Domnilor, care dintre dumneavoastră poate spune pe loc, fără să numere, câte volume sunt în această parte a bibliotecii?

Mai multe persoane se hazardară și rostiră fiecare câte o cifră.

– Cel care s-a apropiat cel mai mult e Lévis, răspunse Delfinul. Știu exact câte cărți sunt pentru că le-am numărat în timpul ultimului Consiliu. De obicei, asta fac când nu dorm!

Carol al X-lea nu-și îngăduia nici cea mai mică părere până ce n-o supunea hotărârii Delfinului. Ea îi parvenea de obicei pe două căi: fie prin abatele de Latil, devenit arhiepiscop de Reims, fie prin marchizul de Rivière, care i-a succedat ducelui Mathieu de Montmorency ca preceptor al micului duce de Bordeaux, intrând în această slujbă de îndată ce prințul împlini vârsta de șase ani.

Și iată că, nitam-nisam, ne trezirăm cu o lege privind sacrilegiul, lege care a revoltat pe toată lumea. Felul cum a fost discutată și amendată această lege în Camera Pairilor a contribuit la popularitatea acestei Camere, care și-a făcut un titlu de glorie rezistând pretențiilor Congregației și partidului emigrant. Cu acest prilej, s-au ținut o mulțime de discursuri, printre care s-a remarcat cel al domnului Pasquier. El a atacat redactarea acelei legi, distrugând astfel nemotivata asprime a pedepsei, lucru ce a făcut ca legea să devină aproape nulă. Țasta a fost unul dintre motivele pentru care Carol al X-lea nu l-a mai putut suferi. Chiar în ziua în care s-a discutat această

lege, domnul Portal a ținut și el un raport privind legea ce proteja comerțul navigației de coastă. Cardinalul de Croy, mare vicar, după ce l-a ascultat cu atenție timp de trei sferturi de ceas, s-a aplecat la urechea vecinului său și i-a zis:

– În ce secol trăim! Vorbește de fraudă, de piraterie; dar uită-te la el cu câtă grijă evită să pronunțe cuvintele „religie“ și „sacrilegiu“. Iată ce înseamnă să încredințezi astfel de treburi unui protestant. E revoltător!

Cu mare greutate, cei din jur abia au izbutit să-l facă pe eminența sa să priceapă că acum era vorba de o cu totul altă lege decât cea a sacrilegiului, pe care venise s-o limpezească cu luminile sale apostolice. Cuvântul „fraudă“ îl șocase, căci îl luase drept un termen protestant.

Altfel, cardinalul de Croy era un om de treabă și dacă toți preoții de la Palat ar fi semănat cu el, și tronul, și altarul ar fi avut niște slujitori mai prostănaci – e adevărat –, dar mai drepți și mai cinstiți.

După vânătoare, Delfinului nu-i plăcea nimic mai mult decât milităria. Îi procurară deci un pâlc de ostași, cu atât mai lesne cu cât nu se ocupa decât de ținuta lor vestimentară. După ce făcea câteva manevre, își arăta nemulțumirea față de o mișcare greșită și începea să remarce cusururile uniformelor sau felul cum își țineau unii ostași arma. După asta, închipuindu-și că era un militar strălucit, se întorcea fericit acasă.

Doamna Delfină înțelesese foarte repede rolul pe care trebuia să-l joace. Așa că nu exista ofițer pe care să nu-l știe după chip și după nume; le cunoștea situația, speranțele, familia și pomenea întotdeauna numele Delfinului ori de câte ori obținea pentru vreunul dintre ei o favoare care de fapt i se cuvenea. Protecția ei față de tinerii ofițeri din gardă avea ceva matern. Le înlesnea unele mici distracții, îi ajuta să avanseze în grad și de nenumărate ori anulase hotărârile care le intezeau să ia și ei parte la carnaval. Așa că doamna Delfină era pur și simplu adorată de tot acel tineret pentru care abdica de la severitatea sa obișnuită. Devenise – cum s-ar spune – patroana tinerei armate; în schimb, nu s-a putut identifica niciodată cu rămășițele glorioase ale Marii armate. Delfinul nu manifesta chiar atâta silă față de această Mare armată și, din acest punct de vedere, avea un oarecare avantaj asupra soției sale.

Cât despre rege, emigrantul dădea tot timpul pe dinafară din ființa lui. Ludovic al XVIII-lea nu uita niciodată să aducă aminte ofițerilor Imperiului de aniversările bătăliilor la care luaseră parte, dezvoltându-și incredibila memorie în istorisirea marșurilor și manevrelor pe care ei înșiși le uitaseră printre atâtea fapte de arme la care participaseră, ajungând uneori la câte o amintire măgulitoare pentru cei cărora le era adresată.

Carol al X-lea, dimpotrivă, nu vorbea niciodată despre războaiele Imperiului. Mareșalul Marmont,

chemat să facă adesea câte o partidă de whist cu el, se amuza să-i amintească de unele fapte glorioase ale armatei franceze. Regele sărea ca ars și le prezenta cu totul altfel, așa cum le citise el în buletinele din străinătate. Și când mareșalul Marmont sau altcineva, vrând să restabilească adevărul, îi arăta că se înșală, Carol al X-lea se posomora imediat. Partenerul se resemna, cu atât mai mult cu cât regele era și un jucător execrabil.

Urcând pe tron, el declară că reproșurile fiind mult prea importante, nu era cazul să se facă risipă de ele în Constituție. Dar Carol al X-lea nu făcea parte dintre oamenii care să se lase constrânși. Era foarte încăpățânat, pentru că pricepea greu lucrurile și pentru că era slab din fire. Își juca – cu regularitate – partida de cărți la doamna Delfină. Cei de acolo nu prea aveau obiceiul să repete cuvintele nepoliticoase care-i scăpau regelui în toiul jocului, pentru că știau că a doua zi le putea veni lor rândul la jignirile regelui. Uneori aveau loc niște scene atât de comice, încât transpirau totuși în afară. Între altele, îmi aduc aminte că, într-o seară, regele – după nu știu câte înjurături – îl făcu pe Vérac un „coquecigrue”. Vérac, roșu de mânie, se ridică drept ca un băț și răspunse foarte trufaș:

– Nu, sire, nu sunt un „coquecigrue”.

Regele, și mai furios, strigă:

– Ei bine, domnule, știi măcar ce-i aia un „coquecigrue”?

– Nu, sire, nu știu ce-i un „*coquecigrue*“!

– Ei bine, domnule, nici eu nu știu!

Doamna Delfină nu se putu abține să nu izbucnească într-un hohot de râs; regele i se alătură, împreună cu toți cei de față.

Domnul Delfin, care juca șah, se retrăgea devreme în odaia soției sale. Prințesa lucra uneori la câte o tapiserie. Ea invita întotdeauna două sau trei doamne de onoare, fie de la Curtea sa, fie de la Curtea soțului ei, care veneau împodobite ca la bal. Cumnata mea se bucura de favoarea de a fi invitată mai des ca celelalte. Doamnele care erau de serviciu în ziua aceea nu asistau decât dacă erau poftite. Doamna Delfină nu era deloc amabilă cu doamnele ei de onoare și nu dădea dovadă față de ele de niciun fel de familiaritate. Din când în când, venea la Delfină și ducesa de Berry. Juca de obicei cărți cu regele și era singura pe care acesta n-o bombănea ca pe ceilalți. Când primea ea, venea mult mai multă lume. Când lipsea Delfina, regele își făcea partidele de whist la ducesa de Berry.

La Saint-Cloud se reuneau toți în salonul regelui. Acest mod de viață a continuat, fără ca ceva sau cineva să-l schimbe, până în ziua de 31 iulie 1830.

Ducesa de Berry nu împărtășea viața monotonă a celorlalți prinți. De foarte multă vreme aruncase rochiile și vâlurile de doliu și se bucura din plin de toate bucuriile pe care i le oferea viața. Doliul fusese doar un pretext pentru a se înconjura de o Curte a ei. Avusese grijă

să-și aleagă numai oameni tineri și veseli. Monumentul și capela pe care le înălțase la Rosny – unde fusese depusă inima soțului ei – o atrăseseră puternic în primele zile ale nenorocirii. Apoi, drumurile într-acolo se transformară în simple plimbări. Pe urmă, se duse însoțită de câțiva prieteni, apoi, de tot mai multă lume; în curând, începu chiar a râde și a se distra, iar până la urmă, călătoriile la Rosny se transformară în adevărate serbări, unde toată lumea se distra zdravăn. Mă rog, asta-i viața! Totuși, singurul lucru cu care nu m-am putut împăca a fost faptul că ducesa de Berry a căpătat gustul vânătorii și al trasului cu pușca, gust care-i fusese insuflat de doamna de La Rochejaquelein. Toate acele doamne trăgeau în iepuri și, pentru a recunoaște animalele ucise de ele, le tăiau vârful urechii cu un mic pumnal pe care-l purtau la ele și vârău bucățelele în vestă. Ajungând la palat, începeau să numere acele trofee însângerate. Lucrul mi s-a părut întotdeauna groaznic.

Doamna de La Rochejaquelein purta la vânătoare un costum bărbătesc. Încântată de acel costum, ducesa de Berry s-a văzut oprită, din zelul ei de a o imita, de răspunsul sec pe care i l-a dat doamna sa de onoare, Juste de Noailles, căreia îi poruncise să-i facă și ei un costum la fel.

– Doamna ar face bine să se adreseze unor croitori: eu una nu mă pricep la pantaloni bărbătești!

Nici doamna de Noailles, nici doamna de Reggio nu se numărau printre favoritele prințesei. Bârfa nu

întârzie prea mult ca să-și arate colții în ceea ce privea comportarea ducesei de Berry; dar cum îl luase de paravan pe domnul de Mesnard, care era cu treizeci de ani mai bătrân decât ea și ale cărui asiduități erau motivate de slujba de cavaler de onoare al ducesei, publicul – care-l socotea mai curând un mentor al ducesei – nu crezu o iotă din vorbele ce se vânturau la Curte.

Cât despre familia regală, ea era convinsă și răsconvinșă de comportarea ușuratică a ducesei, dovadă scandalurile frecvente și violente pe care i le făcea regele. Ea le atribuia cumnatei sale, așa că dușmănia dintre cele două femei sporea pe zi ce trecea. Discordia pusese stăpânire și pe slujitori, căci doamna de Gontaut și domnul de Mesnard începură a-și disputa favoarea ducesei; ultimul fiind mai isteț, stăpâna se răci față de guvernanta care, chipurile, o îndepărta pe mamă de copiii ei. Adevărul e că ducesa de Berry nu se ocupa mai deloc de copiii ei, pe care nu-i vedea cu zilele. Nici măcar pojarul, destul de grav, pe care-l făcu micul duce de Bordeaux și care impacientă toată Curtea n-o făcu să-și schimbe planul de a se duce la Rosny. Regele și doamna Delfină se arătară atât de supărați, încât nu se sfiiră să-și manifeste nemulțumirea cu glas tare. Și totuși, ei ar fi fost primii care ar fi ținut-o de rău pe ducesă dacă aceasta ar fi făcut uz de drepturile sale de mamă, socotind că sfidează eticheta și că încalcă atribuțiile guvernantei.

În fiecare zi, aceasta îi ducea pe copii la rege dimineața, la scularea majestății sale din somn, și – ca

să vă spun adevărul – ducesa de Berry nu era prea menajată în toiul acelor întrevederi zilnice.

Cu timpul, am auzit spunându-se că numeroasele sale aventuri se pretau chiar la ceva mai mult decât o critică. Eu, personal, de câte ori am avut prilejul s-o întâlnesc, am văzut-o posacă și stând degeaba. Nenorocirea prin care trecuse n-o schimbase din acest punct de vedere.

Îmi amintesc că, la ultimul concert la care am asistat, după ce muzica s-a terminat, am intrat în salon; eram cu totul vreo patruzeci de femei. Ea ne-a lăsat să ne aranjăm în cerc în jurul odăii, apoi a petrecut douăzeci de minute râzând și șușotind cu contele de Mesnard; pe urmă, luându-l de braț, a intrat în apartamentul ei fără să fi adresat un singur cuvânt niciuneia dintre persoanele de față. Am ieșit toate din salon destul de prost dispuse de felul grosolan în care se purtase cu noi; în ceea ce mă privește, eram convinsă că nu era vorba de capriciile unei fetișcane răzgâiate și prost-crescute. Căci, în pofida acestor toane, care displăceau enorm persoanelor de la Curtea ei, ducesa de Berry era totuși iubită de cei din preajma sa, cărora le plăcea felul ei firesc de a se purta, veselia și modul cum îi trata. La Rosny, era o stăpână bună și făcea binele cu multă chibzuială și dreptate. Se bucura de o oarecare popularitate în rândul burgheziei din Paris. Cel mai mare merit al ei consta în faptul că se deosebea de restul familiei. Îi plăceau artele; se ducea la spectacole; organiza serbări.

Se plimba pe străzi; avea tot soiul de fantezii, pe care nu se sfia să le pună în practică; intra în prăvălii. Se ocupa de toaletele sale, într-un cuvânt, aducea puțină mișcare la Curte și asta era de ajuns pentru a-și atrage simpatia negustorilor. Burghezii știau că-i plăcea să iasă în public și să asiste la micile spectacole, fără nicio etichetă. Era oricum mult mai puțin dispusă decât doamna Delfină să-și mențină rangul. Artistele – pe care le puneă să dea spectacole și ale căror roluri le aprecia cu ardoarea unei italience – contribuiau și ele la succesele sale și o făceau într-un fel populară.

Fidelă comodității mele, nu m-am dus la Reims, unde urma să fie uns rege Carol al X-lea. Dacă aș fi știut că aceea era ultima ungere cu mir a unui rege al Franței, poate că totuși m-aș fi dus. Dar, istorisindu-mi-se în amănunt toată ceremonia, mi s-a spus că cei care încercaseră să ascundă mascarada clericală și feudală a ceremoniei sub un vâl de cucernicie iscaseră pur și simplu râsul. Bietul Carol al X-lea, gol pușcă sub un cămeșoi de mătase albă, dârdâind pe podeaua goală, aștepta să-l ungă cu mir și să-l îmbrace, după tipic, cu cele șapte veșminte. După ungerea cu sfântul mir, în loc să fie proslăvit și aclamat, a fost ironizat și ridiculizat, căci toată acea ceremonie, în loc să-l înalțe, dimpotrivă, îl micșorase în ochii lumii. Păsările, lăsate să zboare libere prin catedrală, semn că regele își putea lua de-acum și el zborul, păreau niște biete găini speriate de flacăra lumânărilor, de cântecele corului, de sunetele orgii și de larma mulțimii.

În schimb, după ce Carol al X-lea, splendid îmbrăcat, cu mantia regală pe umeri, rosti jurământul din înălțimea tronului, după ce ușile grele fură date în lături cu zgomot mare, după ce crainicii anunțară norodul că regele lor fusese uns, aclamațiile celor de afară se uniră cu ale celor dinăuntru. Există întotdeauna în vechile ceremonii unele uzanțe pe care timpul le-a prescris și altele care răspund în mod constant impresiilor generale. Tactul constă în a le discerne și spiritul, în a le alege. Este exact ceea ce a știut Napoleon să distingă. Încoronarea sa, foarte solemnă, de altfel, n-a fost însoțită de niciuna din acele mascarade pe care le reclamă Biserica. Știu bine că prinții, supunându-se tuturor acelor caraghioslăcuri, își ziceau în sinea lor că nu se umileau decât în fața Domnului; dar preotul ieșea mult prea în evidență pentru a se putea face abstracție de el în ceremoniile în care sensul mistic rămânea ascuns sub forme materiale.

Reîntorcându-se de la Reims, regele și-a făcut o intrare spectaculoasă în Paris. Cortegiul era superb. L-am văzut din întâmplare, în timp ce revenea de la Notre-Dame la Tuileries. Într-o trăsură cu șapte geamuri, era însoțit de fiul său, de ducii de Orléans și de Bourbon. Prințesele de Orléans se aflau în a doua trăsură, împreună cu doamna Delfină și cu ducesa de Berry. Pe urmă, veneau echipajele prinților. Echipajul ducelui de Orléans era tot pe atât de măreț pe cât era de elegant.

În ciuda acestei pompe etalate pe o vreme minunată, am observat că regele fusese primit cu multă

răceală. Mulțimea era departe de aclamațiile pornite din inimă cu care-l primiseră cu câteva luni mai înainte pe o ploaie cu găleata. Miniștrii, ambasadorii, întregul Paris dădură, rând pe rând, serbări la care familia regală a asistat și care – se zice – au fost foarte frumoase și foarte bine organizate. Eu n-am participat la niciuna. Mă stabilisem la țară și n-aveam niciun chef să mă deranjez pentru un simplu bal. Regele avu mare succes la Primărie. Căci știa de minune să unească demnitatea cu bonomia și să fie cât se poate de politicos și de plin de grație. Cu asemenea calități, un suveran nu poate să nu fie simpatizat la o serbare a burgheziei.

Capitolul XII

Curtea din Viena n-a consimțit niciodată să recunoască titlurile – germane sau italiene – pe care Napoleon le dăduse generalilor săi. La rândul ei, Curtea Franței nu voia să le dea poruncă să renunțe la ele. Această problemă a rămas nerezolvată de cele două guverne, fără ca cei în cauză să se poată amesteca.

Începând din 1814, ambasadorul Austriei, baronul de Vincent, ascunsese această situație ca să evite orice tracasare. Era necăsătorit, așa că nu dădea recepții; amabilitățile sale se mărgineau doar la dineuri. Îi invita, prin viu grai, pe cutare mareșal sau duce, fără a-i mai adăuga și titlurile. Și când aștepta câte un astfel de personaj, avea grijă să stea cât mai aproape de ușă, pentru ca valetul de cameră să nu mai aibă când să-l anunțe pe musafir. Lucrul se petrecea cu atâta naturalețe, încât această manevră i-a reușit ani în șir, fără ca cineva să bage de seamă.

Când a venit însă în locul lui contele Appony, lucrurile s-au schimbat. Acesta voia să aibă casă deschisă și să debuteze printr-o recepție răsunătoare. Așa că au fost trimise numeroase invitații mareșalului Soult, mareșalului Oudinot, mareșalului Marmont și multor altora.

Nimeni nu s-a formalizat și toți cei invitați s-au dus. Dar soțiile lor aveau obiceiul să poarte titlurile pe care le căpătaseră bărbații lor. Toată lumea a băgat atunci de seamă că, în timp ce valeții de cameră le anunțau pe ducesa de Dalmatie sau de Reggio, alți valeți le anunțau pe mareșala de Soult sau pe mareșala Oudinot. Lucrul a devenit și mai penibil când ducesele de Massa și de Istia au fost anunțate cu titlurile de doamne de Régnier și de Bédières. Era necesară o explicație, mai ales că anunțurile valeților începuseră a fi urmate de strigăte generale de reprobare. Toți militarii dezertară în masă din saloanele ambasadei. Persoanele ultraregaliste se arătară profund jignite de acea încurcătură, cu atât mai mult cu cât ar fi fost foarte ușor de evitat tot acel tărăboi. Dar contele Appony nu era cătuși de puțin dibaci, iar baronul Damas, pe atunci ministru al afacerilor externe, la fel de mărginit ca majoritatea emigranților, nu pricepea de ce acea serată iscase atâta nemulțumire.

Carol al X-lea, care nu se socotea deloc jignit, ceru ca toți curtenii atașați lui să nu părăsească ambasada. Ludovic al XVIII-lea n-ar fi îndurat acest afront politic. De altfel, în timpul domniei sale, Curtea din Viena n-ar fi cutezat să facă un astfel de lucru. După ce nobilimea noastră a strigat până n-a mai putut că austriecii împărțiseră societatea în două și după ce s-au certat între ei ca la ușa cortului, contesa Appony a continuat să dea baluri strălucite și dineuri elegante, la care invita lumea cea mai aleasă din Paris. Totuși, ambasadorul se făcuse

de poveste prin stângăcia și prin lipsa sa de tact. Mulți oameni de vază n-au mai vrut să-i calce pragul și numai pentru că știau că regelui nu-i face plăcere se abțineau să-și manifeste nemulțumirea.

De altfel, s-a spus și s-a răspus că lista civilă era înglodată în datorii la moartea lui Ludovic al XVIII-lea și că toată lumea își pusese nădejdea în Carol al X-lea să acopere deficitul; Villèle, atât de zelos în privința legii de trei la sută, se părea că izbutise un aranjament cu Banca Rothschild; dar până la urmă s-a dovedit că vorbele acestea fuseseră scornite de Opoziție.

Între timp, doamna Delfină, vrând să mai înveselească lumea de la Curte – odată ce doliul după Ludovic al XVIII-lea luă sfârșit –, îl convinse pe Carol al X-lea să ofere câteva spectacole. Regele își anunță curtenii că le va da câte unul în fiecare săptămână. Dar și povestea asta dură ca toate celelalte, adică de joi până mai apoi. Căci regele se plictisi, iar Delfinul se plictisi și mai tare decât el. Ducesa de Berry, care nu înghițea astfel de distracții, nu le încurajă câtuși de puțin. Doamna Delfină tună și fulgeră, apoi se strădui să atragă cât mai multă lume în jurul ei. Dar, văzându-se atât de puțin susținută, până la urmă renunță și ea, așa că în ultimii ani n-au mai avut loc la ea decât două sau trei reuniuni, în afară de cele oficiale, impuse de vizita unor suverani străini.

Reuniunile aveau loc în apartamentele cele mari, începând cu cabinetul regelui și sfârșind cu Salonul

Păcii. Toate persoanele invitate trebuia să fie prezente înainte de sosirea familiei regale, fiindcă după asta se închideau ușile și nimeni nu mai putea nici intra, nici ieși. Nu se admiteau preferințe pentru unele camere. Cu toate acestea, ducesele se adunau de obicei în Sala Tronului. Prinții făceau un tur prin saloane, conform etichetei, adresând câte un cuvânt fiecărui invitat. Pe urmă, regele se așeza la masa de joc, pusă în cabinetul Consiliului, unde nu exista nicio altă mobilă decât o masă, fotoliul său și trei scaune necesare celor care urmau să joace cărți cu majestatea sa. De obicei, cele trei persoane erau: o doamnă de rang mare, un ambasador și un mareșal. Doamna Delfină se așeza la masa de joc din Sala Tronului, ducesa de Berry, la masa de joc din Salonul Păcii, ducesa de Orléans, în Salonul Albastru. Nimeni nu juca serios, nici măcar regele. N-aș ști să vă spun ce se întâmpla cu Delfinul. Cred că, după primul tur prin saloane, o ștergea englezește. Cam după un ceas, regele dădea semnalul, sculându-se de pe scaun. Toată lumea se ridica. Regele trecea apoi prin saloane și, cum politețea nu era pe atunci la loc de cinste, nu se adresa decât câtorva aleși. Într-o astfel de împrejurare, l-am văzut totuși pe Carol al X-lea mergând de la deputat la deputat și încurajându-i cu vorba și cu gestul pentru a le obține voturile. Făcu la fel și cu pairii, dar cu mai puțină tragere de inimă și simpatie. La ora zece, toată acea adunare – numită „de apartament” – îmbrăcată în costume de Curte lua sfârșit. Costumul de

Curte era obligatoriu și la spectacole. Doamna Delfină ar fi vrut să reînvie obiceiul de a te înscrie ca să poți fi invitat, dar n-a avut câștig de cauză. În general, lojile din sala de spectacol erau ocupate de persoane de o mare evlavie, care refuzau cu strășnicie să se ducă să vadă reprezentațiile din oraș, deși era vorba de aceleași piese, jucate de aceiași actori. Domnișoarelor nu le era îngăduit să vadă *Polyeucte* în oraș, în schimb, erau duse – cu conștiința împăcată – la câte un vodevil deocheat, în micile loji ale sălii regale. În timp ce priveau la cele petrecute pe scenă, servitorii tratau invitații cu răcoritoare deosebit de gustoase, în pahare înalte și în farfurioare adânci de faianță, așezate pe tăvi simple, de tablă. La Curtea regelui, nimic nu se servea îngrijit și cu dichis. Doamna Delfină n-avea casa ei. La ducesa de Berry sigur că aceste mărunțișuri erau întotdeauna extrem de elegante.

Tot în acea epocă, avurăm o mare bucurie în familie. Sănătatea cumnatei mele, și așa foarte delicată, fusese șubrezită de trei avorturi spontane, făcându-ne să dez-nădăjduim că va mai avea copii. Dar iată că, în ianuarie 1827, după nouă ani de căsnicie, născu o fetiță. Acest eveniment atât de dorit și atât de îndelung așteptat ne-a prilejuit o vie satisfacție și trebuie să mărturisesc că foarte multă lume s-a bucurat împreună cu noi. Doamna Delfină dovedi mult interes față de cumnata mea: cerea vești din oră în oră despre starea sănătății sale și unul dintre valeții ei aștepta nașterea copilului ca să-i ducă imediat vestea stăpânei sale.

Îmi amintesc că am asistat, a treia zi, la marea recepție dată la Palatul Regal, cu prilejul Anului Nou, și că am fost asaltată de complimente, în aparență sincere, din partea tuturor celor pe care-i cunoșteam, ba chiar și din partea celor pe care nu-i cunoșteam. Poate că voiau, cu această ocazie, să mai atenueze într-un fel izbucnirea de ciudă pe care și-o manifestaseră când auziseră că fratele meu se însura cu o moștenitoare bogată. Niciunul dintre noi nu s-a gândit să-i reproșeze Jeannei că născuse o fetiță. Mai ales că, după doi ani și jumătate (în 24 iunie 1829), dorința ne-a fost împlinită și draga mea cumnată l-a născut pe Rainulphe de Osmond – căruia i-au fost destinate aceste povestiri ale bătrânei sale mătuși. Dacă te luai după cum arăta la opt ani, puteai nădăjdui că avea să devină un bărbat cu totul deosebit.

Capitolul XIII

Țarul Alexandru a murit la Taganrog, pe țărmul Mării de Azov, răpus de o febră endemică, pe care o înfruntase săvârșind o mare imprudență. Ultimii săi ani fuseseră otrăviți de o fire bănuitoare, împinsă până la monomanie, care-i stăvilea sentimentele generoase. Doamna Narîșkina fusese, între timp, chemată la Petersburg la nunta fetei pe care-o avea cu țarul și pe care acesta o iubea cu înflăcărare. Din păcate, această tânără se prăpădi cu câteva zile înainte de nuntă. Împăratul fu disperat și această durere comună – a tatălui și a mamei – îi apropie din nou pe cei doi iubiți de odinioară.

Narîșkina mi-a istorisit în amănunt starea de spirit a țarului, mai înainte atât de încrezător. Acum nu numai că se temea și de umbra lui, dar dacă auzea pe cineva râzând pe stradă sau surprindea vreun curtean zâmbind, era convins că-și bătea joc de el și venea imediat s-o roage pe Narîșkina ca, în numele vechii lor iubiri, să-i spună ce anume avea el atât de caraghios, încât isca pretutindeni râsul. Într-o seară, în timp ce această doamnă stătea de vorbă cu o tânără rudă poloneză, slujnica servi ceaiul; împăratul se grăbi să întindă el ceașca, atât tinerei musafire, cât și Narîșkinei. Aceasta din urmă se aplecă spre verișoara ei și-i spuse:

– Când ai să te întorci acasă, la tatăl tău, ai să te poți lăuda că ți-a turnat ceaiul însuși țarul.

– Oh, desigur, răspunse cealaltă.

Țarul, care era surd, nu auzi ce discutaseră, dar le văzu surâzând. Chipul i se întunecă imediat și, de îndată ce rămase singur cu iubita lui, îi zise:

– Toată lumea mă ia peste picior! Până și tu, care pretinzi că mă iubești și în care aveam atâta încredere, nu te poți abține să nu râzi de mine! Spune-mi, ce-am putut face ca să vă stârnesc râsul?

Narișkina se strădui multă vreme ca să liniștească acea minte care o luase razna.

Singura persoană în care țarul avea deplină încredere era Metternich, cu care întreținea o corespondență aproape zilnică. Austriacul se bucura în ochii lui de mai multă încredere decât proprii săi miniștri. Credea orbește în sfaturile sale și mai ales în rapoartele poliției sale. Purta tot timpul asupra sa o mică agendă, trimisă de prințul de Mettenich, unde se aflau trecute – în ordine alfabetică – numele tuturor persoanelor politice suspecte din întreaga Europă, cu motivul de suspiciune scris alături. Când se rostea un nume nou în fața împăratului, el scotea imediat carnețelul, îl răsfoia și dacă omul nu se afla trecut pe acea listă neagră, țarul asculta cu bunăvoință tot ce-i spunea acela. Dar dacă, din nenorocire, se afla pe listă, nimic nu-l mai putea ridica în ochii țarului. Narișkina mi-a spus că-l văzuse pe Alexandru consultând destul de des paginile acelea sibiline.

Ultimii ani ai acestui biet om au fost otrăviți de spaime și de neliniști alimentate poate și de intrigile de la Curte, dar datorate în mod sigur unor boli ereditare. Orice-ar fi fost, moartea sa a stârnit senzație și mâhnire la Paris. Se comportase cu mărinimie în 1814 și fusese deosebit de util Franței în 1815.

Dacă am fi putut crede în calitățile de-a dreptul excepționale pe care i le-a atribuit ducele de Raguse țarului Nicolae, fratele lui Alexandru, după ce s-a înapoiat de la Moscova unde asistase la încoronare, poate că regretele după țarul Alexandru n-ar fi fost chiar atât de mari. Dar viitorul a dovedit că ducele exagerase, cum de altfel a făcut toată viața lui, fapt care l-a dus la ruină.

Întors în Franța, în 1815, și-a spus că războiul nu era o meserie pentru un mareșal al Franței, că un soldat al Imperiului nu putea fi curtean la Tuileries și că totuși era mult prea trist ca la vârsta lui să nu mai joace niciun rol în țara sa. Obişnuise să se comporte ca un mare senior. La un moment dat, se întreabă cum se creaseră marile seniorii din timpul Evului Mediu și ajunse la concluzia că ele se datoraseră preponderenței exercitate asupra unui mare număr de supuși. Epoca însă nu mai îngăduia un astfel de lucru, mai ales militarilor. Dar dacă un ostaș cu faimă pune pe picioare o anumită industrie și-și atrăgea un mare număr de clienți din toată țara, nu numai că putea face o avere colosală, dar urma să devină singurul mare senior al timpurilor moderne pe care Curtea să-l stimeze ca atare.

Plin de astfel de idei – pe jumătate vanitoare, pe jumătate generoase – bietul mareșal se apucă să transforme o bucată de teren arabil pe care-l avea la Châtillon-sur-Seine într-un vast atelier, în care adună laolaltă tot soiul de lucrători. Se pasionă, rând pe rând, pentru fiecare meserie, cheltui bani cu ghiotura până când fu aproape să izbutească și poate că într-adevăr ar fi reușit dacă nu i-ar fi venit o altă idee, pe care o adoptă cu tot atâta zel ca și pe prima, renunțând brusc la tot ce făcuse până atunci. Se apucă deci de speculații la Bursă, dar, cum rămăsese fără un sfanț, ceru Guvernului o slujbă și iată-l trimis la Moscova. Cu neprevederea sa caracteristică, trăi într-un asemenea lux, încât, în loc ca această slujbă să-l scoată din impas, dimpotrivă, îi spori și mai vârtos datoriile. În anul următor, îl mai lovi și un foc, care-i arse tot ce avea, așa că trebui să-și mărturisească – ceea ce alții știau, de fapt, de mult – că era complet ruinat.

În ceea ce mă privește, am fost cu atât mai puțin mirată cu cât, în timpul șederii sale în Rusia, am avut prilejul să trec pe la Châtillon. Am vizitat în amănunt acea aiurită întreprindere și mai ales „stâna cu trei etaje“, de care el era atât de mândru. În timpul iernii care trecuse, ne vorbise despre „oile sale îmbrăcate“, care urmau să devină o sursă de avere incalculabilă. Am vorbit cu administratorul, care mi-a răspuns oftând:

– Vai, doamnă, am să vi le arăt! Asta e ultima trăsaie a domnului mareșal! Îmi scrie în fiecare săptămână,

calculând profitul pe care ar trebui să-l aibă, dar îi repet zadarnic că e în pierdere.

Am găsit bieteile animale cusute în pielea altor oi, murdare și zdrențăroase, înăbușindu-se de căldură și având cea mai caraghioasă înfățișare ce se poate imagina. Mareșalul calculase că blana de împrumut costa patru franci și ținea un an și jumătate. Lâna curată urma s-o vândă cu șase până la șapte franci în plus, iar animalele n-aveau niciun motiv să se îmbolnăvească. Socotelile administratorului se arătau a fi exact pe dos. Blana de împrumut costa șapte franci, nu dura decât un an, iar cârpițul o făcea să urce la nouă franci. Lâna curată nu se vindea decât cu patruzeci de soli mai mult decât lâna oilor obișnuite, la care bolile erau mult mai puțin frecvente și mai puțin molipsitoare decât la oile lui, care crăpau de căldură.

Văzând că rămăsese fără o lăscaie, mareșalul se adresa regelui, rugându-l să-i dea niște bani ca să-și poată plăti datoriile, dar, din nenorocire, mareșalul se prăpădi prin 1852, înainte de a-și fi putut onora creditorii.

Mi se pare că, tot atunci, a murit și actorul Talma, în apogeul talentului său. Interpretase o mulțime de roluri, în piese destul de slăbuțe, dar unde se dovedise a fi sublim. *Sylla*, *Léonidas* și, în sfârșit, *Carol al VI-lea*. Nu mi-am închipuit niciodată că arta actorului poate merge atât de departe. Părinții noștri ne asigurară însă că Le Kain fusese și mai bun decât Talma. Talma, în Franța, și mistress Siddons, în Anglia, mi s-au părut tot

ce poate exista mai desăvârșit în teatru, fiindcă intrau complet în pielea personajului pe care-l interpretau. În plus, și unul, și celălalt erau atât de frumoși și de grațioși, vocea lor era atât de armonioasă, încât fiecare din atitudinile lor alcătuiau un tablou tot pe atât de plăcut ochiului, pe cât era glasul lor de plăcut urechilor.

Pe 21 februarie 1827, generalul Pozzo și ducele de Raguse, pe atunci încă zdravăn și sănătos, sosiră acasă la mine, foarte devreme. Aveam câțiva invitați la masă. Nici nu apucă bine să iasă și ultimul, că ambasadorul, privindu-l pe mareșal, spuse:

– Ei bine? Ce facem? Îi spunem?

Acesta își ascunse obrazul în mâini și răspunse:

– Sunt pur și simplu îngrozit!

E lesne de înțeles că aceste cuvinte îmi ațâțară curiozitatea. Cei doi îmi povestiră că, în vreme ce ieșeau de la slujba ce se ținuse la Saint-Denis, mareșalul – care se afla doar cu doi, trei pași în urma lui Talleyrand – văzuse un om înaintând către ministru și cârpindu-i o palmă atât de zdravănă peste obraz, încât prințul căzu grămadă. Mareșalul chemase imediat garda și poruncise să fie arestat bătaușul, care nu era altul decât ticălosul de Maubreuil, în timp ce el, mareșalul, se străduia să-l ridice de jos pe Talleyrand, care era pe jumătate leșinat. Ajută să fie dus într-o sală de așteptare, unde se afla Pozzo, care bineînțeles că nu mai vorbi decât despre acest lucru.

Un moment se temuseră ca prințul să nu-și dea duhul în brațele lor, atât se simțea de rău. Pozzo descrie

lucrurile în felul său pitoresc, arătând că bietul uncheaş abia mai putea răsufla, că era palid, rătăcit şi că nu se putea împăca în niciun chip cu ideea că era obligat să-şi încheie o carieră plină de strălucire, dar şi de murdărie, stigmatizat de mâna unui maniac în templul Celui-de-Sus, unde îşi abjurase credinţa şi unde îşi trădase de câteva ori stăpânii. De îndată ce-şi veni în fire, Talleyrand îşi dădu seama de mana cerească pe care această întâmplare o dăruia partidului advers.

Înainte de a veni la mine, cei doi bărbaţi trecuseră pe la el. Îl găsiseră, contrar aşteptărilor, cu uşile larg deschise. Înconjurat de lume, şedea într-un fotoliu în cabinetul său, cu draperiile trase şi cu capul bandajat. Povestea celor din jur că Maubreuil voise să-l asasineze, că-l pocnise în moalele capului şi că-i făcuse o rană ce trebuise imediat pansată. Cu obişnuita lui imperturbabilitate, istorisea – cu aplomb – celor care fuseseră martori la scenă:

– M-a doborât cum dobori un bou! şi, strângându-şi pumnul, îl aşeză cu grijă peste bandaj.

Despre obraz nu suflă o vorbă, deşi din pricina palmei încasate îi plesnise buza. Cei care fuseseră de faţă înţelesesă că prinţul prefera să fi fost „doborât ca un bou” decât pălmuit. Ei îi ţinură hangul în acest nevinovat şiretlic, despre care toată lumea cunoştea perfect adevărul. Există totuşi un fel de pudoare publică ce-i protejează – până la un anumit punct – pe oamenii care au jucat cândva un rol mare, aşa că nimeni n-a avut

curajul să spună cu glas tare că prințul încasase de la Maubreuil o palmă de-i țiuiseră urechile. De îndată ce se simți mai bine, se reîntoarse la Curte, cu fruntea legată cu o bucată de tafta englezească, repetând întruna:

– M-a doborât cum dobori un bou!

Dar, de îndată ce putu – fără să pară că dă bir cu fugiții –, părăsi Parisul și-și petrecu restul vieții la țară, la doamna Dino, temându-se până și acolo să nu dea într-o bună zi nas în nas cu Maubreuil. Acesta fusese condamnat la câteva luni de închisoare. Dar anunță că, de îndată ce va fi liber, va reînnoi delictul. N-am mai auzit vorbindu-se despre el. Probabil că domnul de Talleyrand l-o fi îndepărtat din țară cu bani grei.

Capitolul XIV

Fatalitatea, care părea să împingă familia de Bourbon să întreprindă numai lucruri menite s-o îndepărteze de popor, îi dictă proiectul legii privind drepturile primului născut. Mărturisesc că pe mine – având în vedere înclinațiile anglofile – ideea m-a încântat; dar, din păcate, nu m-am informat și ce impresie a făcut ea asupra maselor, dacă țara era dispusă să și-o însușească. Și n-a fost, dovadă că acea faimoasă Cameră a Pairilor, care se bucura de o mare popularitate și care era în culmea puterii ei în acea epocă, a respins-o. Resentimentele pe care aceeași Cameră le-a arătat cu prilejul înmormântării ducelui de Liancourt au sporit antipatia față de Casa Regală.

Mai multe înmormântări – între altele, cea a domnului Manuel – prilejuiseră o serie de manifestări ostile față de guvern¹.

¹ Elevii de la Școala de Arte și Meserii din Châlons, școală fondată de ducele de La Rochefoucauld-Liancourt, au vrut – în semn de recunoștință – să ducă pe umeri sicriul binefăcătorului lor. Drumul de la casa răposatului și până la biserică a fost efectuat fără niciun incident. Dar, la ieșirea din biserică, prefectul poliției – de Lavau – a

În concluzie, s-au publicat noi ordonanțe privitoare la pompele funebre, între care una prin care se interzicea purtarea sicriului pe brațe. Ducele de Liancourt, protectorul a numeroase stabilimente gratuite, avea nenumărați simpatizanți în rândurile clasei muncitoare, oameni care țineau cu orice preț să aducă ultimul omagiu binefăcătorului lor, după ce va fi scos din biserică. Dar poliția se opuse cu strășnicie. Urmă o încăierare; spiritul de partid se învenină. În zarva aceea, piatra de mormânt căzu și – zice-se – că se sfărâmă. Scandalul și tot spectacolul au mâhnit și au jignit profund familia. Camera Pairilor s-a simțit și ea ofensată și a cerut explicații. Acest incident a contribuit la întărirea alianței dintre popor și Camera Pairilor.

Villèle, acel geniu rău care prezida ramura vârstnică a Bourbonilor, inspiră – făcând apel la mânie și la grabă – o hotărâre care nu s-a făcut simțită pe moment, dar care a contribuit la prăbușirea vechiului tron, dărâmat doar în câteva ceasuri, trei ani mai târziu. În primăvara lui 1827, burghezii din Paris păreau destul de porniți împotriva guvernului, ceea ce-l făcu să ezite a aduna Garda Națională pentru a fi trecută în revistă de rege. În sfârșit, după lungi deliberări, s-a hotărât s-o adune. Regele se îndreptă spre Champ-de-Mars. Fu, în general,

intervenit, pentru că tinerii n-ar fi avut, chipurile, o autorizație eliberată de poliție ca să poarte sicriul. Acest lucru a prilejuit o scenă regretabilă, de adevărată răzmeriță, care a fost exploatată de Opoziție cu multă abilitate (*n.ed.fr.*).

mai bine primit decât se aştepta. Dar iată că una dintre gărzi strigă: „Jos miniştrii!“. Regele îşi opri calul şi zise pe un ton calm şi demn:

– N-am venit aici ca să primesc sfaturi, ci omagii!
Cel care a strigat să iasă din rând!

Această atitudine se bucură de mare succes, ca toate cele în care cei puternici dau dovadă de voinţă şi energie. Coborând de pe cal, la Tuileries, Carol al X-lea fu foarte mulţumit de felul cum îşi petrecuse dimineaţa. Apoi, îl chemă pe mareşalul Oudinot şi-i porunci să redacteze un Ordin de zi prin care – manifestându-şi nemulţumirea pentru unele proteste izolate – îşi exprima totuşi mulţumirea pentru atitudinea majorităţii Gărzii pe care o trecuse în revistă. Regele repetă de două ori:

– Spune-le că sunt foarte mulţumit!

Delfinul îşi exprimă şi el mulţumirea. Toate persoanele care făceau parte din Statul Major rămăseseră deci cu această impresie, pe care nu întârziară s-o răspândească prin oraş. În seara aceea, am avut prilejul să stau de vorbă cu foarte multă lume. Aceleaşi cuvinte, repetate la nesfârşit, aminteau că trecerea în revistă fusese splendidă, că regele fusese tot timpul ovaţionat şi aplaudat. Totuşi, caleaşca în care se aflau prinţesele fusese urmărită de pâlcuri de oameni care le trataseră cum nu se poate mai prost, ba, la un moment dat, chiar le şi huiduise. Toate partidele au fost acuzate de a fi pregătit acea manifestare ostilă. Seara, ducesa de Berry istorisi şi ea, mâniaoasă, acelaşi lucru. Când regele şi

Madame sosiră la ea, unde se adunase Curtea, ducesa i se plânse lui Carol al X-lea de ce pășise pe drum. Delfina, interpelată la rândul ei, răspunse cu bruschetea-i obișnuită că lucrurile fuseseră destul de neplăcute, dar că ea se temea și de mai rău. Regele n-a făcut decât o partidă de whist și s-a reîntors la el, unde-l aștepta Villèle. Mareșalul Oudinot, trezit în toiul nopții, a fost pus să redacteze un Ordin de zi prin care regele anunța desființarea Gărzii Naționale. Garda Regală preluă și atribuțiile Gărzii Naționale, azvârlindu-i în stradă pe burghezii care se mai aflau prin cazărmi și împingând atât de departe grosolănia, încât aruncară în drum nu numai oamenii, ci și efectele și armele celor care lipseau. Această insultă semăna în inimile parizienilor sămânța unei uri cumplite, al cărei rod se coapse pe deplin abia în 1830. Iată și ce anume provocase această disensiune.

Una dintre legiuni, reîntorcându-se din Champ-de-Mars, se oprise în fața Palatului Finanțelor, strigase: „Jos Villèle!“ și spărsese câteva geamuri. Sigur că această purtare nedemnă de un corp de militari îl sperie pe Villèle, cu atât mai mult, cu cât știa că regele fusese mulțumit de felul cum îl primise Garda. Pe de altă parte, nu voia pentru nimic în lume să-și piardă postul. Așa că-l înrăi pe rege și învenină toate rapoartele pe care și le putu procura în legătură cu vorbele aruncate de norod prințeselor și cu strigătele izolate auzite la Champ-de-Mars, apoi o rugă pe majestatea sa să nu ia nicio hotărâre înainte de a vorbi cu el. Dar Carol al X-lea avea urechile

împuiate de plângerile ducesei de Berry și de nemulțumirile cumnatei sale. Așa că, în câteva minute, Villèle fu obligat să ia cea mai funestă dintre măsuri. Ludovic al XVI-lea și-a pierdut tronul în ardoarea sa de a se debarasa de pașnica Opoziție a vechilor parlamente. Carol al X-lea și l-a pierdut pe al său refuzând orice barieră legală, uitând fraza atât de potrivită și de înțeleaptă a lui Talleyrand:

– Nu te poți sprijini decât pe ceea ce rezistă!

Pe de altă parte, nu cred că Villèle, luând măsuri atât de violente, n-a avut și el niște polițe de plătit. Orice-ar fi fost, începând din acea clipă, ministrul a devenit oaia neagră a parizienilor și, în curând, a întregii Franțe.

Ducele de Doudeauville, ministrul Casei Regale, înțelese mai bine ca toți tendința către care năzuia țara și-și dădu demisia, chipurile, din pricina desființării Gărzii Naționale.

Nu știu dacă înainte sau după acest eveniment ar trebui să plasez un demers al lui Sosthène de La Rochefoucauld, pe care țin să-l amintesc. Am mai vorbit, mi se pare, despre rolul pe care l-a avut între domnul de Villèle și doamna de Cayla. E neîndoielnic că l-a ajutat pe Villèle să pună mâna pe putere și că l-a susținut, datorită influenței favoritei regelui, atâta vreme cât a trăit Ludovic al XVIII-lea. După moartea acestuia, Villèle se scuturase de o protecție care cam începuse să-l apese. Continuase totuși să rămână foarte bun prieten cu Sosthène. Acesta profită de amicitia lui cu Villèle și,

într-o bună dimineață, intră în cabinetul prietenului său. După câteva fraze amicale, Sosthène îi aminti de sentimentele patriotice pe care le afișa când umbla să pună mâna pe funcția de ministru, în interesul țării; și, plecând de la acest lucru, îl avertiză că opinia publică începuse a se declara pe față împotriva felului său de a administra țara. Având relații în toate clasele sociale, își putuse da perfect de bine seama de acest lucru, pe care venea acum să i-l dezvăluie și lui Villèle. Sigur că-și dădea seama că nu stătea în puterea lui Villèle să facă numai bine, dar nu trebuia să uite că Sosthène nu-l plasase în fruntea acelui minister decât ca să fie util țării; venea deci să-l implore – în numele amicitiei, al onoarei și al recunoștinței – să nu-l mai co, promită, încăpățânându-se să se carmponeze de acel post. Vă puteți închipui cam cum a primit acest sfat Villèle, care pe atunci era atotputernic. Avu o clipă de panică, gândindu-se dacă nu cumva Sosthène fusese trimis de Carol al X-lea, al cărui aghiotant era. Dar, după ce mai puse unele întrebări, se liniști. Îl trată pe Sosthène de așa manieră, încât se despărțiră certați, ceea ce lui Villèle îi convenea de minune, după care dădu fuga la rege să-i istorisească scena. Acesta, care-și aminti de intrigile urzite de fratele lui Sosthène în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic al XVIII-lea, fu foarte bucuros să scape de el și să-l facă să îndure „onorurile“ dizgrațierii.

Doamna de Cayla – mai versată – nu se certă cu nimeni. A rămas ducasă, așa cum a dorit răposatul rege,

pentru că domnul de Cayla refuzase cu încăpățănare titlul de duce. Carol al X-lea i-a aprobat să intre în sala tronului și i-a fixat chiar și o pensie foarte mare.

Cam tot pe atunci regele și prietenii săi cerură restituirea bunurilor bisericești și recunoașterea ordinelor monastice. Domnul de Villèle era aproape sigur că astfel de dorințe nu puteau fi realizabile, dar ținea totuși să-și păstreze funcția de ministru. Ca de obicei, Villèle conta pe abilitatea sa; numai că, de data asta, nu-i mai merse. Camera Pairilor, ofuscată, și ministrul căzură de acord – după o întreagă tevatură – cu consilierii regelui că ar fi necesar un nou lot de pairi, care să reîmprospăteze atmosfera. Prin această propunere, Villèle spera să-și asigure un cât mai lung ministeriat. Delfinul nu vru să se amestece în aceste intrigi. Supus regelui, nu manifesta niciun fel de ostilitate față de Villèle, nici față de favorurile de care se bucura.

Ducesa de Berry n-ar fi vrut ca Villèle să pună în practică atât de grabnic toate extravaganțele la care visau atât ea, cât și micul ei grup ultraregalist. Dar ducesa era mult prea frivolă și prea ahtiata după distracții pentru a se ocupa serios de acest lucru. Se mărginea la sarcasme care-l făceau pe noul rege să surâdă când, cu câteva luni mai înainte, pentru astfel de vorbe ar fi fost serios admonestată de răposatul Ludovic al XVIII-lea.

Capitolul XV

Nu pot vorbi despre afacerea Greciei, din punct de vedere istoric, pentru că eu nu mă ridic până la nivelul unui istoric, dar nici nu pot trece sub tăcere efectele pe care le-a produs în saloanele pariziene. Toți opozanții Curții erau filoeleni; guvernul, deși fățiș îi proteja pe greci, în realitate era împotriva lor. Congregația i-ar fi preferat până și pe turci decât pe acei greci eretici, căci cel puțin necredincioșii predicau absolutismul. Victoria în bătălia de la Navarin¹ nu produse deci niciun fel de bucurie Curții din Tuileries, cu toate că nu cutează s-o primească cu atâta răceală precum Curtea de la Londra. Nu mă pot opri să nu semnalez cât de departe poate merge sentimentul patriotic în Anglia. Toată lumea socotea emanciparea coloniilor spaniole utilă intereselor comerciale britanice, în vreme ce emanciparea Greciei putea fi utilă rușilor.

Jurnalele, adunările, membrii celor două Camere nu vorbeau decât despre cruzimile, vexațiunile, intoleranțele exercitate împotriva americanilor de origine

¹ Bătălie navală câștigată de escadrele unite ale Franței, Angliei și Rusiei împotriva flotei turco-egiptene. Contraamiralul de Rigny, nepotul baronului Louis, comanda forțele franceze.

spaniolă despre care toată lumea știa că fuseseră tratați în modul cel mai îngăduitor cu putință. În ciuda vanității naționale ce se înflăcăra atât de lesne în fața victoriilor maritime, primul ministru – în discursul Coroanei – se crezu obligat să califice drept „inoportună“ (*untoward*) victoria de la Navarin.

În Franța, impresia a fost alta; cum această victorie „inoportună“ a umplut de bucurie toată țara, domnul de Villèle vru să profite de popularitatea de care se bucura acum guvernul pentru a desființa Camera Deputaților. Hotărârea fu anunțată și alegerile fixate cât mai repede cu putință, sperând astfel să se evite manevrele persoanelor care-i erau ostile. Înaintea alegerilor, desființă și cenzura. Nu-mi mai aduc aminte în ce epocă a fost restabilită. De altfel, era atât de nepopulară, încât persoanele onorabile cărora li se ceruse să exercite această meserie erau hulite de toată lumea.

O asociație de oameni politici și de litere, în fruntea căreia se afla domnul de Chateaubriand, găsi mijlocul de a face să se publice și mai ales să circule unele broșuri suficient de voluminoase și distribuite cu destulă neregularitate pentru a scăpa de cenzura impusă jurnalelor și scrierilor politice. În jurul nostru începuse a ploua cu astfel de broșuri, pe care lumea și le smulgea din mână. Salvandy se afla în fruntea acestui război dus cu pana de scris; Guizot ocupa și el un loc important în această afacere, dar mai ales în organizarea alegerilor electorale. Precauție, atât de evidentă, de a grăbi alegerile produse

o puternică animozitate. Când guvernul vrea să-și atragă masele, trebuie să facă acest lucru cât mai delicat cu putință, pentru ca lumea să nu bage de seama; când însă capcana e atât de grosolană, încât sare în ochii tuturor, poate crea o enormă dificultate.

Și iată, chiar așa s-a și întâmplat; căci lumea, luată pe nepusă masă, a reacționat prompt și a format în fiecare arondisment câte o asociație care să apere drepturile electorale. Fraudele efectuate la ultimele alegeri de către domnul de Villèle nu mai putură fi puse în practică. Asociațiile, alcătuite din marii proprietari, din oameni de litere, avocați, oameni politici, desfășurară cea mai vastă și mai inteligentă activitate. Lucrând tot timpul cu legea în mână, deci în cea mai deplină legalitate, aceste asociații alcătuiră un comitet în strânsă legătură cu comitetul principal de la Paris, de unde Guizot dirija toată acea activitate.

În vreme ce spiritele se înfierbântau în centrele electorale, partidul preoților se îmbogăți cu șaizeci și șase de noi pairi, aleși aproape exclusiv dintre cei mai zeloși membri ai Congregației. Toată lumea a văzut lista făcută de domnul de Rivière, deconspirată de domnul de Rougé, corectată de persoane de încredere și impusă lui Villèle, care ar fi vrut-o altfel alcătuită, dar care își spuse că, la urma urmei, noii pairi erau destul de numeroși pentru a fi în stare să combată spiritul majoritar din Camera superioară. Or, tocmai acest lucru a revoltat țara. Căci moderația Camerei Pairilor proteja poporul

de invazia despotismului clerical; și, chiar în acel moment, el profita de clauza, abil introdusă în legea juriului, privind rectificarea listelor electorale pentru a scăpa de fraudele comise în 1824.

Această Cameră era, deci, foarte populară și violența cu care se acționa asupra ei exaspera opinia publică ce se obișnuise să caute protecția mai curând la ea decât la Villèle, fapt care-l exaspera pe acesta. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de un dialog care mi-a fost relatat de către un martor ocular, aproape imediat după ce a avut loc. Urcând scara Ministerului Marinei, președintele Consiliului de Miniștri se întâlnește cu subprefectul din Saint-Denis, care o cobora.

— Ei bine, domnule subprefect, răspunzi de alegerea dumatăle?

— Nu, monseniore.

— Cum, că doar i-ai spus domnului de Corbière că ești sigur că vei fi ales!

— Da, monseniore, dar asta a fost înainte de numirea noilor pairi.

— Haide, amice, îți bați joc de mine? Cum crezi că, acolo, câțiva pairi îi vor influența pe vânzătorii dumatăle de îngrășămintă animalieră? Ai să fii ales, ascultă-mă pe mine! Să știi însă că, atunci când alegerile nu merg cum trebuie, e vina administrației; te rog să-ți aduci aminte de asta!

Subprefectul ridică din umeri și continuă să coboare liniștit scările, ca un om foarte puțin convins de elocința ministrului.

Mulți dintre alegători se aliară prevențiilor celor din Saint-Denis și, stimulați de zelul asociațiilor despre care v-am vorbit, numiră atât de mulți deputați ostili lui Villèle, încât alegerea acestuia începu a fi îndoielnică. Înclinat întotdeauna să arunce asupra altora vina pentru faptele în care dădea greș, Villèle nu se putu abține să nu acuze Congregația și să nu-și verse furia pe ea. Încercă să se ralieze micului grup ultra-aristocratic, care rămăsese în afara Ligii Iezuite, dar acesta îl respinse. Atunci se întoarse spre regaliștii constituționali, care, de trei ani, dirijau Camera Pairilor; dar aceștia erau prea porniți împotriva lui Villèle din pricina măsurii pe care o luase (era vorba de cei șaiszeci și șase de noi pairi), urmărind să lovească în Camera Pairilor.

Toate aceste demersuri ale primului ministru, oricât de secrete ar fi fost ele, nu erau totuși chiar până într-atât încât să nu ajungă la urechile Congregației, așa că pierderea lui Villèle fu hotărâtă. Congregaționiștii îl chemară imediat pe Polignac din Anglia, iar ducele de Rivière îl convinse pe rege să scape cât mai repede de Villèle. Acei domni nu se mai îndoiau că, în sfârșit, venise și momentul triumfului lor.

Totuși, Villèle, care se temea grozav de Jules de Polignac, se duse la rege și – după ce-l bârfi zdravăn pe rivalul său – îi arătă Majestății Sale cât era Polignac de inapt pentru o asemenea funcție, de incapabil și de prost, discreditându-l în așa hal în ochii lui Carol al X-lea, încât acesta ezită și, până la urmă, refuză categoric să-i mai

încredințeze funcția de prim-ministru. Sub patronajul Delfinului, funcția fu încredințată lui Martignac. Polignac se reîntoarse furios la Londra, fără însă a renunța la intrigile pe care continua să le urzească în continuare. Bietul duce de Rivière, om cinstit și foarte bolnav, fu atât de afectat de insuccesul eforturilor sale, încât boala i se agravă. Muri peste câteva săptămâni, reproșându-și cu amărăciune faptul de a fi contribuit la căderea lui Villèle.

În toiul acestor tulburări ministeriale, don Miguel¹ – cunoscut prin comportarea sa violentă în familie – trecu prin Paris, după ce părăsise Viena, pentru a se duce la Lisabona, unde urma să guverneze țara în numele logodnicei sale, mica regină doña Maria. Împăcat cu don Pedro și recunoscut de puterile europene ca soț al miciei regine a Portugaliei, a fost primit la Curtea noastră cu toate onorurile, onoruri ce-i fuseseră refuzate când trecuse prima oară prin Franța, unde n-a lăsat altă amintire decât cea a unei scene făcute ambasadorului

¹ *Don Miguel* (1802-1866), al doilea fiu al lui *Ioan al IV-lea al Portugaliei* și al *Charlottei de Spania*. Susținut de mama sa și de absolutiști, se ridică împotriva tatălui său și a Cartei constituționale pe care regele o dăruise Portugaliei în 1822. După moartea tatălui său și după nenumărate intrigi, izbuteste să urce pe tron și să domnească șase ani (din 1828 până în 1834), ca monarh absolut, abolind Constituția. Alungat de pe tron de fratele său mai mare, renunță la Coroană în schimbul unei pensii pe viață, angajându-se totodată să nu mai pună piciorul în Portugalia. A trăit între 1802 și 1866.

regelui – tatăl său –, marchizul de Marialva, ca să capete niște bani. Ea a fost însoțită de niște gesturi atât de amenințătoare, încât bietul marchiz s-a văzut nevoit să fugă și să cheme în ajutor poliția împotriva tâlharului care-l urmărea cu cuțitul în mână. Cum era bolnăvicios, nu și-a mai revenit după o astfel de spaimă.

Deși se bănuia că un asemenea gen de om era probabil foarte puțin atrăgător, am simțit curiozitatea să-l văd și eu. Cum se dădea în cinstea sa un spectacol la Tuileries, am profitat de ocazie și m-am dus și eu. În loc de un tiran, cu un chip sumbru, cum mă așteptam să găsesc, am văzut sosind, odată cu familia regală, un tânăr cu o figură încântătoare, cu un aer nobil, distins, cu un surâs dulce, cu o privire calmă și strălucitoare, cu gesturi grațioase. Așezat între doamna Delfină și ducesa de Berry, discuta cu ele cu ușurință și inteligență. Într-un cuvânt, nu semăna nici într-un fel cu bestia feroce pe care mă pregătisem s-o văd.

În dimineața următoare, avu loc o adunare la ducesa de Berry, la care am fost invitată și eu. Don Miguel se arătă același prinț grațios și om de lume. Vorbi aproape cu toate femeile. Curiozitatea ne făcu să ne strângem în jurul lui, dar tocmai atunci unul dintre aghiotanții săi îi vorbi despre un portughez care voia să-i fie prezentat. Se întoarse într-o clipă pe călcâie și, îndepărtându-se puțin de noi, aruncă o privire care ne făcu să ne dăm speriate îndărăt. Tigrul din el se trezise din nou. Nu-mi pot explica nici astăzi cum, în mai puțin

de o secundă, frumoasele trăsături ale chipului său se urâtiră brusc, devenind de-a dreptul hidoase. Aghiotantul rămase încremenit în locul în care rostise acele vorbe care fuseseră atât de prost primite.

Acestea au fost singurele mele legături cu acest prinț bizar. Privirea pe care i-am surprins-o însă atunci m-a convins de cruzimea și de nebunia sa; pentru că numai un om nebun se putea comporta astfel.

Aceste observații asupra fizionomiei m-au făcut să mă gândesc, fără să vreau, la domnul de Chateaubriand, pe care am avut prilejul să-l văd a doua zi după ce numele primului ministru a apărut în *Monitor*. Trudise din greu ca să-l înlăture pe Villèle și credea – molcomindu-și ura – că, în sfârșit, va fi numit la Ministerul Afacerilor Externe, de unde fusese îndepărtat cu destulă brutalitate și unde dorea cu ardoare să revină, socotindu-se indispensabil. În discuțiile ce precedaseră numirea primului ministru, el se considerase, tot timpul, șef și nu discutase decât despre colegii care urmau să fie numiți la diversele ministere. La Interne, îl propusese pe Royer-Collard, susținând că domnul Collard – care era liberal atât cât putea fi un regalist – i se părea indispensabil. Apoi, începu a-i face curte domnului de La Ferronnays, ca să-l determine să accepte Externele. Ferronnays consimți. Și, în vreme ce Chateaubriand și Royer-Collard se socoteau indispensabili și așteptau – învăluiți în suficiența lor – să li se solicite concursul, citiră în *Monitor* despre numirea noului guvern, format din oameni pe care ei înșiși

îi propuseseră ca făcând parte din partidul lor. Nu știu ce efect a avut această veste asupra lui Royer-Collard; știu însă că Chateaubriand a fost atât de furios, încât am crezut că se sufocă; a trebuit să i se pună lipitori pe gât și, cum acest lucru n-a fost de-ajuns, i s-au mai pus altele și pe tâmpile. A doua zi, i s-a vărsat fierea în sânge, fapt care l-a făcut să devină verde ca o șopârlă. Cum, în starea de agitație în care se afla, nu-și putea găsi liniștea, l-am întâlnit într-o casă unde venise să-și plimbe neastâmpărul. Stigmatul lăsat de lipitori îi îngăduie să atribuie bolii schimbarea sa vizibilă.

Cred că n-am văzut niciodată un spectacol mai trist decât cel al acestui om inteligent, instruit, de o mare capacitate intelectuală, care părea întotdeauna atât de profund indiferent la tot ce-l înconjura, dar care acum era complet răvășit și distrus numai din cauza prea marii sale ambiții. Dacă l-ar fi putut ataca pe noul ministru cu tot atâta înverșunare ca și pe cel vechi, probabil că s-ar fi simțit puțin mai ușurat. Din păcate, își dădea perfect de bine seama că toate armele sale erau distruse și că alții, mai puternici, își bătuseră joc de el. Hyde de Neuville¹, pe care el însuși îl propusese și care, practic, îi datora postul de ministru, îl chemase la sine și, vorbindu-i de sus, îi oferise postul de ministru al marinei. În vremea asta, regele – oricât de nemulțumit ar fi fost

¹ *Jean-Guillaume, baron de Neuville* (1776-1857), ministru al Franței în America, apoi în Portugalia, unde l-a susținut pe regele Ioan al VI-lea în lupta împotriva fiului său don Miguel.

de noul guvern – avea totuși o singură consolare: faptul că scăpase de domnul de Chateaubriand. Cu toate că nici La Ferronnays nu-i era agreabil, îl prefera totuși celui dintâi. Dintre toți miniștrii, cel al afacerilor externe era tot timpul în contact direct cu regele. În atribuțiile acestuia intrau – în afară de tracasările și neplăcerile funcției – și unele discuții intime și, mai ales, unele bârfe care-i plăceau grozav regelui. În acest post trebuia deci o persoană foarte bine aleasă, care să asculte, să priceapă și apoi să intre cu menajamente în probleme, având grijă de micile susceptibilități, de preferințele și de antipatiile regelui. Din acest punct de vedere, domnul de La Ferronnays era foarte bine ales; dar, din păcate, prinții nu-i putuseră ierta cearta cu ducele de Berry, de unde o plămadă de nemulțumiri, care și începuse să dospească. Delfinul își dădu cel mai bine seama de situație, așa că din clipa în care Ferronnays fu numit ministru, favoarea pe care o acordase până atunci domnului cu pricina suferi o sensibilă scădere. Pe de altă parte, toată lumea simțea nevoia să scape de domnul de Chateaubriand. Cum nu-l voiau coleg și se temeau de el ca dușman, regele socoti că niciun sacrificiu nu era prea mare ca să-l îndepărteze din Consiliu și, mai ales, de lângă sine.

Începu, sub pretextul nu știu cărei despăgubiri, prin a-i da o mare sumă de bani ca să-și plătească datoriile de care, slavă Domnului, nu ducea lipsă niciodată. Apoi, după câteva rugăminți, îl determină să accepte temporar

postul de ambasador la Roma. Postul era ocupat de domnul de Laval, dar acest lucru nu constituia niciun impediment, căci Laval fu chemat imediat de la Roma, spre marea sa dezolare, și numit ambasador la Viena, de unde fu rechemat ducele de Caraman, căruia nu i se explică în niciun fel de ce fusese adus atât de grabnic la Paris. Crezând probabil că va fi făcut ministru, se aruncă într-o diligență și ajunse în capitala Franței cu o iuțeală de necrezut. Vă închipuiți cât de cumplită i-a fost dezamăgirea când i s-a spus că fusese chemat pentru că și așa stătuse prea mult în acel post și că era cazul să fie schimbat.

Chateaubriand se resemnă să se ducă să stea câteva luni la Roma, încredințându-și interesele în mâinile câtorva prieteni pe care-i credea sinceri.

Abia scăpat de acest candidat incomod, domnul de La Ferronnays avu de luptat cu un altul. Domnul de Polignac, reîntors de la Londra, începu a urzi tot soiul de intrigi pe lângă rege. Dar La Ferronnays mi-a povestit cum a scăpat și de el. Și-a așezat hârtia de numire pe o masă ce se afla lângă ei și i-a spus:

– O vrei? Ia-o, dar în mod cinstit! Eu nu țin la ea și sunt gata să mă duc să-i spun regelui acest lucru! Dar dacă el vrea totuși să rămân ministru, nu pot și nici nu vreau să-ți suport prezența aici și nici intrigile la care toată lumea știe că te pretezi!

Polignac bâlbâi câteva scuze amestecate și răutăcioase.

– Ei bine, în acest caz, reluă La Ferronnays, dacă nu vrei să fii ministru, trebuie să pleci imediat la Londra!

Jules se văzu obligat să plece, căci nu avusese încă vreme să ducă tratative cu colegii lui La Ferronnays, iar regele mai era încă sub influența cuvintelor pe care i le vârase în cap Villèle despre incapacitatea sa.

Având o falsă idee despre generozitate, La Ferronnays, după acea explicație, se apucă să-l disculpe pe Polignac, fiind astfel într-un anume fel vinovat de catastrofa al cărui principal instrument a fost, nu peste mult, chiar Jules.

Între timp, domnii de Villèle și de Peyronnet, numiți pairi, se prezentară mândri, în Camera superioară, în fruntea falangei de noi pairi. Dar își dădură în curând seama că niciunul dintre noii pairi nu le era fidel, că, dimpotrivă, se lăsaseră cu toții influențați de colegii lor mai vechi. Domnul de Villèle își dădu repede seama că nu mai avea nicio șansă de succes în acel moment, așa că nu mai vru să se vâre în nicio intrigă. Rămase deoparte și, nu peste mult, părăsi Parisul. Nu pot pretinde că ar fi renunțat la orice ambiție, dar văzuse limpede că terenul nu era destul de solid pentru a-și instala bateriile, iar domnul de Villèle era un om care știa să aștepte.

Nu vreau să uit o ciudățenie în care sunt silită să cred, pentru că am văzut-o cu ochii mei.

În 1828 sau, poate, în 1827, mi-au adus o fetiță de vreo doi ani, ai cărei ochi strălucitori, de un albastru deschis, nu prezentau nimic ciudat la prima vedere; dar, examinându-i cu mai multă atenție, vedeai că cristalul era alcătuit din mici linioare care formau, de fapt, niște

litere albe pe un fond albastru, așezat în cerc de jur-împrejurul pupilei, unde scria clar „împăratul Napoleon“. Cuvântul „Napoleon“ se putea citi foarte clar în amândoi ochii. Primele litere din „împăratul“ erau încețoșate la unul dintre ochi, iar ultimele, la celălalt. Copila era deosebit de frumoasă, iar vederea îi era absolut normală. Mama ei, o țărăncă lorenă, îmi istorisi cu multă simplitate cărui lucru îi atribuia ea acest bizar fenomen. Avea un frate care fusese luat în armată, un frate pe care ea îl iubea ca pe lumina ochilor. Plecând, tânărul îi dăruise surorii sale o monedă nou-nouță de douăzeci de soli, rugând-o s-o păstreze ca pe o relicvă. La puțină vreme după asta, află că regimentul fratelui său urma să treacă doar la trei leghe de satul lor; dădu fuga să-l mai vadă o dată. La înapoiere, zdrobită de oboseală și de sete, se opri la o crâșmă, aflată la jumătatea drumului, ca să bea o cană de bere. Dar când să plătească, băgă de seamă că, dându-i fratelui ei tot ce avea, nu-i mai rămăsese decât prețioasa monedă de douăzeci de soli, de care nu se despărțea niciodată. Se rugă de crâșmar s-o păsuiască până a doua zi, dar acesta nici nu vru să audă. Neavând încotro, își sacrifică modesta comoară, gemând și plângând în hohote. A doua zi, soțul ei se duse să caute acea piesă de douăzeci de soli, pe care i-o aduse nevastei sale. Când i-o dădu, bucuria ei fu atât de mare, încât copilul pe care-l purta în pânțec tresări, iar ea simți o slăbiciune și leșină. Fetița purta în ochi amprenta fidelă a monedei de douăzeci de soli.

Nu țin să scriu un tratat de psihologie pentru a analiza cum s-a putut petrece un asemenea lucru. Afirm doar că l-am văzut cu ochii mei, că l-au văzut și alții și că nu era vorba de nicio înșelăciune. Medicul dintr-un târg învecinat avu ideea să arate lumii copilul, însoțit de mamă, pentru o taxă oarecare. Dar guvernul s-a opus la orice fel de publicitate. N-a îngăduit să se scrie nimic în jurnale și a scurtat imediat vizita femeii, a medicului și a fetei la Paris. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel copil. Dacă o asemenea întâmplare s-ar fi petrecut pe vremea împăratului Napoleon, sute de guri dintre cele mai renumite n-ar fi ostenit povestind-o.

Capitolul XVI

Ajung la unele împrejurări de o mare importanță prin urmările lor; nu pot să le explic, fiindcă nu le înțeleg, deși s-au petrecut sub ochii mei. Poate că cineva, într-o zi, va dezvălui motivele oculte ale faptelor pe care mă pregătesc să vi le istorisesc. Vă voi relata doar ceea ce am bănuț eu.

Ați văzut cât de înțelept s-a dovedit a fi Delfinul în timpul ministeriatului lui Villèle. Ați văzut ce încredere acorda persoanelor care erau de partea noului guvern, mai ales domnului de Martignac, care-l însoțise mai înainte în campania din Spania. Totuși, odată cu noua administrație, alcătuită sub auspiciile sale, el păru că se îndepărtează de vechii săi consilieri, pe care nu-și mai manifestă dorința de a-i susține.

Domnul Pasquier și mai ales domnul Portal, chemați până atunci în mod frecvent la discuțiile intime cu Delfinul, încetară brusc de a mai fi poștiți, iar notele care le erau cerute zilnic pentru a-și da părerea în unele situații nu le mai fură cerute. Aș fi înțeles acest lucru dacă Delfinul și-ar fi acordat încrederea noului său cabinet, dar nu făcu acest lucru.

Delfinul săvârși greșeala de a vrea să fie el însuși ministru cu portofoliu. În loc să-și păstreze încrederea în Ministerul de Război, unde făcea ce voia, dorea să fie el însuși ministru, să aibă personal de serviciu, birouri și o treabă cu care să se laude în Consiliu. Invidia funcțiilor punând stăpânire pe el, începu a semăna printre miniștri nemulțumiri și rivalități pe care avu grijă să le întrețină prin câțiva agenți plătiți de el.

Pe de altă parte, toți ofițerii care nu obțineau destul de repede ceea ce cereau, în loc să ridice glasul împotriva ministrului, încredințându-se bunătații Delfinului, trebuiau să se adreseze direct acestuia, așa că foarte repede își pierdu și bruma de popularitate pe care și-o câștigase în armată. Acest rezultat fusese, de altfel, prevăzut de către vechii consilieri ai Delfinului. Ei încercaseră să-l determine să renunțe la acest capriciu administrativ, așa că răceala lui față de ei probabil că se datoră acestui lucru. Am mai spus, de altfel, cu ce silă se uita la domnul de La Ferronnays când intra la Consiliu. Știu de la acesta din urmă că, în toată perioada cât a fost ministru, Delfinul nu i-a adresat cuvântul decât atunci când aveau loc unele controverse în Consiliu. Ultima și cea mai însuflețită a fost în legătură cu ducele de Wellington. Delfinul ținea neapărat să se adopte o măsură recomandată de duce, pe care La Ferronnays o dezaproba.

— Ducele de Wellington, spuse Delfinul, este atașat familiei noastre, ne iubește și nu ne vrea decât binele!

Domnul de La Ferronnays, mâniat pe nedrept de aceste cuvinte, îi răspunsese destul de înfierbântat că ducele de Wellington era ministru englez, că nu vedea lucrurile decât prin prisma intereselor țării sale și că era de datoria Consiliului regelui Franței, alcătuit din francezi, să cântărească propunerile și să hotărască dacă erau în interesul Franței, fără să țină cont de amicitțiile personale care, în mod sigur, nu influențau cu nimic guvernul Angliei. Făcu praf toate argumentele Delfinului, al cărui singur susținător era Polignac, și-l determină pe rege să fie de părerea sa, rezolvând problema așa cum trebuia, spre ciuda domnului Delfin. Această discuție avu loc la sfârșitul anului.

Dar, între timp, și alte lucruri îl înrăiseră pe Delfin. Unul dintre ele fusese legat de înlocuirea ducelui de Rivière. Regele voia, în slujba de preceptor, să numească el pe cine credea de cuviință. Consiliul pretindea să fie consultat. Pretenția regelui era sprijinită de cei din partidul ultra, pretenția miniștrilor era susținută de întreaga țară. Delfinul luă partea tatălui său, care nu admitea să nu-și poată exercita alegerea preceptorului nepotului său – independență la care avea dreptul ca șef al familiei. Cum miniștrii insistară totuși, regele le făgădui să nu facă nicio alegere înainte de a-i informa și pe ei. Așa că începură a căuta o persoană care să corespundă acestui post. Se opriră asupra ducelui de Mortemart, dar, în vreme ce negociau cu el, regele își anunță miniștrii, la ora zece seara, că a doua zi avea să

apară în *Monitor* numirea baronului de Damas în postul de preceptor. Așa înțelesese el să nu facă nicio alegere înainte de a-i anunța pe miniștri. Guvernul protestă, dar la acea oră nu se mai putea face nimic, așa că regele triumfă.

Domnul de Damas era omul Congregației. Fu deci clar pentru toți că la Palat exista o acțiune al cărei credit era mult mai mare decât cel al miniștrilor și care se bucura de deplina încredere a regelui. Delfinul detesta Congregația; făcu, deci, o vreme caz de alegerea lui Damas, arătându-se a fi împotriva; dar cum era convins că alegerea preceptorului pentru micul duce de Bordeaux era totuși o treabă care-l privea numai pe rege, Delfinului îi fu ciudă pe el că dăduse frâu liber mâniei, se rușină și merse până acolo, încât își ceru scuze și regelui, și preceptorului pentru comportarea lui nesăbuită. Mai târziu, când văzu ce impresie proastă făcuse alegerea lui Damas asupra poporului, dădu o serie de Ordonanțe¹ în care tuna și fulgera împotriva iezuiților și a seminariilor lor.

Nu voi intra în amănuntele acestor evenimente. Știi doar că regele a ținut cincisprezece zile Ordonanțele

¹ Aceste Ordonanțe, date în urma unei anchete făcute de monseniorul de Quélen, arhiepiscopul Parisului, monseniorul Feutrier, episcopul de Beauvais ș.a., supuneau Bisericii institutele de învățământ dirijate de iezuiți; ele arătau că, pe viitor, nimeni nu putea învăța sau conduce o școală dacă nu declara în scris că nu aparținea niciunei alte congregații religioase decât celei autorizate în mod legal în Franța. În plus, numărul elevilor care puteau fi admiși în aceste școli era limitat la douăzeci de mii.

înainte de a le semna. Șefii iezuiților i-au dat, în cele din urmă, încuviințarea să-și pună parafa pe ele, fiindcă și-au dat seama că, dacă s-ar fi opus în acel moment, ar fi fost înfrânți; așa că au socotit că ar fi mult mai bine să-și dea consimțământul, siguri că vor găsi la rege ajutorul necesar să se redreseze când împrejurările le-o vor îngădui. Așa că regele semnă ordonanțele, dar cu multă mâhnire. Cât despre Delfin, acesta a fost ultimul act înțelept. Începând din acel moment, s-a îndepărtat din ce în ce de ideile pe care le susținuse până atunci. Alegerea generalului Clausel ca deputat l-a aruncat definitiv în rândurile celor din partidul ultra. El nu i-a putut ierta acestui ofițer expulzarea ducesei de Angoulême din Bordeaux în timpul celor „O sută de zile“ și numirea lui ca deputat l-a iritat în așa măsură, încât a devenit o adevărată monomanie. După această epocă, nimeni n-a mai găsit în el nici măcar o scânteie din acel bun-simț în care Franța își pusese atâtea nădejdi în decursul anilor. Această schimbare fu, în curând, cunoscută de toată lumea și educația ce i se dădea micului duce de Bordeaux asmuți ura împotriva ramurii vârstnice și-i pregăti căderea, pentru că rădăcinile îi fuseseră tăiate una câte una de multe luni de zile.

Consiliul militar, pe care Delfinul îl prezida, își reluă ședințele și, în fiecare zi, generalul Marmont ne repeta aberațiile și pretențiile smintite ale Delfinului. Îmi aminteam de elogiile aduse în anii precedenți și-l acuzam în sinea mea pe bietul general de nestatornicie;

dar, din păcate, nu era singurul care făcea asemenea observații. Toate rapoartele ni-l înfățișau pe Delfin înrolat în rândurile celor mai înflăcărați reacționari. Insista asupra acestui fapt, despre care poate că Istoria va face prea puțin caz, pentru că, după mine, el a îndepărtat toate speranțele, a exasperat toate spiritele și i-a împins la excese și pe cei care nu-l puteau suferi, și pe cei care țineau cu el.

Nu după mult timp, și anume în vara anului 1828, regele a făcut o călătorie în Alsacia. A fost primit foarte bine, fapt care l-a încântat. Toate discursurile care i-au fost adresate laudau mai ales Ordonanțele pe care le dăduse împotriva iezuiților. Domnul de Martignac îi atrăgea mereu atenția asupra acestui lucru, până când regele a simțit că i se face silă de ministrul său, căci nu voia să se atribuie decât propriei sale persoane demonstrațiile locuitorilor țării care-l primiseră triumfal. La Strasbourg veni ră să-l salute câțiva mici suverani germani. Regele se crezu cel puțin Ludovic al XIV-lea.

La Paris, guvernul abia mai izbutea să se mențină, căci trebuia să facă față Opoziției de stânga, Opoziției de dreapta, alcătuită din partidul ultra, congregaționiștilor, curtenilor, ba chiar și regelui. Poate că s-ar fi susținut totuși, în ciuda tuturor acestor piedici, dacă toți cei care doreau ordine și liniște s-ar fi străduit să-l ajute; dar fiecare voia să profite cât mai mult, să blameze, să atace. Partidul constituțional era cel mai chițibușar. Era alcătuit din oameni mult prea ocupați să-și dovedească

în primul rând capacitatea individuală și apoi să-i sprijine pe șefi. Așa că, guvernul nefiind susținut de niciun partid, cred că se mira și el că rezistase atâta. Într-adevăr, nimeni nu-și dăduse încă seama că, de fapt, căderea lui avea s-o aducă și pe cea a monarhiei. Era totuși clar pentru cei care vedeau cu ochi limpezi lucrurile că guvernul Martignac călca pe urmele guvernului Richelieu, dar pe care regele nu putuse să-l sufere, deși Camerele se străduiseră să-l susțină, cu toată împotrivirea suveranului. Dacă toți deputații care doreau menținerea guvernului Martignac l-ar fi susținut, poate că ar fi izbutit să retragă nava Statului din mijlocul valurilor amenințătoare în care o lăsase Villèle să plutească și ar fi adus-o cu bine la țărm. Numai că acum era prea târziu. Nu mai puteau face altceva decât să-și reproșeze că nu interveniseră la vreme și să constate că toți contribuiseră la catastrofa care se apropia.

În timp ce situația politică era jalnică, distracțiile în Capitală continuau cu însuflețire, iar carnavalul din 1829 a fost de-a dreptul sclipitor.

Prinții de Orléans crescuseră și Palatul Regal se înveselise. După concerte și după dineuri, urmau spectacole, baluri și cadriluri. Ducesa de Berry profita de acea atmosferă veselă și dădea, la rândul ei, serbări foarte frumoase. Cele mai strălucitoare și mai plăcute aveau loc în apartamentul doamnei de Gontaut, ceea ce o dispensa pe ducesă de invitații și de etichetă și-i îngăduia să poftască toată lumea la modă. Deseori se

dădeau baluri mascate, unde măreția costumelor îți lua ochii, dar care, în ansamblu, nu oferea un spectacol chiar atât de frumos. Începuseră pe atunci a fi la modă toaletele din Evul Mediu. Ducesa de Berry se gândi să dea un bal care să reprezinte Curtea lui Francisc al II-lea. Toți curtenii tineri și eleganți fură poștiți ca să umple sala. Restul invitaților, în costume obișnuite, serveau drept spectatori. Ducele de Chartres, înfățișându-l pe Francisc al II-lea, atrăgea toate privirile. Toată lumea îi admira chipul frumos și făptura plină de grație. Maestrul de balet îi pregătise un tron pe care trebuia să se așeze, cu câteva trepte mai sus decât regina¹, reprezentată de ducesa de Berry. Ducele de Chartres refuză să ocupe acel loc și o plasă acolo pe doamna de Podenas, care juca rolul Caterinei de Medicis. Această reprezentație avu un succes neașteptat la Tuileries.

Ni s-a povestit că Delfina o bârfise zdravăn pe ducesa de Berry, care-și alesese rolul Mariei Stuart. Poate că nu era chiar un lucru cu judecată să reprezinți o ducesă decapitată, în Palatul Mariei Antoaneta, dar ducesa de Berry n-avea minte nici cât o găină. Regele nu interzise cadrilul și ducesa, după obiceiul ei, nu ținu câtuși de puțin seama de dezaprobarea cumnatei sale. Aceasta din urmă asistase, mascată și împodobită cu toate pietrele scumpe, la bal, dar la cadril se retrăsese

¹ Adică *Maria Stuart*, măritată prima oară cu Francisc al II-lea, regele Franței.

fără niciun fel de scuze. Totuși, îi împrumută diamantele sale doamnei care o înfățișa pe Margareta Scoției, pentru a facilita participarea la cadrul a câtorva englezoaice care ardeau de nerăbdare să ia parte.

În general, femeile erau toate foarte bine puse la punct. Bărbații, cu foarte puține excepții, aduceau mai toți cu niște măști de boulevard. Ducele de Chartres purta un costum magnific; până și micul duce de Richelieu arăta atât de bine, cum nu l-am mai văzut niciodată, nici înainte, nici după bal. Cât despre regina serbării – doamna ducesă de Berry – era groaznică. Își ciufulise părul, ca să fie mai în spiritul epocii, dar îi ședea cumplit. Se împopoțonase cu o vestă lungă de hermină, cu blana pe dinăuntru, care-o făcea să semene cu un câine plouat. Căldura pe care i-o ținea vesta o făcuse să se înroșească toată și la față, și pe mâini, și pe gât, încât arăta exact ca un rac fiert. Cred că niciodată nu s-a străduit mai mult ca să arate mai urât ca la acel bal.

Mica Mademoiselle¹, care asista și ea la acea serbare, se ducea de la o banchetă la alta, ca să-și laude vărul, pe frumosul duce de Chartres. Părea în culmea încântării și-și manifesta dragostea cu atâta candoare încât, deși n-avea încă zece ani, era nespus de dulce și de grațioasă. Acea fetiță făgăduia încă de pe atunci să fie nu atât frumoasă, cât mai ales atrăgătoare. N-am

¹ E vorba de *Louise Marie-Thérèse*, fiica ducelui de Berry, născută pe 21 septembrie 1819; s-a măritat, în 1845, cu Carol al III-lea, duce de Parma, și a murit, în 1864.

avut onoarea de a mă apropia prea mult de ea, dar o vedeam adesea la doamna de Gontaut și mi se părea foarte politicoasă. O copleșea pe ducesa de Orléans cu mângâierile sale, repetând întruna:

– O iubesc pe mătușa mea fiindcă e bună și pentru că e mama verișorului meu Chartres.

Nu scăpa niciodată ocazia să-l dea exemplu pe acest văr ducelui de Bordeaux, pe care-l privea cu toată superioritatea celor zece ani ai ei. Deși încă foarte mică, se interesa de toate evenimentele și știa să fie extrem de politicoasă cu cei mari. Doamna de Gontaut, înțelegând că copilăria unei prințese nu trebuia să fie scutită de o serie de impresii – ca aceea a copilelor de rând – încurajă discuțiile celor mari în fața fetei, care, încet, încet, începu a prinde gust pentru ele. Trebuia, de altfel, să-i umple într-un fel imaginația foarte activă și mai ales s-o ferească de o anumită înclinare către un orgoliu exagerat, care nu se mai potrivea cu vremurile în care trăiam. Doamna de Gontaut mi-a povestit că, a doua zi după bal, micul duce de Bordeaux a fost despărțit de sora sa pentru a fi încredințat educației unor bărbați, deci smuls din mâinile dădacelor sale. Doamna de Gontaut îi conduse, conform uzanțelor, pe cei doi copii la rege. Trecând prin sala gărzilor, acestea nu le dădură onorul. Mademoiselle se opri scurt, îi privi pe ostași cu mirare, dar și cu nemulțumire.

A doua zi, santinela, care între timp primise poruncile cuvenite, văzând-o pe mica Mademoiselle,

porunci gărzilor să-i dea onorul. Ea se opri, le făcu o reverență, apoi le spuse:

– Vă mulțumesc, dar cred că vă înșelați! Să știți că - sunt tot cea de ieri!

Doamna de Gontaut, femeie inteligentă, își dădu seama că avea de-a face cu un copil extrem de isteț, dar și foarte orgolios.

Auzind aceste lucruri, baronul de Damas ceru ca cei doi copii să fie despărțiți definitiv. Foarte tânăra Mademoiselle i se părea prea matură pentru vârsta ei și, în bigotismul lui înapoiat, socotea indecent ca un prințisor de opt ani să-și îmbrățișeze din când în când sora care încă nu împlinise zece.

Educația micului prinț se redusese până la urmă doar la niște exerciții de gimnastică, exerciții cu care-l chinuiau pe bietul copil, ca și cum ar fi trebuit să debuteze la ciroul Franconi; sărmanul prinț era crescut ca un călugăr și se plictisea de moarte.

Capitolul XVII

Sănătatea domnului de La Ferronnays, foarte șubredă de câțeva vreme, a devenit atât de precară, încât a fost obligat să părăsească Ministerul Afacerilor Externe. Au apelat la mai multe persoane menite să-l înlocuiască, între alții și la domnul Pasquier. Dar el a refuzat, convins că regele Carol al X-lea avea un dinte împotriva sa, fapt care l-ar fi împiedicat să-i acorde deplina sa încredere. Povestea data de mult.

Când, în 1814, Monsieur, precedându-l pe Ludovic al XVIII-lea, cârmuise câteva săptămâni Franța, în calitate de locotenent general, domnul Pasquier îi vorbise despre starea în care se afla țara cu o franchețe pe care prințul emigrant nu știuse s-o aprecieze și pe care cei din jurul său o calificară drept ură împotriva Restaurației. Sigur că acuzația era neîntemeiată. Domnul Pasquier se obișnuise cu noua ordine a lucrurilor, devenită necesară salvării patriei. Ar fi vrut doar ca cei de la conducerea țării să profite de ea. Obișnuit, pe de altă parte, să slujească sub Napoleon, el procedase la fel ca pe vremea acestuia.

Napoleon nu numai că aprecia, dar chiar cerea să i se spună adevărul în față, insista să-ți dai părerea și să critici ceea ce nu-ți plăcea. Admitea să discute cu tine oricum, până și în contradictoriu, dar să discute. E adevărat că acționa întotdeauna cum credea el de cuviință, dar niciodată nu se supăra dacă cineva nu era de aceeași părere cu el, fie în guvern, fie în Consiliu.

Monsieur nu înțelegea să lucreze cu subalternii în felul acesta, așa că, dacă cineva cuteza să-i vorbească despre vreo dificultate, chiar în propriul său interes, îl socotea imediat dușman. Domnului Pasquier îi trebui multă vreme până să descopere această meteahnă a lui Monsieur, așa că – în zelul lui – își agravă serios situația. Dar, chiar când și-a dat seama de realitate, tot n-a vrut să bată în retragere și a continuat să-și îndeplinească la fel de conștiincios datoria. Devenit ministru sub Ludovic al XVIII-lea, a fost nevoit să se ciocnească destul de des cu cei din partidul ultra și, prin urmare, să-i displace tot mai mult lui Monsieur. Aceste procedee nu-i mai îngăduiau să intre în guvernul lui Carol al X-lea, așa că le spuse miniștrilor, care doreau să-l aibă coleg, că în guvern nu le-ar fi de niciun folos, pe când în Camera Pairilor le-ar putea fi mult mai util. Nu împărtășea nemulțumirea pe care majoritatea oamenilor o exprimau față de guvernul Martignac. Susținea sus și tare că numai un smintit i-ar putea cere lui Martignac să obțină ceva de la un rege care nu-i dădea nicio atenție.

Deci, după ce a căutat câțva timp un succesor pe care să-l așeze în scaunul lui La Ferronnays, regele s-a

hotărât să lase lucrurile așa cum erau. Datoriile pe care ultimul titular le făcuse slujiră drept pretext de a nu-l mai înlocui pe vechiul ministru. Domnul Portalis primi poruncă să-i țină locul cât timp va lipsi La Ferronnays. Doi oameni acționaseră în principal pentru a se ajunge la acest rezultat: regele, care voia să răstoarne guvernul, și domnul Hyde de Neuville, care voia, cu orice preț, să-și țină cuvântul dat lui Chateaubriand și să-l ajute să intre în guvern. Această dublă intrigă reuși să-i îndepărteze pe toți candidații, între alții pe ducele de Mortemart, la care Martignac ținea foarte mult. Știu chiar de la el că Martignac l-a întrebat cum ar putea să reziste la insistențele atât de sâcâitoare ale regelui de a-și vâri amicul în guvern. Mortemart îi răspunsese că regele nu-și manifestase nici cea mai mică dorință de a-i propune să facă parte din guvern.

– Mă mir! Dar dacă nu te-a chemat încă, află că o să te cheme!

Într-adevăr, regele îl chemă pe Mortemart.

– Ei bine, îi zise Majestatea Sa, deci nu vrei să faci parte din guvern...

Domnul de Mortemart vorbi despre niște motive cu totul personale. Regele le combătu doar cu jumătate de gură, ca și cum ar fi debitat o lecție, apoi adăugă:

– În fond, află că ai dreptate! E mai bine să nu intri în gașca ăloră din guvern!

Iată care au fost „sâcâitoarele insistențe“ ale regelui. Mortemart, fire loială, încercă să-l lămurească

pe Martignac despre situația sa. Dar nu-l putu convinge că nu se bucura de deplina încredere a regelui.

Ducele de Mortemart – pe care evenimentele l-au obligat să joace un rol politic la care n-a râvnit – nu avea stofă de politician pentru a ști să descurce niște ițe destul de încurcate; altfel, era un om cinstit, onest, independent, francez până în măduva oaselor, nelipsit nici de spirit, nici de judecată. Dar Curtea lui Carol al X-lea era o adevărată pasăre Phönix; țara, care în fond nu-i ceruse decât să se acomodeze cu Restaurația, se atașase sincer de acest mare senior pe care nu-l repudiase. Flatat de popularitatea de care se bucura, Mortemart se îndepărtă din ce în ce mai mult de extravaganțele la care-l obliga poziția lui socială. Renunță până și la vânătoare, de care se ocupa de mai bine de zece ani, și începu a se arăta din ce în ce mai rar la Camera Pairilor. Numit ambasador în Rusia, îl însoți pe țarul Nicolae în prima campanie din Turcia. Se bucură de mai multă stimă din partea ostașilor decât princiara sa gazdă, care – în loc să lupte – se simțea bine să troneze pe o esplanadă, de unde trecea în revistă trupele care plecau la bătlie. Ba, la un moment dat, chiar în timpul asediului de la Varna, exact când lupta era mai crâncenă, plecă la Odesa s-o vadă pe țarină, ceea ce nu făcu deloc cinste „curajului” său.

Ar fi trebuit să pun în fruntea tuturor candidaților la Ministerul de Externe pe cel pe care regele ținea morțiș să-l pună: domnul de Polignac. Își făcu deci

apariția la Paris imediat după boala domnului de La Ferronnays; dar regele socoti că nu era încă momentul oportun. Polignac pretextă o afacere familială și pleacă fără să întreprindă vreun demers. În primăvară, lucrurile luară o altă întorsătură.

Domnul de La Ferronnays fusese, practic, scos din funcție. Locul său era vacant și s-a spus că el însuși l-ar fi desemnat ca succesor pe Jules de Polignac. Orice-ar fi fost, Carol al X-lea socoti că sosise momentul oportun și trimise după Polignac. Publicul îl acuză pe domnul Portalis că făcuse parte din această intrigă. Oameni bine informați m-au asigurat că omul nu se vârase în nimic și că fusese învinuit pe nedrept. De îndată ce sosi, domnul de Polignac încercă să alcătuiască un guvern; se adresa deci, în acest scop, unor oameni de diverse opinii, dar întâlni pretutindeni o asemenea rezistență, încât se văzu obligat să renunțe la proiectele sale. Conveni cu regele să mai amâne formarea guvernului până după sesiune, iar el se reîntoarce la Londra. Dacă însăși Coroana conspira împotriva legislaturii, apoi nici legislatura nu se arată prea încrezătoare în Coroană. După șicanele prostești făcute domnului de Peyronnet, care cheltuisese treizeci de mii de franci pentru a renova și a înfrumuseța Ministerul de Externe și cancelaria, Camera se arată la fel de răuvoitoare și în ceea ce privea ordinea prezentării legilor legate de administrația departamentală și comunală. Discutând bugetul, Camera ținu un discurs pur și simplu jignitor la adresa Armatei și

adoptă unele măsuri care lezau interesele militarilor. De aici și ura crâncenă a acestora împotriva Camerei Deputaților. Oricine purta o sabie spunea – cu vădită plăcere – că venise, în sfârșit, vremea de a pune pe goană acel guvern în care tronau magistrații și a inversa zicala latină „*Cedant arma togae*“. Această stare de spirit a militarilor era întreținută cu grijă de către partidul ultra, care încuraja toate prostiile.

Cam în acea epocă, domnului de Chateaubriand îi veni în minte să adreseze Cancelarului un discurs plin de idei liberale și filozofice, care scandalizase într-un asemenea mod Sfântul Colegiu, încât acesta îl obligă pe năbădăiosul pamfletar să-și facă bagajele și să părăsească Roma. Noul Papă (Pius al VIII-lea, urmașul lui Leon al XII-lea) scrise la Paris, plângându-se de domnul de Chateaubriand. Acesta, sub pretextul sănătății, sosi în Franța. Dorea cu ardoare să ocupe postul de ministru de externe, pe atunci vacant. Dar regele îl păstra pentru altcineva și, în afară de domnul Hyde de Neuville, nimeni nu se sinchisi de un coleg atât de ahtiat după titluri și după favoruri, cum era domnul de Chateaubriand. Văzând, deci, că n-are nici o șansă de reușită, plecă la apele din Pirinei.

Iezuiții, dibaci în a temporiza lucrurile, se repliaseră după Ordonanțele din Iunie, date împotriva lor și cu care, neavând încotro, trebuiseră să fie de acord. Se ascundeau în umbră, dar asta nu înseamnă că nu activau

intens. Episcopul de Beauvais (Feutier), prelat abil, cel care semnase faimoasele Ordonanțe, le inspirase iezuiților una din acele uri cumplite care te claustrează și nu te iartă niciodată, ură din pricina căreia bietul om și-a pierdut și postul, și viața. S-a tot spus întruna că ar fi fost otrăvit, dar eu cred că mai curând la figurat decât la propriu, căci a fost atât de tracasat și de șicanat cât a trăit, încât într-adevăr se poate spune că nenorociții de popi i-au otrăvit viața. Era un bărbat tânăr, care se bucura de o sănătate de fier în 1830. Bine, cel puțin, că partidul congregaționist a avut bunul simț să nu susțină că asta era pedeapsa Domnului împotriva celui care se atinsese de „sfânta arcă a iezuiților“. Dar regele nu s-a putut abține și s-a exprimat astfel. Bietul rege începuse a deveni din ce în ce mai bigot.

În ultimele zile ale sesiunii din 1829, domnul de Villefranche, pair congregaționist, ținu un discurs foarte violent, dar foarte adus din condei, al cărui autor era limpede că nu era el, discurs în care ataca puternic guvernul regelui, purtarea sa și, mai ales, acele Ordonanțe din Iunie. Domnul de Martignac îi răspunse cu talentul său obișnuit și ținu la rândul său un discurs plin de elocință și de înțelepciune în legătură cu acele Ordonanțe.

Seara, se duse la rege și fu foarte bine primit. Suveranul îl complimentă pentru succesul său din Camera Pairilor. A doua zi, venind să lucreze cu regele, acesta îl primi cum nu se poate mai prost. Ministrul nu

pricepea cu ce-l ofensase. În sfârșit, treaba odată terminată, regele îl întreabă exact în acești termeni:

– Cine dracu' te-a pus să iei cuvântul ieri?

– Cum, sire, socotiți că puteam să las diatriba lui Villefranche fără răspuns?

– Fleacuri! Sesiunea s-a sfârșit și ce-a spus el nu mai conta!

– Tocmai pentru că sesiunea s-a încheiat, guvernul regelui nu putea rămâne terfelit astfel!

Regele începu să se plimbe prin cameră.

– Puteai cel puțin să sari peste afurisitele alea de Ordonanțe...

– Domnul de Villefranche a avut inițiativa, sire, așa că eu m-am văzut silit să apăr Ordonanțele, care sunt opera Majestății Voastre și a Consiliului, și să explic...

– Să explici..., să explici... Ține minte ce-ți spun, Martignac: nu ți-o vor ierta niciodată!

– Cine, sire?

– Ei, mă rog, înțelegeți... Cu bine, Martignac!

Și ministrul, astfel concediat, fu obligat să se retragă, fără să priceapă că soarta îi fusese pecetluită.

Pe de altă parte, iată ce mi-a istorisit La Ferronnays. Trebuie să anticipez puțin asupra evenimentelor, dar n-am încotro.

Când – sub ministeriatul lui Polignac – domnul de La Ferronnays îl înlocuise pe Chateaubriand la Roma, îi spusese regelui că nu putea accepta acea

ambasadă dacă era obligat să reamintească de Ordonanțele din Iunie. Ele fuseseră întocmite sub ministeriatul său și discutate în Consiliul din care făcea parte; purtau semnătura sa și nu putea, sub niciun motiv, să anunțe că între timp suveranul său își schimbase părerea. Regele se înfurie, îl întrebă ce motiv avea de a-l crede în stare de un asemenea lucru, afirmă că Ordonanțele din Iunie erau opera lui și a guvernului său, aminti că le păstrase trei săptămâni înainte de a le semna și păru foarte indignat că putea fi bănuț de o asemenea slăbiciune.

Iată deci ce mi-a istorisit domnul de La Ferronnays. Învățați-mă cum să pun de acord ceea ce mi-a istorisit Martignac cu ceea ce mi-a povestit La Ferronnays! Eu una, ca să vă spun drept, nu-mi mai frământ deloc creierii. I-am citat cinstit și pe unul, și pe celălalt, și cu asta basta.

Îmi aduc aminte că, în cursul acelei veri, mă aflam la țară, împreună cu doamnele de Jumilhac și de Nasouty și cu ducele de Raguse. Ne amuzam să trecem în revistă evenimentele din timpul Imperiului, istorisind unul altuia aspectul sub care le vedeam noi. Ne înfierbântasem atât de tare discutând astfel de lucruri, încât ne-au prins zorile. Am zis:

– Morala care se desprinde din tot ce-am discutat noi e că revoluțiile s-au terminat. Când persoane din diverse partide, cum suntem noi, se adună astfel laolaltă pentru a râde împreună de propriile temeri, înseamnă

că revoluțiile s-au terminat și că nu mai există diviziuni politice în societate!

Vai! Ce vorbe fără sens rosteam! Căci nu-mi trecea prin cap că discordiile stăteau gata să răbufnească din clipă în clipă, că animozitățile nu mai puteau fi ținute în frâu și că aveau să rupă în curând legături trainice de prietenie, ba chiar și de familie.

Capitolul XVIII

Cum sesiunea se apropia de sfârșit, regele se făcu luntre și punte ca să se termine cât mai repede. Royer-Collard îi spusese într-o zi lui Carol al X-lea, mai mult în ironie decât în serios, că domnul de La Bourdonnays¹ era singurul deputat devotat cu trup și suflet Camerei. Carol al X-lea reținu acest lucru. Ar fi vrut să-l ajute pe Ravez², dar acesta, mai isteț, după ce pusese umărul la prăbușirea guvernului Martignac, refuză să intre în guvernul Polignac. Cred că nu voia să fie urât de popor; căci, în acea epocă, regele parcă ar fi căutat anume oamenii cei mai ostili țării, pe care să-i vâre în noul guvern. Cel care punea capac tuturor era însă Bourmont³, pe care nu-l putea suferi nimeni, nici cei de la oraș, nici cei de la țară.

¹ *François Régis de La Bourdonnays* (1767-1839), ofițer în armata lui Condé, în timpul emigrației, apoi în Vandeea. Ministru în guvernul Polignac, a ajuns pair al Franței.

² *M. Ravez* (1770-1849), avocat din Lyon; după ce a fost subsecretar la Justiție, ajunge președinte al Camerei, apoi primul președinte al Curții din Bordeaux.

³ *Louis Victor, conte de Bourmont* (1773-1846), după ce a luptat în Vandeea, s-a raliat lui Napoleon, care l-a făcut colonel. În 1814, ajunge

Trebuie să mărturisesc că, în ciuda inconștienței sale obișnuite, domnul de Polignac a fost uluit când – sosind de la Londra – și-a găsit colegii de minister pe care i-i pregătise regele, așa că acum nu mai putea da înapoi și, de altfel, nici n-ar fi vrut, pentru că prea își dorise să ajungă prim-ministru. Printr-un bilet primit în ziua de 7 august, domnul Pasquier mă înștiința că toate acele „formidabile“ nume urmau să apară în *Monitorul* de a doua zi.

M-am dus la Lormoy, să-i fac o vizită ducesei de Maillé, căreia i-am împărtășit trista veste. Domnul de Maillé¹ începu să râdă, fiindcă – zicea el – nimic nu era adevărat. Sosise chiar în dimineața aceea de la Saint-Cloud; îl văzuse în ajun pe Martignac în deplină siguranță, făcându-și planuri pentru sesiunea următoare (și lucrul era adevărat); regele se purtase cu el cum nu se poate mai bine. De altfel, domnul de Maillé cunoștea bine figura preocupată, tristă, agitată a suveranului când era vorba să schimbe fie și o singură persoană din guvern; acum însă îl găsisese cum nu se poate mai senin și mai

general și trece de partea Restaurației. În timpul celor „O sută de zile“, trece iar de partea lui Napoleon, pe care-l părăsește în ajunul bătăliei de la Waterloo, de al cărei eșec se pare că n-a fost deloc străin. În timpul celei de-a doua Restaurații, este numit ministru de război, comandant șef al expediției din Alger și mareșal al Franței.

¹ *Charles François, duce de Maillé*, primul gentilom al camerei contelui de Artois, pair al Franței, aghiotantul lui Carol al X-lea.

bine dispus. Își făcuse partida obișnuită de whist, în timpul căreia glumise tot timpul. A trebuit să-i dau dreptate, căci, dacă ar fi fost așa cum auzisem eu, regele ar fi fost într-adevăr nemulțumit și deprimat.

Reîntorcându-mă la Châtenay, l-am găsit pe ducele de Mouchy¹, care venise să mă poftască la masă. Deși venea de la Paris, nu auzise nimic despre noul guvern. Numai că el nu primi vestea cu vesela expansiune a domnului de Maillé. Deci îl credea și el pe Martignac în deplină siguranță. Apoi, plin de tristețe, adăugă:

– Și, la urma urmei, poate că ar fi mai bine. Regele ține morțiș să-l cocoate pe Polignac în fruntea guvernului. Ăsta-i visul lui de zece ani... Așa că poți fi sigură că, mai devreme sau mai târziu, tot își va satisface capriciul. Când se va convinge că a făcut o greșală, va recurge la altcineva; ți-o spun însă de pe acum că un guvern cu persoanele despre care mi-ai vorbit va cădea în fața primei Camere ce se va aduna...

I-am arătat că Jules era tot pe-atât de curajos, pe cât de imprudent și că, probabil, se va lupta ca un leu.

– A, să nu crezi asta! Îl cunosc destul de bine pe rege. Niciodată nu-l vei convinge să țină piept Camerelor sau Bursei. Nu uita că i-a făcut educația Villèle și că, în ceea ce privește cele două instituții, această educație e mai mult decât completă.

¹ *Charles de Noailles, duce de Mouchy, căpitan al gărzilor. Era fiul cel mare al prințului de Poix.*

Am vorbit despre impresiile a doi curteni intimi ai regelui, unul – primul gentilom al camerei sale, celălalt – căpitanul gărzilor sale, pentru a arăta că până și cei din jurul regelui, care nu erau vârați în intrigile lui Polignac, nu priveau acest nou guvern decât cu o neliniște mai mult sau mai puțin îndreptățită.

Monitorul publică a doua zi numele care fuseseră anunțate, împreună cu cele ale domnilor de Courvoisier¹ și de Rigny². Și unul, și celălalt își dezamăgise prietenii. Îl cunoșteam pe „învingătorul de la Navarin” și nu-mi puteam explica în niciun fel cum de se asociase cu ceilalți. Am avut în curând satisfacția de a afla că refuzase. A rezistat cu o fermitate, care l-a constatat foarte mult, tuturor solicitărilor și avansurilor lui Carol al X-lea. Îți trebuia o mare tărie de caracter și, mai ales, curaj pentru un astfel de refuz, căci autoritatea Coroanei exercita încă multă influență asupra spiritelor; iar Carol al X-lea știa să găsească întotdeauna cuvintele cele mai convingătoare când voia ceva, împletind în mod abil bonomia cu demnitatea care i se cerea unui rege. Rezistența pe care i-o opuse domnul de Rigny avea deci un merit real. Îi trecuseră numele în *Monitor*, sperând că-l vor vâri în guvern fără voia lui. El persistă în a refuza un post unde era convins că nu va putea nici să facă bine,

¹ Jean Joseph Courvoisier (1775-1835), avocat la Besançon, deputat, procuror general la Lyon, apoi ministru al justiției. A demisionat înainte de Ordonanțele din Iulie.

² Henri Daniel, conte de Rigny (1782-1835), comandantul escadrei din Levant; contraamiral, comandantul escadrei franceze de la Navarin, deputat, ministru al marinei, apoi al afacerilor externe.

nici să împiedice răul. Stima pe care am simțit-o față de o astfel de comportare a stat la baza unei prietenii care, cu timpul, a devenit din ce în ce mai strânsă. Din nenorocire, moartea l-a smuls de timpuriu din mijlocul prietenilor săi, lipsind patria de un om care i-a adus mari servicii și despre care Istoria poate că va vorbi într-o zi.

Strigătele de bucurie scoase de liberali la refuzul lui Rigny l-au determinat până la urmă pe Courvoisier să intre în guvern. De altfel, acesta se socotea obligat față de rege pentru unele înlesniri acordate tatălui său, așa că nu mai cuteză să refuze și el postul ce i se oferi. Acceptă deci, foarte trist, primejdioasa onoare ce i se făcuse, având totuși grijă să specifice că nu-și va pune semnătura pe niciun act anticonstituțional. I se spuse că acea faimoasă Cartă era catehismul întregului guvern. La puțină vreme după asta, el îi mărturisi unui prieten care-i prezise că lovitura de stat era inevitabilă:

– Ai dreptate, oamenii aceia m-au înșelat! Abia acum văd intențiile lor, dar atâta timp cât mă voi afla alături de ei, nu vor izbuti să și le pună în practică. Când ai să mă vezi plecând, vei ști că mi-a fost cu neputință să pun stavilă imprudenței lor. Vai! Nu sunt nici măcar în stare să vadă prăpastia, dar încă să se mai gândească la adâncimea ei!

Așa că, atunci când domnul de Courvoisier și-a dat demisia, în luna mai 1830, persoana căreia îi anunțase intențiile sale i-a zis la rândul său:

– Lovitura de stat e deci iminentă, din moment ce dumneata te retragi?

Ex-ministrul se mărgini să-i strângă mâna, fără să răspundă.

Domnul de Chateaubriand sosi într-un suflet din Pirinei, unde se dusese după ce-și dăduse demisia din postul de ambasador la Roma. Solicitase favoarea de a i-o înmâna el însuși regelui, dar nu putuse obține nicio audiență. În schimb, aflase că regele îi oferise titlul de duce, o mare sumă de bani ca să-și plătească datoriile, un loc la Curte pentru soția sa, mă rog, tot ceea ce putea ispiți înclinațiile aristocratice și tendința către risipă a acelui menaj. Dar el n-a acceptat niciuna din aceste propuneri. După numeroasele refuzuri ale lui Chateaubriand, La Ferronnays a fost numit ambasador la Roma. Știu că La Ferronnays era de aceeași părere cu Mouchy, și anume că regele nu-și putea permite fantezia de a pune în fruntea guvernului un om la care ținea, dar a cărei incapacitate i-o recunoștea el singur. Fantezia asta l-a costat Coroana. Ducele de Laval, ambasadorul nostru la Viena, a fost numit ambasador la Londra în locul lui Jules de Polignac.

Între timp, începu a se pune problema căsătoriei prințesei Louise de Orléans cu prințul moștenitor al Neapolelui¹. Familia de Orléans ținea foarte mult la încheierea acestei căsătorii. Doamna Delfină și ducesa

¹ E vorba de *Ferdinand al II-lea* (1810-1859), ajuns rege al Neapolelui în 1830. În 1832, s-a însurat, prima oară, cu Maria-Cristina, prințesă de Savoia, și, apoi, în 1837, cu Tereza, arhiducesă de Austria.

de Berry se preocupau îndeaproape de acest lucru, de care se pare că nici regele nu era străin. Totuși, cei de la Palatul Regal îl acuzară pe ducele de Blacas – pe atunci ambasador la Neapole – că nu pune prea mult zel pentru reușita acelei negocieri. Cum suveranii napolitani¹, care o conduceau pe fiica lor Cristina, regina Spaniei, la soțul ei, regele Ferdinand al VII-lea², urmau să treacă prin sudul Franței, ducesa de Berry se duse să-și vadă tatăl, și familia de Orléans îi urmă exemplul. Regele și regina Neapolelui își mărturisiră dorința de a vedea realizându-se căsătoria atât de râvnită de noi, dar, din păcate, prințul moștenitor nu era de acord. La urma urmei, poate că avea dreptate: o urâtenie ca el nu merita o nevestă atât de încântătoare cum era prințesa noastră. Sigur că refuzul acelui prinț a constituit o grea lovitură pentru ducesa de Orléans, care ținea să-și mărite cât mai repede fetele. Tocmai fusese foarte grav bolnavă și teama de a nu le putea vedea rostuite pusese stăpânire pe ea. Cine n-a văzut cu ochii lui dezolarea din Palatul Regal în timpul bolii ducesei e greu să-și facă o părere: soț, cumnată, copii, prieteni, servitori, toți păreau distruși; nici măcar nu mai cutezau s-o privească. Ducele de Orléans, de obicei atât de stăpân pe sine, își pierduse

¹ *Francisc I* (1777-1830), însoțit, a doua oară, cu *Isabela, infanta Spaniei*. Era tatăl ducesei de Berry și fratele ducesei de Orléans.

² *Ferdinand al VII-lea* (1784-1833); detronat de Napoleon, și-a redobândit tronul în 1814.

pur și simplu capul. Nu-și putea ascunde durerea nici măcar la patul soției sale, unde venea din cinci în cinci minute. În sala de alături nu făcea decât să adreseze tot timpul întrebări medicilor, izbutind mai mult să se tulbure decât să se lămurească. Ducesa de Orléans, văzându-l în ce hal era, încercase pe cât putuse să-l calmeze și să-l liniștească. De altfel, în timpul convalescenței, mi-a spus:

— M-am rugat Cerului să mă cruțe, numai din mila pentru bărbatul meu, căruia nu știu cum să-i mulțumesc că mi-a dat prilejul să văd cât îi sunt de dragă!

Ar fi putut adăuga: „și de utilă“, fiindcă era într-adevăr îngerul păzitor al familiei.

În vreme ce prinții noștri străbăteau Sudul împreună cu suveranii napolitani, ale căror înfățișare și echipaje stârneau mirarea provincialilor, un alt călător dădea de lucru la sute de guri sau, pentru a mă exprima mai exact, la sute de tiparnițe ale jurnalelor.

Domnul de La Fayette venise să-și vadă nepoata, stabilită la Vizille, la socrul ei, Augustin Périer¹. Familia era cam necăjită că această vizită, cu caracter particular și absolut firească, se transformase într-un eveniment politic. Veteranul Revoluției a fost sărbătorit la Vizille, la Grenoble, pe urmă la Valence, la Lyon; pe tot parcursul drumului spre Paris a dus-o numai în aplauze și în ovații.

¹ *Augustin Périer* (1773-1833), fiul lui Claude Périer; a ajuns pair al Franței, după moartea ilustrului său frate, Casimir Périer.

Odinioară, moartea generalului Foy², deputat în Opoziție, dăduse ideea unei liste de subscripție pentru copiii săi, rămași fără un ban. Domnul Casimir Périer² se înscrisese primul și nici nu se împlinise săptămâna, că milionul proiectat și fusese strâns. Acel succes făcuse să se nască ideea unei alte liste de subscripție, destinată despăgubirii persoanelor care plătiseră impozitul stabilit în mod ilegal. Se prevedea o lovitură de stat; nu se știa încă de ce natură va fi, dar oamenii voiau să fie pregătiți ca să poată rezista.

Congregaționiștii și cei din partidul ultra intonau pretutindeni imnuri triumfale, deși nu se înțelegeau între ei cum vor conlucra. De altfel, congregaționiștii își și manifestară nemulțumirea împotriva domnului de La Bourdonnaye, care nu era pe placul partidului preoților. Speriat de zvonurile care circulau, venirea la putere a lui Jules de Polignac îi servi drept pretext pentru a-și da demisia, care-i fu aprobată imediat. În sfârșit, pentru a pune capac listei guvernamentale ce devenise odioasă întregii țări, stârnind – și pe bună dreptate – mânia tuturor, în locul lui La Bourdonnaye a fost numită o pramatie care se potrivea de minune cu toți ceilalți din Guvern: Peyronnet, instalat la Ministerul de Interne. Simt

¹ *Maximilien Foy* (1775-1825), general de brigadă și deputat.

² *Casimir Périer* (1777-1832), ofițer în armata franceză din Italia și bancher renumit la Paris. Membru al consiliului general al Băncii Franței, deputat, președintele Camerei, ministru. A murit în timpul epidemiei de holeră din 1832.

nevoia să mai dau un exemplu privind superficialitatea, orbirea regelui, exemplu pe care persoanele care vor trăi în alte timpuri aproape că nu-l vor crede, deși el este de o scrupuloasă exactitate.

Domnul de Bourmont, după ce a luptat în Vandeea, s-a împăcat cu Napoleon – după ce, zic unii, și-ar fi vândut împăratului camarazii de luptă – și a intrat în armata imperială cu atâta grabă, încât a pierdut stima tuturor. În 1814, a fost primul care s-a grăbit să salute drapelul alb. În 1815, l-a însoțit pe mareșalul Ney la Dijon, a obținut de la împărat comanda unei brigăzi, apoi – în ajunul bătăliei de la Waterloo – a dat bir cu fugiții, ducându-i inamicului statele de plată ale armatei. În cursul faimosului proces al mareșalului Ney, Bourmont a depus împotriva lui în fața Curții Pairilor, dar mareșalul l-a acuzat, la rându-i, că a ajutat la redactarea proclamației pe care tocmai o denunțase. Toate aceste circumstanțe, false sau adevărate, i-au adus generalului epitetul de trădător, pe care nimeni nu i l-a contestat și pe care presa îl exploata aproape zilnic. Dar iată că, într-una din zilele anului 1829, regele spuse în plin Consiliu:

– Și fiindcă mi-am adus aminte, domnilor, cred că e cazul să puneți capăt tuturor bârfelilor împotriva lui Bourmont. Nimeni nu știe mai bine ca mine cât sunt de nedrepte. Vă autorizez să spuneți mai departe că tot ceea ce i se reproșează a făcut la cererea și mai ales la porunca mea secretă!

Domnul de Bourmont tremura din cap până în picioare. Toți cei de față își lăsară privirile în jos în fața acestei reabilitări ciudate. Cât despre rege, el era ferm

convins că nicio acțiune nu putea fi dezonorantă, din moment ce o poruncise el, și că ordinele sale justificau orice demers. Sângele lui Ludovic al XIV-lea protesta încă destul de puternic în el ca să nu încerce nici măcar un sentiment de dispreț față de oamenii care se arătau a fi dispuși la anumite înjunțțiuni: prima lor datorie era de a asculta.

Ieșind de la Consiliu, domnul de La Bourdonnays istorisi ce se petrecuse acolo unei persoane care-mi relată exact cele întâmplate. De altfel, în foarte scurtă vreme, le aflară o mulțime de persoane. Domnul de Bourmont îl convinsese probabil pe rege să renunțe la astfel de protecții, căci suveranul nu mai vorbi nimic despre acest lucru. Totuși, generalul simțea toate dificultățile poziției sale și dorea din tot sufletul o ocazie care să-l înalțe în ochii opiniei publice. Se știa brav și se credea un bun militar. Un război, oricât de mic, i-ar fi convenit de minune, dar nu vedea unde anume ar putea avea loc. Îi veni în minte Algerul și aruncă în treacăt unele cuvinte. Întreg Consiliul îi sări în cap; el tăcu, dar nu renunță. La sfârșitul lui decembrie, mareșalul Marmont, pe care afacerile sale falimentare îl obligau să stea la țară de câteva luni, veni să petreacă mai multe zile la Paris. Bourmont îi istorisi, în trecere, veleitățile sale în legătură cu Algerul, precum și dificultățile pe care le întâmpinase, dându-i de înțeles că pusese ochii pe el pentru a comanda expediția. Imediat, mareșalul se înflăcăra. Se și văzu Marmont-Africanul și-și făgădui să învingă toate obstacolele. Se întoarse acasă, se înconjură de cărți, de hărți, de liste de state, de tot soiul de documente și, cu capul

plin de această campanie, îl atacă direct pe rege. Nu s-a arătat împotriva, deși n-a fost de acord cu toate planurile lui. Domnul de Polignac l-a respins cu blândețea lui obișnuită. Delfinul s-a opus cu vehemență, iar Marina a declarat expediția imposibilă, din pricina pregătirilor, care aveau să dureze cel puțin un an. Oricare altul s-ar fi lăsat păgubaș. Dar mareșalul nu era omul care să renunțe și se strădui să învingă toate piedicile. Pentru asta, îl luă ca ajutor pe amiralul Mackau. Lucrară împreună și redactară un memoriu în care arătau că imposibilitățile de pe mare puteau fi discutate și că cele de pe uscat practic nu existau. Afacerea păru să capete amploare. Mareșalul, cu candoarea care-l caracteriza, se duse să discute deschis cu ministrul de război. Îi spuse că, dacă avea de gând să comande el însuși expediția, renunța la orice pretenție, dar că dacă Bourmont nu mergea, cerea să-l înlocuiască el. Ministrul îi răspunse că ideea îi surâdea, dar că prezența sa era indispensabilă în fruntea ministerului pe care-l conducea; trecând apoi în revistă pe toți cei care ar fi râvnit conducerea acelei campanii, găsi fiecăruia câte un cusur, încât alegerea mareșalului ca șef al acelei expediții se subînțelegea de la sine, dacă totuși izbuteau să-l convingă și pe Delfin de necesitatea acelei expediții. Mareșalul făgădui să nu cruțe nimic. Bourmont dădu impresia că era de acord să se înhame la remorca mareșalului, care ne istorisea zilnic succesele sale, mirându-se totuși de neîncrederea mea. Știam că Delfinul, plictisit de demersurile sale, spusese după ce-l văzuse ieșind:

– Du-te, agită-te! Chiar dacă treaba asta va reuși, ea nu va fi pentru tine!

Nu-i puteam repeta aceste cuvinte pe care nu le auzisem decât eu; dar încercam să-i arăt că s-ar putea să dea greș. În sfârșit, succesul său păru sigur, expediția fu aprobată, statul major alcătuit. Nu mai lipsea decât apariția în *Monitor* a șefului expediției. Dar această apariție întârzia. Îmi amintesc că, într-o sâmbătă seară, i-am spus:

– Bagă de seamă, domnule mareșal, nu te încrede prea mult în puterile dumitale, fiindcă s-ar putea ca Bourmont să-ți joace vreun renghii!

Mă învinui să jigneam un om calomniat care, în fond, era cât se poate de loial.

A surâs, plin de încredere.

– Ei bine, ce-ai să spui dacă regele mă va numi pe mine, după ce vom ieși de la slujbă?

– Aș spune că aș fi încântată că m-am înșelat, deși sunt aproape sigură că nu mă înșel!

– Și dacă am să-ți aduc actul de numire în calitate de comandant al expediției, vei fi tot atât de neîncrezătoare ca și Toma necredinciosul?

Regele nu spuse nimic nici duminică, nici luni, nici marți. Domnul de Bourmont îl consola zilnic pe Marmont, dar Jules de Polignac, mai puțin ipocrit, începu a se îndepărta de mareșal. Acesta se hotărî să se ducă la generalul de Bourmont și să-l roage să-i atragă atenția regelui că, cu cât numirea șefului expediției se va face mai repede, cu atât expediția va avea mai multe șanse de reușită.

Generalul se arată la început de acord, apoi bâlbâi câteva cuvinte, iar până la urmă îi spuse mareșalului cât era el de dezolat, fiindcă Delfinul ținea cu orice preț ca el, Bourmont, să conducă expediția.

Abia acum văzu mareșalul cât de frumos fusese jucat pe degete. Domnul de Bourmont se servise de perseverența și de cunoștințele sale militare pentru a înlătura toate obstacolele aflate în calea lui, fără să-l sâcâie și să-i displacă Delfinului. Toate acestea se datorau – bănuiesc – faptului că se știa că era o nulitate ca militar, că habar n-avea de marină, că-și dădea seama că n-ar fi fost în stare să lupte pe țărmul african, dar că, în același timp, ar fi fost cumplit de gelos pe succesele altui general, mai ales că Delfinul era convins de talentele sale militare.

Pentru cei care-l cunoșteau bine pe mareșal, e lesne de înțeles furia acestuia. Văzuse năruindu-i-se în modul cel mai jignitor toate visurile sale de glorie, după ce luptase din răspuțeri să înlătore obstacolele, să aplaneze dificultățile, să potolească spiritele recalcitrante și să le facă să accepte această campanie. Bunul lor simț îl împiedicase întotdeauna să fie partizanul politicii lui Polignac, dar după această întâmplare nu mai avu ochi să-l vadă și nu-și ascunse resentimentele.

Obligațiile lui personale față de rege nu-i îngăduiau să se retragă, dar nu mai apăru pe la Curte decât atunci când îl obliga slujba, fiind însă cât mai rezervat față de miniștri.

Dar să revin la anul 1830.

Capitolul XIX

Prima zi a anului 1830 s-a remarcat prin discursul nunțiului papal, ținut regelui, în care părea să-i dea sfaturi privind o politică ultramontană¹, discurs care a fost foarte bine primit de Majestatea Sa, dovadă răspunsul pe care i l-a dat. Această împrejurare reînnoi zvonul care circulase mai înainte că acel nunțiu – Lambruschini² – asistat de cardinalul Latil, îi smulsese lui Carol al X-lea – cu autorizația Papei – unele jurăminte sacre.

La întâi ianuarie, Curtea Regală, în frunte cu președintele ei, domnul Séguier³, se prezintă la doamna Delfină. Domnul Séguier tocmai începuse a-i adresa felicitările de rigoare, când iată că ea îi tăie vorba, spunându-i cu cea mai mare trufie:

– Treci, domnule, peste asta!

¹ În Franța secolului al XIX-lea, termenul semnifica politica propice extinderii puterilor papale.

² *Lodovico Lambruschini* (1776-1854), episcop de Sabine, arhiepiscop de Genova, nunțiu papal la Paris. În 1831, ajunge cardinal, iar în 1836, ministru.

³ *Antoine Jean, baron de Séguier* (1768-1848), substitutul procurorului general în Parlamentul din Paris. Mai târziu, ajunge consilier de stat și pair al Franței.

Cele două întâmplări făcuseră senzație și dădură prilej la nenumărate comentarii. Să respingi cu atâta duritate magistratura țării și să primești cu atâta bunăvoință niște sfaturi antinaționale erau două greșeli foarte grave. Dar, cum peste ele s-au suprapus alte evenimente, lumea le-a uitat destul de repede.

Iarna era foarte aspră și poporul suferea cumplit și de frig, și de foame. Mila publică încercă să facă ceva pentru a-i mai ușura suferințele. S-a propus să se dea un bal la Operă, cu un ludovic biletul, apelând astfel la cei bogați pentru a-i ajuta pe cei săraci. Doamnele de la Curte și din oraș se ocupară de această operă de binefacere, care izbuti pe deplin și de pe urma căreia se adună o sumă considerabilă. Cei din Palatul Tuileries contribuiră primii, dar nimeni nu apărură în loja ce le fusese rezervată. Loja celor de la Palatul Regal, dimpotrivă, era ocupată de toată familia de Orléans. Ducele de Orléans și fiul său coborâseră în sala de bal. Ducele de Chartres dansă o mulțime de contradansuri. Această condescendență avu un mare succes și scoase și mai mult în relief pustietatea lojei regale, singura care rămăsese goală în toată sala. Comportându-se astfel, cei din familia de Orléans se bucurară de o popularitate pe care cei din familia regală și-o doreau din tot sufletul.

În general, nu sunt curioasă să văd ceremoniile unde se înghesuie prea multă lume, dar împrejurările făcuseră ca deschiderea sesiunii să fie atât de importantă, încât am ținut să asist neapărat la ședința regală.

S-a ținut la Luvru și amănuntele din acea dimineață mi-au rămas și acum vii în memorie.

Ducesa de Duras, despre care v-am vorbit adesea, se prăpădise, după ce toată viața se văitase că nu se simțea bine, fapt care-i atrăsese porecla de „bolnava închipuită” și-l determinase pe soțul ei să i se facă lehamite de ea. După moartea ei, domnul de Duras se însurase a doua oară cu un fel de elvețiano-anglo-portugheză, trăgându-se din nu știu ce familie, dar care – având o avere foarte mare, își cumpărase titlul de ducesă. Ea e cea care, la câteva săptămâni după ce s-a măritat, i-a strigat cu naivitate soțului ei:

– Ah, dragul meu, nu-ți poți da seama ce înseamnă să fii mai deștept decât nevasta ta!

Sigur că prima lui soție nu-l obișnuise cu astfel de răsfățuri. Mă aflu deci așezată alături de această nouă nevastă a ducelui de Duras, în ziua în care Carol al X-lea vorbea în public pentru ultima oară. Nu mi-am putut reprima o mișcare de teamă când regele a rostit unele cuvinte amenințătoare, pe care le-am uitat, dar care anunțau că-și va susține guvernul împotriva Camerelor. Doamna de Duras mă întrebă ce aveam.

– Vai, doamnă, n-ați înțeles că regele declară război țării? Dar nu pentru țară mă tem eu!

După cinci minute, în timp ce ne pregăteam să plecăm, ea îmi spuse:

– N-ați înțeles bine, doamnă! Ducele (așa îi spunea ea soțului ei), ducele mi-a zis de dimineață că a citit

discursul regelui, că i s-a părut minunat și că va închide toate gurile celor care strigă împotriva guvernului.

– Cu atât mai bine, doamnă.

Nu amintesc acest dialog ca să redau întocmai cuvintele interlocutoarei mele, ci ca să arăt care era atmosfera din Palatul Tuileries. Domnul de Duras era, în acel moment, primul gentilom al camerei de serviciu, iar soția sa locuia cu el în Palat. Regele Carol al X-lea se purta desăvârșit într-un salon și avea o ținută nobilă la Curte, dar în public n-avea niciun fel de demnitate. Fratele său, Ludovic al XVIII-lea, în ciuda trupului său diform, reușea să pară mai demn ca el.

Carol al X-lea avea o voce care-ți zgâria urechile, prea puțin sonoră, nu pronunța clar cuvintele și citea prost discursurile. Grația lui obișnuită îl părăsea în astfel de ocazii. Când, în ziua aceea, rosti acea frază amenințătoare, vru să ridice capul într-un mod cât mai impunător, în vreme ce întorcea pagina. Dar această treabă făcu să-i alunece pălăria de pe cap, iar diamantele grele cu care era împodobită o făcură să cadă cu zgomot la picioarele ducelui de Orléans. Acesta se aplecă, o ridică de jos și o ținu în brațe până la sfârșitul discursului. Toată lumea comentă în fel și chip acest fapt. Seara, la Palatul Regal, am vorbit despre acest lucru. Ducesa de Orléans mă apucă de braț și-mi șopti:

– O, draga mea, taci, te rog... Nu-i așa că toată lumea a observat? Mai ales Delfina... Nici n-am mai cutezat să mă uit în ochii ei. Sunt sigură că e foarte

supărată... Trag nădejde că nu va mai aduce vorba despre această întâmplare...

Mademoiselle adăugă:

– Numai de n-ar apuca gazetele să facă tot felul de comentarii nelalocul lor!

Am fost cu atât mai impresionați de acea întâmplare cu cât peste câteva zile, pe 6 ianuarie, adică de Bobotează, când toți prinții s-au strâns laolaltă, conform obiceiului, pentru a gusta din prăjitura făcută în cinstea regelui, bobul ascuns în ea se nimeri să fie în bucata ducelui de Orléans, fapt care o făcu pe Delfină să se bosumfle.

Lua astfel naștere un fel de superstiție, care se răspândi în întreaga țară; până și cei care nu doreau îndepărtarea de la tron a ramurei vârstnice, văzând încurcătura deplorabilă în care se vâra cu atâta inconștiență această ramură, nu se putură abține să nu strige:

– Dar oamenii ăștia chiar nu văd că, procedând astfel, netezesc drumul către tron celor din familia de Orléans?

Trebuie să spunem totuși că, dacă vechile accese de trufie o mai apucau din când în când pe Delfină, sincera prietenie pe care o nutrea față de doamna de Orléans o făcuse să-și schimbe simțitor conduita.

În vremea asta, ducele de Bourbon continua să ducă aceeași viață tristă și dezordonată dintotdeauna. Îmbătrânind, căzuse sub dominația unei creaturi pe care o adusese din Anglia și o măritase cu un onțier din suita

lui care – se spune – crezuse că se însoară cu fata din flori a prințului, și nu cu amanta lui. Astfel, doamna de Feuchères¹ deveni stăpână absolută la Chantilly și la Palais-Bourbon. O alungă pe contesa de Reuilly, fata ducelui de Bourbon, și-și exercită asupra tuturor celor din jur domnia sa despotică. Imensa avere a prințului era la dispoziția ei. Domnii de Rohan-Guéméné, verii lui primari, erau moștenitorii cei mai apropiați. Familia de Orléans venea după ei. Era însă de dorit ca bunurile ramurii de Condé să rămână în familia de Bourbon; pentru asta, ducele de Bourbon ar fi trebuit să adopte copilul din familia de Orléans al cărui naș era, dându-i și numele, și averea sa. Palatul Regal se străduia din răspuțeri să-l determine pe prinț să facă acest lucru, împreună cu toată familia regală, dar nu avea niciun alt mijloc pentru a reuși decât influența doamnei de Feuchères, singura de care asculta bătrânul prinț. Doamna puse însă ca primă condiție pentru bunele sale oficii să fie primită la Curte. Lucrul părea imposibil, având în vedere severitatea Delfinei în privința etichetei. Dar, chiar de la primele cuvinte pe care ducesa de Orléans cuteză să le rostească, Delfina spuse:

– Sigur, verișoară! Sunt supărată pe ducele de Bourbon că ne obligă să recurgem la această persoană

¹ *Sophie Daw, baroană de Feuchères (1795-1840)*; în 1822, dându-și, în sfârșit, seama că era amanta ducelui de Bourbon, soțul ei se despărți de ea. Scandalul luă asemenea proporții, încât baroana fu obligată să plece de la Curte.

pentru a-l hotărî să facă un lucru just, convenabil atât pentru el, cât și pentru voi, dar dacă, din nenorocire, așa stau lucrurile, nu mai trebuie să ezităm, așa că voi vorbi cu regele.

Doamna Feuchères a fost prezentată la Curte; Delfina s-a purtat frumos cu ea și testamentul a fost semnat. Se pare că Delfina dorea și ea ca Palatul Chantilly să rămână în mâinile Bourbonilor și ca numele de Condé să se perpetueze în familie. Dar nu e mai puțin adevărat că – cu această ocazie – s-a arătat foarte bună și îngăduitoare cu prinții de Orléans.

Regele continua să vorbească despre „voința sa imuabilă”; deputații se reîntoarseră în provinciile lor pentru a pregăti noi alegeri, ce păreau inevitabile. Expediția din Alger odată aprobată de guvern, pregătirile începură cu un zel atât de plin de entuziasm, încât soldații fură gata de plecare în șase săptămâni, și nu într-un an, cât ceruseră păsuire la început. Această campanie africană devenise speranța celor mai înflăcărați din partidul ultra.

Generalul Bértier de Sauvigny spuse, urcându-se în trăsură:

– Ne ducem să ne încăierăm cu Dey; dar adevăratul război va fi abia la întoarcere!

E demn de admirat faptul că trăgea nădejde să aducă îndărăt o armată destul de devotată pentru a mai fi dispusă să susțină absolutismul.

S-a spus că, dacă domnul de Bourmont ar fi fost în Franța, ar fi împiedicat Ordonanțele din Iulie. Eu cred

dimpotrivă, că le-ar fi susținut și mai aprig decât ceilalți. Îmi aduc aminte în legătură cu el de o întâmplare care nu-mi îngăduie să mă îndoiesc nicio secundă de caracterul lui.

Cum domnul de Glandevès, preceptor la Tuileries, care nu-l prea înghițea pe Polignac, era în relații familiare cu domnul de Bourmont, în ajunul plecării acestuia din urmă, aflându-se la el în vizită, îl întrebă:

– Nu ești neliniștit din pricina situației în care lași țara și nu te temi de ce s-ar putea întâmpla în absența dumitale?

– Ba da, sunt neliniștit, pentru că n-am destulă încredere în fermitatea guvernului nostru. Nu e destul de abil, nu e unit și n-are voință; căci vezi, dragul meu Glandevès, ca să pui vasul pe valuri, fără scuturături și fără pericole, nu trebuie să te folosești decât de un singur verb, format din șapte litere: *a cuteza*. La asta se reduce toată politica în momentul de față.

– Depart de a fi partizanul doctrinei dumitale, mărturisesc că sunt foarte speriat de a te vedea punând-o în practică, îi spuse Glandevès.

Domnul de Bourmont nu-i răspunse decât printr-un surâs plin de încredere. Cred că a fost ultima oară când l-am mai văzut pe Glandevès.

Comanda escadrei i se propusese amiralului Roussin, dar acesta o refuză. Nu se prea împăca cu Bourmont și apoi era convins că pregătirile nu vor fi gata înainte de a începe anotimpul ploilor. Amiralul

Duperré nu consimți să-și asume această răspundere decât după o lungă ezitare. În ajunul plecării sale, Duperré ceru o audiență regelui. După ce trecu în revistă toate dificultățile debarcării, toate piedicile pe care le prezenta coasta și marea care o scălda, pentru a putea depune o parte din armată și muniții pe uscat – lucru care s-a și petrecut nu peste multe zile și care a compromis salvarea trupelor debarcate mai înainte, lipsindu-le de muniții – amiralul adăugă:

– Sire, mă supun poruncii Majestății Voastre și-mi asum această periculoasă sarcină. Îmi voi pune în joc toată grija, toată îndemânarea, chiar și viața, dacă va fi nevoie; cu alte cuvinte, voi face tot ce va fi omeneste posibil pentru a reuși. Dar declar aici, în fața regelui, de față cu toată lumea, că nu garantez de succes și că n-aș vrea să fiu considerat drept un fricos care socoate această acțiune o faptă mult prea îndrăzneată.

– Du-te liniștit, amirale, și fă cum crezi că va fi mai bine, iar dacă succesul nu va fi pe măsura speranțelor dumitale, nu te voi ține de rău nicio secundă. N-ai grijă, nu te vom abandona; de îndată ce te vei imbarca, Polignac și cu mine o să rostim zilnic câte o rugăciune pentru reușita dumitale!

Duperré, bătrân lup de mare, care prefera o gură de aer proaspăt venit din larg oricăror rugăciuni, rămase foarte încurcat de ajutorul ce i se oferea; se înclină în fața regelui, ieși din cabinet și se duse să istorisească discuția sa cu regele persoanei de la care am aflat-o.

În vremea asta, bietul meu prieten Rigny se plictisea de moarte în Mediterana. Îmi mărturisise mai apoi că expediția din Alger îl făcuse să regrete amarnic probitatea de care dăduse dovadă, refuzând Ministerul Marinei. Rigny era cel mai tânăr și mai cutezător amiral al nostru. Nu neg că era ambițios și că-i plăcea gloria, care-l stimula să întreprindă fapte dintre cele mai îndrăznețe. L-am auzit adesea spunând că n-ar putea muri liniștit înainte de a vedea steagul nostru fluturând la Mahon și la Porto-Ferrajo. Din păcate, steagul nostru nu mai flutură pe niciunul din zidurile acestor orașe, din pricină că un medic nepriceput i-a venit de hac bietului amiral Rigny, vârandu-l în mormânt înainte de a împlini cincizeci de ani.

Delfinul porni spre Toulon ca să asiste la plecarea flotei; stătu foarte puțin și displăcu tuturor. În plus, călătoria lui mai avea și un alt scop: trebuia să-l atragă de partea sa pe domnul de Chantelauze¹, cunoscut pentru intrigile sale. Fusesse ministrul „prințesei Eliza“, cum i se mai spunea doamnei Bacciochi² pe vremea când domnea în Toscana.

¹ *Guillaume Antoine, baron de Capelle* (1775-1843), prefect, consilier de stat, secretar general al Ministerului de Interne. Mai târziu, ca ministru al lucrărilor publice, a fost unul dintre cei care au semnat Ordonanțele din Iulie. Condamnat în contumacie, a fost grațiat.

² E vorba de *Eliza Bonaparte* (1777-1820), măritată în 1797 cu Felix Bacciochi, ofițer corsican. Prințesă de Piombino, mare ducesă de Toscana, după căderea lui Napoleon a trăit în Italia.

Monsieur se folosea de el în alegeri pentru partidul ultra și, cum era socotit un om abil, îl vârâse în guvern. Dar să te ferească Dumnezeu de abilitatea intrigantului.

Țara era foarte supărată, foarte intrigată, ba chiar exasperată; deputații, votând împotriva guvernului Polignac, n-aveau decât să se prezinte în fața alegătorilor pentru a fi aleși. Sunt convinsă că atunci nici alegătorii, nici deputații nu se gândeau încă să răstoarne tronul, ci doar guvernul.

Capitolul XX

Însurătoarea regelui Spaniei cu prințesa Cristina a Neapolelui a fost urmată imediat de declarația desemnată sub numele de „rememorarea Pragmaticii“, care le îngăduia și fetelor să moștenească tronul. Această măsură a fost viu comentată la noi, în Franța, și mai ales la Palatul Regal. Ducea de Orléans mi-a vorbit cu multă amărăciune despre ea. Se simțea jignită și ca napolitană, și ca franțuzoaică. Îmi aduc aminte că mi-a spus că această măsură, atât de ostilă celorlalte ramuri ale familiei Bourbon, era privită ca o ofensă personală de către fratele ei, regele Neapolelui, și că ea îl determinase să plece din Madrid în douăzeci și patru de ore. Această împrejurare m-a făcut să mă îndoiesc că regina Cristina ar fi avut vreun rol în hotărârea luată de soțul ei, regele Ferdinand al VII-lea. Măsura – după cum știe toată lumea – fusese pregătită încă de pe vremea lui Carol al IV-lea. Orice-ar fi fost, ducea de Orléans mi-a povestit că – înainte cu o seară – se vorbise despre acest lucru la Delfină. Regele, Delfinul, ducea de Berry, toată familia de Orléans se pronunțaseră împotriva acestei hotărâri. Numai Delfina avusese curajul să spună:

– Da, lucrul displace atât guvernului, cât și familiei regale; în ceea ce mă privește, cred totuși că regele Spaniei are dreptate și că ceea ce a făcut e un lucru foarte firesc!

Delfina ar fi fost bucuroasă ca și fetele să aibă dreptul la tron, chiar la cel al Franței. Totuși, trebuie să adaug că a respins cu dispreț și ca ridicolă propunerea, pe care i-au făcut-o o mână de intriganți slugarnici, de a cere coroana Navarei. Parcă îmi aduc aminte, fără să am curajul să susțin cu tărie, că domnul de Chateaubriand acceptase, un moment, această idee, crezând că-i face plăcere ducesei de Angoulême.

Sosirea Curții din Neapole a dat semnalul începutului serbărilor. Ducesa de Berry părea încântată să-și poată primi familia la ea acasă; cred că n-am văzut-o niciodată arătând mai bine ca în acele zile. Regele, tatăl ei, pe care boala îl făcea să pară îmbătrânit înainte de vreme, apărea cât mai puțin în public, preferând să stea mai mult în casa liniștită a surorii sale, ducesa de Orléans. În schimb, regina Neapolelui, rotundă ca un butoi, burduhănoasă, era oricând dispusă să se distreze în orice fel, ajutată bineînțele de „drăguța“ ei fată, ducesa de Berry, care o plimbă prin tot Parisul și o duse la toate spectacolele. Așa că cele două prințese ale noastre, devenite franțuzoaice prin căsătorie – doamna de Orléans și ducesa de Berry – se aranjară în așa fel încât una să se ocupe de fratele ei, cealaltă de mama ei.

La Curte avură loc o serie de spectacole, unde am văzut pentru prima oară familia de Orléans apărând în loja regală. Regele își manifestase în ajun regretul că acea lojă nu era îndeajuns de mare pentru ca, alături de invitați, să le poată pofti și pe rudele lor apropiate. Domnul de Glandevès, preceptor la Tuileries, auzind acele cuvinte, trudi toată noaptea și a doua zi îl anunță pe rege că în loja sa încăpea și familia de Orléans. Regele rămase o clipă descumpănit, apoi, neavând încotro, făcu pe bucurosul. Încântarea familiei Orléans a fost nemaipomenită, iar recunoștința ei față de domnul de Glandevès atât de sinceră, încât de atunci au nutrit cea mai caldă afecțiune față de el.

Ducesa de Berry a dat, în apartamentele sale și ale copiilor săi, din Palatul Tuileries, un bal măreț. Cred că n-am văzut niciodată un bal mai bine organizat ca acela. Locuința avea două etaje. Dar o scară – alta decât cea principală pe care urcai – fusese la fel de frumos decorată ca și prima. Palierele fuseseră transformate în saloane confortabile și cele câteva trepte care le despărțeau fuseseră de asemenea manieră ascunse sub covoare și flori, încât acea scară a fost tot timpul cea mai plină de lume, ca nicio altă odaie, căci aveai impresia că face parte din apartament.

În ciuda eleganței, a numeroaselor persoane din lumea mare care fuseseră invitate la acel bal, în ciuda ordinii și a aerului satisfăcut al stăpânei casei, în sufletele tuturor celor adunați acolo plutea un fel de spaimă

care-i împiedica pe oaspeți să fie veseli. Balul a fost urmat de o călătorie la Rosny, despre care mi s-a vorbit în termenii cei mai elogioși. Dar eu, neluând parte la acea plimbare și, deci, nevăzând cu ochii mei cum au decurs lucrurile, nu voi scrie nimic despre ea. Aș vrea să pot trece sub tăcere și serbarea care s-a dat la Palatul Regal după înapoierea de la Rosny, căci amintirea ei nu-mi e deloc plăcută. Regele Carol al X-lea, consimțind să-i însoțească la acel bal pe suveranii din Neapole, părea de la sine înțeles că serbarea era dată în cinstea lor, dar s-a întâmplat cu totul altfel.

Când am ajuns la Palatul Regal, străzile erau atât de înțesate de lume, încât trăsurile abia își puteau croi drum prin acea mulțime. Vizitiul meu fusese obligat să ocolească pe zece străzi alăturate, pentru a putea ajunge la Palat. Odată sosită la porțița din strada Lycée, a trebuit ca jandarmii, gărzile elvețiene și alții să se alătore oamenilor mei și, cu chiu, cu vai, să croiască un fel de potecă prin care să pot intra în Palat, smulgându-mă din mijlocul mulțimii care mă înconjura. Înăuntru, mulțimea era aproape tot atât de numeroasă ca și afară. Toți cei care ceruseră invitații le obținuseră, așa încât aghiotanții regelui, împreună cu cei ai prințului și cu ofițerii din corpul de gardă abia izbuteau să păstreze un spațiu de câteva picioare în jurul persoanelor regale. Multă vreme, ne-a fost imposibil să circulăm. M-am trezit împinsă de mulțime în acel spațiu rezervat,

unde nu avusesem nici cea mai mică intenție să pătrund, gata să cad peste prințul de Salerno¹.

Ducelui de Blacas, care era de serviciu și cu care nu prea eram în raporturi bune, îi fu milă de mine și mă luă sub protecția lui, ajutându-mă să trec prin valurile acelei mulțimi. Am avut atunci prilejul să examinez îndeaproape fizionomia prinților. Regele părea bine dispus, napolitanii erau uluiți, Delfina, nemulțumită, doamna de Orléans, supărată, Mademoiselle, stânjenită, ducele de Orléans, satisfăcut. Această satisfacție îmi plăcu, deși n-aș ști să spun de ce; aveam însă un sentiment de teamă, de mâhnire și simțeam nevoia să plec cât mai repede. Am ajuns acasă la zece seara. Mama, văzându-mă venind atât de devreme, s-a speriat, crezând că mi se întâmplase ceva. I-am spus că țineam prea mult la familia de Orléans ca să fiu mulțumită de serata lor și că, pentru prima oară în viața mea, eram gata să cred că ducele de Orléans premeditase acest lucru. Felul de a umple saloanele dincolo de capacitatea lor de cuprindere, cu toți oamenii pe care regele nu-i putea suferi, iluminarea tuturor grădinilor, grija de a le ține larg deschise mulțimii de afară, într-o vreme în care nepopularitatea regelui nu mai era un secret pentru nimeni, apariția frecventă a ducelui pe terasa Palatului numai pentru a-i obliga pe oameni să strige cât mai

¹ *Leopold, prinț de Salerno* (1790-1851), fratele regelui Neapolului; se însurase cu Marie-Clémentine, fiica lui Francisc I, împăratul Austriei.

des: „Trăiască ducele de Orléans!“, toate acestea aveau în ele ceva mai mult decât popular, ceva cam prea strident, care mă deranja cu atât mai mult cu cât acel bal nu era cadrul nimerit pentru o astfel de propagandă.

Nimănui nu i se păruse extraordinar că ducele de Orléans îi primise în casa sa pe regii Franței și al Neapolelui și că se ocupase de regalii săi oaspeți. Dar el profitase de această serbare regală pentru a o transforma într-o serbare populară, care până la urmă nu întârzie să dea roade.

Acea noapte poate fi considerată începutul răzmeriței din anul 1830, an atât de fertil în astfel de evenimente. Mulțimea admisă fără nicio supraveghere în grădini și în galerii sfârși prin a se înfierbânta, ațâțată de nu știu ce instigatori la revoltă, și deveni atât de turbulentă, încât trebui dată afară cu forța armată.

Putem trage din asta concluzia, așa cum am mai spus când fusesem supărată, că ducele de Orléans premeditase acest lucru? Și da, și nu. Sunt convinsă că nu-și făcuse un plan anume în acest sens, dar că veghea cu grijă la popularitatea lui, vrând întotdeauna – după expresia răposatului duce de Berry – să facă „o figură aparte“.

A doua zi după acest bal, o scrisoare din Chambéry îmi aduse la cunoștință că domnul de Boigne se simțea din ce în ce mai rău și că medicii începuseră a fi neliniștiți. Îl cunoșteam mult prea bine pentru a cuteza să mă duc să-l văd fără îngăduința lui. I-am scris imediat,

fără a-l alarma, rugându-l să-mi permită să-i fac o vizită. El îmi răspunse că fusese foarte bolnav, că era încă prea slăbit pentru a-mi putea scrie personal, dar că se simțea mult mai bine și că, de îndată ce va putea suporta un drum cu trăsura, se va duce la băile din Tarentoise; că mă ruga să-mi amân vizita până după ce se va întoarce de acolo, adică spre sfârșitul lunii iulie.

Liniștită de această scrisoare și de altele care urmau, nevrând să mai ies în lume, la începutul lui iunie m-am stabilit la țară. Acolo am aflat că domnul de Boigne, pe care-l credeam în convalescență, murise pe 21 ale lunii, în urma unei noi crize a bolii de care suferea de mulți ani. Această ultimă criză durând doar câteva ore, toți m-au asigurat că nu mai avuseseră când să mă anunțe. A trebuit să-i cred. Totuși, am regretat nespun de mult că nu insistasem să mă duc la Chambéry în luna mai, cu toată opunerea lui.

De câteva luni, se petrecea un lucru deosebit de ciudat și care n-a putut fi explicat niciodată: provinciile noastre din nord erau devorate de incendii. Focurile se înmulțiseră atât de mult, încât era imposibil să presupui că era ceva accidental și, de altfel, în majoritatea cazurilor se vădea clar reaua intenție. Groaza ajunsese la culme în acele locuri și țăranii vedeau în orice străin un incendiator. Flagelul se întindea din ce în ce, apropiindu-se de Paris. Câțiva ciobani nevinovați, împreună cu câteva fete, fură acuzați și convinși că ei ar fi dat foc pădurilor. Era clar că li se făgăduise probabil

ceva, că fuseseră hipnotizați, dar de către cine? Lucrul nu s-a descoperit niciodată. Partidele și-au reproșat reciproc că recuseseră la această manevră criminală pentru a atâța spiritele. Eu personal nu pricep în ce scop. Ceea ce e sigur e că faptele s-au petrecut aievea și că n-au fost explicate niciodată.

Alegerile pentru o nouă Cameră s-au făcut într-o atmosferă din ce în ce mai ostilă guvernului. Cei 221 de deputați fuseseră realeși cu toții, în aclamațiile tuturor; deputații din alte colegii, care nu mai fuseseră votați, fuseseră înlocuiți de liberali. Neliniștea începuse a-și croi drum printre membrii guvernului, care așteptau cu teamă noile numiri. Când afla din jurnale de o alegere care i se părea favorabilă, regele felicita orașul unde avusese loc alegerea, însoțindu-și laudele de câte un cuvânt măgulitor.

Pe măsură ce alegerile erau cunoscute, zvonul loviturii de stat devenea din ce în ce mai alarmant. Ducele de Orléans se explicase cu Carol al X-lea, într-o lungă discuție pe care o avuseseră la Rosny, și regele îl asigurase pe duce – evident, cu o falsă franchise – că nimic nu-l va determina să renunțe la unele măsuri constituționale. Numai că, în ciuda tuturor acelor asigurări, în ciuda tuturor încercărilor de a apăra un guvern detestat de toată lumea, în ciuda tuturor neplăcerilor ce se puteau ivi în orice clipă, ducele de Orléans era ferm convins – l-am auzit spunând lucrul acesta de mai multe ori – că atâta vreme cât Coroana

va respecta Carta, nu avea a se teme de niciun pericol. Carta, numai Carta și nimic altceva decât Carta, asta și numai asta voia țara.

Prelungirea șederii suveranilor napolitani – stabiliți la Palatul Elisée – începuse a-l deranja pe rege, care voia să părăsească Parisul și să se ducă la Saint-Cloud. Delfina își asumă sarcina de a le cere să fixeze ziua plecării, sub pretextul că trebuia să și-o fixeze și ea pe cea în care urma să plece la băi. Suveranii se simțiră foarte ofensați de acest mod de a-i da pe ușă afară și fixară o dată foarte apropiată la care urma să plece.

Delfina avea totuși o scuză pentru această lipsă de ospitalitate. Călătoria ei la băi fusese anunțată: nu mai putea da înapoi și apoi voia să fie neapărat îndărăt înainte de momentul în care reuniunea Camerelor putea constitui semnalul unor măsuri extreme, împotriva cărora lupta cu perseverență. Pare ciudat, dar așa e totuși: schimbase rolul cu bărbatul ei. Cu cât el devenise mai violent și mai exagerat, cu atât devenise ea mai înțeleaptă și mai moderată.

N-am fost îndeajuns de inițiată în secretele acestei familii, pentru a afla ce anume dusesse la o asemenea schimbare de conduită, dar știu sigur că în acea epocă doamna Delfină era împotriva tuturor măsurilor acerbe luate de soțul ei. Delfinul dimpotrivă, n-avea încredere decât în acest guvern. Delfina plecă la băi după ce-l puse pe rege să jure că nu va lua nicio hotărâre importantă în lipsa ei. Ordonanțele din Iulie dovedesc cum și-a ținut cuvântul.

Afacerile mele personale aducându-mă, într-o bună dimineață, la Paris, s-a nimerit să mă aflu pe stradă în momentul în care tunul le vestea parizienilor cucerirea Algerului. Un lung strigăt de bucurie răsună în întreg orașul. M-a frapat impresia generală pe care am remarcat-o. Auzisem de atâtea ori acel tun glorios vestind câte ceva care făcea o atât de puțină impresie asupra cetățenilor, chiar când era vorba de lucruri importante, în timpul Imperiului, încât am fost foarte mirată de participarea atât de plină de entuziasm a parizienilor la acest succes. În fiecare prag de casă sau de prăvălie, oamenii dăduseră năvală, iar trecătorii, deși nu se cunoșteau, se opreau pentru a-și exprima satisfacția. O asemenea manifestare să se fi datorat desuetudinii în care căzuseră buletinele oficiale la noi sau, mai curând, oboselii după lungile războaie și revoluții ale Imperiului, sacrificiilor pe care le făcuse aproape fiecare familie? Nu știu. Dar mi s-a părut că bucuria intrării trupelor noastre în Alger a fost mai plină de entuziasm decât atunci când ai noștri au intrat în Viena sau în Berlin.

Regele, vrând să mulțumească Cerului pentru această izbândă, porunci să se cânte un *Te Deum* solemn la Notre-Dame. Sosind cu toată pompa, Carol al X-lea a fost primit de către arhiepiscopul Parisului, care a ținut un discurs, reprodus în mod fidel a doua zi în *Monitor*; din nefericire, în acel discurs, arhiepiscopul făgăduia regelui ajutorul Sfintei Fecioare pentru cruciada

pe care o pregătea atât împotriva necredincioșilor dinlăuntrul țării, cât și împotriva celor din Africa. Acest apel al partidului preoților către cei din partidul ultra avu o lungă și neplăcută urmare, aducând toate spiritele la exasperare.

Succesul din Alger, nădejdea de a exploata satisfacția pe care o simțise țara, poate și dorința de a profita de lipsa Delfinei¹, care-și anunțase întoarcerea, determină Consiliul să semneze acele nefaste Ordonanțe², pe care îndrumătorii oculte ai regelui le cereau de multă vreme și pe care Carol al X-lea le dorea și el cu toată perseverența sa încăpățănare. Într-adevăr, puteai spune despre el că: „nici n-a învățat nimic, dar nici n-a uitat nimic“. Mi s-a povestit că, la ultimul Consiliu, ținut duminică, acele hârtii funeste, despre care se discutasese miercuri dacă să mai fie ținute sau dacă să li se dea drumul, se aflau pe masă. Dar când să le semneze, toate mâinile celor de față parcă paralizaseră. În sfârșit, regele își depuse iscălitura. Impacientat de ezitățile miniștrilor săi, ieși din cabinet. Atunci, Polignac, care a avut întotdeauna mai multă inimă decât minte, luă pana și se iscăli sub numele regelui.

¹ Ducea se dusese la Vichy.

² E vorba de Ordonanțele din 25 iulie 1830, care erau în număr de patru și aveau: Suprimarea libertății presei; Dizolvarea Camerei, care încă nici nu apucase să fie convocată; O nouă lege electorală și modificarea dreptului la amendament; Convocarea colegiilor electorale, pe 6 și 18 octombrie, și a Camerelor, pe 28 octombrie.

– Acum, domnilor, le spuse el miniștrilor, iscălitura regelui a fost legalizată. A dumneavoastră nu mai e necesară. Dacă vreți să semnați, semnați, dacă nu, nu! În ceea ce mă privește, eu îmi asum răspunderea actelor mele!

După aceste vorbe, toți miniștrii se înghesuiră să semneze.

Iezuiții se arătară mai fericiți ca niciodată. Consiliul regelui își manifestă satisfacția, iar domnul Rubichon îi arată domnului Greffulhe însuși textul Ordonanțelor, fără a izbuti totuși să-l convingă. Lucrul i se părea atât de extravagant, încât îi era peste putință să creadă, cu atât mai mult cu cât nimic nu anunțase măsurile luate pentru a susține răzmerița la care visa guvernul.

Domnul de Rothschild, mare bancher, încrezându-se în guvern, se dusesse chiar în aceeași duminică să-l întrebe pe domnul de Peyronnet ce trebuia să creadă despre zvonurile care circulau în legătură cu Ordonanțele. Ministrul își exprimă mirarea că un om atât de înțelept putea da crezare unor astfel de zvonuri. Numai cei de rea-credință le puteau răspândi.

– În concluzie, adăugase el, vrei o dovadă materială că aceste zvonuri sunt false? Poftim, privește!

Și-i arată biroul său plin cu plicuri sigilate, prin care urma să convoace deputații la ședința regală de deschidere a sesiunii. Majoritatea, într-adevăr, fuseseră expediate chiar în acea zi. Părăsindu-l pe Rothschild, Peyronnet se duse la Saint-Cloud, unde semnă

Ordonanțele. Rothschild se duse să ia masa la doamna Thuret, unde fusese invitat tot corpul diplomatic. Vizita pe care i-o făcuse ministrului de interne și plicurile sigilate văzute pe biroul lui constituiră noutățile discutate la acea masă, liniștind toate spiritele. La plecare, câțiva dintre musafiri trecură pe la mine și-mi povestiră ce aflaseră. Monitorul de a doua zi cuprindea Ordonanțele.

Rothschild n-a fost singurul care s-a păcălit. Domnul de Champagny, care ținea locul de secretar de stat la Ministerul de Război în absența generalului Bourmont, se afla la țară. Așa că nu primi *Monitorul* decât marți seara și nu putu ajunge la Paris decât miercuri. Frecându-și mâinile de bucurie, Delfinul striga fericit:

– Secretul a fost atât de bine păstrat, încât Champagny nu l-a aflat decât din *Monitor*!

Ducele de Raguse, sortit *in petto* să susțină acele măsuri de nesusținut, nu află nici el nimic. Domnul de Polignac se întrecuse pe sine în ceea ce priveșta negliobia de care dăduse dovadă în această împrejurare. Mai toți șefii din Garda Regală erau plecați în concediu, la fel ca și autoritățile militare din Paris; iar trei din regimentele de gardă fuseseră trimise în Normandia, cu ocazia tulburărilor iscate din pricina incendiilor despre care v-am vorbit. Fără să țină seama de nimic, Polignac se aruncase cu capul înainte, cum îi era obiceiul, fără teamă, dar și fără judecată.

Fapt e că, în sminteala lor și trăind sub influența propriului lor partid, nici regele și nici primul său ministru nu văzuseră urmările și nu se înarmaseră ca pentru o luptă serioasă, de care ar fi trebuit să se teamă. Aceasta ar fi explicația și poate scuza purtării lor ușurate. Prin măsurile pe care le adoptaseră își închipuiau că răspund intereselor Franței și se consolau cu ideea de a fi susținuți în acea „pioasă întreprindere“ de o mare parte a țării, față de care un pumn de răzvrățiți care se opuneau n-ar fi cutezat să-și arate resentimentele.

Vai! S-a dovedit că nu era vorba de un pumn de răzvrățiți, ci de întreaga țară. Spun „întreaga țară“, fiindcă la început niciun glas, nici măcar al vreunuia dintre cei care l-au urmat pe Carol al X-lea la Cherbourg n-a cutezat să se ridice împotriva demersurilor care l-au azvârlit în prăpastie¹ și niciodată un suveran n-a fost copleșit de un asentiment mai deplin cum a fost el copleșit de asentimentul său.

¹ *Carol al X-lea* și-a pierdut simpatia francezilor încă de când și l-a ales prim-ministru pe Villele. Nici victoria de la Navarin, nici guvernul Martignac (numit în 1828) nu l-a mai ajutat să-și recapete popularitatea. Camera, refuzând să recunoască acel catastrofal guvern al lui Polignac, a fost dizolvată, dar noile alegeri au favorizat opoziția. În ciuda succesului expediției din Alger (4 iulie), Ordonanțele pe care le-a dat, pe 25 iulie 1830, privind dizolvarea Camerei, modificarea Cartei și suprimarea libertății presei au provocat revoluția și au dus la abdicarea acestui rege atât de disprețuit de poporul său.

Capitolul XXI

N-am jucat niciun rol în memorabilele zile din Iulie 1830. N-am fost frământată de nicio patimă. Așa că voi relata simplu, doar ceea ce am văzut cu ochii mei și am auzit cu urechile mele. Nădăjduiesc să am puterea de a fi cât mai imparțială. Uneori am regretat că n-am descris și evenimentele din martie 1814¹. Și atunci, ca și în 1830, am fost tot o simplă spectatoare, dar bine plasată, datorită relațiilor mele amicale cu cei mai mulți dintre actorii acelor mari drame. Dar, în 1814, fie că eram prea tânără, fie că faptul se datora atmosferei în care fusesem crescută, aveam mult mai mult entuziasm decât în anul 1830 și un cu totul alt fel de a privi lucrurile. În 1830, dimpotrivă, m-am trezit la mijloc, între două partide, ținând cu inima la unul, cu judecata la celălalt și nutriend aceeași afecțiune față de amândouă. Un lucru ce m-a izbit în timpul primelor trei zile, atât în 1814, cât și în 1830 – au dominat sentimentele înalte, loialitatea,

¹ Socotim necesar să amintim că în momentul când scria aceste rânduri, în iulie 1832, doamna de Boigne încă nu concepusese planul de a lăsa *Memoriile de față*. A început să le aștearnă pe hârtie abia peste trei ani, adică în 1835 (*n.ed.fr.*).

dezinteresul, dragostea față de patrie. Începând din cea de-a patra zi, patimile, ambiția, interesele personale au reușit să se impună și să distrugă, în douăzeci și patru de ore, tot ceea ce până atunci făcuse să bată cele mai alese inimi. Egoismul câtorva indivizi a transformat generozitatea maselor în ură și furie. Aceasta e singura asemănare dintre cele două catastrofe. Nici actorii, nici scenele, nici rezultatele nu se aseamănă în căderea atât de rapidă a celor două guverne sinucigașe.

Luni, 26 iulie 1830, mă aflu cu familia mea la Paris, unde ne aranjăm o locuință în strada d'Anjou. Tocmai discutăm cu niște lucrători, când cineva veni să mă anunțe că mareșalul duce de Raguse mă aștepta, cu noaptea în cap, în cabinetul meu.

— Ei bine, îmi spusese, am făcut o treabă grozavă!

Am crezut că glumește, referindu-se la lucrătorii mei. I-am răspuns și eu tot printr-o glumă, schimbând câteva fraze; mi-am dat însă foarte repede seama că era vorba de o greșală, mai ales că oaspetele meu avea chipul schimbat. Apoi mi-a vorbit despre Ordonanțele acelea smintite. Mi-a istorisit cum a aflat vestea, la zece noaptea, de la unul dintre aghiotanții săi, cu care se întâlnise în curtea Palatului Saint-Cloud, un ofițer care tocmai sosise de la Paris și care nu-și mai încăpea în piele de bucurie. Mirat, dar neîncrezător, mareșalul trimisese la Statul Major să i se aducă un *Monitor*; dar nici acolo nu-l primiseră încă. Atunci îi scrisese ducelui

de Duras ca să i-l ceară pe al său. Acesta i-a răspuns că nu sosise decât un singur exemplar la Saint-Cloud, că regele, după ce-l primise, îl trimisese – fără să-l deschidă – duceseii de Berry. Mareșalul aflase mai apoi că prințesa adusese acel *Monitor* îndărăt regelui, care tocmai se pregătea să se urce în trăsură, că doamna de Berry aproape că îngenunchease în fața lui și că-i sărutase mâinile, spunând:

– În sfârșit, abia acum domniți cu adevărat! Fiul meu vă datorează coroana, iar mama sa vă mulțumește pentru acest lucru!

Regele o îmbrățișase cu căldură, pusese gazeta în buzunar și plecase la Rambouillet, fără să sufle o vorbă celorlalți. La Saint-Cloud, nimeni nu știa ce se întâmplase decât din zvonurile care circulau prin Paris. Mareșalul de Raguse, foarte necăjit, se dusese în strada Surène, la vecinul său, domnul de Fagel, ministrul Olandei la Paris, și-i ceruse împrumut *Monitorul*. După ce-l isprăvisese de citit, venise la mine.

Intru în aceste amănunte pentru că mi se pare curioasă nepăsarea față de omul care era sortit *in petto* să susțină acea lovitură de stat. După ce mi-a istorisit aceste lucruri, mareșalul a adăugat:

– Sunt pierduți! Oamenii ăștia nu cunosc nici țara, nici timpurile! Trăiesc în afara lumii și a secolului! Târăsc pretutindeni după ei această ignoranță, iar dacă încerci să le deschizi ochii, să-i lămurești, îți bați gura degeaba!

Am continuat să ne lamentăm, să ne temem, să ne speriem, să prevedem nenorociri. Numai că prevederile noastre erau mult prea departe de realitate. Mareșalul își luă rămas bun, făgăduind să treacă pe la mine sâmbăta viitoare. Dar nu l-am mai văzut.

Ieșind la plimbare, ca de obicei, am fost izbită de chipurile oamenilor pe care se putea citi un fel de curiozitate sumbră. Cei care se cunoșteau se opreau să stea de vorbă. Alții se întrebau doar din priviri, trecând mai departe. Dacă vedeai un chip calm, îți spuneai: „Ăsta nu știe nimic!“ A doua zi, când toată lumea a aflat, n-am mai văzut fețe indifferente. Seara, m-am întâlnit cu câteva persoane din Opoziție care – dezolate – se pierdeau în tot soiul de presupuneri. Ambasadorul Rusiei, foarte iritat, ne-a spus că se întâlnise cu contele Appony, care ieșise din cabinetul lui Polignac foarte satisfăcut și care se ducea să expedieze la Viena vestea „cea mare“. Pozzo nu-i împărtăși bucuria. Intră și el, la rândul-i, în cabinetul lui Polignac, unde-l găsi pe prim-ministru foarte calm și încântat de el însuși, repetând că era mai constituțional decât însuși regele. După el, totul mergea de minune; nu pricepea ce anume ar putea da naștere la vreo nemulțumire, așa că încheie spunând:

– Fii liniștit, domnule ambasador, Franța e pregătită să accepte orice lucru cu care o va binecuvânta regele!

Seara, câțiva trecători aruncară cu pietre în trăsura goală a lui Polignac, îl răniră ușor pe vizitiu, dar noroc

că acesta apucă să ajungă repede acasă și să ferece poarta. Cei care-l urmăreau se risipiră. Polignac crezu că norii se împrăștiaseră. Duminică seara, după ce Ordonanțele fuseseră semnate și începuseră a fi tipărite în *Monitor*, Polignac – înconjurat de cei pe care socotea că se putea baza – începu să analizeze discursul ce trebuia ținut de rege la deschiderea Camerelor. Timp de o oră și jumătate, comentă fiecare cuvânt, acceptând sau respingând observațiile celor din jur, ca și cum acesta ar fi fost lucrul cel mai serios și mai important din lume. Nu pot pricepe cum, într-o asemenea conjunctură, omul asupra căruia apăsa o atât de mare răspundere putea să dea dovadă de atâta sânge rece sau, mai curând, de atâta imbecilitate, jucând o astfel de comedie.

Marți, 27 iulie, am aflat de la vreo treizeci de muncitori de diverse profesii, care lucrau la mine acasă și veneau din diverse cartiere, că în oraș începuse agitația. Am discutat cu ei, dar toți mi-au vorbit cu atâta înțelepciune, invocând argumente bazate pe niște raționamente atât de logice și pline de bun-simț, încât am rămas uimită. De altfel, nu mă pot abține să nu consemnez aici o remarcă făcută în acea epocă.

Îmi aranjasem o casă în 1820, așa că în 1830 apelasem la aceiași muncitori. Dar, în decurs de zece ani, apăruse o diferență frapantă atât în ceea ce privește vestimentația, cât și gusturile, obiceiurile și mai ales limbajul acelor oameni, care păreau să nu mai aparțină

aceleiași clase sociale. Mă uimeau inteligența și politețea lor, felul în care se preocupau de tot ce era nou în meseria lor. Dacă cei care ne cârmuiau ar fi avut măcar jumătate din înțelepciunea acelor oameni simpli, Carol al X-lea poate că ar fi continuat să stea liniștit pe tronul lui din Tuileries. Căci mă văd obligată să recunosc: o astfel de populație e cu neputință de exploatat în folosul unei caste privilegiate.

Capitolul XXII

Tot ceea ce mi se povestise nu mă alarmase chiar atât de tare, încât să mă determine să nu ies din casă. Așa că, la ora patru, m-am urcat în trăsură cu gândul de a mă duce să fac unele cumpărături de la negustorii de pe strada Saint-Denis. Unul dintre servitorii mei pretinse că în partea aceea a orașului era mare agitație. Din moment ce tot ieșeam din casă, m-am decis să mă duc și până la Neuilly. De câteva săptămâni, purtam doliu după soțul meu și, înainte de a pleca la țară, voiam să le mulțumesc prințeselor pentru bunătatea pe care mi-o arătaseră după ce rămăsesem văduvă. Ducesa de Orléans se plimba prin parc. Cum n-aveam nimic interesant să-i spun, nu m-am dus după ea. M-am dus la Mademoiselle, pe care am găsit-o în odaia ei, dezolată din pricina Ordonanțelor lui Carol al X-lea, foarte neli-niștită din pricina efervescentei din oraș și foarte speriată ca nu cumva numele fratelui ei să fie compromis în vreun fel. La un moment dat, mi-a spus:

– Fără cele două ceremonii – slujba de la Saint-Esprit și deschiderea Camerelor – la care am fost obligați să luăm parte, am fi plecat sâmbătă la Eu și n-am fi fost

vârâți în niciun fel în încurcătura asta. Când mă gândesc la acest lucru, îmi vine să-mi smulg părul de necaz!

Dacă intenționase să mă înșele, reușise perfect. Deși chiar acum, când scriu aceste rânduri, sunt convinsă de buna ei credință, fiindcă era sigură că Ordonanțele aveau să ducă la o adevărată catastrofă. Refuzul populației de a plăti impozitele, neputința de a guverna împotriva Opoziției generale, manifestată prin toate mijloacele legale, i se păreau extrem de primejdioase pentru rege, care se aruncase orbește într-o asemenea prăpastie. Am discutat împreună multă vreme.

De la Mademoiselle m-am dus la doamna de Montjoie. Am găsit-o foarte agitată, foarte neliniștită și disperată că nu apucase să plece mai demult la Eu. De altfel, mi s-a părut că toți cei din casă regretau acest lucru. Am discutat îndelung cu ea și ne-am întrebat la ce ne puteam aștepta după atâtea greșeli pe care le săvârșise guvernul. Mi-a repetat ceea ce-mi spusese până atunci poate de sute de ori: că ducele de Orléans era cel mai fidel slujitor al regelui în Franța, dar că nu-l va mai urma în străinătate. A trebuit să admitem că era cu neputință ca numele ducelui să nu fie rostit în acele zile, chiar fără știrea lui. Căci de mai bine de un an de zile tot auzeam spunându-se, când se vorbea despre rege și despre miniștrii săi: „Ăștia nu fac decât să-i pregătească culcușul ducelui de Orléans!”

Discuția noastră se prelungi. Cum ducesa de Orléans încă nu venise, am rugat-o pe doamna de

Montjoie să-i transmită omagiile mele, după care m-am întors la Paris. Nimic nu prevestea, în cartierul liniștit pe care-l străbăteam, tumultul ce avea să aibă loc în acea seară. Doar străzile mi s-au părut parcă mai goale ca de obicei. Mi s-a spus că avusese loc o încăierare la poarta Saint-Martin și încă în câteva locuri. Eram atât de convinsă că nu era vorba de niciun fel de rezistență din partea populației, încât nici nu m-am mai gândit la asta.

Dar iată că, după-amiază, niciunul dintre muncitorii care lucrau acasă la mine n-a mai venit. Un camionagiu, un fierar și un lăcătuș care locuiau peste drum de casa mea mi s-au plâns și ei că angajații lor lipseau de mai bine de trei ceasuri. Acest lucru mi-a dat de gândit.

Nu peste mult, am început a primi, din sfert în sfert de ceas, vești despre niște evenimente atât de grave, încât nimeni nu putea să prevadă cum se vor sfârși. Aceleași persoane care fuseseră în ajun la mine începuseră a sosi pe rând și toate aduceau vești din ce în ce mai alarmante.

Am aflat astfel că ducele de Raguse se mutase la Tuileries. Către ora șase, trecând, într-un *tilbury*¹, printr-un pâlc de oameni, era cât pe aci s-o pățească, fiindcă peste tot se ridicaseră baricade. Gărzile le împrăștiară; poporul păru a se înfierbânta și mai tare. Ba chiar se

¹ Cabrioletă ușoară și descoperită, de două locuri, purtând numele celui care a realizat-o.

spunea că se trăseseră câteva salve și dintr-o parte, și din alta. Domnul Pasquier se duse după știri la doamna Girardin, a cărei casă era întotdeauna plină de lume. Unul dintre secretarii ambasadorului Rusiei văzuse în Piața Bursei un om mort, în jurul căruia se înghesuia o mulțime de lume. Domnul Pasquier găsisese familia Girardin singură. Soția era foarte abătută și foarte tristă. Soțul, foarte îndârjit și categoric, susținea că trebuia stăvilită odată toată acea mulțime, că era cazul să li se pună pumnul în gură celor nemulțumiți, sperându-i și guvernând cu sabie. Îmi spuse că jandarmii atacaseră într-adevăr câteva persoane, că pe unele le ucisese, iar pe altele le răniseră. O baricadă alcătuită dintr-un omnibus și din câteva șarete răsturnate, la intrarea pe strada L'Echelle, fusese distrusă de soldații din gardă. Cursese sânge și în Piața Palatului Regal. Așa că domnul Girardin spera ca populația înspăimântată să se potolească.

Am mai aflat cu acest prilej că piețele Ludovic al XIV-lea, Vendôme și Carroussel erau pline de artilerie, de tunuri, și că fitilele nu așteptau decât să fie aprinse.

Aceste fapte nu mă speriară prea tare. Auzisem adesea spunându-se că, în timpul răzmerițelor, guvernele fac uz de toate forțele militare, pentru ca populația, văzându-le, să se sperie și să se risipească.

Ne-am despărțit pe la miezul nopții, după ce am primit raportul celor doi oameni pe care-i trimiseseam, unul – în Piața Grève, iar pe celălalt – la Poarta Saint-Denis,

și care ne-au spus că peste tot era liniște. Și cu toate că eram destul de îngrijorați, nimeni nu se aștepta la ceea ce s-a petrecut a doua zi.

Miercuri, întorcându-mă acasă, mi s-a spus că niciun muncitor nu venise la lucru. Socotind că situația nu era totuși chiar atât de gravă încât să mă facă să-mi schimb planurile și trebuind să plec la țară a doua zi, am vrut să dau o fugă până la bancherii mei, frații Malet, unde aveam unele treburi de rezolvat. M-am hotărât să mă duc imediat, gândindu-mă că, dacă va izbucni vreo răzmeriță, n-aveam să mai pot pleca. Am poruncit deci să se înhame caii și, la ora zece, m-am urcat în trăsură, îndreptându-mă către strada Mont-Blanc. L-am rugat pe vizitiu să ocolească bulevardele și s-o ia pe străzi mai dosnice. Începând cu strada Mathurin, toate felinarele fuseseră scoase, zăcând sfărâmate pe caldarâm. În pragul fiecărei porți vedeai câte un pâlț de femei și de copii îngroziți. Însemnele regale, care împodobiseră prăvălia lui Despilly, negustor de hârtie, fuseseră smulse și azvârlite pe jos.

Portarul fraților Malet făcu unele mofturi până binevoi a deschide poarta cea mare; în sfârșit, se hotărî, trăsură mea intră în curte, iar el ferecă la loc poarta, cu o grabă ce mă neliniști. Am urcat în biroul celor doi bancheri, care au rămas cu gura căscată când m-au văzut. M-au rugat, cu cerul și cu pământul, să mă întorc imediat acasă și să nu mai ies nicăieri. În timp ce semnam unele hârtii importante, îmi povestiră cum, la șase

dimineața, grupuri mari de oameni luaseră cu asalt prăvăliile armurierilor, pe care le prădaseră fără ca cineva să cuteze a li se opune. Peste tot, spărseseră felinarele și smulseseră însemnele regale de pe firmele prăvăliilor. Proprietarii nu numai că protestaseră, ba chiar le dăduseră o mână de ajutor. Se punea problema de a se reînființa gărzile naționale, pentru a apăra oamenii și casele. Domnii Malet se și duseseră la Primărie în acest scop. Tocmai se pregăteau să se ducă din nou acolo, trăgând nădejde ca, înainte de amiază, o gardă națională improvizată să și înceapă a colinda cartierele. Nu ca să ajute armata, ci ca să-i apere pe oameni de jafurile care avuseseră loc în cursul dimineții.

Nu peste mult, am primit un bilet de la domnul Pasquier către ducele de Raguse; voia să știe dacă puteam comunica în vreun fel cu ducele, care se afla cu toți oamenii săi la Tuileries. Am înfășurat biletul lui într-un bilețel pe care am așternut câteva rânduri la repezeală; dar nu știam prin cine să i-l trimit. Medicul meu, care venise să mă vadă, își asumă el sarcina să i-l dea ducelui în mână. Reuși, căci după puțină vreme l-am văzut pe domnul de La Rue, aghiotantul ducelui, intrând în odaia mea. Mareșalul îl trimisese să-mi spună că bilețelul venise prea târziu; fuseseră încercate toate propunerile de împăcare, dar în zadar. Poruncile regelui erau categorice, așa că nu-i mai rămânea decât să le execute militărește. Domnul de La Rue adăugă stânjenit că tocmai pleca să ordone ostașilor să treacă la atac.

Aveau poruncă să măture tot ce întâlneau în cale, așa că, mai mult ca sigur, peste cel mult o jumătate de ceas aveam să aud bubuind tunul.

– Domnul să ne păzească! am strigat.

Apoi i-am zugrăvit situația mareșalului de Raguse; i-am vorbit despre cât de nepopular era în întreaga țară, unde încă mai circulau pe seama lui anecdotele din 1814, despre puțina afecțiune de care se bucura la Curte, despre neîncrederea pe care o inspira partidelor ultra și iezuit; în sfârșit, despre faptul că nimeni n-avea ochi să-l vadă.

– Dacă ducele, am adăugat, va trage o singură ghiulea, poate să se ducă să se împuște, căci viața lui nu va mai valora nici două parale!

Eram foarte pornită și am izbutit să-l conving pe La Rue. Acesta devenea din ce în ce mai îngrijorat, iar la urmă îmi spuse:

– Bun! Dar ce-i de făcut? Se va trage asupra noastră și va trebui să ne apărăm! Ar trebui ca cineva să le vâre mințile în cap deșteptilor ălor! Iar cu mareșalul nu se mai poate vorbi. Ca să-mi încredințeze mesajul pe care vi l-am adus, a trebuit să mă vâre în ambrazura unei ferestre... Abia a găsit o clipă liberă ca să poată citi biletul dumneavoastră...

– De ce asta?

– Pentru că toți miniștrii de la Tuileries sunt pe capul lui și nu-l slăbesc o clipă. Polignac și ai săi îl păzesc ca pe nu știu ce, având în vedere că a fost numit

șeful întregii operațiuni militare de înăbușire a răzmeriței; n-are voie să facă un gest, darămite să discute cu cineva.

— Încearcă totuși să-l faci să înțeleagă că se sacrifică degeaba. Vorbește-i mai ales despre pericolul în care se află țara căreia el îi este atât de devotat.

— Voi încerca să-i reproduc întocmai cuvintele dumneavoastră. Căci ale mele nu vor avea nicio influență. E obișnuit să ne comande, și nu să ne asculte. Așa că nu pune preț pe sfaturile noastre. De altfel, mesajul dumneavoastră nu e singurul pe care am sarcina să i-l transmit. M-am întâlnit cu Fabvrier¹ la ușa domniei voastre. Sosit chiar în dimineața asta de la Lyon, a găsit treburile cu totul altfel de cum și le închipuise. „Până acum, mi-a spus el, populația nu și-a spus cuvântul. Dar de-acum, într-un ceas, fiecare grup va avea în fruntea lui câte un șef inteligent, poate chiar un ofițer, iar acest lucru se va observa. Cu poporul nu-i de glumit, iar când intră în joc, face acest lucru cu violență și reușește mai întotdeauna, pentru că lupta lui dreaptă nu se datorează niciunei conspirații!”

¹ *Charles Nicolas, baron de Fabvrier* (1782-1855), locotenent de artilerie la Austerlitz, ofițer de ordonanță al generalului Gardanne, ministru în Persia, unde a pus bazele Arsenalului din Ispahan. Raliindu-se Restaurației și, apoi, condamnat, aderă la complotul liberalilor împotriva monarhiei; a luptat în Spania împotriva expediției franceze (1823), apoi a plecat în Grecia. Înapoiindu-se în Franța, ajunge – în 1830-1831 – general și comandant al Parisului. În 1839, e locotenent general, iar în 1845, pair al Franței.

Știam că nimeni n-are mai multă influență asupra ducelui de Raguse ca domnul Arago¹. Așa că i-am scris, rugându-l să se ducă de îndată la Statul Major și să uzeze de toată influența sa pentru a salva țara și pe prietenii săi de la ruina sigură de care erau amenințați. Am trimis un om călare care s-o ia pe străzi lăturalnice până la Observator. Dar servitorul nici n-a apucat bine să iasă din curte, că s-a și auzit prima bubuitură de tun! Nu pot reda pe hârtie efectul pe care l-a avut asupra mea. Am scos un strigăt și, acoperindu-mi urechile cu palmele, am rămas așa câteva minute.

Toate strădaniile noastre se dovediseră de prisos, zarurile fuseseră aruncate, țara, poporul, totul era pierdut! Nu ne mai rămânea altceva decât să așteptăm, tremurând, rezultatul acestei funeste întreprinderi! Mi-am petrecut mai tot timpul la fereastră. În curând am văzut sosind o patrulă. Oprindu-se în stradă, soldații au început să tragă cu puștile, deși totul era liniștit. Conte Karoly, care tocmai pleca de la mine, crezu că fusese și el atins de glonte ce se înfipse în poartă. Noroc că pe strada d'Anjou nu s-a întâmplat niciun accident. Dar pe strada Surène, un căruțaș care-și întorcea liniștit căruța a fost ucis. Această demonstrație absolut gratuită îi îndârji grozav pe locuitorii din cartierul meu. Până atunci

¹ *François Arago* (1786-1953), astronom francez, membru al Academiei de Științe, la numai douăzeci și trei de ani. Profesor la Școala Politehnică, directorul Observatorului din Paris. Deputat (1830) și membru al Guvernului Provizoriu, în 1848.

stătuseră liniștiți la uși ori la ferestre. Începând din acea clipă, casele fură părăsite, oamenii se adunară în grupuri pe stradă și toți cei care erau zdraveni se pregătiră de apărare. Acesta a fost semnalul ostilităților. Acea patrulă imprudentă o luase din loc și se reunise cu un grup mult mai mare de soldați, aflați în strada Faubourg Saint-Honoré, de unde auzirăm în curând o salvă de împușcături destul de lungă. Puterea, prost instruită sau prost inspirată, trimisese pretutindeni trupe pentru a alunga gărzile naționale de la Primărie. Ele se apăraseră și acele atacuri simultane în douăsprezece locuri din oraș izbutiseră să scoată din sărite o populație liniștită, căreia nu-i plăcea zgomotul împușcăturilor.

Acest episod odată isprăvit, l-am văzut strecurându-se pe lângă pereți pe medicul meu, Chavernac. Venea să-mi spună că dăduse scrisoarea mea unuia dintre aghiotanții mareșalului de Raguse. Știam, pentru că promisem răspunsul. Medicul intră în casa lui¹, apoi veni să-mi povestească cum că o mare mulțime de oameni, având în frunte un bărbat îmbrăcat sau, mai bine zis, dezbrăcat, ca și restul gloatei, venise să bată la ușa lui. Coborâse ca să vorbească cu el. Șeful îl întreabă politicos dacă-i putea împrumuta niște arme. El răspunsese că n-avea de niciun fel, fiindcă în casă nu locuiau decât el și câteva femei. Omul îi ceru mii de scuze că-l deranjase. Ca să facă și el pe politicosul, își

1. Stătea pe Grange-Batelière, numărul 8 (*n.ed.fr.*).

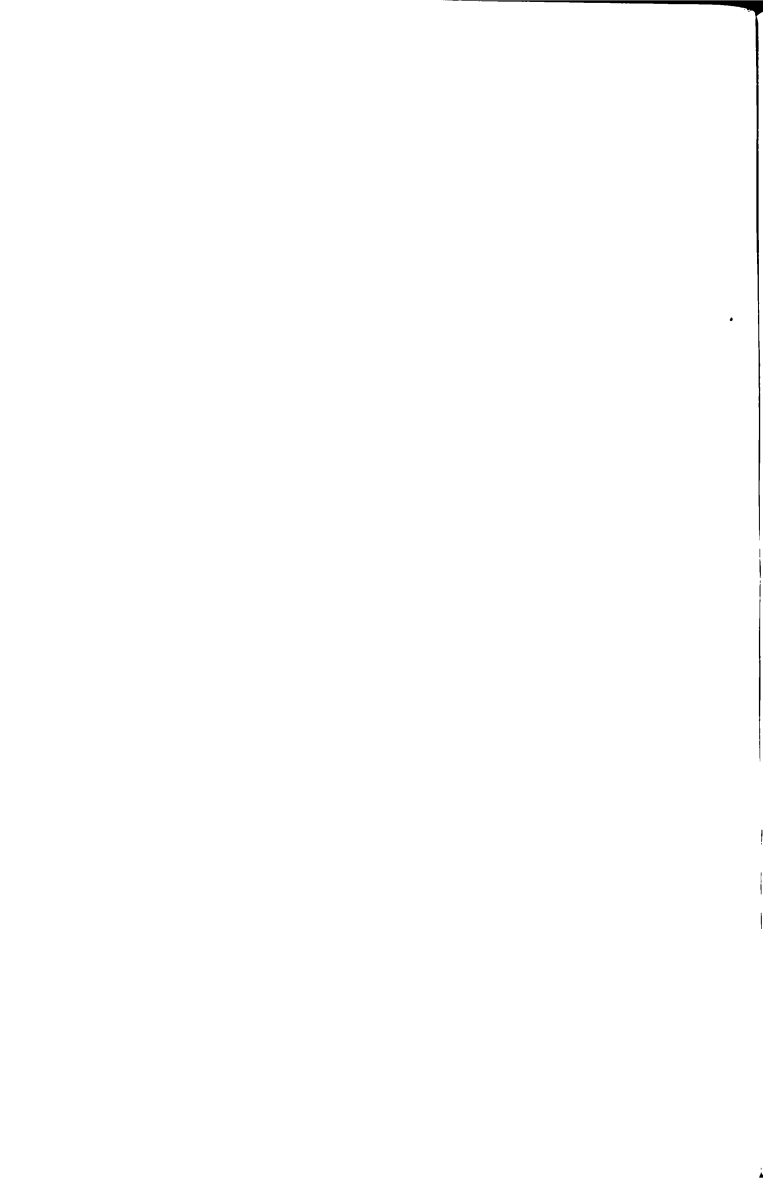
mărturisi regretul că n-avea arme ca să le poată oferi acelor domni.

– Vai, domnule, dar suntem siguri că, dacă ați fi avut, ne-ați fi dat. Care francez nu e alături, măcar cu inima, de nobila noastră cauză?

Chavernac îi văzu apoi bătând la poarta de alături, unde li se dădură două pistoale mari și câteva cartușe. Omul ducea cu sine o duzină de puști și tot atâtea pistoale, adunate probabil în același fel. De altfel, aceste colecte avură loc aproape în toate cartierele Parisului. Și ceea ce e mai ciudat e că, după opt zile, aproape toate aceste arme – din care unele de mare preț – fură înapoiate proprietarilor lor.

Tot pe atunci, sau poate mai înainte, s-a distribuit o foaie din jurnalul *Le Temps*, în care se istoriseau toate evenimentele, îmboldind poporul să reziste în fața trupelor, fiind sigur de victoria sa.

În vremea asta, servitorul îmi aduse răspunsul lui Arago. Avea să se ducă la Statul Major, deși știa că nu va avea niciun succes, ci doar ca să nu-și reproșeze nimic, nici ca francez, nici ca prieten.

Capitolul XXIII

Bubuitul de tun părea să se mai fi rărit. Dar iată că, pe neașteptate, începu din nou mult mai des și din mai multe locuri deodată. Împușcăturile începuseră și ele, dar se îndepărtaseră de noi. Ușile caselor se umpluseră din nou de femei și de copii, ba chiar și de câțiva bărbați. Cei mai mulți dintre ei se reinstalaseră la Primărie, de unde armata – după ce apucase s-o ocupe – fusese izgonită.

La un moment dat, am văzut trecând un om purtând un coș acoperit, așa cum purtau negustorii de plăcinte. În coș erau cartușe pe care le împărțea celor din jur. Toată lumea lua, toată lumea le ascundea.

Se părea că întreg Parisul devenise o singură voință, un singur gând, o singură făptură, care nu știa altceva decât să lupte. Fabvier avusese dreptate. Spre amiază, munițiile erau la îndemâna oricui. Răzvrățiții puseseră stăpânire pe un magazin unde se vindea praf de pușcă, magazin care acum era păzit de doi veterani. În centrul orașului, femeile – așezate în fața porților – făceau cartușe în văzul tuturor. Au primit cartușe și cei de pe strada noastră. Am auzit un bărbat strigându-i pe fereastră vecinului său:

– Am două cartușe! Când voi face rost de șase, voi pleca la luptă!

Nu după mult, l-am văzut în stradă cu pușca la umăr; în câteva minute, vecinul său îl ajunse din urmă. După o discuție foarte scurtă, vecinul său intră din nou în casă, apoi ieși înarmat cu o sabie și cu un pistol cu țeavă lungă. Amândoi porniră în aceeași direcție. Toți acei bărbați erau capi de familie, așezați și liniștiți. Acum însă, parcă-i îmboldea cineva cu fierul roșu; toți luau parte activă la evenimente, iar câte unii cu o energie, cu un curaj și un devotament pur și simplu uluitoare.

La Poarta Saint-Martin, unul dintre locurile cele mai disputate, se dădea o adevărată bătălie.

Dar să revenim la ziua de miercuri. Străzile nu mai erau sigure, nu mai puteai comunica cu nimeni. Totuși, în ziua aceea, i-am văzut de două sau trei ori pe domnul Pasquier, pe ducele și ducesa de Rauzan care, ca și domnul de La Fayette, locuiau într-o casă vecină cu a mea¹. Ne informam reciproc despre tot ce aflam.

Spre seară, dangătul clopotelor din întregul Paris veni să se adauge zgomotului asurzitor al artileriei și acest dangăt mi se păru parcă și mai înfricoșător, și mai lugubru decât bubuitul tunurilor. Era un clar de lună copleșitor și o căldură năucitoare; nu se simțea nici cea mai slabă adiere. Zgomotele obișnuite ale orașului

¹ Doamna de Boigne locuia atunci pe strada d'Anjou, numărul 4, într-o casă ce aparținea contelui de La Tour du Pin Chambly, plătind o chirie de 9584 franci (2396 franci pe trimestru) (*n.ed.fr.*).

încetaseră. Le înlocuiseră sunetele sinistre și monotone ale clopotelor, salvele continue ale puștilor și frecvențele bubuituri de tun. Din când în când, niște limbi roșii de flăcări se ridicau pe deasupra acoperișurilor, semnalând vreun incendiu, sporind spaima care pusese stăpânire pe noi.

Am văzut – sub clarul de lună – un mare drapel negru arborat pe acoperișul bisericii Madeleine; nu știu când fusese înfipt acolo, dar corespundea perfect stării noastre sufletești. Mi-am petrecut toată seara rătăcind prin curte, pe scări, stând la ferestrele ce dădeau spre stradă, ascultând spusele vecinilor transmise de servitorii mei, spuse care – dacă te luai după ei – erau din ce în ce mai alarmante: jumătate din Paris fusese ars, ducele de Raguse era grav rănit, generalul Talon fusese ucis, nu mai rămăsese un singur lăncier în viață, Sena era roșie de sânge etc., etc.

Spre ora unsprezece, incendiul pe care-l zărisem se stinse. Apoi încetară și clopotele. O tăcere solemnă se înstăpâni pretutindeni. Era atât de solemnă, încât am început să vorbesc în șoaptă cu unul dintre servitorii mei, care se offeri să se ducă după știri. Ultimul emisar, curajos și dezghețat, veni să-mi spună – înainte de miezul nopții – că soldații și poporul se odihneau, dar cu mâinile pe arme. Deși prea puțin liniștită de acest raport, m-am vârât în pat, nădăjduind să mă pot odihni și eu câteva ceasuri.

Joi, 29 iulie, la ora șase dimineața, liniștea încă dăinuia; administratorul meu, care dăduse o raită prin

oraș, la ora patru, nu mai văzuse trupe, ci numai baricade păzite de oameni înarmați. Grupurile erau conduse de elevii de la Școala Politehnică; ei erau singurii în uniformă și, fiind mai pricepuți, preluaseră conducerea operațiunilor. Administratorul meu îl văzuse pe unul dintre acești elevi sosind în Piața Bursei, în picioare, pe banca unei căruțe cu doi cai, agitându-și sabia și strigând cât îl ținea gura:

– Îndepărtați-vă! În căruță e praf de pușcă! Dați-vă la o parte, fiindcă e foarte primejdios!

Praful de pușcă din căruță fu împărțit bărbaților și femeilor care – așezați pe treptele palatului Bursei – umpleau cartușe. Alte persoane se duceau să le distribuie în grabă celor de la baricade, cărora vecinii le duceau coșuri cu de-ale gurii. Răniții erau imediat adăpostiți și îngrijiți prin case, iar cei morți înflăcărau și mai năprasnic inimile celor care luptau. Trebuie să adaug, spre cinstea populației pariziene, că – deși însuflețită de acel spirit de rezistență – nu nutrea niciun fel de animozitate împotriva soldaților. Ba dimpotrivă, îi îngrijea dacă erau răniți. Dar, atâta vreme cât îi vedea cu arma în mână, trăgea în ei fără niciun regret.

Administratorul îmi confirmă că lupta era gata să înceapă. În timp ce se întorcea acasă, se întâlnise cu unul dintre rânđașii mei, pe care încercase să-l determine să se înapoieze, dar omul ținea morțiș să se bată, așa cum făcuse și cu o zi mai înainte. Un altul se întorsese să-și panseze calul, apoi plecase din nou. Văzând

că lucrurile se îngroașă, am început să mă gândesc serios să părăsesc Parisul.

Prevăzând dificultățile pe care aveam să le întâmpin la trecerea barierelor, i-am scris câteva rânduri pline de mahnire ducelui de Raguse, rugându-l să-mi elibereze un bilet de liberă trecere, după care am poruncit să mi se pregătească trăsura. Voiam să mă refugiez alături de familia mea, la Pontchartrain. I-am scris apoi domnului Pasquier, pentru a-mi lua rămas bun de la el și a-l întreba dacă nu-i puteam face vreun comision. În timp ce mă pregăteam, careva veni să-mi spună că doamna de Rauzan, plecată cu vreo jumătate de oră mai înainte, fusese nevoită să se întoarcă. Trăsura ei întâlnise peste tot numai baricade, cu neputință de trecut sau de ocolit. Între timp, un soldat mi-a adus biletul de liberă trecere semnat de mareșalul de Raguse și contra-semnat de ducele de Choiseul. Mareșalul i-l înmânase personal servitorului meu, spunându-i:

– Louis, iată biletul pe care-l cere doamna de Boigne. Dar spune-i să nu se grăbească, fiindcă trag nădejde că într-un ceas totul se va isprăvi și că în cursul zilei de azi voi trece s-o văd!

Bietul mareșal! Cât de cumplit se înșela! L-am înștiințat pe domnul Pasquier de mesajul verbal pe care mi-l transmisese mareșalul. El mă rugă ca nu cumva să încerc să ies din Paris. Dar când mă gândeam cât de neliniștiți trebuie să fi fost părinții mei din pricina mea, nu-mi mai găseam locul. Încă mai ezitam dacă să plec

sau nu, când iată că împușcăturile reîncepură; era opt dimineața. În aceeași clipă, pe strada mea începu a se auzi zgomotul cazmalelor. Scoțând capul pe fereastră, am văzut câțiva oameni care smulgeau pietrele din caldarâm. Peste puțin, din trei, patru, se făcură treizeci, apoi cincizeci. În mai puțin de un sfert de ceas, ridicară o baricadă foarte înaltă, care fu dublată de o alta în strada d'Anjou. Același lucru se petrecu în strada Surène și probabil în tot cartierul.

Un alt grup de oameni doborâra copacii din aleea Marigny, pentru a face estacade în Piața Bursei. Am văzut acele baricade ridicându-se sub ochii mei și pot afirma că, exceptând zelul și graba cu care se lucra, nimic nu vădea o efervescență nemaipomenită. Majoritatea celor care lucrau erau înșiși locuitorii străzilor respective; nu se auzeau nici strigăte, nici certuri. Totul se desfășura într-o ordine desăvârșită și o liniște deplină. Nu mai era cazul să mă gândesc la plecare și aproape că m-am simțit ușurată. Nimic nu e mai greu în astfel de împrejurări decât să iei o hotărâre.

După puțin, iată că sosiră Arago și fiul său. Mi-au spus că încercaseră în zadar să ajungă până la Tuileries, fiindcă ostilitățile reîncepuseră spre Luvru și foburgul Saint-Germain. De altfel, nici nu-și făceau iluzii că l-ar putea determina pe mareșalul de Raguse să renunțe la luptă. În ajun, Arago-tatăl își epuizase toate argumentele fără a-l putea convinge pe mareșal, care o ținea întruna că el era militar și că trebuia să-și facă datoria.

– Dragul meu, l-am sacrificat o dată pe soldat cetățeanului; de data asta vreau să-l sacrific pe cetățean soldatului. Poate că nu voi reuși. Dar prea am suferit mult prima oară încercând să explic motivele care m-au determinat să fac acest lucru, pentru a mai putea să mă pun din nou într-o astfel de situație. Vrei să se spună și despre mine ca despre Bourmont, că atunci când e vorba de trădare poți apela cu toată încrederea la el? Apoi, ducându-și disperat mâna la frunte, adăugă: Crede-mă că sunt destul de nefericit să mă aflu pentru a doua oară într-o situație în care datoriile se luptă atât de crunt între ele!

Arago îmi confirmă raportul domnului de La Rue în ceea ce privea obsesia oamenilor de care era înconjurat ducele de Raguse, cât și dificultatea de a discuta o clipă cu el între patru ochi. Îmi vorbi apoi despre aerul și despre cuvintele neghioabe ale lui Polignac:

– Ei bine, dacă oastea va pactiza cu poporul, vom trage și asupra ei!

Curioasă să aflu vești de la Saint-Cloud, l-am întrebat dacă nu mai auzise ceva.

– Ba da, cum să nu! Chiar în dimineața asta, Delfinul mi-a trimis un bilețel printr-un servitor.

– Adevărat? Și ce spune?

– Mă întreabă câte grade au fost ieri!

La un asemenea răspuns, mi-am lăsat dezamăgită brațele în jos. Ca să nu credeți că e vorba de vreo scorneală, trebuie să știți că familia regală se ocupa

îndeaproape de climă, nu în interesul științei, ci al vânătorii. Așa că își făcuseră un obicei din a-și împărtăși zilnic veștile în legătură cu starea vremii. Barometrul aproape că devenise o obsesie, mai ales pentru Delfin. Or, în viața lor de prinți, nimic nu putea da peste cap obiceiurile ridicole care deveniseră pentru ei un fel de a doua natură.

Profitând că aveam un bilet de liberă trecere, Arago îmi scrisese mareșalului de Raguse o scrisoare în care-i arăta că întreg orașul se răsculase, că avuseseră loc mai multe reuniuni politice, că era arborată cocarda tricoloră, că regele nu mai avea șansa să rămână decât dacă renunța la sistemul absolutist de guvernare, care avea să aducă după sine un război civil a cărui victimă avea să fie în primul rând el. Cât despre ducele de Raguse, acesta mai avea încă vreme să joace un frumos rol de mediator, dar fără a mai pierde un minut. Retragera miniștrilor lăsându-l singurul stăpân peste Paris, trebuia să proclame de îndată amnistia asupra a tot ceea ce se petrecuse până atunci, să-i pună regelui unele condiții și să-l salveze fără voia lui, trecând cu întreaga armată de partea poporului. Am adăugat și eu câteva cuvinte la scrisoarea lui Arago și i-am trimis-o prin servitorul meu Louis, recomandându-i să aibă grijă de el și să nu se expună pericolelor.

Nici n-apucase bine Louis să plece, că și reîncepură împușcăturile. Cum se auzeau din ce în ce mai tare, am bănuț că se apropiau de cartierul nostru. Ne-am năpustit

la ferestre și am văzut lumea fugind spre strada Saint-Honoré. Un pluton de soldați apăruse în fața baricadei, dar fu silit să se întoarcă. Acum împușcăturile se auzeau în Champ-Élysées. Apoi salvele se îndepărtară și mai mult. Totul nu durase nici zece minute. Nimeni dintre noi n-a priceput această manevră. Dar iată că Louis, din pricina căruia începusem a fi foarte neliniștită, se întoarse, aducându-ne scrisoarea îndărăt. Ajunsesse foarte repede la Statul Major, dar găsisse toate ușile vraiste, toate camerele goale și niciun om cu care să poată sta de vorbă. Apropiindu-se de o fereastră, văzuse grilajul curții închis și trupele trecând în grabă pe sub Pavilionul Orologiului. Poporul luase cu asalt Carrousselul.

Coborând, se întâlnise cu domnul de Glandevès, pe care-l cunoștea și care se năpustise spre scara subterană ce comunica cu Palatul. Întrebându-l unde-l putea găsi pe domnul mareșal, Glandevès îi răspunse în grabă, aproape fără să se oprească:

– Mareșalul trebuie să fie în grădina Tuileries. Dar nu poți ajunge acolo, așa că te sfătuiesc să te întorci cât poți de repede acasă.

Profitând de acest sfat, Louis se întoarse acasă fără a-și mai îndeplini sarcina. Asta era tot ce știa.

Nu peste mult, am aflat că populația pusese stăpânire pe Luvru, pe Tuileries, care fusese abandonat, că, după ce stătuseră o vreme în Piața Étoile, trupele porniseră în marș către Saint-Cloud.

Această veste, odată răspândită, avu asupra populației un efect nemaipomenit. Ai fi zis că era vorba de un vas care până atunci clocotise și care fusese dat deoparte de pe foc. Într-o clipă, totul se liniști. Doar la Primărie mai rămăseseră câțiva răzvrățiți mai pătimiși, dar restul orașului își recăpătă liniștea și calmul.

Capitolul XXIV

Singura autoritate recunoscută era cea a elevilor de la Școala Politehnică. Bravura de care dăduseră dovadă în luptele din ajun și în cele din dimineața aceea le conferise o oarecare importanță, mai ales că erau singurii care purtau uniformă. Apărătorii baricadelor le spuneau „micii generali“ și îi ascultau, cu atât mai mult cu cât cunoștințele lor le erau deosebit de utile în ridicarea baricadelor. Le arătau nu numai cum să le înalțe, ci și cum să le apere. În plus, era demn de remarcat faptul că într-o astfel de împrejurare și într-o asemenea epocă, poporul acorda atâta considerație unor persoane care păreau să aparțină totuși claselor mai înalte ale societății. Orice bărbat care purta o haină și se vâra într-un grup putea comanda fără nicio dificultate mulțimii care se afla doar în cămașă sau vestă. Poate că cuvântul „vestă“ nici nu-și are locul aici, fiindcă toți bărbații n-aveau decât un pantalon prost de postav și o cămașă cu mânecile suflecate. Adevărul e că era o căldură sufocantă. Adesea, acele veșminte ușoare, ba chiar și brațele purtau urmele luptelor. Chipurile, deși înnegrite de praf de pușcă, n-aveau nimic înspăimântător;

dimpotrivă, citeai pe ele dorința de a se apăra și certitudinea că trebuia și aveau dreptul să se apere.

Arago plecă. Am primit câteva vizite, căci circulația se restabilise. Domnul de Salvandy sosise din Essones cu o seară înainte. Pe tot drumul, lumea sărise înaintea lui pentru a afla vești. Populația de la țară împărtășea sentimentele și încrederea în victorie a celor din Capitală. I se adresau lui, un trecător necunoscut, fără a se îndoii o clipă că inima sa era alături de eforturile pe care le făceau parizienii pentru a dobândi câștig de cauză. Pretutindeni nu văzuse decât oameni care se pregăteau să se alăture celor din Capitală. La Essones, cei din garda națională puseseră mâna pe magazia cu praf de pușcă. Cu riscul unor mari pericole pe care le comporta o astfel de acțiune, încărcaseră praful de pușcă într-o barcă mare și porniseră pe râu cu ea, acoperită de banderole tricolore, în uralele celor de pe maluri, care strigau cât îi ținea gura: „Trăiască Constituția!”

Fiind sigură că cei de la Curte nu se vor da bătuți, mă așteptam la un nou atac din partea armatei, probabil în noaptea următoare. Așa că, spre ora trei, m-am decis să ies din casă la brațul lui Salvandy, care era și el sigur de un atac în cursul nopții. Cum locuiam într-unul din locurile cele mai expuse, m-am dus personal la doamna de Jumilhac, în strada Neuve-des-Mathurins, ca să-l anunțe pe portar să-mi deschidă dacă peste noapte aveam să bat la ușa ei. La înapoiere, m-am plimbat pe bulevardul plin de copaci doborâți și de tot ceea ce-și

mai putuse lumea procura de prin împrejurimi, pentru a construi baricade. Sigur că era foarte greu de trecut peste toate aceste lucruri puse în drum. Dar oamenii care le păzeau erau foarte îndatoritori și politicoși cu femeile, ajutându-le, veseli, să pășească, pentru a nu-și murdări rochiile.

N-am auzit o vorbă grosolană. Cred că niciodată Parisul n-a dat dovadă de atâta politețe și urbanitate ca în acele zile. În sfârșit, am ajuns în strada Rivoli. Cu trei ceasuri în urmă, aici, bătălia se purtase cu furie. Grilajul grădinii Tuileries era închis și păzit de santinele. În stradă am văzut o baricadă foarte înaltă, alcătuită din scaunele grădinii. În clipa în care treceam, destul de multe femei deranjaseră, în parte, acea baricadă, căci fiecare înșfăcase câte un scaun și, împodobite cu pălării elegante, cu pene sau cu flori, se așezaseră liniștite sub umbrelele lor de soare la umbra baricadei, ca și cum ar fi stat sub copacii din grădina Tuileries. Acest spectacol curios a continuat până duminică dimineața, când scaunele au fost puse la locul lor în grădină.

M-am dus apoi la ambasadorul Rusiei, pe care nu-l mai văzusem de vreo trei zile. L-am găsit foarte tulburat, căci văzuse cu ochii lui toată debandada trupelor, pe care mi-o istorisi în amănunt. Era și el nu atât surprins, cât indignat că nu primise nicio veste de la Polignac într-o asemenea împrejurare. Pozzo credea și el în posibilitatea unui atac nocturn și era neliniștit de poziția locuinței sale.

M-am întors la mine acasă; mi-am trimis slugile să cumpere câteva bucăți mari de jambon, un sac de orez și unul cu făină. Mă așteptam ca alimentele să se fi scumpit, dar nici pomeneală de așa ceva. Apoi m-am repezit până la doamna de Rauzan. Cumnata ei, doamna de La Bédoyère, era disperată. Biata femeie se gândea, desigur, la sângele pe care și-l vărsase degeaba, cu cincisprezece ani în urmă, soțul ei, ca să se ajungă la un asemenea rezultat. Fără să scoată o vorbă, își frământa deznădăjduită mâinile.

Doamna de Rauzan era neliniștită din pricina tatălui ei, ducele de Duras, care se afla la Saint-Cloud. Nu mai știa nimic despre el de luni, când aflase de acele faimoase Ordonanțe, pe care regele le semnase, dovadă „că, în sfârșit, domnea“. Aceasta era expresia adoptată de cei de la Palatul Saint-Cloud.

Deși am mai vorbit despre baricade, simt nevoia să mai vorbesc. De la fereastra unde stăteam, de obicei, vedeam și auzeam tot ce se petrecea în stradă. Baricada devenise un punct de întâlnire, unde vecinii îi înconjurau mai tot timpul pe cei douăzeci și cinci sau treizeci de oameni care o păzeau. Aceștia nu se mișcau din loc decât în clipa în care erau înlocuiți de alții.

Mi-am luat angajamentul să aștern pe hârtie doar ceea ce am văzut cu ochii mei și am auzit cu urechile mele. Așa că de aceea intru fără remușcări în toate aceste amănunte. De altfel, ceea ce se petrecea pe scena celui mic teatru se petrecea pe mai toate străzile unde

fuseseră baricade, așa că ne putem face destul de lesne o idee despre situația generală. Jur cu mâna pe inimă că în tot cursul acelei zile, precum și în următoarele n-am auzit alte strigăte decât: „Trăiască Constituția!“ Și nimeni nu mi-a spus c-ar fi auzit strigându-se altceva. Oamenii nu voiau nimic decât să înlăture absolutismul. Cred că în joia aceea l-ar fi dus pe Carol al X-lea în triumf dacă ar fi anulat Ordonanțele și ar fi schimbat guvernul. Dar oare ar mai fi putut domni după o asemenea concesie? E o chestiune pe care n-o discut, pentru că nu mă pricep. Singurul lucru de care sunt sigură e că restabilirea Cartei, adică a Constituției, ar fi satisfăcut pe moment pe toată lumea.

Dar să revin la istorisirea mea.

Nu peste mult, am auzit strigăte puternice, ce păreau a fi de bucurie, dar care totuși te înfricoșau. Urcând pe terasă, am izbutit să descopăr un uriaș steag tricolor arborat în vârful bisericii Madeleine, încă neterminată, în locul steagului negru ce fluturase în ajun. Apoi am văzut sosind o mulțime de soldați din gardă: unii cu câte o cămașă peste uniformă, alții în uniformă, dar fără arme. Toți se opriră la baricada din strada mea, fraternizând cu populația, strângându-și mâinile fără cea mai mică urmă de dușmănie. Îmi aduc aminte că l-am auzit pe unul din paznicii baricadelor întrebându-l pe un soldat:

– Crezi că vom fi atacați la noapte?

– Nu, nu cred că vom fi! răspunse soldatul.

Nu socot să fi întâlnit vreodată o mai deplină fraternitate ca asta, și ce mi s-a părut mai ciudat a fost faptul că interlocutorii acelei discuții nu păreau nici măcar mirați.

Spre seară, am auzit un glas cunoscut întrebând dacă eram acasă. M-am năpustit pe scară, ca să-i ies înainte domnului de Glandevès. Un slujitor de-al meu schimbase câteva vorbe cu el de dimineață, în momentul în care Palatul Tuileries era înconjurat. Văzându-l, am simțit o mare ușurare, căci fusesem foarte îngrijorată din pricina lui. Mi-a spus că-și găsisese apartamentul neatins, și asta datorită prezenței de spirit a bucătarului său, care-și pusese o cămașă și un pantalon și, cu o pușcă pe umăr, se așezase în fața porții, făcând pe santinela și strigând celor care voiau să intre:

– Mai întâi parola! Am primit poruncă să nu-i las să intre decât pe cei care știu parola!

În vremea asta, Glandevès avusese vreme să-și scoată uniforma, să-și ia hârtiile și banii și să fugă. Doi furieri de la Palat, în pantaloni de postav și-n cămașă cu mânecile suflecate, cu puștile la umăr, îl conduseseră până în strada Saint-Honoré, de unde mai apoi se dusesese singur în strada Royale, unde stătea sora sa. Voia să se ascundă la ea, dar văzând că orașul era atât de liniștit, se repezise până la mine.

Îmi vorbi pe larg despre toate nebuniile zăpăcitului de Polignac, despre încrederea sa prostească în reușita guvernului, precum și despre înclinarea aceluiași către

cruzime și arbitrar; despre nemulțumirea lui față de mareșalul de Raguse, care refuzase să-i ia ostatici pe deputații care veniseră la el miercuri dimineața¹, spunând că o astfel de comportare, dacă nu era a unui trădător, dovedea în orice caz o slăbiciune de neconceput. Domnul de Glandevès îi spusese că înțelegea foarte bine scrupulele mareșalului. Polignac îi răspunsese:

– Nici nu e de mirare, când îi strângi mâna lui Périer!

– Da, domnule, i-am strâns mâna, m-am simțit onorat de acest lucru și voi fi primul care i-o voi strânge și regelui!

– Primul nu, replică Polignac, îndepărtându-se și ducându-se să-i povestească altuia cum refuzase ducele de Raguse să-i aresteze pe deputații care veniseră în delegație la el.

Glandevès îmi vorbi despre disperarea bietului mareșal, înconjurat și dominat de miniștri care nu-i îngăduiau nici cea mai mică inițiativă și despre tracasarea pe care trebuia s-o îndure. Căci mai în fiecare clipă venea câte un ofițer să-i spună:

– Domnule mareșal, trupa n-are pâine!

– Domnule mareșal, n-avem oală să facem supă!

– Domnule mareșal, ne lipsesc munițiile!

¹ E vorba de domnia Laffitte, Casimir Périer, contele Lobau, generalul Gérard și domnul Mauguin, care veniseră să încerce o conciliere cu ducele de Raguse. Domnul de Polignac, auzind despre ce era vorba, refuzase să-i primească (*n.ed.fr.*).

— Domnule mareșal, soldații mor de sete etc., etc.

Mareșalul porunci să se aducă niște vin din pivnițele regelui, pentru a-i mai remonta pe soldați, dar regele refuză să-i dea. Atunci Glandevès aduse el două butoaie din vinul său, pentru a-i întări cât de cât măcar pe ostașii care se aflau în curtea Palatului. Notați că acești bieți soldați nu-și puteau cumpăra nimic, căci nicio prăvălie nu era deschisă pentru ei, negustorii nevrând să le vândă nici măcar un capăt de ață.

După asta îmi vorbi despre Alexandre de Laborde¹, care făcea parte din guvernul provizoriu ce se întrunise la Primărie, întrebându-mă dacă eram în măsură să obțin un permis de liberă trecere printre baricade, pentru a ajunge la Saint-Cloud.

I-am scris în acest sens un bilețel lui Laborde. Câteva persoane venite în vizită spre seară avură bucuria de a-l revedea pe Glandevès. Domnul Pasquier ne vorbi de reîntoarcerea lui Sémonville și despre prezența lui d'Argaut la Primărie, unde se dusesese să anunțe sosirea apropiată a ducelui de Mortemart, numit președintele Consiliului de Miniștri și însărcinat cu formarea noului guvern, în care urma să intre generalul Gérard și domnul Casimir Périer.

Vitrolles, revenit împreună cu de Sémonville și d'Argaut, susținuse această propunere.

¹ *Alexandre Louis Joseph, conte de Laborde* (1774-1842), director de poduri și șosele, în Seine, deputat, apoi prefect de Seine, în timpul revoluției din 1830. Aghiotantul lui Ludovic-Filip.

Glandevès ne mai povesti că, în ajun, seara, regele își făcuse partida de whist cu ferestrele larg deschise. Bubuitul tunurilor și împușcăturile se auzeau foarte clar. La fiecare explozie, regele dădea câte un bobârnac în postavul cu care era acoperită masa. Țsta a fost singurul semn de participare a majestății sale la evenimentele atât de grave care se petreceau în capitala țării sale. Partida se desfășura ca de obicei și niciun curtean nu cuteza să facă nici cea mai mică reflecție. Carol al X-lea evita să se adreseze celor care veniseră de la Paris. Iar cei din jur vegheau cu grijă ca nu cumva domnul de La Bourdonnays și generalul Vincent, martori oculari ai evenimentelor din Capitală, să scoată vreo vorbă despre ceea ce se petrecea acolo.

Partida și seara odată încheiate, generalul Vincent se întorsese la Tuileries; indignat de spectacolul la care asistase, sătul până în gât de slujba lui de scutier, simți nevoia să spună lui Glandevès ce văzuse la Palat. Între timp, regele căzu în misticism și, încurajat de scrisorile lui Polignac, era convins că lucrurile mergeau cum nu se poate mai bine. Conte de Broglie, directorul școlii de la Saint-Cyr, sosi miercuri după-amiaza la Saint-Cloud, foarte speriat de ceea ce auzise și de ceea ce văzuse trecând prin Versailles. Regele îl ascultă cu răbdare și-și dădu osteneala să-l liniștească. Văzându-l că se retrage la fel de neliniștit, îl apucă de braț și-i spuse:

— Conte de Broglie, te știu un om cu frica lui Dumnezeu! Ai încredere în El! Află că Jules a văzut-o

noaptea trecută pe Sfânta Fecioară, care i-a prezis că totul se va isprăvi cu bine!

Oricât de credincios ar fi fost, contele de Broglie era să cadă grămadă auzind acele cuvinte.

Am, de asemenea, certitudinea că, în primele zile ale reîntoarcerii sale la Paris, ducele de Luxembourg, căpitanul gărzilor de serviciu în acea epocă, a spus că plecarea din Rambouillet¹ nu fusese hotărâtă nici de mareșalul Maison², nici de Odilon Barot³, ci de sfaturile prezicătorului Martin.

¹ Pe 3 august, populația din Paris a organizat un marș spre Rambouillet, unde se afla Carol al X-lea, care-l numise pe ducele de Orléans locotenent general, la 1 august, și care, apoi, a abdicat în favoarea ducelui de Bordeaux, pe 2 august. Locotenentul general a trimis trei comisari la Rambouillet pentru a-l determina să părăsească Franța. Dar regele, prost sfătuit, a preferat să se retragă, pierzând astfel singura șansă de a-l așeza pe tron pe nepotul său (*n.ed.fr.*).

² *Nicolas Joseph Maison* (1771-1840), general de brigadă, în timpul campaniei de la Austerlitz. Raliat lui Ludovic al XVIII-lea, l-a urmat la Gand în timpul celor „O sută de zile“. Pair al Franței, marchiz și mareșal, a jucat un rol nefast pe lângă Carol al X-lea.

³ *Camille Hyacinthe Odilon Barot* (1791-1873), monarhist constituțional, membru al Comisiei municipale din iulie 1830, a organizat campania de banchete care a dus la revoluția din 1848. Și-a petrecut toată viața în Opoziție.

Capitolul XXV

Dar să revin la seara zilei de joi. Am așteptat zădărnice vești despre sosirea domnului de Mortemart; la ora unsprezece, încă nu sosise. Am încercat în van să ne explicăm această întârziere. Fiecare presupunea câte ceva. Părerea mea era că, sosind foarte multe trupe noi, probabil că se temuse de un nou atac asupra Parisului.

Către miezul nopții, am rămas singură, mai neliniștită și mai speriată ca niciodată. Le-am recomandat servitorilor mei să fie pregătiți să fugă la primul semnal, apoi m-am culcat îmbrăcată. Îl auzisem adesea pe mareșalul de Raguse spunând – deși habar n-aveam că nu mai comanda oștirea – că momentul cel mai propice pentru atac era cu puțin înainte de a se crăpa de ziuă. Așa că așteptam răsăritul soarelui ca pe un semnal al salvării noastre. Niciodată o noapte atât de scurtă nu mi s-a părut atât de lungă. către ora trei dimineața, se auziră niște muschete. Am aflat a doua zi că două patrule ale armatei se întâlniseră la bariera Clichy și, nerecunoscându-se, prinseră a trage una în cealaltă. Eu, în schimb, am crezut că începuse atacul. Am sărit din pat, am sunat și mi-am adunat oamenii. Cred că acela a fost momentul

în care frica – ce mă tortura de câteva zile – ajunsese la apogeu.

Între timp, împușcăturile încetaseră. În oraș domnea o liniște desăvârșită. Din când în când, această liniște era destrămată de câte o împușcătură răzleață; în sfârșit, apăru și soarele, strălucitor și radios. Am răsuflat ușurată și m-am vârat din nou în pat, dar somnul îmi pierise. Mă simțeam bine, dar, din păcate, nu închiseseam ochii de mai bine de douăzeci și patru de ore.

Despre ziua de vineri, 30 iulie, atât de fertilă în marile evenimente petrecute la Primărie, la Luxembourg, la Palatul Bourbon, la Saint-Cloud și la Neuilly am prea puține de spus, căci teatrul nu mai avea loc în stradă, sub privirile tuturor, iar actorii erau mult prea ocupați cu rolurile lor pentru a mai avea vreme de comentarii.

Vreau să spun doar că în acea zi toți muncitorii care lucrau la mine veniră la treabă mai liniștiți ca niciodată. Mulți dintre ei luaseră parte activă la luptele ce avuseseră loc cu două zile mai înainte, așa că acum istoriseau, cu cea mai mare simplitate, ce se petrecuse în jurul lor în acele zile. Tot în aceeași zi am văzut deschizându-se și atelierele din împrejurimi.

În vremea asta, apărătorii baricadelor continuau să rămână la posturile lor; îi vedeai cu pușca pe umăr și cu câte o pâine la subsuoară. Câte unii, vrând probabil să aibă un aer mai militaros, își înfingeau pâinea în vârful baionetei; toți însă erau la fel de pașnici și de politicoși.

Auzind bătăile unor tobe, am dat fuga la fereastra pe care tocmai o părăsisem. Într-o secundă, toate ferestrele și ușile din vecini fură pline de lume. Nu peste mult, am văzut o mică oaste, precedată de un toboșar și care escorta câțiva soldați care duceau o targă; pe targa pe care era pusă o saltea era culcat un bărbat, în aceeași poziție ca Tancred, la Operă. Făcea semne cu mâna ca pentru a potoli strigătele, pe care, de altfel, nimeni nu se deranja să le scoată. Trecând pe sub fereastra mea, acel personaj de operă își ridică încet capul, așa că am avut când recunoaște mutra urâtă a lui Benjamin Constant. Nu pot descrie impresia detestabilă pe care mi-a produs-o. Zilele de eroism și de măreție trecuseră, acum urmau intriga și falsitatea. Și ce-i mai prost în toată treaba asta e că instinctul nu m-a înșelat.

În mai multe cartiere ale orașului, parizienii care intraseră în unele case – de unde puteau trage prin ferestre – fuseseră întâmpinați cu masa pusă. Nimeni nu strânsese nimic din ce-avea mai de preț prin casă, dar nicăieri – cu toată debandada care domnea – nu se semnalase nici cel mai mic furt. Totuși, apartamentele de la etajul al doilea din Palatul Tuileries fuseseră prădate, dar bănuiesc că de slugile celor care locuiau acolo, care au fost suspectate chiar de stăpânii lor.

O altă caracteristică a acelei epoci, asupra căreia nu vreau să insist prea mult, a fost îngăduința. Am ieșit din casă în dimineața zilei de vineri, la brațul lui Salvandy; nici eu, nici el nu purtam cocarde tricolore,

deși foarte mulți, care erau regaliști înfocați, se împodobiseră cu panglici tricolore. Femeile aflate pe lângă baricade aveau coșurile pline cu cocarde tricolore, pe care le ofereau trecătorilor așa cum ofereau, în zilele pașnice, buchețele de flori. Acum înlocuiseră și florile, și fraza. În loc să spună: „Ia împodobiți-o pe doamna cu flori!“ spuneau: „Ia decorați-o pe doamna cu o cocardă!“ Salvandy le refuza râzând, fără ca ele să se supere.

Întorcându-mă acasă, am fost uimită dând nas în nas cu domnul de Glandevès, care plecase cu noaptea-n cap la Saint-Cloud, cu intenția de a rămâne acolo. Dar felul cum fusese primit îl jignise până în străfundul inimii. Poate că fusese pârât că dăduse mâna cu Casimir Périer. Fapt e că regele îl primise prost și, cu toate că era unul dintre favoriții săi, nu-i adresase un cuvânt. După ce așteptase zadarnic un moment oportun ca să-i vorbească, sfârși prin a-i cere o audiență. Regele se retrase în ambrazura unei ferestre. Glandevès voi să-i vorbească despre situația din Paris, dar regele îi răspunse cu glas tare, pentru ca baronul de Damas și alți doi, trei curteni – fideli Congregației –, care se aflau în odaie, să-l audă. Atunci domnul de Glandevès îi spusese:

– Văd că regele meu nu vrea să mă asculte, așa că mă voi mărgini să-l întreb ce am de făcut!

– Să te întorci la Tuileries-ul dumitale!

– Regele uită că Palatul e ocupat și că acolo flutură drapelul tricolor.

- Totuși, e cu neputință să rămâi aici!
- În acest caz, voi pleca la Paris.
- Vei face foarte bine.
- Regele nu mai are niciun ordin să-mi dea?
- Nu, eu nu, poate fiul meu! Bună ziua, Glandevès!
- Domnul de Glandevès se duse la Delfin:

– Monsenior, regele m-a trimis să vă întreb dacă aveți să-mi dați vreo poruncă pentru Paris, unde plec chiar acum.

– Eu? Ce poruncă să-ți dau eu? Doar nu faci parte din oastea mea!

După care îi întoarse spatele. Iată cum a fost concediat, în 1830, unul dintre cei mai fideli slujitori ai monarhiei. Omul era pur și simplu scârbit.

În sfârșit, aproape de miezul nopții, domnul de Fréville veni să ne anunțe că ducele de Orléans sosise la Palatul Regal. Se hotărâse formarea Guvernului Provisoriu. Ducele avea să fie prim-ministru, miniștrii fuseseră deja desemnați, iar generalul Sébastiani¹ urma să fie ministru de externe. Mi-am dat seama că alegerea era cu totul nefastă. Cunoșteam aversiunea lui Pozzo față de el, ca și intensitatea acelor faimoase uri corsicane. Era de ajuns acest nume pentru ca Pozzo să nu-l mai poată

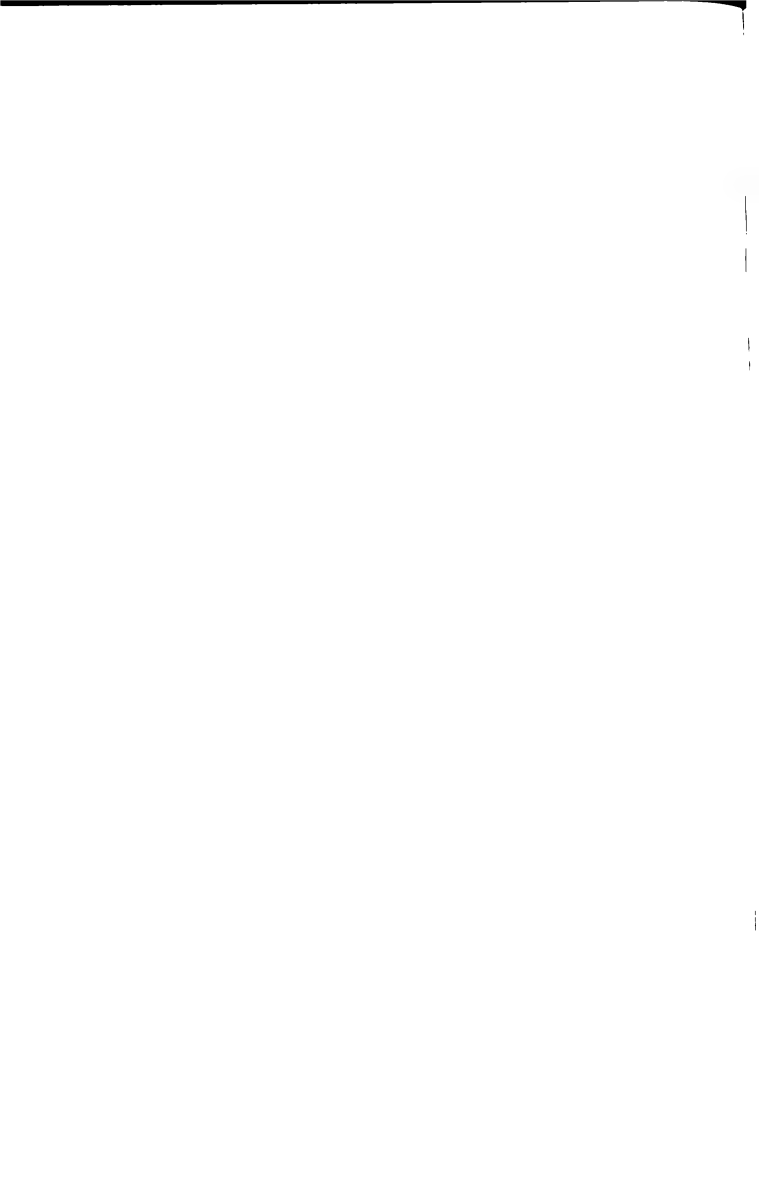
¹ *Horace François Bastien, conte de Sébastiani* (1772-1851), colonel în Italia, general de brigadă în Bologna, ambasador în Turcia, în 1806, deputat, din 1819; ministrul marinei, apoi al afacerilor externe, după revoluția din 1830. În 1840, este numit ambasador la Neapole, apoi la Londra. Mareșal al Franței.

suferi nici pe ducele de Orléans, cu care până atunci se împăcase foarte bine. Influența lui asupra corpului diplomatic – de care dispunea în mare parte – constituia un obstacol serios în calea Guvernului Provizoriu.

Toată lumea recunoscuse acest lucru și se gândi să-l avertizeze pe ducele de Orléans. Alegerea de a-l preveni căzu asupra mea. Se făcuse miezul nopții și numirile – mi s-a spus – urmau să apară a doua zi dimineața. Aici începe micul meu rol politic pe care l-am jucat în timpul acelor evenimente importante. Nu fusese nici prevăzut, nici pregătit și n-a durat decât o zi. Partidul carlist a rămas uimit și neplăcut impresionat. Numai că mie prea puțin mi-a păsat, cu atât mai mult cu cât mă legănam adesea cu ideea că poate tocmai eu fusesem cea care dădusem o mână de ajutor la instalarea noii monarhii, cu care ambasadorul Rusiei se arătase întru totul de acord. Poate că aș fi păstrat o tăcere deplină în legătură cu acest lucru, dacă Pozzo și-ar fi ținut gura.

În zorii zilei de sâmbătă, după ce m-am gândit toată noaptea, i-am trimis o scrisoare contesei de Montjoie, camerista doamnei de Orléans. I-am amintit discuția noastră de marți și vorbele lui Sémonville; mi se părea din cale-afară de ciudat să văd că, ceea ce, marți, fusese o simplă sporovăială între două femei, intrase – începând de vineri – pe făgașul Istoriei. Pe urmă, am întrebat-o dacă ducele de Orléans era la curent cu aversiunea profundă pe care o nutrea Pozzo față de Sébastiani; și în ce măsură numirea lui îl va îndepărta

pe ambasador de noul guvern, pe care-l vedea cu ochi atît de buni. Am adăugat că, dacă aş şti că ar avea un ceas la dispoziţie, aş înfrunta baricadele şi m-aş repezi pînă la Palatul Regal, ca să continuăm discuţia de marţi. Am trimis contesei scrisoarea. Mi s-a răspuns că toată lumea era la Neuilly, dar că biletul meu fusese înmănat destinatarei. Am crezut că domnul de Fréville se înşelase spunându-ne, în seara din ajun, că ducele de Orléans sosise la Palatul Regal. Şi totuşi, aşa era; dar cum încă nu hotărâse nimic, nu voia să se ştie că venise la Paris.

Capitolul XXVI

Am primit o scrisoare de la mama, adusă de Moreau, administratorul din Pontchartrain. Își lăsase cabrioleta dincolo de barieră. Când mă văzu, se făcu luntre și punte să mă ia cu el, mai ales că mama mă rugase cu lacrimi în ochi să mă întorc. Își și vedea unul dintre copii – adică pe mine – asediat și înfometat de celălalt – adică de fratele meu. Se ducea cu gândul la *Henriada*, căci avea o imaginație foarte fecundă. Dar nenorocirile închipuite de mama își pierdură brusc orice interes după ce Moreau mă anunță că familia regală părăsise Saint-Cloud. Regele se retrăsese, drumul spre Versailles era plin de soldați, toți cu un aer consternat și semănând cu niște dezertori.

M-am dus să-i duc această veste domnului Pasquier. La el l-am găsit pe domnul de Broglie, care știa că regele se retrăsese la Rabouillet; și unul, și celălalt mă rugă să rămân la Paris, acesta fiind locul unde m-aș fi aflat cel mai în siguranță. Domnul de Broglie își chemase, de altfel, înapoi nevasta și copiii. Eram ușor de convinși, căci eram mult prea interesată de evenimentele ce se desfășurau sub ochii mei ca să mai

plec din Capitală. M-am reîntors deci acasă, ca să-i scriu mamei, să-i explic de ce nu plecam, invocând și drumul plin de obstacole pe unde urma să mă conducă Moreau.

În timp ce le scriam alor mei, primeam vizită după vizită. Toată lumea era disperată, mai ales că nu apăruse nimic în presă. Aceiași oameni care susținuseră că ducele de Orléans era exact omul care ne trebuia începură a se alarma, dezamăgiți, văzând că orele trec și el nu întreprinde nimic. Arago sosi foarte tulburat. Tocmai părăsise un grup de tineri care se pregăteau să proclame Republica. Apoi veni ducesa de Rauzan, aducând aceeași știre. Moreau, care auzise pe stradă vorbindu-se despre același lucru, o ținea una și bună, să plec cu el. Nici n-am vrut să aud și l-am expediat cu scrisoarea. Chiar în acel moment, am primit răspunsul doamnei de Montjoie: „*Biletul duminică – îmi scria ea – nu mi-a parvenit decât la ora zece seara. Dar l-am și dus ducelui de Orléans. Vino, draga mea, vino, te aștept cu cea mai mare nerăbdare*“. Am vrut să stau de vorbă cu cel care mi-l adusese, dar omul plecase. Cum să ajung însă acolo? Cu trăsura era cu neputință de mers. Arago și doamna de Rauzan mă grăbeau să mă duc, să arăt care era situația și să urgentez lucrurile. După câteva momente de ezitare, m-am hotărât să mă duc pe jos. Arago se oferă să mă conducă. Doamnei de Rauzan, care mă ajută să-mi înnod panglica pălăriei,

într-atât era de grăbită să mă expedieze cât mai repede, i-am spus:

– Te rog să fii martoră că nu mă duc la Neuilly ca orléanistă, ci ca o femeie care-și iubește patria și care vrea liniștea țării sale!

Ea îmi ură succes și-mi răspunse că, de fapt, misiunea mea era o operă de caritate. Ajunsă în Piața Beauvau, am auzit un crainic citind proclamația locotenentului general al regatului¹. „Carta – spunea el – va fi de-acum încolo un lucru real!“ În jurul lui, lumea se strânsese grămadă. L-am ascultat cu multă neliniște; vorbele lui nu iscau nici bucurie, nici entuziasm, ci mai mult un fel de ușurare. Fiecare se reîntorcea calm la treburile sale, ca și cum ar fi primit un răspuns satisfăcător la o întrebare care-l frământase foarte tare și care acum, în sfârșit, îl liniștise. Această impresie mi s-a părut a fi generală; să nu uităm însă că eu nu vorbesc decât despre ceea ce am văzut. Poate că în alte cartiere lucrurile se vor fi desfășurat altfel.

Acum simt nevoia să fac un scurt popas pentru a vă istorisi un lucru la care am fost martoră și despre care îmi voi aduce întotdeauna aminte cu emoție.

¹ Vineri, șaizeci de deputați, reuniți la Palatul Bourbon, hotărâră să ofere locotenența generală a regatului ducelui de Orléans, cu rugămintea de a instaura culorile naționale. Pairii – reuniți în număr de treizeci – nu vrură să ia nicio inițiativă. Ducele, care se întorsese de la Raincy, unde se retrăsese în noaptea de vineri, îi primi pe deputați abia sâmbătă dimineața, acceptă locotenența generală și lansă proclamația despre care vorbește doamna de Boigne (*n.ed.fr.*).

Mergeam foarte greu pe strada du Roule, unde eram obligați să urcăm și să coborâm baricade, de parcă ne-am fi aflat la munte. Dar iată că am fost ajunși din urmă de un grup, în fruntea căruia mergea un elev de la Școala Politehnică, un băiat care era încă un copilandru. Care, agitându-și sabia, începu a striga:

– Loc pentru cei bravi!

Cât ai clipi din ochi, baricadele fură înlăturate pentru a înlesni trecerea unei patrule înarmate, în mijlocul căreia se afla un rănit pe o targă. Deși patrula ne depăși destul de repede, am grăbit pasul pentru a profita de drumul ce i se deschisese și care fu din nou baricadat. Înainte de a ajunge la spitalul Beaujon, convoiul se opri; soldații ezitară o vreme, apoi schimbă câteva cuvinte între ei. Targa fu pusă jos, elevul care se afla pe o ridicătură de pământ duse mâna la chipiu, apoi rosti cu vocea lui gravă și sonoră: „Pace celor bravi!“ Toți cei care se aflau pe stradă, dându-și seama despre ce era vorba, îngenucheară. După o clipă de reculegere, targa fu ridicată și convoiul o porni îndărăt. După uniformă și boneta așezată pe pieptul mortului oricine își putea da seama că era vorba de un grenadier din Garda Regală. Ori de câte ori îmi amintesc de această scenă, simt cum îmi dau lacrimile.

În sfârșit, am ajuns la Neuilly. Doamna de Dolomieu mă aștepta în curte; mă duse la doamna de Montjoie ca să-mi trag puțin sufletul. Dar în aceeași clipă sosi Mademoiselle, care, după ce schimbă câteva fraze politicoase cu Arago, mă pofți în cabinetul ei. Deși era foarte

neliniștită, se străduia să fie calmă și hotărâtă. Am discutat pe îndelete despre tot ce se petrecuse la Paris și la Saint-Cloud. Ea știa de plecarea regelui la Rambouillet, deși locul oficial desemnat fusese Trianonul. Știa, de asemenea, și despre scenele pe care regele i le făcuse ducelui de Raguse. În timp ce noi vorbeam, doamna de Dolomieu veni după mine, trimisă de ducesa de Orléans.

– Du-te repede la cumnata mea, spuse Mademoiselle, și încearcă să-i insuflă un pic de curaj, căci e într-o stare jalnică!

Am urmat-o pe doamna de Dolomieu până la prințesă, unde am intrat singură. Se afla în dormitor, în capot, cu părul pus pe moațe, așezată într-un fotoliu mare, cu spatele spre geam.

Prințesa Louise stătea în genunchi în fața ei, cu capul sprijinit pe brațul fotoliului; amândouă plâneau. Ducea de Orléans îmi întinse mâna, mă trase spre ea, se sprijini de mine și începu să plângă cu hohote. Prințesa cea tânără se ridică și ieși. Mama sa continua să mă țină strâns la pieptul ei, repetând printre lacrimi:

– Vai, ce catastrofă... Și când te gândești că am fi putut fi la Eu...

Cu chiu, cu vai, am izbutit s-o liniștesc, i-am vorbit despre dorința întregului popor și despre rolul atât de frumos pe care acesta i-l hărăzise soțului ei, ducele de Orléans. Ea răspunse:

– Ah, draga mea, simt că zilele noastre frumoase s-au sfârșit! Și când te gândești cât am fost de fericită...

Am zorit-o să se întoarcă la Paris:

– Urcați-vă în trăsură, doamnă, împreună cu copiii, în trăsura de gală, urmată de slujitorii domniei voastre în livrele. Când norodul vă va vedea, baricadele se vor nărui. Măgulit de încrederea pe care i-o arătați, poporul vă va primi cu ropote de aplauze; veți ajunge la Palatul Regal în aclamațiile mulțimii! Haideți, nu mai ezitați!

– Dacă soțul meu îmi va îngădui, voi face așa cum mă sfătuiești. Mi-ar plăcea grozav să mă duc la Palatul Regal ca să-mi întâlnesc cât mai curând cu puțință bărbatul, dar n-aș vrea ca acest lucru să-i cășune vreun neajuns.

– Înțeleg delicatețea doamnei ducese, dar nu cred că e momentul să mai acordăm atenție unor fleacuri. Familia de Orléans trebuie să-și sporească popularitatea, să arate că țara are nevoie de ea!

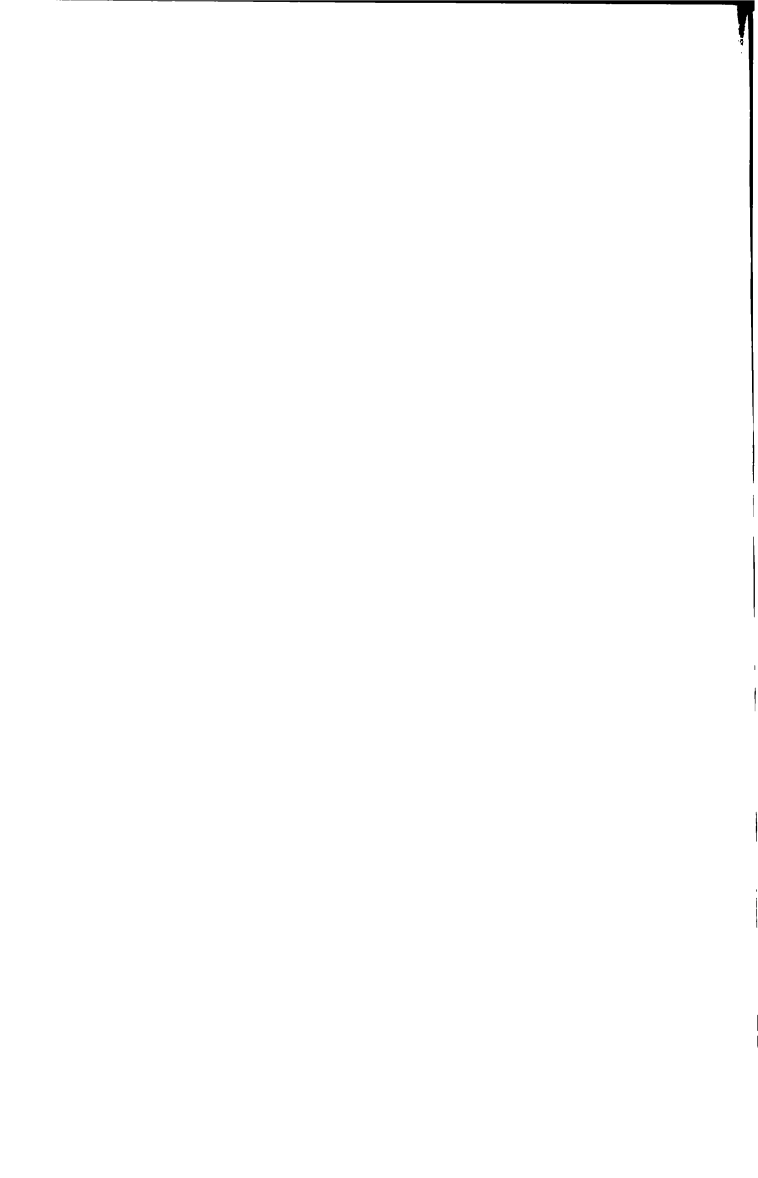
Cu bunătatea ei obișnuită, ducesa fu preocupată de oboseala mea, precum și de căldura înăbușitoare pe care o îndurasem venind până la Neuilly pe jos. Porunci să mi se pregătească o trăsură care să mă ducă până la barieră.

I-am repetat Mademoisellei ceea ce-i spuseseam cumnatei sale despre înapoierea la Paris. În sfârșit, s-au hotărât să plece. Sosirea familiei ducelui de Orléans la Paris, care ar fi fost purtată pe brațe de popor, ar fi furnizat un excelent argument ducelui de Orléans împotriva unui stol de răzvrățiți care comentau peste tot că ducele nu cutezase să-și aducă familia cu sine.

Dar soarta hotărî altfel lucrurile. Prinţesele ajunseră la Palatul Regal spre miezul nopţii pe jos, strecurându-se printre baricade şi fără a fi recunoscute de nimeni.

Am regretat enorm în ziua aceea că nu insistasem mai stăruitor să vină cu trăsură.

Cu toate că în discuţia mea cu Mademoiselle n-am vorbit decât despre locotenentul general al regatului, iar cu ducesa n-am vorbit decât despre soţul ei, numindu-l Philippe al VII-lea, am plecat ferm convinsă că Mademoiselle dorea cu ardoare să vadă coroana Franţei pe fruntea fratelui său, în vreme ce ducesa de Orléans se gândea la acest lucru cu silă şi groază.

Capitolul XXVII

Poate că a sosit timpul să vorbesc puțin și despre legăturile mele cu cele două prințese de Orléans și, bineînțeles, și despre firea lor. Tulburările din 1789 determinându-i pe părinții mei să se ducă tocmai la Neapole, eram adesea chemată de cele două fete ale reginei. Apropiată ca vârstă de Amélie, cu ea mă jucasem mai mult în copilărie. Dar asta se petrecuse prin 1794-1795.

După douăzeci de ani, sosind în Franța, ducesa de Orléans nu uitase prietenia dintre mine și familia ei. Mai ales că la Londra, pe vremea când tatăl meu fusese ambasador în Anglia, vizitasem foarte des această familie, care trăia într-un fel de exil. Așa că, fără să mă număr printre curtenii intimi ai Palatului Regal, știam adesea mult mai mult decât ei despre necazurile și amărăciunile familiei de Orléans.

Mi-ar fi greu să-mi exprim devotamentul pe care-l aveam față de doamna ducesă. Adorată de soț, de copii și de toți cei care o înconjurau, tandra delicatețe a inimii sale nu-i știrbea cu nimic nici sentimentele elevate, nici fermitatea caracterului. Știa – ca nimeni alta – să fie și mamă, și prințesă. Și, deși trata pe toată lumea

cu bunăvoință, totuși această bunăvoință avea unele nuanțe, încât fiecare își știa locul ce i se cuvenea.

În epoca despre care vă vorbesc, ducesa de Orléans – deși foarte prețuită de familia ei, unde domnea în cea mai deplină înțelegere – nu voia să audă de niciun fel de afaceri de stat; o lăsa pe Mademoiselle să se ocupe de astfel de lucruri, către care avea o înclinare vădită. Accepta cu plăcere tutela cumnatei sale ori de câte ori era vorba de întreprins ceva ori de luat o hotărâre. Poate că această atitudine ținea de acea delicatețe a inimii care – chiar fără știrea ei – îi dicta toate acțiunile.

Curtea – mai ales sub Ludovic al XVIII-lea, căci Carol al X-lea îi trata mai bine pe cei din familia de Orléans –, Curtea, zic, făcea o mare deosebire între ducesa de Orléans, soțul ei și sora acestuia. I-ar fi creat cu plăcere un loc aparte dacă ea ar fi vrut să-l accepte¹. Or, cum toate neînțelegerile și manifestările jignitoare se datorau inamiciției ramurii domnitoare față de familia de Orléans, ducesa se credea obligată să facă corp comun cu Mademoiselle și să-și însușească, fără comentarii, hotărârile sale. De aici și obișnuința de a se lăsa condusă de ea și de a nu încerca în niciun fel să înlăture influența pe care sora o avea asupra fratelui adorat la fel de mult de amândouă.

¹ Fiica regelui Neapolelui, strănepoată a lui Philippe al V-lea de Anjou, nepoată – după mamă – a reginei Maria-Antoaneta, ducesa de Orléans avea dreptul – conform etichetei atât de stricte de la Curtea Franței – la un rang diferit de cel care-i revenea soțului ei, ducele de Orléans, și cumnatei sale, sora acestuia.

În privința Mademoisellei, relațiile mele cu ea dau cam din 1816-1817. I-am lăudat întotdeauna și inima, și spiritul, dar fără să simt pentru ea vreo atracție deosebită. Mademoiselle era persoana cea mai sinceră, incapabilă de disimulare, fapt care i-a atras o droaie de dușmani. Primele manifestări ale tinereții sale au fost primite cu rea-voință. De aici și amărăciunea sa. Tatăl ei¹ era totul pentru ea. Crescută de doamna de Genlis², care i-a insuflat idei mai mult decât revoluționare, ea își văzuse părintele înaintând către o carieră atât de funest încheiată, fără însă s-o sperie acest lucru. Pe atunci era și prea tânără pentru a-și da seama de situație; adevărul e că n-a vrut să recunoască niciodată că ceea ce făcuse tatăl ei fusese o crimă, o crimă în adevăratul înțeles al cuvântului.

Tot timpul cât a stat la prințesa de Conti³, aceasta a încercat să obțină de la ea o hârtie prin care să-și renege tatăl. Dar, dragostea filială fiind mai puternică

¹ E vorba de *Louis-Philippe*, cunoscut sub numele de *Philippe-Égalité* (1747-1793); deputat în Convenție, a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea, dar a sfârșit și el tot pe eșafod.

² *Stéphanie Félicité du Crest, contesă de Genlis* (1746-1830), doamnă de onoare a ducesei de Chartres, soția lui Philippe-Égalité. Guvernantă a copiilor acestui prinț, a emigrat în 1793, după ce soțul ei a fost ghilotinat. Întoarsă în Franța în 1801, a scris o mulțime de cărți pentru copii.

³ *Fortunée Marie d'Este*, fiica lui Francisc al III-lea de Modena și a Charlottei de Orléans, fiica regentului. S-a măritat, în 1759, cu Louis François, ultimul prinț de Conti, fiul Louisei-Diane de Orléans.

decât orice, Mademoiselle a făcut din rezistență o virtute. Rezultatul? Și-a petrecut toată adolescența singură cuc, în odaia ei. Emigranții care alcătuiau societatea prințesei Conti refuzau s-o vadă pe Mademoiselle, iar aceasta – la rândul ei – nu voia să facă nimănui nicio concesie. Mătușa ei, femeie deșteaptă, îi arăta multă afecțiune, n-o brutaliza, n-o certa, dar n-avea curajul s-o susțină și s-o apere față de cei din societatea ei. Mai târziu, Mademoiselle nădăjdui să afle căldura sufletească după care tânjea lângă mama sa, așa că sosi în Spania plină de nădejdi. Dar a fost prost primită, iar atitudinea mamei sale¹ i s-a părut atât de falsă, încât i-a fost cu neputință să mai stea la Barcelona. A trebuit să le scrie fraților săi că era nevoită să se întoarcă.

Iată deci că Mademoiselle nu s-a putut bucura de niciunul din lucrurile de care se bucură de obicei fetișcanele – lipsă de griji, entuziasm, fericire – în primii ani ai tinereții lor.

După ce v-am destăinuit toate aceste amănunte, acum cred că veți înțelege perfect calitățile, dar și cusururile Mademoisellei. Era cinstită, pentru că se obișnuise să nu-și ascundă impresiile, fără să-i pese dacă era cazul să și le mărturisească sau dacă persoanei căreia i le împărtășea îi făcea plăcere să le audă. Nu era expansivă,

¹ E vorba de *Louise Marie Adélaïde de Bourbon-Penthièvre* (1753-1821), măritată în 1769 cu ducele de Orléans, apoi cu Philippe-Égalité, pe atunci duce de Chartres.

pentru că în copilărie fusese tot timpul repezită și pusă la punct de către toți cei din jurul ei. Nutrea o dragoste fără margini față de fratele său mai mare, primul care o făcuse să guste plăcerea confidențelor și a încrederii în sine, singurul în ochii căruia se bucura de deplina lui simpatie. Nici unul, nici celălalt nu se simțise bine în sânul familiei regale și mai ales în preajma Delfinei, care, la rândul ei, le arăta pe față o silă fără margini.

A fost acuzată că nu era darnică: era și nu era adevărat. Până la moartea mamei sale, Mademoiselle nu avusese niciun fel de avere, trăind din ce-i dădea fratele ei. Sărăcia era pe atunci o virtute. Mai apoi, bucurându-se de un venit considerabil, ea cheltuia banul cu socoteală, îi ajuta pe artiști și-și lucra pământul. Făcuse enorm de multe milostenii. Dar cum nu era obișnuită să bată toba, nu știa să cheltuiască banii cu fast, chiar când ar fi fost cazul să procedeze astfel. Și pe urmă, calcula mult prea exact pentru o prințesă. Pe de altă parte, la începutul noii regalități, când s-a fixat lista cheltuielilor civile și când baronul Louis a venit s-o întrebe dacă i-ar ajunge un milion pe an, ea a protestat vehement, socotind această ofertă drept jignire și strigând că averea ei personală îi ajungea și-i răsaungea pentru toate nevoile sale.

Mademoiselle nutrea față de nepoții ei o afecțiune aproape maternă, afară de micul duce de Penthièvre, care era idiot din naștere și care, la șapte ani, s-a prăpădit. Mademoiselle, care nu se putea preface, nu împărtășa

durerea cumnatei sale, dimpotrivă, spuse cu glas tare că moartea acelui copil era o ușurare pentru toți. Asta a fost singura deosebire pe care am observat-o în dragostea manifestată de cele două cumnate față de copii. În privința afacerilor, cred că nimeni nu se pricepea mai bine ca Mademoiselle, fapt pentru care și-a făcut o mulțime de dușmani. Aceștia nu s-au sfiit să arunce cu noroi și în ducele de Orléans, despre care-și închipuiau că o manevra din umbră pe sora sa. Ea auzi și, de teamă să nu-i cășuneze vreun rău iubitului ei frate, își mai domoli zelul spiritului său atât de întreprinzător.

Capitolul XXVIII

Duminică, 1 august, doamna de Montjoie intră în odaia mea, la șapte dimineața, spunându-mi că Mademoiselle voia să stea de vorbă cu Pozzo. Dacă acesta consimțea să vină la Palatul Regal, putea intra pe o porțiță aflată destul de departe de Palat. Dacă nu putea, atunci Mademoiselle era gata să vină ea la mine acasă. Pozzo – după ce se scuză de mii de ori – fu de acord cu cea de-a doua propunere și mă rugă să accept ca întâlnirea să aibă loc în casa mea, fiind mult mai bine așa. Am convenit să-i trimit un bilețel de îndată ce prințesa va fi sosit la mine. Am rugat un servitor să-l cheme imediat pe domnul Pasquier, căruia i-am spus despre ce era vorba, apoi l-am întrebat dacă – în cazul în care Mademoiselle dorea – nu i-ar conveni să discute cu ea. El îmi răspunse că nu avea nimic împotrivă, ba chiar era bucuros pentru ocazia ce i se oferea, întrucât dorea să-i expună și el unele idei, care să ajungă pe această cale direct la ducele de Orléans.

Aceste preliminariile odată stabilite, am plecat de acasă la ora convenită. Și pentru că tot am făcut-o pe istoricul străzilor, poate că n-ar fi rău să vorbesc puțin despre aspectul lor în acea epocă. În primul rând, erau

foarte animate. Pretutindeni nu vedeai decât patrule înarmate, deși erau îmbrăcate doar cu un pantalon și o cămașă – ca și în zilele precedente, și aproape toate conduse de câte un tânăr în uniformă. Ordonanțele călare duceau și aduceau tot felul de ordine. Și peste tot, femei și copii bine îmbrăcați, care se fâțâiau de colo-colo. Unii, cu cărțile de rugăciuni în mâini, se duceau la biserică, unde slujbele se oficiau exact ca în zilele obișnuite. Toți erau însă aferați, grăbiți, curioși și totuși, păreau calmi și siguri pe ei. În sfârșit, fără tranșeele din mijlocul străzilor și fără costumația stranie a trupelor, te-ai fi putut crede într-o frumoasă dimineată de duminică, în care populația se pregătea să asiste la vreo reprezentație extraordinară care, fără s-o tulbure, o făcea totuși să fie mai activă. Orașul avea aspectul unei zile de sărbătoare, în care circulația trăsurilor era interzisă.

Doamna de Montjoie mă aștepta și, după o adevărată călătorie prin Palat – trecând chiar și pe unele acoperișuri în formă de terasă –, am ajuns la Mademoiselle. Se afla în galeria cea mică; odaia ei, prin care am trecut ca să ajung în galerie, era plină de cioburile geamurilor și ale oglinzilor sparte în zilele precedente. Lambriurile erau pline de urme de gloanțe. Nici n-am apucat bine să intru și să-i transmit mesajul lui Pozzo, că hop și ducesa de Orléans, care se năpusti tremurând în galerie.

– Cumnată, a venit un valet din partea ducesei de Berry, al cărui nume nu-l mai știu... Ce să-i spun? Nu pot să nu-l primesc!

– Spune-i câteva lucruri drăguțe și atât! Doar n-ai să te așezi la taclale cu un servitor, și ferește-te ca de foc să scrii vreun bilet!

Ducesa ieși. Mademoiselle alergă după ea până în odaia următoare, strigându-i:

– Nu cumva să te apuci să scrii ceva!

– Nu, cumnată, îți făgăduiesc că n-am să scriu un cuvânt!

După care Mademoiselle se întoarce spre mine surâzând.

– Biata mea cumnată e atât de tulburată, spuse ea, încât nu mai e în stare nici măcar să-și supravegheze atitudinea! Or, tocmai acum nu trebuie să se angajeze cu nimic față de nimeni!

Apoi am început să discutăm despre problemele noastre. Mademoiselle recunoscă că era mult mai bine să vină ea la mine. Da, va veni însoțită doar de mine, dar trebuia să mai aștept. Fratele ei nu era acasă și ea nu putea pleca decât după ce se reîntorcea el. Între timp, ducesa de Orléans veni din nou.

– Cumnată, vine Sébastiani! Și e furios foc! Știi de ce!

– Fii liniștită, am să-l chem aici! Furios, nefurios, bine că a venit! Lasă că vorbesc eu cu el!

Apoi sună, dând ordin ca generalul Sébastiani să fie poftit la ea. Eu și cu ducesa de Orléans am ieșit pe o altă ușă. Nu mă simt în stare să descriu dezordinea din Palatul Regal, deși, profitând de șederea familiei la

Neuilly, servitorii se apucaseră să facă ordine și să repare stricăciunile din unele camere. Parchetul fusese smuls, în unele locuri călcai direct pe piatră; în altele erau instalați pictori, cu tot calabalâcul lor. Toate odăile erau goale, fără mobilă, peste tot te loveai de tapițeri și de scările lor, iar valeții cărau scaunele. În mijlocul acestei dezordini, circulau oameni de toate condițiile. Se mânca unde se nimerea. În acel moment putea intra în Palat oricine voia. Gărzile, îmbrăcate după cum v-am mai spus, păreau ciudate în acel loc și în acea postură. În Salonul așa-zis „al bățăliilor“, pe vremuri era întotdeauna o masă plină cu gustări, căci acel Salon făcea legătura cu toate apartamentele din palat; balconul său – foarte mare – dădea spre curte. Fiecare strigăt, fiecare bătaie de tobă, fiecare zgomot – și, slavă Domnului, erau destule – se auzea foarte clar.

După ce m-am ținut o vreme după ducasă, am renunțat, răpusă de oboseală, și m-am așezat pe o canapea, într-un colț unde doamna Dolomieu, tot atât de obosită ca și mine, veni să-mi țină companie. Am rămas acolo până când aclamațiile din Piață ne-au vestit sosirea ducelui de Orléans. Auzindu-le, Mademoiselle veni după noi împreună cu generalul Sébastiani. Era teribil de posac și, așezându-se alături de mine, îmi aruncă o privire din care mi-am dat seama că știa de negocieră ce mi se încredințase și care lui îi era cumplit de neplăcută.

Toată lumea ieși în balcon, pentru a-l vedea pe domnul duce sosind. Și el, și calul erau literalmente

purtați pe sus de valurile de lume. Biata lui soție era nemaipomenit de încântată, căci ceea ce vedea era cea mai plăcută compensație pentru toate cele îndurate mai înainte.

Izbutind, în sfârșit, să scape din mâinile acelei mulțimi, ducele intră în palat, unde dădu peste alt rând de lume, prin mijlocul căreia izbuti să-și croiască drum și să ajungă în odaia noastră. Se opri să-și tragă o clipă sufletul, apoi îi luă în brațe și-i sărută pe copiii cei mici, care fuseseră aduși între timp de la Neuilly, vorbi cu generalul Sébastiani, îmi adresă câteva cuvinte amabile, apucându-mă de mână, după care intră în cabinetul său particular, urmat de soția și de sora sa. Aceasta din urmă nu rămase multă vreme în cabinet. Ieșind, mă luă de braț și-mi spuse:

— Vino, sunt gata! Putem pleca!

Ne-am întors în apartamentul ei. O vreme stătu în cumpănă, neștiind cu ce să se îmbrace. Avea o pălărie de pai, dar fără vâl. Și vâlul îi era absolut necesar pentru expediția noastră. Pe al meu nu puteam să i-l dau, fiindcă era negru, de doliu; o sună pe camerista care o însoțise la Neuilly, dar femeia n-avea cheile de la dulapuri. Își aminti brusc de o pălărie rămasă la Paris și împodobită cu un vâl mare, galben-deschis. Mademoiselle se temea să nu fie recunoscută. Am asigurat-o că străzile erau pline de femei tot atât de elegante ca și ea. În curând, fu mirată, ba chiar uimită de ceea ce vedea, cum fusesem și eu în zilele precedente. Ajunsă în strada Chartres, îmi spuse în engleză:

— Suntem urmărite!

Eram într-adevăr, dar de administratorul meu. Îl luasem cu mine, pentru că era singurul dintre oamenii mei pe a cărui discreție contam.

– Atunci, îmi spuse ea, hai să-l luăm amândouă de braț; lucrul va părea mai firesc decât să vezi două femei singure la ora asta!

Așa că Jules Goulay fu onorat cu brațul Alteței Sale.

În cazul în care mă întâlneam cu vreun cunoscut care ar fi vrut să-mi vorbească, eu trebuia să mă opresc, în timp ce ea avea să-și continue drumul. I-am vorbit despre un bilet pe care-l promisem de la Chateaubriand; ea îmi spuse că ar da nu știu cât nici să nu-l supere, dar nici să nu-l vadă în guvern. Dacă ambasada de la Roma îi convenea, se putea întoarce oricând acolo.

În ajun, Glandevès mă rugase să-i vorbesc despre el și despre atașamentul său față de fratele ei. M-am achitat de acest comision încă de dimineață. Mademoiselle și vorbise cu fratele ei în scurta întrevedere din cabinet, căci mi s-a spus să-i transmit, în mod formal, lui Glandevès să-și reocupe apartamentul de la Tuileries până ce i se va găsi o slujbă. I-am transmis cele spuse de duce, dar Glandevès refuză în mod respectuos să se mai înapoieze la Tuileries. Cum discutam în engleză, omul care se afla între noi nu ne deranja. Am întrebat-o pe Mademoiselle dacă-l simpatiza pe domnul Pasquier; dacă-mi spunea că da, atunci o avertizam că voia să ia

și el parte la discuția ei cu ambasadorul. Îmi spuse că era încântată de domnul Pasquier.

Apropiindu-ne de strada Saint-Florentin, Mademoiselle se dădu cât putu pe după noi, spunând:

– Nu vreau să mă vadă șchiopul cel bătrân¹! Are un ochi de vultur! Ar fi în stare să mă zărească tocmai de-acolo, de la fereastra aia! La urma urmei, puțin îmi pasă că mă vede trecând și că o să mă bârfească!

Am sosit cu bine în Champs-Élysées, unde m-am oprit o secundă să-i transmit portarului mesajul convenit. Mademoiselle o luase înainte. Am ajuns-o din urmă în pragul casei mele.

Abia am apucat să ne așezăm, că Pozzo a și sosit. L-am introdus în odaia unde se afla prințesa, iar eu mi-am văzut de treabă. I-am trimis un bilețel domnului Pasquier, pentru a-l preveni că era așteptat. Nu peste mult, m-am trezit cu Lobinski, care-i aducea lui Pozzo ceva urgent la semnat. Am intrat, mi-am cerut scuze Mademoisellei, apoi i-am spus lui Pozzo că venise curierul cu ceva urgent și că nu putea aștepta. Pozzo a ieșit afară, a semnat două scrisori, apoi s-a întors în odaia unde se afla Mademoiselle. Am rămas singură cu Lobinski. Adusesese cu sine o cutioară cu ustensile pentru scris. Am glumit pe seama acelei precauții.

¹ E vorba de prințul de Talleyrand, care locuia în palatul aflat la întretăierea străzilor Rivoli și Saint-Florentin, față în față cu Ministerul Marinei, palat care a devenit mai târziu proprietatea baronului Rothschild.

El îmi întinse pana cu care semnase Pozzo.

– Păstrează-o, mi-a zis, ca pe o pană de onoare. Ai meritat-o din plin! Nici nu-ți dai seama de importanța serviciului pe care l-ai adus nu numai țării tale, ci întregii Europe, care îți datorează menținerea păcii! Poți să fii mulțumită de dumneata, doamnă, căci ai de ce!

Am luat această alocuțiune solemnă drept o glumă și am primit pana.

– Să știi că vorbesc foarte serios, reluă el; nu-ți dai seama ce nenorocire ai stăvilat! Bucură-te ca o franțuzoaică, iar eu îți mulțumesc ca un rus!

Acele cuvinte ale lui Lobinski m-au făcut să mă gândesc că cele două scrisori, atât de binevoitoare pentru noi, înlocuiseră probabil altele, de o cu totul altă factură. Asta a fost și părerea domnului Pasquier, căruia i-am relatat cuvânt cu cuvânt cele discutate cu Lobinski. Poate că în ele era vorba de vreun proiect al corpului diplomatic de a se îndrepta spre Rambouillet și pe care Pozzo îl preîntâmpinase. N-am aflat niciodată mai mult despre acest lucru. Legăturile mele de prietenie cu Pozzo nu-mi îngăduiau să-i pun întrebări lui Lobinski.

Dar iată că sosi și domnul Pasquier. Am așteptat sfârșitul discuției cu Pozzo, care a durat foarte mult. De îndată ce l-am văzut ieșind, l-am poftit pe domnul Pasquier în salon și m-am retras. După cum vedeți, în toată afacerea asta eu o făceam pe musca la arat.

În drumul pe care-l efectuasem de dimineață, am remarcat că trăsurile de piață începuseră să circule, deși

cu multă greutate. Am trimis să-mi aducă una; și, când domnul Pasquier o părăsi pe Mademoiselle, i-am propus să luăm trăsura ca să nu mai facem drumul pe jos. A fost de acord, așa că ne-am urcat în trăsură. Mi-a spus că fusese foarte mulțumită de domnul Pasquier.

— Se vede, adăugă ea, că e un om obișnuit să analizeze lucrurile pe toate fețele. Iar pentru a învinge obstacolele, trebuie să știi să le previi. De altfel, am observat că nu e deloc grăbit să se vâre în politică. E firesc, căci ne aflăm în plină revoluție, și omul se teme... Dar cel de care am fost într-adevăr încântată e Pozzo. E un om desăvârșit, dragă doamnă de Boigne, desăvârșit; mai să juri că-i francez de-al nostru. Mi-a vorbit despre depeșa pe care a semnat-o. Nici noi n-am fi făcut altfel! Ține neapărat să-l vadă pe fratele meu. Sper să pot aranja această întrevedere pentru noaptea următoare. În concluzie, ce era mai important s-a făcut: a determinat corpul diplomatic să rămână la Paris și a expediat depeșa aceea.

Discutarăm despre acest subiect și despre multe altele. Ea nu-mi vorbi despre altceva decât despre numeroasele și cumplitele piedici și dificultăți. Am oprit trăsura în strada Valois și am însoțit-o pe Mademoiselle până la scara în spirală. După ce am văzut ușa odăii ei închizându-se după sine, m-am întors, m-am urcat în trăsura care mă aștepta și m-am înapoiat acasă. După ce am încercat să mănânc ceva — căci căldura excesivă, oboseala, agitația îmi tăiaseră nu numai pofta de

mâncare, ci și pe cea de somn –, m-am urcat într-o trăsură și m-am dus s-o văd pe doamna Récamier, care mă aștepta cu nerăbdare ca să discute cu mine despre Chateaubriand.

Am aflat că era foarte pornit împotriva lui Carol al X-lea, care nu catadicsise să-i răspundă la scrisoarea pe care i-o trimisese, indignat împotriva pairilor, care refuzaseră să deschidă el Camera, și furios împotriva locotenentului general, care nu voise să-i încredințeze puterea când evenimentele îl îmboldeau să participe la viața politică. În plus, mai era și bolnav, căci ambiția lui nemăsurată primise o lovitură crâncenă. Iar lovitura fusese atât de violentă, încât o resimțise fizic. Doamna Récamier mă rugă din suflet să trec – împreună cu ea – pe la el, să-l văd și să-l liniștesc. Am consimțit s-o însoțesc. Urcându-ne amândouă în trăsura care mă adusese și care mă aștepta, am sosit în fața casei din strada d'Enfer.

Doamna Récamier era în acel loc – ca să zic așa – la ea acasă. Slugile ne lăsară să intrăm în cabinetul stăpânului fără nicio dificultate. L-am găsit în halat de casă și în papuci, cu scufie de mătase pe cap și scriind pe un colț al mesei. Acea masă lungă, cu totul disproporționată față de restul camerei în formă de galerie, ocupa aproape tot locul și dădea odăii aspectul unui cabaret. Măsoiul acela era plin de cărți, de hârtii, de resturi de mâncare și de obiecte de toaletă cât se poate de modeste.

Domnul de Chateaubriand ne primi bine, deși se vedea clar că se simțea destul de stânjenit atât din pricina dezordinii din odaie, cât mai ales din pricina scufiei de mătase de pe cap. Avea și de ce, pentru că scufia aceea în carouri roșii și verzi, care îi ascundea într-o oarecare măsură chipul întunecat, era din cale-afară de caraghioasă. Mi s-a părut a fi foarte scorțos. Doamna Récamier îl rugă să ne citească discursul pe care-l pregătea pentru Cameră. Discursul era extrem de violent. Îmi amintesc, între altele, de un paragraf, inserat mai apoi într-o broșură, în care-l înfățișa pe ducele de Orléans îndreptându-se către tron și ținând în fiecare mână câte un cap. Apoi urma comentarea pe larg a acelei fraze. Am ascultat discursul în cea mai deplină liniște. După ce s-a isprăvit, l-am întrebat dacă acea cuvântare – a cărei calitate literară eram nevoită s-o recunosc – era, după părerea lui, opera unui adevărat patriot.

– N-am pretenția că aș fi un bun patriot!

L-am întrebat dacă-și închipuia că în felul acesta îl va mai readuce pe rege îndărăt la Tuileries.

– Ferească Dumnezeu! Aș fi chiar necăjit dacă ar trebui să mai dau ochii cu el.

– Păi, atunci, n-ar fi mai bine și mai prudent să te raliezi celor care încearcă să pună stavilă anarhiei pe care dumneata o zugrăvești, cu atâta talent, în culori atât de întunecate?

Doamna Récamier profită de această frază pentru a-i spune că dimineață fusesem la Palatul Regal. Apoi

cuteză să adauge că cei de acolo puneau mare preț pe votul și pe ajutorul său, când, dimpotrivă, Guvernul Provizoriu nu știa cum să scape de el, trăgând nădejde că până la urmă va accepta totuși să se reîntoarcă la Roma.

Domnul de Chateaubriand se ridică de pe scaun spunând:

– Niciodată! După care începu să se plimbe de la un capăt la celălalt al galeriei. Doamna Récamier și cu mine am continuat să discutăm în liniște între noi despre avantajele șederii scriitorului la Roma, despre serviciile pe care le putea aduce Bisericii, despre rolul atât de util pe care autorul cărții *Geniul creștinismului* putea să-l joace în acel loc etc., etc. El se prefăcea că nu ne dă atenție; dar, încet, încet, chipul i se destinse, pasul i se rări. Apoi, oprindu-se brusc în fața unei planșe doldora de cărți, își încrucișă brațele și strigă:

– Ce-am să le răspund acestor treizeci de volume pe care le am în față? Nu... Nu... Ele mă obligă să-mi leg soarta de ticăloasele astea de cărți! Cine le cunoaște, cine le disprețuiește, cine le urăște mai mult ca mine?

Apoi, desfăcându-și brațele și sprijinindu-se cu amândouă mâinile de capătul acelei mese lungi care ne despărțea, ne ținu o diatribă împotriva prinților și a Curții. Îi ocări pe toți cum îi veni la gură, într-un mod atât de violent, încât aproape că m-am speriat.

Ziua era pe sfârșite. Așa cum stătea în picioare, cu scufia aceea verde și roșie pe cap, cu lumina amurgului

care-i cădea pe față, în odaia aproape întunecată, domnul de Chateaubriand avea în el ceva diabolic.

După acea explozie de mânie, se mai liniști puțin, se apropie de noi și ne spuse cât se poate de calm:

– Care francez n-a simțit entuziasmul acelor minunate zile care s-au dus? Cred că nimeni n-a putut rămâne rece în fața lor!

Apoi începu a-mi zugrăvi un tablou – în cele mai vii culori – al rezistenței naționale. Tot admirându-se pe sine în toiul acelei povestiri, la un moment dat se simți copleșit de propriile sale cuvinte. Cum voiam să pun capăt logoreei sale, l-am întrebat dacă n-avea nimic de transmis celor de la Palatul Regal, unde urma să mă duc a doua zi. El îmi spuse că nu.

Când l-am părăsit, era complet liniștit și se apucase să lucreze din nou la faimosul său discurs pentru Cameră. În toată acea discuție, atât de lungă și care durase până ce se întunecase de-a binelea, n-am auzit rostindu-se un singur cuvânt despre ducele de Bordeaux. Am auzit totuși vorbindu-se despre el seara, după ce m-am întors la mine acasă. Până atunci, niciunui muritor de rând nu-i venise în minte ideea abdicării regelui și mai ales a Delfinului. Mie, vă mărturisesc cinstit, această idee mi-a trecut prin cap, numai că mă cam îndoiam că s-ar putea realiza chiar atât de ușor. Și totuși, duminică, am avut certitudinea că avuseseră loc unele tentative în acest sens. Începuseră din ajun, continuaseră și a doua zi, dar întâmpinară o mare

rezistență din partea celor aflați la Rambouillet și Trianon.

Știu precis că locotenentul general, nevrând să-și asume răspunderea acelor abdicări, nu consimți să-l primească la Palatul Regal decât pe ducele de Bordeaux. Dar răspunsul celor de la Rambouillet fusese atât de dur, încât friza insulta.

Cum n-am cunoscut personal aceste tranzacții, nu voi intra în amănuntele unor lucruri pe care nu le-am văzut și despre care n-am auzit prea multe. Dacă aș vorbi doar despre cele care mi-au ajuns la ureche, ar trebui să scriu un volum cât toate zilele.

Aici se încheie activitatea mea de mediatore. Am mai făcut de câteva ori pe intermediara între Tuileries și Palatul Regal; dar foarte rar și numai în unele situații speciale. De altfel, dacă aș continua, ar trebui să vorbesc despre acea zi de marți și despre marșul spre Rambouillet. Or, nu vreau să închei cartea cu o impresie neplăcută, care nu are legătură cu nobila săptămână ce trecuse.

Atunci, Franța se ridicase ca un singur om și, devenind uriașă prin voința și unitatea sa, s-a scuturat de pigmeii care pretindeau c-o slujesc.

Mulțumită de acel rezultat, ar fi reintrat în calmul său normal și în mândra ei tihnă, dacă o mână de ambițioși și câteva sute de neisprăviți n-ar fi continuat să tulbure acel minunat popor care ne oferise, cu puțin înainte, un spectacol demn de toată stima. Dar nădăjduiesc că posteritatea își va spune cuvântul. De

altfel, sunt ferm convinsă că acele zile, numite acum în bătaie de joc „glorioase“, își vor păstra cu cinste numele în veacurile ce vor veni¹.

¹ Revoluția din 1830 s-a terminat cu urcarea pe tron, în ziua de 7 august, a lui Louis-Philippe (1773-1850), duce de Valois și de Chartres, fiul lui Philippe-Egalité, fratele Mademoisellei și soțul ducesei de Orléans. Cum politica sa externă și, mai ales, alianța cu Anglia n-au fost pe placul francezilor, Louis-Philippe a trebuit să abdice, în 1848, în favoarea nepotului său, contele de Paris, iar el s-a retras la Londra, unde a și murit.

CARTEA A OPTA

CĂDEREA MONARHIEI DIN IULIE¹ 1848

Capitolul I

Pe măsură ce anii au trecut, am văzut căzând trei guverne, unul după altul, toate trei din pricină că au călcat în picioare și au abuzat de principiul care le crease: Imperiul, din pricină că a perseverat în despotism și în războaie; Restaurația, din pricina unei recrudescente prostești și inoportune a pretențiilor sale legitimize; și Monarhia din Iulie, din pricina fricii de a nu călca legea și a lipsei de respect față de burghezia pariziană. Dacă persoanele care vor trăi de acum încolo vor fi sortite să vadă și căderea celui de-al doilea Imperiu, sunt convinsă că va pieri numai din pricina ambiției de a guverna universul prin și pentru răzmerițe. Nu poți așăta, niciodată, nepedepsit, poporul.

¹ Această ultimă parte a fost scrisă de Adèle de Boigne, conform propriei sale mărturisiri, în 1862, deci cu patru ani înainte de a muri.

Anglia – după ce ne-a împins să ne devorăm – va cădea la rându-i pradă crudului și perfidului său egoism.

La câteva zile după moartea doamnei Adélaïde¹, consiliul de familie, miniștrii și familia regală s-au reunit pentru a da citire testamentului. Imensa avere a doamnei Adélaïde a revenit nepoatelor sale. Totuși, cei mai avantați au fost prințul de Joinville și ducele de Montpensier. Când s-a ajuns la clauza prin care se arăta că regele beneficia de uzufructul întregii averi, având dreptul de a o mânui după cum credea el de cuviință, moștenitorii își manifestară fățiș dezaprobarea, arătându-se foarte supărați. Sigur că regele băgă de seamă acest lucru. Sub pretextul că e prea emoționat, puse capăt ședinței, care nu mai fu reluată, cel puțin nu de față cu martori. Mânia surdă, care și așa domnea sub acoperișul Palatului Tuileries, crescuse. Ambițiile, care-i făceau pe mulți să se agite în jurul ducelui de Orléans, se dublară. Lor li se alătură și prințul de Joinville. Regele, în momentele sale de mânie, care începuseră a deveni din ce în ce mai dese, luase obiceiul de a spune:

– Dacă vor să-mi facă viața amară, las totul baltă și plec! Mă retrag la Eu, împreună cu regina; și am să-i văd eu, atunci, cum se vor descurca fără mine!

Intrigile devenind din ce în ce mai încrâncenate, prințul de Joinville se arătă atât de ostil, încât guvernul

¹ *Adélaïde de Orléans* (1777-1847), sora lui Ludovic-Filip.

socoti că e datoria lui să-l trimită într-un fel de semiexil în Algeria, după fratele lui, ducele d'Aumale. Nu degeaba încerc eu să arăt disensiunile din familia regală, fiindcă, dacă stau să mă gândesc bine, revoluția din 1848 a început, de fapt, în Palatul Regal.

Către mijlocul lui februarie, i-am spus, într-o zi, reginei că am ceva de vorbit cu ea. I-am arătat inconvenientul de a mai prelungi izolarea la care îi obliga doliul atât pe ea, cât și pe rege.

– Doamna Adélaïde, i-am spus, lasă într-adevăr în familia regală un mare gol. Ea era persoana prin care cele mai importante știri ajungeau la rege. Acum cui să ceri o audiență, ca să spui ce ai de spus?

N-am mai adăugat că, de câțeva vreme, audiențele deveniseră de prisos, fiindcă regele se agăța de fiecare cuvânt și nu puteai discuta cu el problema pentru care solicitai audiența.

– Discuția și judecata deosebită a prințesei Clémentine ar îndreptăți-o oarecum s-o înlocuiască pe mătușa ei. Dar majoritatea oamenilor o consideră încă o străină, neputând să se identifice cu interesele franceze. Doamna ducesă de Nemours e în afara problemelor politice. Ar mai fi o persoană care ar fi foarte potrivită dacă, evident, ar fi și ea de acord...

– Hélène! strigă regina, pe un ton pățimaș, pe care nu-l mai auzisem de la moartea fiului ei. Fii liniștită, draga mea, nu voi fi niciodată de acord ca ducesa de Orléans să ia locul Adélaïdei! Nu, nu, locul ei îl voi lua

eu. Îmi dau perfect de bine seama de importanța lucrurilor pe care mi le-ai spus și de necesitatea de a mă ocupa de ele. Voi discuta această problemă cu regele și țin să te asigur că am o bună ținere de minte!

Pe urmă îmi vorbi despre diverse lucruri, îmi mulțumi pentru devotamentul meu, apoi ne despărțirăm cât mai afectuos cu putință.

A fost pentru ultima oară când am văzut-o la Tuileries. Am aflat, peste câteva zile, că regina anunțase pe toată lumea și mai ales pe obișnuiții doamnei Adélaïde că cine dorea s-o vadă putea veni în fiecare zi la ea, începând cu ora cinci. Cu asta, îmi atinsesem scopul.

Ovațiunile cu care fusese primit domnul de La Fayette¹ în Sud și banchetele date în cinstea lui în numeroase orașe iscară o mare agitație în public. Opozițiile de toate felurile voiau să răstoarne, care guvernul, care pe Ludovic-Filip, care monarhia, care, în sfârșit, întregul stat. Oamenii cu scaun la cap erau din ce în ce mai alarmați. Eu nu scriu Istorie, așa că nu voi intra în amănuntele intrigilor și negocierilor duse până la ultima clipă între guvern și șefii stângii dinastice. Aceștia se credeau încă stăpâni pe situație când, de mult, ei nu mai reprezentau nimic. Repet, eu nu scriu Istorie. În plus, pot să mă mândresc cu faptul că, zugrăvind

¹ *Oscar Thomas Gilbert Motier, conte, apoi marchiz de La Fayette* (1815-1881), elev al Școlii Politehnice, deputat de Sena și Marna, senator inamovibil. Era nepotul generalului de La Fayette.

evenimentele la care am asistat fie ca actor, fie ca simplu spectator, am dat câteva tente de culoare, care vor face să fie mai bine apreciate și lucrurile, și persoanele. De asemenea, țin să subliniez că n-am vorbit niciodată decât ceea ce am auzit, am văzut personal sau am aflat dintr-o sursă sigură, demnă de cea mai mare încredere.

Neliniștea creștea. Discuțiile din cele două Camere deveneau din zi în zi mai acerbe. Articolele virulente din jurnale, manifestările studenților, ale muncitorilor se înmulțeau. Generalul Jacqueminot nu mai avea nicio putere asupra Gărzii Naționale, al cărei comandant era. Regele știa acest lucru și încercase să-l determine pe Duchâtel să-l convingă pe general să-și dea demisia. Dar Duchâtel, nemulțumit de numirea lui Guizot în funcția de prim-ministru, nu căuta decât un pretext pentru a părăsi un ministru care nu-i plăcea. Îi spuse regelui că-i va aduce demisia generalului Jacqueminot oricând va dori, cu condiția să-i îngăduie s-o adauge și pe a sa, întrucât relațiile de familie nu-i îngăduiau să-i refuze această satisfacție socrului său. Regele, cunoscând nemulțumirea lui Duchâtel, dându-și seama că nu-l putea păstra pe Guizot fără el și nevrând să dizolve guvernul, amână schimbarea lui Jacqueminot, deși toată lumea știa cât de prost se înțelegea și cu generalul Sébastiani¹, comandantul armatei din Paris. Această

¹ *Jean André Tiburce, viconte de Sébastiani* (1786-1871), fratele mareșalului cu același nume. Sublocotenent în 1806, colonel în 1813, ajunge comandantul legiunii corsicane în timpul Restaurației. Deputat, locotenent general, iar din 1837, pair al Franței.

circumstanță sporea și mai mult neliniștea oamenilor cu judecată.

Duminică, 20 februarie, în fața câtorva persoane invitate la mine acasă, colonelul de La Rue spuse că dezordinea era la fel de mare printre militari, ca în oraș. Nu mai știai de cine să asculți, căci ordinele se băteau cap în cap. Apoi adăugă:

– Numirea mareșalului Bugeaud în funcția de comandant al Parisului ar calma toate spiritele!

Domnul de Salvandy, ministrul instrucțiunii publice, se sculă – cu acel aer plin de importanță pe care-l afișa întotdeauna – și rosti cu glas puternic:

– Domnule, când Parisul are fericirea de a avea un comandant al Gărzii Naționale ca generalul Jacqueminot și un comandant al garnizoanei Parisului ca generalul Tiburce Sébastiani, orașul nu are nici de ce se teme, nici ce-și dori mai mult!

După aceste cuvinte, ieși demn, lăsându-ne pe toți cu gura căscată. Căci la aceeași oră, dar într-un cerc mult mai larg, la prințesa de Liéven, domnul de Rambuteau¹, prefectul Parisului, și domnul Delessert, prefectul poliției, întrebați în treacăt despre ce se mai întâmplase peste zi, descriseră evenimentele în niște culori destul de sumbre, ațâțând curiozitatea celor de față. Guizot,

¹ *Claude Philibert Barthelot, conte de Rambuteau* (1781-1868), șambelan al lui Napoleon, prefect de Simplon și de Loire, deputat în timpul celor „O sută de zile“, prefect de Sena și, în sfârșit, din 1835, pair al Franței.

așezat pe o sofa în celălalt capăt al salonului, discuta cu ambasadorul Angliei. Prințesa de Liéven îl strigă:

– Vino, domnule, îi zise ea, să auzi ce spun acești domni!

Guizot ascultă, apoi spuse:

– Cum, prințesă, pentru un fleac ca ăsta m-ați întrerupt din discuția pe care o aveam cu lordul Normanby¹? Ar fi cazul ca cei doi domni să se potolească și să vă lase astfel să dormiți liniștită!

Apoi le întoarse tuturor spatele, aruncându-le celor trei, drept rămas bun, unul dintre acele surâsuri superioare și pline de satisfacție pe care le arbora uneori și se duse să-și reia locul pe sofa.

Ziua de luni nu mi-a lăsat nicio amintire deosebită. Agitația crescuse. Grupurile se înmulțeau, fără a deveni încă amenințătoare. Muncitorii își părăsiseră locurile de muncă; lucrurile se agravau văzând cu ochii.

Ședința Camerei Pairilor, marele banchet de luni de la prânz și recepția care a urmat seara reținându-l pe domnul Pasquier, nu l-am putut vedea. Dar, venind marți la mine la masă, am aflat că fuseseră aduse în Capitală trupe din toată țara; că banchetul fixat pentru a doua zi se amânase. Că guvernul va arăta ce poate, interzicând grupurilor să se mai adune.

¹ *Constantine Henry Phipps, conte de Mulgrave, marchiz de Normanby* (1797-1863), guvernator în Jamaica, lordul sigiliului privat, lord-locotenent al Irlandei, ministru de război, apoi de interne. Între 1846 și 1852, a fost ambasador la Paris.

În ciuda tuturor veștilor primite în cursul dimineții, cuvintele cancelarului mă mai îmbărbătară un pic, căci nu păreau atât de neliniștitoare ca celelalte. E adevărat însă că stătea în firea domnului Pasquier să fie mai calm, tocmai când pericolul era mai mare. Plecă devreme de la mine pentru a se duce la Tuileries.

Persoanele care sosiră între timp la mine mi se păruseră foarte alarmate. La ora unsprezece noaptea, am primit un bilet de la domnul de Salvandy, care cuprindea doar aceste cuvinte: „*Vreau să vă calmez eu însumi, doamnă. Deși e târziu, eu sunt încă în Consiliu. Fiți liniștită, totul a fost prevăzut și prevenit; așa că nu aveți de ce fi îngrijorată*“.

Iată ce-mi scrisese Salvandy, pe masa Consiliului, marți, 22 februarie, la ora unsprezece noaptea. A doua zi, miercuri, am aflat de la slugile mele încă din zori că pe străzi nu se afla nici picior de soldat, că – spre marea mea mirare – bulevardele și piețele fuseseră lipsite de orice apărare militară și că mulțimea din Paris se îndrepta în valuri către Champs-Élysées, unde urma să aibă loc acel banchet ce fusese amânat. Mai târziu, am aflat că Horace Vernet¹, chemat de rege de la Versailles, unde locuia, sosise cu noaptea în cap la Tuileries. Vernet îl întreabă pe rege dacă știa ce era în oraș.

– Păi, răspunse regele, cred că e liniște.

¹ *Horace Vernet* (1789-1863), pictor, fiul lui Charles Vernet; membru și director al Academiei Franceze de Pictură din Roma.

Vernet își exprimă teama pe care i-o inspiraseră cele văzute în drumul pe care-l făcuse de la Versailles la Tuileries. Regele nu-i răspunse decât printr-un surâs, apoi îi spuse de ce-l chemase. Vernet trebuia să se ducă la Blois ca să facă portretul lui Abd-el-Kader¹ și regele dorea să plece cât mai repede cu putință; totodată îl ruga să-i transmită emirului regretul său de a nu-și fi putut realiza făgăduielile făcute prin intermediul ducelui d'Aumale, asigurându-l însă că ele vor fi îndeplinite cel mai târziu după sesiune. Regele insistă mult asupra importanței acelui mesaj pe care-l încredința prudentului și discretului Horace Vernet. Acesta voi din nou să-i atragă atenția regelui asupra situației din Paris, dar regele îi răspunse:

– Fii liniștit, dragă Horace; e un simplu foc de paie, care se va stinge de la sine și nu ne va pricinui necazuri.

Dar chiar atunci se auziră strigătele de: „Jos Guizot! Jos miniștrii!“, răcnite de mii de guri, la grilajul ce înconjură Palatul Tuileries, sperându-i pe toți cei dinăuntru, cu atât mai mult cu cât printre manifestanți se puteau vedea uniforme ale gărzilor naționale.

¹ Emir arab (1808-1883), erou național al Algeriei. Scriitor, filozof și om politic. Conducător al rezistenței algeriene împotriva expansiunii coloniale franceze (1832-1847). În 1837, izbutind să încheie, la Tafna, un tratat avantajos cu generalul Bugeaud, a început organizarea statului algerian. Înving în 1843 de ducele d'Aumale, a fost luat prizonier și dus, mai întâi, la Toulon, apoi la Pau și, în sfârșit, la Amboise. Și-a recăpătat libertatea în 1852.

Imediat după asta, domnul Duchâtel, chemat de la Camera Deputaților, unde se afla în ședință, fu introdus la rege, pe care-l găsi foarte speriat.

– Regina, îi spuse suveranul, ar vrea să-ți vorbească, așa că du-te la ea!

Duchâtel se duse imediat. Regina, plângând în hohote, îl rugă să dea o ultimă dovadă de devotament față de rege, obținând demisia lui Guizot, a cărui nepopularitate devenise o pacoste. Duchâtel își asumă sarcina de a dizolva guvernul Guizot, după care se reîntoarce la Palatul Bourbon. Sfătuit de Duchâtel, Guizot își anunță retragerea, declarând că Majestatea Sa încredințase domnului Molé formarea noului guvern. Foarte mulți oameni crezură că, în sfârșit, criza trecuse. Dar nu asta era și părerea maselor. Domnul Molé nu era ceea ce-și doreau ei. Totuși, puteam nădăjdui într-un scurt răgaz.

În ziua aceea am luat masa la doamna de Châtenay, care locuia în Piața Ludovic al XV-lea, unde am văzut că fuseseră aduse ceva trupe. Trupe mai erau și în fața Ministerului de Externe, unde se îngrămădiseră unele grupuri de răzvrătiți, nu prea multe, dar foarte pornite, în ciuda îndepărtării lui Guizot. Domnul de Salvandy trebuia să ia masa cu noi, dar veni personal să se scuze că nu putea, fiind obligat să-și facă bagajele. Situația din ajun îl speriasse. Noi, în schimb, ne simțeam mai puțin speriate. Seara, veni în vizită cancelarul. Ieșise de la domnul Molé, unde regele îl trimisese să se înțeleagă cu el în privința constituirii guvernului. Molé încă mai

trăgea nădejdea să poată alcătui un guvern; de altfel, aștepta niște răspunsuri. Nu mai trăgea nădejde la domnul Thiers, dar nădăjduia să pună mâna măcar pe domnul Rémusat. Cancelarul îmi istorisi aceste lucruri pe la zece seara, în timp ce mă conducea acasă. Pe drum, ni s-a părut că vedem pâlcuri de oameni fugind către Piața Madeleine. Ajungând acasă, mi-am găsit slugile foarte speriate, adunate pe scară și întrebându-mă ce se întâmplase: auziseră împușcături și țipete de spaimă. Dar cum totul părea să se fi liniștit, n-a mai dat nimeni nicio importanță acelor împușcături.

În vremea asta, ducele de Fezensac, care mai rămăsese la doamna de Châtenay, veni la mine și-mi spuse că un cal, scăpat dintr-un bivuac, o luase la goană pe bulevard și se năpustise peste soldații aflați în bivuacul din Piața Ludovic al XV-lea, făcând un tapaj nemaipomenit. Instalată în șezlong, așteptam să mai primesc și alte vești. Eram totuși atât de abătută, încât cancelarul, luându-și rămas bun pentru a se reîntoarce la palatul Molé, îmi strigă din ușă:

— Noapte bună, Mater Dolorosa!

Înainte de a pleca, domnul de Fezensac mă ironiză și el puțin. Am așteptat până la miezul nopții, dar n-a mai apărut nimeni. Cum în cartierul nostru domneau calmul și tăcerea, m-am dus să mă culc.

A doua zi de dimineață, cameristele care au intrat în odaia mea mi-au spus că lumea vorbea de o răzmeriță generală și de numeroase victime făcute de soldați.

I-am scris câteva rânduri doamnei de Rémusat, vecina cea mai apropiată de pe strada d'Anjou, întrebând-o ce ştia. Ea îmi răspunse că mi-l trimite pe fiul ei ca să mă pună la curent cu evenimentele petrecute peste noapte. Pierre de Rémusat sosi aproape imediat. Tatăl său îl însoţise pe Thiers la Tuileries, către miezul nopţii, căci acesta primise sarcina să formeze el guvernul în locul lui Molé. Obţinuse consimţământul regelui să-i ia în guvern pe Odilon Barot, Duvergier de Hauranne¹, Rémusat şi mi se pare că şi Dufaure². Totuşi, mareşalul Bugeaud rămăsese comandantul armatei, al Gărzii Naţionale şi ministru de război *in petto*. Începând din zori, toţi aceşti miniştri, afară de mareşal, se urcară pe cai şi porniră să viziteze baricadele, care între timp şi fuseseră ridicate. Fiind ditamai miniştrii, se aşteptau să le vadă prăvălindu-se una câte una în faţa lor. Dar, în loc de aclamaţii, fură primiţi cu vociferări şi cu gesturi ostile. Armata, aflată sub ordinele generalului Bedeau³,

¹ *Prosper Duvergier de Hauranne* (1798-1881), colaborator la jurnalul *Globe*; deputat în Adunările constituante şi legislative, membru al Academiei Franceze.

² *Armand Jules Stanislas Dufaure* (1798-1881). Avocat la Bordeaux, deputat, consilier de stat, ministru al lucrărilor publice, ministru de interne, apoi de justiţie, senator inamovibil, preşedinte al Consiliului de Miniştri.

³ *Marie-Alphonse Bedeau* (1804-1863) şi-a făcut cariera în Algeria; reîntors în Franţa în 1848, i s-a încredinţat comanda unei coloane trimise împotriva insurgenţilor. A ajuns ministru de război în timpul Guvernului Provizoriu. Comandant militar al Parisului şi deputat; exilat în urma unei lovituri de stat, a fost amnistiat în 1859.

nu reacționează în niciun fel. Generalul, în loc să-i pună la locul lor pe rebeli, se apucă să parlamenteze cu ei. Thiers era mult prea perspicace pentru a nu-și da seama că lucrurile ajunseseră foarte departe și că pierduse partida. În schimb, Odilon Barat, primind câteva străngeri de mână și câteva strigăte de „Trăiască părintele poporului!“, socoti că, în sfârșit, venise și vremea lui.

Reîntorcându-se la Tuileries, Thiers își dădu demisia. Odilon Barat acceptă fără să șovăie funcția de prim-ministru și sarcina de a alcătui un nou guvern, cu condiția ca mareșalul Bugeaud să-și dea demisia și toate trupele să fie trimise în cazărmile lor. Rémusat tocmai se reîntorsese acasă, unde istorisise toate aceste lucruri, care însă nu întârziaseră să fie urmate de vești din ce în ce mai alarmante. Astfel, am aflat, rând pe rând, de invadarea Palatului Tuileries, de plecarea regelui, de izgonirea ducesei de Orléans din Camera Deputaților.

Cum n-am văzut nimic cu ochii mei și n-am auzit nimic cu urechile mele în acea zi atât de frământată, nu voi povesti decât ceea ce mă privește personal, precum și unele amănunte mai puțin cunoscute, dar pe care le-am aflat din surse a căror autenticitate o pot garanta.

Tânăra familie Pasquier locuia la Luxembourg, dar, luând masa miercuri la tatăl și socrul lor, domnul de Fontenillat, în strada Chaussée d'Antin, nu se mai

putuseră reîntoarce acasă la ei. Marchizul Pasquier¹ încercă să plece cu noaptea în cap, dar nu izbuti, căci toate podurile erau păzite. Așa că am rămas fără vești de la cancelar. Îmi închipuiam că-l voi vedea sosind dintr-un moment într-altul și mă tot frământam să-i găesc un loc unde să-l ascund, ca să fie mai în siguranță decât la mine; căci răzmerița se întinsese și în cartierul nostru, de obicei atât de liniștit. Prăvălia unui armurier, situată chiar în fața ferestrelor mele, fusese prădată. Nu peste mult, ne asurzi o hărmălaie nemaipomenită. O droaie de amărâți, pe jumătate despuiați, scăpați de la Saint-Lazar² – ale cărui porți fuseseră forțate de norodul Parisului – luaseră prizonieri un pâlcc destul de mare de ostași, fără arme, majoritatea cu capul gol; un cârd de puști zdrențăroși le ducea căștile și carabinele. Asta se numea pe atunci „a pactiza cu poporul“. Era unul dintre cele mai jalnice spectacole la care un om cu judecată era obligat să asiste.

În ciuda nesiguranței de pe străzi, am văzut destulă lume circulând încolo și înapoi, dar toți aveau chipurile năucite și speriate, iar femeile avuseseră grijă să-și ascundă bijuteriile în poșete. Apoi am aflat că Palatul

¹ *Edmé Armand Gaston, duce d'Audiffret-Pasquier* (1823-1905), fiul contelui d'Audiffret, nepotul și fiul adoptiv al cancelarului Pasquier. Face parte din Consiliul de stat, deputat de onoare, președintele Adunării Naționale, senator inamovibil, președinte al Senatului și membru al Academiei Franceze.

² Leprozerie fondată în secolul al XII-lea la Paris și dată în grija călugărilor lazariști. În 1789 a fost transformată în închisoare.

Tuileries, Palatul Regal, ministerele fuseseră luate cu asalt de mulțime, iar mobilele prețioase și hârtiile, aruncate pe ferestre.

Aceeași soartă i se pregătea, desigur, și Palatului Luxembourg, iar palatele particulare n-aveau nici ele prea mult de așteptat. De îndată ce s-a făcut noapte, am trimis un servitor cu un bilețel la cancelar. Nu după mult, am și primit răspunsul: palatul Luxembourg, deși amenințat, nu fusese încă atacat.

Între timp, cancelarul, furișându-se prin câteva grădini, izbutise să treacă bariera și să ajungă la trăsura lui, cu care plecase imediat la Châtenay, de unde-mi scrisese ca să-mi spună că mă aștepta și pe mine. Am răsuflat oarecum ușurată. Dar după aceea am stat și m-am gândit că a te duce la Châtenay însemna să te arunci, de fapt, în gura lupului. Prezența noastră acolo ar fi fost remarcată mai repede decât oriunde în altă parte; așa că, dacă bietul cancelar se ducea acolo ca să se ascundă, o nimerea cum nu se putea mai prost.

Am aflat după aceea și cărui fapt se datorase acea plecare. Cancelarul se dusesse marți dimineață la domnul Molé, de la care regele aștepta nerăbdător un răspuns. Dar domnul Molé îi trimisese vorbă că, în situația în care se găsea, îi era cu neputință să formeze un guvern, așa că renunța definitiv la o astfel de idee. Cancelarul, nemaiavând ce afla în legătură cu regele, nu se mai duse la Tuileries. Se îndreptă spre foburgul Saint-Germain calm și liniștit și intră în apartamentul său, fără să bănuiască ce rezultate catastrofale avusese încăierarea

ale cărei împuşcături le auzise. N-a fost informat decât a doua zi, când a aflat, una după alta, peripețiile acelei dimineți furtunoase; după asta, n-a mai cutezat să se îndepărteze de slujba unde era obligat să stea.

Către ora unsprezece a primit vestea să se pregătească pentru o ședință cu regele. El și domnul Decazes – fostul favorit al lui Ludovic al XVIII-lea – au convocat cât mai mulți pairi cu putință. Dar n-au venit decât câțiva; apoi au așteptat-o pe ducesa de Orléans, împreună cu fiul ei, până când, în sfârșit, au aflat ce s-a întâmplat în Camera Deputaților. Cancelarul a reintrat în apartamentul său pentru a-și pune unele hârtii în ordine. Din când în când, mulțimea adunată în fața Palatului Regal îi amenința și-i înjura pe cei dinăuntru. Dar încă nu-i venise ideea să ia cu asalt grilajul. De altfel, o parte dintre miniștrii Guvernului Provizoriu se instalaseră în Palatul Luxembourg, palat care a scăpat nedevastat datorită faptului că nu știu care și-a manifestat dorința de a prăda castelul Neuilly.

Sub pretextul că plimbă caii, am trimis un om de încredere după vești. Cancelarul petrecuse noaptea la Châtenay, dar veștile pe care le-a primit între timp l-au obligat să părăsească acel loc. Omul meu de încredere l-a văzut urcându-se în trăsură și îndreptându-se către Pontchartrain, trecând prin Jouy, evitând Versailles-ul, despre care se spunea că ar fi fost în plină revoltă. Locuința de la Pontchartrain era foarte izolată, așa că m-am simțit oarecum ușurată știindu-l pe cancelar acolo.

Ziua trecu plină de emoții. Veștile, deși se băteau cap în cap, erau groaznice. Cum numele celor care

alcătuiau Guvernul Provizoriu erau cunoscute de toată lumea, i-am scris domnului Arago – care era ministrul marinei –, rugându-l să-mi procure un pașaport pentru cancelar. I-am trimis biletul prin același om de încredere, pe care Arago îl cunoștea foarte bine. Domnul Arago îl lăsa să aștepte vreme îndelungată în anticamera plină de lume. Ieșind din cabinet, trecu – ca din întâmplare – pe lângă el. Și, fără să se oprească, fără să-l privească, îi șopti:

– Louis, spune-i doamnei că va avea ce mi-a cerut.

Într-adevăr, după câteva ore, am primit un fel de bilet de liberă trecere semnat de membrii Guvernului Provizoriu și care putea, la rigoare, servi drept pașaport. M-am grăbit să-l expediez imediat la Pontchartrain. Dar mesagerul meu n-a mai găsit acolo pe nimeni. Marchizul de Pasquier, ajuns în acel loc noaptea, îl luase pe tatăl său și plecase. Am crezut că se îndreptaseră spre Orléans, prin Rambouillet. Mesagerul meu îmi aduse înapoi hârtiile și cele câteva fișicuri cu galbeni, pe care le trimiseseam pentru cazul în care, plecând în grabă, n-ar fi avut niciun ban la el. Administratorul i-a spus omului meu de încredere că tânărul Gaston Pasquier părea foarte neliniștit și grăbit. Cancelarul, foarte abătut, nu scotea o vorbă. Ceea ce se petrecea în jurul meu nu făcea decât să-mi sporească neliniștea.

Duminică dimineață am primit vizita doamnei Girardin, foarte frumoasă, foarte vioaie, o adevărată Bellonă. Venea să-mi recomande să-mi deschid casa, să dau mese, serate, în sfârșit, să arăt poporului cât de

multă încredere avem în el. I-am răspuns că mă retrăsesem de multă vreme din societate și că-mi era din ce în ce mai greu să suport răzmerițele, împușcăturile și toate nenorocirile pe care le vedeam în jurul meu. Ea n-a fost de acord cu mine. De altfel, se știa că urmărea să guverneze Franța, împreună cu domnul Lamartine. Ne-am despărțit destul de nemulțumite una de cealaltă și, după câte îmi amintesc, n-am mai văzut-o niciodată.

A doua zi seara, în salonul unde mă aflam înconjurată de câteva persoane, o slugă veni să mă anunțe că cineva voia să discute cu mine între patru ochi. Preocupată tot timpul de soarta cancelarului, am crezut că era cineva din partea lui. M-am grăbit deci să trec într-o altă odaie, luminată de o singură lumânare. Am zărit în colțul cel mai întunecos un om rotofei, îmbrăcat într-o redingotă groasă, murdară de noroi, cu o umbrelă în mână. Am fost foarte mirată recunoscându-l pe domnul Arago.

— Șștt! făcu el pentru a-mi opri pe buze strigătul de mirare gata să-mi scape, am venit aici primejduindu-mi viața. Dacă cineva bănuiește ceva, sunt pierdut. Având însă în vedere importanța acestei întrevederi, trebuia să risc. Ai pe cineva de ascuns sau de salvat? Ți-am adus niște pașapóarte în perfectă regulă.

— Nu, i-am răspuns. Ai avut bunătatea să-mi dai unul pentru cancelar. Dar încă n-am izbutit să i-l înmânez. Nu știu unde l-aș putea găsi!

— Cancelarul nu e în primejdie! Dar dumneata n-ai pe nimeni pe care să-l salvezi?

— Nu! Nici măcar nu știu cine a plecat!

– Te rog să nu mă jignești bănuindu-mă că te-aș putea trăda!

– N-aș fi în stare în viața mea de așa ceva, dar n-am pe nimeni căruia să-i încredințez un pașaport.

– Văd că ești foarte sigură...

– Da, sunt foarte sigură.

– Am în buzunar trei pașapoarte și trei sute de mii de franci. Nu vrei să ți le las împreună cu banii?

– Nu, nu-mi trebuie.

– Am autorizația Guvernului Provizoriu.

– Dar, îți repet, n-am nevoie de ele.

– Ei bine, atunci mă retrag. Ascultă-mă, dragă doamnă de Boigne, și ia pașapoartele. Dacă ai ști ce se va întâmpla în caz că vor izbuti să ne răstoarne, cred că nu ți-ar mai rămâne un fir de păr care să nu ți se ridice în vârful capului. Eu, care-i văd și care-i aud, sunt groaznic de speriat, dar sunt totuși hotărât să fac față furtunii. Rămâi cu bine și roagă-te pentru noi!

Înaintă spre ușă, apoi se întoarce și adăugă:

– Dacă în câteva ceasuri, din cine știe ce motive, ai de gând să-ți schimbi părerea, trimite-mi un bilet în care să nu scrii decât: „Accept“. Atunci mă voi strădui să fac să-ți parvină ceea ce refuzi acum. Gândește-te însă că timpul zboară și că evenimentele țin pasul cu el.

Am fost foarte mirată de acest demers al lui Arago. Mi l-am explicat însă mai târziu, când am aflat că regele Ludovic-Filip petrecuse treizeci și șase de ore la Trouville; probabil, Arago presupusese că se refugiase la mine.

Am primit, în sfârșit, vestea sosirii cancelarului Pasquier la Tours. Gaston voia să-l adăpostească în Pirinei. Dar cancelarul își regăsi întreaga energie și nu voi să se îndepărteze prea mult, ca să poată afla ce se petrecea la Paris.

Capitolul II

Am cules din toate părțile amănunte în legătură cu plecarea regelui. În toiul acelor spaime, numai regina își păstrase sângele rece și demnitatea. Regele, la rugămintea ei, se urcase pe cal. Dar, văzând coloanele populației conduse de gărzile naționale, reintrase în casă strigând că totul era pierdut. Ducele de Montpensier se agățase de brațul lui, spunându-i:

– Abdicați, sire, abdicați! Nu aveți alt mijloc de a vă salva familia! Altfel vom fi cu toții masacrați!

Atunci regina înaintase, afirmând că acesta nu era un motiv să-l determine pe rege să abdice. Ducele de Montpensier își continuă rugămințile, apoi puse pe masă o foaie de hârtie și-l așează aproape cu forța pe rege pe scaun. După ce-și scoase mânușile i le smulse și pe ale regelui, strigându-i:

– Scrieți, scrieți, sire, nu mai avem nicio clipă de pierdut!

Demisia odată scrisă și semnată, ducele o luă în grabă și i-o întinse, peste capul regelui, lui Émile de Girardin¹, care o duse unde trebuia.

¹ *Émile de Girardin* (1806-1881), agent de schimb, apoi inspector al Artelor Frumoase. Între 1829 și 1835, a creat câteva jurnale. În 1836,

Cabinetul regelui era plin de lume; intrai în el ca într-o piață publică. În timp ce regele scria, regina îi spuse calmă ducesei de Orléans:

– Bucură-te, Hélène, ne-ai venit, în sfârșit, de hac...

– Vai, mamă, ce vorbe crude! strigă ducesa, apucându-i mâinile.

Regina nu și le retrase, după cum nu-și retrase nici vorbele pe care le rostise. Mai târziu, a negat că ar fi rostit acea frază. Dar două persoane demne de încredere m-au asigurat că au auzit-o cu urechile lor. Ducesa de Orléans, pierdută, striga întruna:

– Și Joinville, care nu e aici!

Regele intră în odaia lui pentru a-și scoate uniforma. Regina intră și ea în odaia ei pentru a-i da unele porunci lui Lapointe, valetul și slujitorul ei de încredere. Nu știu cum a decurs despărțirea familiei regale. Regele, regina, ducesa de Nemours și copiii ei, prințesa Clémentine și ai săi, ducele de Montpensier ieșiră prin grădină și se înghesuiră cu toții în două trăsură mici ce fuseseră aduse în Piața Ludovic al XV-lea. Doamna de Dolomieu îi însoțea. Porniră spre Saint-Cloud, unde nu rămăseseră decât atât cât slujitorii înhămară caii la o berlină mare, fără niciun fel de blazoane sau de însemne pe ea, apoi porniră spre Mantes. Doamna de Dolomieu rămase la Saint-Cloud. Ducele de Montpensier era atât

a fondat *La Presse*, jurnal politic care a revoluționat ziaristica de până atunci. Deputat, s-a raliat, în 1848, Republicii, apoi, Imperiului. După războiul din 1870-1871, a devenit din nou republican. A combătut, în *Le Petit Journal*, guvernul generalului Mac-Mahon.

de grăbit să plece, încât nu le lăsă alor săi nicio clipă de răgaz.

Venind de la Saint-Cloud la Paris, doamna de Dolomieu mi-a istorisit în amănunt această plecare. Ducea de Orléans se reîntoarce în apartamentele sale, lângă copiii ei. Nu știu nimic în legătură cu felul cum a izbutit să iasă din Palat și să plece. Știu numai că generalul Bedeau – căruia i se încredințase sarcina de a păzi Podul Ludovic al XVI-lea –, după ce o lăsă pe ducesă să treacă, nu se mai opuse marșului norodului răsculat care, năvălind în sala deputaților, îi sili pe aceștia să se retragă. Într-adevăr, cu câteva minute mai înainte, același general îngăduise câtorva răzvrătiți să sugrume gărzile municipale, fără să schițeze nici cel mai mic gest pentru a le salva. N-am înțeles niciodată de ce partidul orléanist a făcut un corifeu din acest general.

Plin de tristețe, mareșalul Bugeaud părăsi Palatul Tuileries, în mare ținută, călare pe un cal superb, străbătând la pas mulțimea răsculată, care se dădea liniștită la o parte din fața lui. Apoi mulțimea invadează palatul, în afară de apartamentul ducesei de Orléans, în care nimeni nu cutează să intre. În învălmășeala aceea, ducesa de Montpensier fu uitată. Domnul de Lasteyrie, care o întâlnește rătăcind prin palat, îi dădu brațul și o conduse acasă la soția lui, în strada Ville-l'Évéque.

Conform obiceiului meu de a mă opri asupra unor amănunte de care sunt sigură, aș vrea să amintesc aici ceva ce mi-a povestit doamna de Dolomieu. Ieșind de la slujbă, joi dimineață, ea i-a spus surorii sale, doamna de Montjoie:

– Mi se pare că lucrurile iau o întorsătură urâtă. Am în *secrétaire*-ul meu trei hârtii a câte o mie de franci. Am să le cos în căptușeala rochiei.

Doamna de Montjoie înălță din umeri. La masă, doamna de Dolomieu îi făcu un semn surorii sale, prin care îi dădea de înțeles că ascunsese banii în căptușeală. Aceasta îi spuse despre ce era vorba vecinei sale, doamna de Nemours. Secretul făcu imediat înconjurul mesei. Când se ridicară de pe scaune, toți începură a comenta: „Vai, săraca Zoé... Zău că e de compătimit... Cât poate fi de meschină...” etc., etc. Și totuși, când am revăzut-o, mi-am dat seama cât fusese de prevăzătoare; cei trei mii de franci rămăseseră singura ei avere, fiindcă apartamentul îi fusese prădat de tot ce avea în el.

Nu știi cu ce ocazie și în ce moment a izbucnit la castel panica ce a dus la fuga regelui.

Tot ce știi e că berlina care părăsise Palatul Saint-Cloud, în loc s-o apuce pe drumul spre Normandia, se îndreptă spre Dreux. Regele și ai săi voiau să mai îngenuncheze o dată lângă mormântul unde-și dormeau somnul de veci cei dragi lor și să îngăduie slugilor să-i ajungă din urmă cu bagajele. Dar rapoartele care soseau unul după altul și ordinele adresate subprefecților nu le îngăduiră să mai întârzie la Dreux. Sosind la prefectura din Évreux înainte de a se lumina de ziuă, familia regală își dădu seama că trebuia să se despartă. Regele și regina străbătură orașul în trăsura prefectului, renunțând să se mai ducă la Eu. Prefectul îi găzdui în casa unui burghez înstărit, care știa să-și țină gura. Acesta îi duse,

încet, dar sigur, cu niște cai de povară, până pe coastă. Domnul de Perthuis, ofițer de ordonanță al regelui, își ajunsese din urmă stăpânul la Dreux. Fiul său, ofițer de marină, se afla la Le Havre. Conveniră ca un pachebot englez care urma să plece din Le Havre să se oprească în plină mare și regele să-l ajungă din urmă cu o barcă adusă dintr-unul din porturile cele mai apropiate. Dar rafalele mult prea puternice ale vântului dădură peste cap acest proiect. Regele petrecu trei zile pe coastă, între Honfleur și Trouville, neputând găsi niciun pescar care să aibă curajul să plece pe mare. Regina se ascunsese la Honfleur, în casa domnului de Perthuis. Până la urmă, doi burghezi din Trouville izbutiră – cu mult devotament și inteligență – să ducă perechea regală, cu un vapor cu aburi, din Honfleur la Le Havre. Tânărul de Perthuis¹, împreună cu câțiva marinari, îi așteptau pe chei. Vaporul englez era gata de plecare. Se îmbarcă imediat și persoanele care îi însoțiseră răsuflară ușurate văzând că se îndepărtează fără a fi fost recunoscute de nimeni. Nu cunosc amănunte despre odiseea celorlalți membri ai familiei regale, fiindcă n-au avut de-a face cu funcționari din cale-afară de zeloși.

Situația persoanelor rămase la Paris nu era deloc de invidiat. Dar curajul și elocința lui Lamartine²

¹ *Edmond de Perthuis*, cel de-al doilea fiu al colonelului de ordonanță al regelui; era aspirant și comanda cuterul „Le Rodeur” din Le Havre.

² *Alphonse Marie Louis de Prat de Lamartine* (1790-1869), poet și om politic, membru al Academiei Franceze, deputat, ministru de externe în Guvernul Provizoriu (1848).

îndepărtase – pentru o zi – pericolul unei răzbinări sângeroase. A doua zi, Lamartine se răzgândi și atât el, cât și Ledru-Rollin¹, Louis Blanc² și Flocon³ apărură la Primărie cu niște pene mari, roșii la pălărie. Domnii Arago, Garnier-Pagès⁴ și Marie⁵ și Marrast⁶ îi determinară să și le scoată.

Aceste disensiuni dintre ei nu erau de natură să ne facă să ne simțim în siguranță.

Printre persoanele pe care le vedeam zilnic, ba uneori chiar de mai multe ori pe zi, domnul de Molé

¹ *Alexandre Auguste Ledru-Rollin* (1807-1874), avocat, deputat, ministru de interne în Guvernul Provizoriu (1848). Compromis, în 1857, de implicarea într-un complot, a fost condamnat la deportare. Amnistiat, a ajuns, în 1870, deputat.

² *Jean Joseph Charles Louis Blanc* (1811-1882), jurnalist; a publicat *Istoria celor zece ani*, 1830-1840. Membru al Guvernului Provizoriu. După evenimentele din 15 mai 1848, s-a retras la Londra. În timpul acestui exil, a publicat *Istoria revoluției franceze*. Reîntors în Franța, a ajuns, în 1870, deputat.

³ *Ferdinand Flocon* (1880-1866), jurnalist republican. Secretar, apoi membru al Guvernului Provizoriu din 1848, primarul Parisului, apoi ministru de finanțe.

⁴ *Louis Antoine Pagès*, zis *Garnier-Pagès* (1803-1878), deputat, membru al Guvernului Provizoriu din 1848, primarul Parisului, apoi ministru de finanțe.

⁵ *Pierre Thomas Alexandre Amable Marie de Saint-Georges*, zis *Marie* (1795-1870), avocat, apoi ministru al lucrărilor publice și al justiției.

⁶ *Armand Marrast* (1801-1852), profesor, preceptor particular, ziarist. Directorul jurnalului republican *Naționalul*. Membru în Guvernul Provizoriu din 1848, primar al Parisului, ministru de finanțe și, apoi, președintele Adunării Constituante.

era cel mai curajos, iar domnul de Barrante, cel mai abătut. Continuam să fiu îngrijorată din pricina cancelarului care, dacă ar fi fost prins, ar fi fost judecat și condamnat. Sigur că Justiția era imparțială, dar puteai să știi ce resentimente nutreau unii față de cei vinovați sau nevinovați, sau puteai ghici cum aveau de gând să și le manifeste? Deși nu cutezam să ne scriem, totuși comunicam unii cu alții. Știam că domnul Pasquier, care se opriase la Tours, nu fusese până atunci molestat; dar rămăsese singur într-un han, căci fiul său fusese obligat să se înapoieze lângă soția sa. Am reușit să obțin, prin marchizul Brignole, ambasador în Sardinia, un pașaport în calitate de văduvă a unui general piemontez și să plec la Torino cu toate slugile mele¹. Am cumpărat cu bani grei pașaportul unui bătrân spaniol, ale cărui semnalmente puteau, la o adică, să semene cu ale cancelarului. Am închiriat o trăsură de călătorie comodă, fără blazoane și însemne. Toate aceste treburi mi-au răpit câteva zile.

Într-o dimineață, l-am văzut intrând în odaia mea pe Lapointe, valetul reginei. Voia cu orice preț s-o ajungă din urmă și venise să-mi încredințeze două sipețe pline cu bijuterii, pe care izbutise să le salveze din

¹ E vorba de pașaportul eliberat contesei de Boigne, văduva unui supus sard, însoțită de doi servitori și de o cameristă, îndreptându-se spre statele sarde; pașaportul a fost eliberat, în ziua de 6 martie 1848, prin intermediul lui Antoine Brignole Sale, marchiz de Groppoli, ambasador la Paris, și a fost vizat de Ministerul Afacerilor Externe, în 7 martie 1848, iar de Prefectura Poliției, în 8 martie 1848 (*n.ed.fr.*).

Palatul Tuileries și pe care n-avea curajul să le care cu sine. Nu l-am putut refuza, așa că le-am primit. Am avut norocul să le pot încredința ambasadoarei Austriei, contesa Appony; ea urma să plece peste câteva zile în Anglia, așa că și-a asumat sarcina să le ducă reginei. Lapointe îmi povesti că, în scurta discuție pe care o avusese cu stăpâna sa, ea îi recomandase să ardă unele hârtii, să se închidă în odaia ei și să aștepte ordinele ducesei de Orléans, înainte de a veni după ea la Eu. Dar cum palatul fusese invadat de mulțime, el nu a mai putut urma instrucțiunile. Izbutise totuși să ardă hârtiile compromițătoare și să salveze cele două sipete cu bijuterii pe care mi le adusese.

Afacerile mele odată puse la punct, am plecat, pe 14 martie, la Tours. Nimic nu mă mai reținea în Franța. M-am dus să-l întâlnesc pe cancelar și să-i consacru restul vieții mele, iar, dacă ar fi fost nevoie, să-l însoțesc și în exil. L-am găsit pe domnul Pasquier mai înfloritor ca niciodată, sănătos și la trup, și la minte, privindu-și cu multă seriozitate situația în care se afla, dar fără a o exagera nici pe a lui, nici pe a altora. Nu se ascundea, dar nici nu se arăta prea des. Comisarul Guvernului Provisoriu, un oarecare Marchais, care fusese el însuși compromis în procesul Quénisset și judecat la Luxembourg, venise să-i facă o vizită la han, împreună cu autoritățile revoluționare ale târgului, și să-și ofere serviciile.

Adevărul e că la Tours populația era puțină și pașnică, așa că prefectul nu trebuia să depună nicio strădanie ca să mențină ordinea. Așadar, am hotărât să

rămânem o vreme acolo. Mai târziu, am ezitat între Pau – care avea un climat foarte plăcut și se învecina cu Spania – și Jersey, care prezenta mai multă siguranță. Nu mă gândeam la Anglia, deși aveam acolo o mulțime de rude și prieteni, fiindcă eram convinsă că domnul Pasquier n-ar putea trăi într-o țară unde nu se vorbea franceza. Deocamdată, zilele și săptămânile treceau fără ca liniștea să ne fie tulburată; am închiriat o casă mare, care dădea direct în câmp, casă unde ne-am stabilit amândoi foarte comod. Am petrecut astfel opt luni în Tours, evitând tentativa din 15 mai¹ și zilele și mai cumplite din iunie², când locuitorii din Paris au fost nouăzeci și șase de ceasuri și actori, și spectatori în cea

¹ Adunarea Constituantă s-a adunat în 4 mai și a proclamat din nou Republica. În 6 august, Guvernul Provizoriu a renunțat la atribuțiile sale. În 10, Adunarea a numit o comisie alcătuită din cinci membri: Arago, Garnier-Pagès, Marie, Lamartine, Ledru-Rollin. În 15, Adunarea a fost invadată de populația venită să aducă o petiție în favoarea Poloniei. Garda Națională a restabilit ordinea. Barbes, Blanqui etc. au fost arestați. Generalul Cavaignac a fost numit ministru de război (*n.ed.fr.*).

² Atelierele naționale, create în 26 februarie, fiind desființate în 23 iunie, o insurecție formidabilă a urmat acestei măsuri și luptele de pe străzile Parisului au durat până în 26 iunie. Adunarea a declarat starea de asediu, a chemat în ajutor gărzile naționale și a încredințat generalului Cavaignac potolirea răzmeriței. Monseniorul Affre, arhiepiscop al Parisului, a fost rănit mortal în foburgul Saint-Antoine, vrând să intervină între cei care se băteau. Generalul Bréa a fost asasinat. Insurecția odată învinsă, au urmat o serie de represalii dintre cele mai crude împotriva insurgenților, a cluburilor și a societăților secrete, împotriva jurnalelor, ordonate de către generalul Cavaignac, numit, în 28 iunie, șeful puterii executive (*n.ed.fr.*).

mai sângeroasă luptă dată într-un oraș. Sigur că am trăit și noi spaima acelor zile, dar în niciun caz cu intensitatea celor din Paris. Am văzut practicându-se, pentru prima oară, sufragiul universal¹; toată lumea se aștepta la dificultăți materiale aproape insurmontabile; n-a existat nici-una. Locuitorii din parohiile Parisului și din satele învecinate s-au prezentat într-un anumit procent, în frunte cu primarul și cu preotul. Pe măsură ce se apropiau de Prefectură, agenți tocmiți special în acest scop le împărțeau o mulțime de buletine cu numele candidaților, care se vârau apoi în urne. După votare, fiecare se întorcea acasă, fără să mai caște gura pe stradă sau să umple crâșmele, cât se poate de mulțumit de ceea ce făcuse. Deocamdată, cuvântul „Republică” speria lumea. Am observat acest lucru în timpul celor câteva zile petrecute la Paris. Alegerile și victoria repurtată în Capitală îngăduiau tuturor mult mai multă siguranță.

Am petrecut iarna la Tours, înconjuțați de grija și de atenția tuturor celor care ne cunoșteau. Cancelarul ofta întruna după Parisul lui, unde abia aștepta să se întoarcă. A îndrăznit chiar să mă roage să-l las să petreacă o lună în Capitală, după care și-a dat cuvântul că se va înapoia la Tours. Dar eu n-am fost de acord. La începutul lui noiembrie, ne-am dus totuși la Paris; el s-a instalat în casa pe care o avea pe strada Regală. Porunci slujitorilor să-i aranjeze biblioteca scăpată de hoți. Eu m-am reîntors în casa mea din strada d'Anjou. Când m-am aflat în căminul meu confortabil – pe care nu

¹ Alegerile pentru Adunarea Constituantă au avut loc în aprilie 1848.

mai trăgeam nădejde să-l revăd când îl părăsisem, în ziua aceea de 14 martie – am simțit o satisfacție fără margini.

Din păcate însă, am primit unele vești dureroase din Anglia. Castelul de Claremont ajunsese de nelocuit după moartea prințesei Charlotte de Galles. Rezervoarele, căpușite cu plumb și prost întreținute, făcuseră ca apa de băut să devină primejdioasă. Rezultatele nu s-au văzut imediat. Regina, doamna de Montjoie și doamna de Dolomieu, obișnuite să nu bea decât apă, au fost primele care au început a se simți rău. Le-a urmat prințul de Joinville. Li s-a recomandat să schimbe aerul. Bolnavele au fost imediat transportate la Richmond. Doamnele de Montjoie și de Dolomieu, care nu aveau camere confortabile, preferară să se reîntoarcă la Claremont, unde muriră una după alta, la fel ca și domnul Vatout¹, precum și un mare număr de slugi. Toată lumea de la Claremont era mai mult sau mai puțin bolnavă.

Până la urmă, descoperiră sursa răului. Prințesele tinere și copiii lor scăpaseră, datorită faptului că aveau obiceiul să bea mult lapte, care devenise un fel de contra-otravă. Regele și ducele de Nemours bând mai mult bere decât apă, se părea că scăpaseră și ei. La Claremont începură imediat lucrările de repurificare a apei; dar familia regală a continuat să considere reședința de la Claremont nesănătoasă și tristă. Starea reginei și a

¹ Jean Vatout (1792-1848), subprefect în timpul celor „O sută de zile” și sub Restauratie. Deputat în 1831, apoi membru al Academiei Franceze.

prințului de Joinville nu se mai agravă, dar rămase tare precară. Cum și unul, și celălalt fusese cruțat la vreme de otrava din apă, cu timpul se însănătoșiră. La acele calamități domestice s-au mai adăugat și altele, care au făcut ca soarta familiei regale să fie demnă de plâns.

Căci domnul de Thiers începu a-i da nădejdi deșarte ducesei de Orléans, sucindu-i capul cu tot felul de făgăduieli. Ducesa, care avea o ambiție nemăsurată, o fire pătimasă și autoritară, începu a se îmbăta cu apă rece. Sigură că va vedea, în sfârșit, coroana Franței pe capul fiului ei, voia să aibă certitudinea că va ajunge – devenind regenta fiului ei – prima doamnă a țării, și nu a patra, cum era pe atunci. Lucrul acesta o preocupa din cale-afară de mult. Ea știa că această clauză nu exista în cazul abdicării lui Ludovic-Filip, așa că începu a negocia cu cei de la Claremont pentru a-i recunoaște acest titlu. Dar regele o refuză categoric, afirmând că nu avea dreptul să abroge o lege¹.

La rândul ei, ducesa, izbutind după o vreme să plece în Anglia și să-și întâlnească familia, refuză cu încăpățânare, ba chiar cu mânie, să se împace cu contele de Chambord. În această conjunctură, regele spuse cu tristețe celor din jur, care doreau să reînnoade niște legături pe care el însuși dorea să le reînnoade:

– Doamna Hélène nu e în fiecare zi o femeie comodă!

¹. Legea organică din 30 august 1842 fixa majoratul regelui la optsprezece ani și chema la regență moștenitorul cel mai apropiat care trebuia să urmeze la tron (*n.ed.fr.*).

Boala nu-i mai îngădui să pună piciorul în prag; iar moartea lui lăsă curs liber tendințelor dominatoare ale celor ce-i supraviețuiseră.

După câteva luni, Metternich spuse:

– Noi n-avem în Germania decât trei prințese deștepte, care sunt într-adevăr deștepte; dar toate trei sunt nebune de legat.

Cele pe care le caracteriza astfel erau: ducesa de Orléans, regina Olandei¹ și prințesa regală a Prusiei².

Abia a închis ochii regelui și regina a trebuit să plece urgent la Ostende, pentru a primi ultimul suspin al fiicei sale iubite, regina Belgiei³.

¹ *Sophie*, fiica lui Wilhelm I, rege al Wurtembergului (1813-1877). Măritată, în 1893, cu Wilhelm al III-lea, regele Olandei.

² *Augusta*, fiica lui Carol Frederic, mare duce de Saxa-Weimar-Eisenach (1811-1890). Măritată cu Wilhelm, prinț al Prusiei, regent, rege, iar din 1871, împărat al Germaniei.

³ Regele Ludovic-Filip a murit la Claremont, pe 26 august 1850, iar regina Belgiei, pe 11 octombrie 1850.

EPILOG

Dorința de a-i revedea pe nepoți și pe regele Leopold o adusese pe regina Marie Amélie, la Bruxelles, la începutul verii lui 1851. Am profitat de șederea mea la Lacken și m-am dus și eu după ea. M-a primit cu o efuziune care m-a înduioșat. Primele momente odată trecute, am început să vorbim la fel de cald și de apropiat ca și odinioară. Discuția a debutat printr-un „elogiu” adus „dragului ei Montpensier” privind felul cum se comportase față de rege la plecarea din Tuileries și „iubitei sale nurori”, pe care din „curajoasă” n-o mai scotea. Mi-am dat seama că nu se mai putuse abține; cum reproșurile erau întemeiate, n-avea niciun rost s-o contrazic, așa că mi-am ținut gura. M-am străduit să-i vorbesc despre situația din Franța, despre capetele înfierbântate ale unora, despre Republica ce se pregătea și despre zvonul ce începuse a circula că prințul de Joinville nu respinsese ideea de a fi numit președinte al Republicii. Regina însă dezminți acest lucru:

— Asta ar însemna ca Joinville să fie cel mai perfid dintre nepoții mei, ceea ce nu-mi vine a crede!

Cu prilejul morții iubitei sale fiice Louise, regina mi-a povestit cât era de mișcată de compasiunea pe care i-o arătaseră rudele sale și mai ales doamna Delfină.

Am plecat din Lacken fără să-l fi zărit pe ginerele reginei, regele Leopold, cu care totuși fusesem pe vremuri în relații destul de apropiate. Reîntorcându-mă la Bruxelles, m-am dus să vizitez capela în care fuseseră depuse rămășițele reginei Louise. Întreaga Belgie era în doliu; toți o plângeau pe „buna și blânda noastră regină“. Căci Louise fusese consolatoare și binefăcătoare tuturor. Niciodată o suverană n-a fost atât de simpatizată, ba aș putea spune chiar adorată de poporul ei, cum fusese ea. Disperarea regelui și dovezile de dragoste profunde ale soției sale în ultimele ei momente l-au făcut și pe suveran ceva mai simpatizat de supușii lui, deși în acea epocă nu era câtuși de puțin iubit de belgieni.

M-am reîntors la Paris mâhnită și tristă.

La puțină vreme după asta, țara a încăput pe niște mâini puternice și sigure, care păreau capabile să-i asigure liniștea și siguranța, ba chiar și o oarecare prosperitate.

Anul 1862 a fost, în ceea ce mă privește, groaznic. El mi-a răpit pe cel mai bun prieten al meu, cancelarul Pasquier¹; iar peste trei luni l-am pierdut și pe unicul meu frate, marchizul de Osmond.

¹ Ducele Pasquier a murit în vârstă de nouăzeci și șase de ani, pe 5 iulie 1862.

Această dublă pierdere m-a lăsat fără niciun sprijin, atât pe plan spiritual, cât și moral. Sănătatea mea, deși șubredă, nu-mi îngăduise să mă gândesc că voi supraviețui celor care-mi fuseseră atât de dragi. Și totuși, vârsta mea înaintată¹ mă făcuse să las în urmă câteva generații. Acum, viața nu mi se mai pare tristă și monotonă. Mă străduiesc să nu mă plâng altora și să mă resemnez fără murmur în fața voinței Cerului. Dar, ca să vă spun adevărul, sunt sătulă de viață.

Ruperea unor legături atât de plăcute, a corespondenței ce mă făcea să manifest un oarecare interes față de evenimentele de peste zi m-au făcut să mă cufund în amintirile vremurilor de odinioară. Și, ca să înfrâng inerția ce pusese stăpânire pe mine, mi-am reluat pana și am așternut pe hârtie această ultimă parte privind sfârșitul Monarhiei din Iulie. Acum pun pana deoparte și pentru totdeauna.

Existența mi-a devenit ternă și nu mă mai interesează nimic din ce se petrece în jurul meu.

În ceea ce mă privește, abia acum îmi dau seama că am trăit aproape un secol de zădărnicie, cu toată frumusețea, măreția, bogăția și faima de care m-am bucurat. Viața e aidoma unui torent care spumegă vijelios la vale și în care undele se împing cu atâta repeziciune unele într-altele, încât aproape că nici nu le mai vezi.

– SFÂRȘIT –

¹ Când scria aceste rânduri, autoarea cărții avea optzeci și unu de ani.

CUPRINS

Cartea a șasea

Anglia și Franța. 1816-1820 5

Cartea a șaptea

1820-1830 233

Cartea a opta

Căderea Monarhiei din Iulie. 1848 539

Epilog 573

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

